UNIVERSAL
LIBRARY
OU_228966
UNIVERSAL
LIBRARY

بعون صناع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

الحمد للہ والمنۃ کہ دین اسلام سعادت اقران فیض عنوان سفر السعید

حسب فرمایش حاجی چراغدین و سراج الدین صاحب تاجران کتب کشمیری بازار لاہور

در مطبع نامی انوار احمدی لاہور بحسن اہتمام طبع شد

۴۱۸۷

Checked 1969.

۱۹۱۶ ۵۱۲۵ ف

بسم اللہ الرحمن الرحیم

خدایا جہان بادشائی ترا ست
زما خدمت آید خدائی ترا ست

پناہِ بلندی و پستی توئی
ہمہ نیستند آنچہ ہستی توئی

ہمہ آفریدی زبالا و تست
توئی آفرینندۂ ہر چہ ہست

توئی برترین دانش آموز ناک
زدانش قلم راندہ بر لوح خاک

چو شد حجت بر خدائی درست
خرد داد بر تو گواہی نخست

خرد را تو روشن بصر کردۂ
چراغ ہدایت تو بر کردۂ

توئی کاسمان را برافراختی
زمین را گذرگاہِ او ساختی

جواہر تو بخشی دلِ سنگ را
تو بر روے جوہر کشی رنگ را

ببارد ہوا تا نگوئی ببار
زمین ناورد تا نگوئی ببار

۱ قولہ پناہ بلندی آہ مراد از بلندی و پستی آسمان و زمین است کہ اعظم ایات اللہ و اظہر اقتدار اوست

۲ قولہ توئی آہ بہترین نسخ آنست کہ لفظ پاک پیدائے فارسی بود و بریں

تو آوردی از لطف جوہر پدید
بجوہر فروشان تو دادی کلید

توئی کافریدی زیک قطرہ آب
گہرہائے روشن تر از آفتاب

جہانے بدین خوبی آراستی
برون از انچہ یار یگرے خواستی

زگرم و ز سرد و ز خشک و ز تر
سرشتی باندازۂ یک دگر

چنان برگزیدی و بستی نگار
کہ بہ زآن نیارد خرد در شمار

چنان بستی این طاق نیلوفری
کہ اندیشہ را نیست ازو برتری

مہندس بسے جوید از راز شان
نداند کہ چون کردی آغاز شان

نیاید ز ما جز نظر کردنی
دگر خفتنی بازیا خوردنی

زبان تازہ کردن باقرار تو
نمیگنجد عظمت از کار تو

حسابے کزین گنبد و گمر ہیست
ز راز تو اندیشہ بے آگہیست

بہر چہ آفریدی و بستی طراز
نیازت نہ اے از ہمہ بے نیاز

چنان آفریدی زمین و زمان
ہمان گردش انجم و آسمان

کہ چند انکہ اندیشہ گردد بلند
سپہر خود برون آورد زین کمند

نبود آفرینش تو بودی خدائے
نباشد ہمہ ہم تو باشی بجائے

نه خلوت بدے کافر نیش نبود
نه چون کردہ شد بر تو زحمت فزود

ز تعظیم[۱] تو بیش تو مہمت نیست
اگر باشد و گر نباشد یکے ست

کواکب تو بر بستی افلاک را
بروبم تو آراستی خاک را

توئی گوہر آمائے چار اصل
مسلسل کنِ گوہران در مزج

حصارِ[۲] فلک بر کشیدی بلند
در او کردی اندیشہ را پائے بند

خرد تا بدو در نیابد ترا
کہ تابِ فلک در نیابد ترا

وجودِ تو از حضرتِ ننگبار
کند پاک ادراک را ہنگسار

نہ پرکندہ تا فرا ہم شوی
نہ افزودہ نیز تا کم شوی

خیالِ نظر خالی از راہ تو
ز گردندگی دور درگاہِ تو

سرے کز تو گردد بلندی گرائے
بہ افگندنِ کس نیفتد ز پائے

کسے را کہ قہرِ تو از سر فگند
بہ پامردے کس نگردد بلند

ہمہ زیر دستیم و فرمان پذیر
توئی یاوری دہ توئی دستگیر

اگر پائے[۳] پیلیست و گر پرِ مور
بہر یک تو دادی ضعیفی و زور

چو نیرو فرستی تقدیر پاک
بہ مورے زنارے بر آری ہلاک

---

[۱] تو در نظم و نثر ہمہ جا بیت
[۲] حصار فلک
[۳] پائے پیل

چو در لشکرِ دشمن آری رحیل
بمرغان کشتی فیل و اصحابِ فیل

چو برداری از رهگذر دودرا
خورد پشّه مغز نمرود را

که از نطفهٔ نیکبختی دهی
که از استخوانی درختی دهی

که آری[۵۱] خلیلی ز بتخانه
کنی آشنای ز بیگانه

گهی با چنان گوهرِ خانه خیز
چو بوطالبی را کنی سنگریز

کرا ز هرهٔ آنکه از بیم تو
کشاید زبان جز به تسلیم تو

زبان آور از به تو بار نیست
که با مشعله گنج را کار نیست

ستانی زبان از رقیبانِ راز
که تا رازِ سلطان نگویند باز[۵۲]

مرا در غبارِ چنین تیره خاک[۵۳]
تو دادی دلِ روشن و جانِ پاک

گر آلوده گردیم اندیشه نیست
که جز گردِ رهِ خاک را پیشه نیست

گر این خاک رو از گنه تافتی
بآمرزشِ تو که ره یافتی

گناهِ من ار نامدی در شمار
ترا نام کی بودی آمرزگار

شب و روز در شام و در بامداد
تو بر یادی از هر چه دارم به یاد

چو اوّل شب آهنگ خواب آورم
به تسبیح نامت شتاب آورم

---

۵۱ قول ۵۲ که تا راز سلطان نگویند باز یعنی اعاده نکنند فرو گذاشتهٔ خود ۵۳ گر آلوده گردیم ۱۲ رشتی ۵۴ زاد غبار ۱۲ رشتی

اگر بامداد است راهم بتست
همه روز تا شب پناهم بتست

چو خواهم بتو روز و شب یاوری
مکن شرمسارم در آن داوری

چنان دارم ای داورِ کارساز
که زین بی نیازان شوم با نیاز

پرستندهٔ کز رهِ بندگی
کند چون تو ئی را پرستندگی

درین عالم آباد گردد بگنج
در آن عالم آزاد گردد ز رنج

پدید آورِ خلق و عالم توئی
تو میرانی و زنده کن هم توئی

مرا نیست از خود حسابی بدست
حسابِ من از تست چندانکه هست

بد و نیک را از تو آید کلید
ز تو نیک و از من بد آید پدید

تو نیکی کن و من نه بد کرده ام
که بد را حوالت به خود کرده ام

ز تست آولین نقش را کاربست
بتست آخرین حرف را باز گشت

ز تو آتشے در من آموختن
ز من دیو را دیده بر دوختن

چو نامِ تو ام جان نوازی کند
بمن دیو کے دستبازی کند

ندارم روا با تو از خویشتن
که گویم توئی باز گویم که من

گر آسوده ور ناتوان میزیم
چنان کآفریدی چنان میزیم

امیدم چنانست زین بارگاه — که چون من شوم دور ازین کارگاه

فروریزم از نظم ترکیب خویش — دگرگونه گردم ز ترتیب خویش

کند باد پرگنده خاک مرا — نه بیند کسے جانِ پاک مرا

پژوهندهٔ راز سر بستِ من — نهد تهمتِ نیست بر هستِ من

ز غیب آن منو دارش گر ے به دست — که زین غائب آگاه گردد که هست

چو بر هستے تو من بستِ را ے — بسے حجت انگیختم دل کشا ے

تو نیز ار شود مهدِ من در نهفت — خبر ده که جان ماند گر خاک خفت

چنان گرم کن عزم رایم به تو — که خرّم دل آیم چو آیم به تو

همه همرهان تا بدر با منند — چو من رفتم این دوستان دشمنند

تو ئی آنکه تا من منم با منی — ازین در مبادا تهی دامنی

وگر چشم و گوشست و گر دست و پا ے — ز من باز مانند یک یک به جا ے

درین ره که سر بر در ے مے زنم — بامید تا جے سرے مے زنم

سرے کان ازین در ندارم دریغ — به ار تاج بخشی بدان سر نه تیغ

من آن مسکینم کان مرا خواندهٔ — تو آن کن که سرِ خدا خواندهٔ

ز حکمے کہ آن در ازل راندہٗ
نگردد قلم زان کہ گر راندہٗ

ولیکن بخواہش من حکم کش
کنم زین سخنہا دلِ خویش خوش

تو گفتی ہر آنکسکہ در رنج و تاب
دعا کند من کنم مستجاب

چو عاجز رہانند دانم ترا
درین عاجزی چون نخوانم ترا

بلے کارِ تو بندہ پروردنست
مرا کار با بندگی کردنست

شکستہ چنان گشتہ ام ملکہ خرد
کہ آبادیم را ہمہ با دبرد

توئی کز شکستم رہائی دہی
وگر نشکنی مومیائی دہی

دو کار است با فر و فرخندگی
خداوندی از تو ز ما بندگی

درآن نیمشب کز تو جویم پناہ
بمہتابِ فضلم برافروز راہ

نگہدارم از رخنۂ رہزنان
مکن شاد بر من دلِ دشمنان

بشکرم رسان اول آنگہ بگنج
نخستم صبوری دہ آنگاہ رنج

بلائے کہ باشم در او ناصبور
زمن دور دارا ے زبیداد دور

گرم در بلائے کنی مبتلا
نخستم صبوری دہ آنگاہ بلا

گرم بشکنی ور نہی در نورد
کفِ خاک خواہی زمن خواہ برد

برون افتم از خود به پرگندگی
نیفتم برون با تو از بندگی

بهر گوشه کافتم ناخوانمت
بهر جا که باشم خداوانمت

قرار همه هست بر نیستی
توئی آنکه بر یک قرار ایستی

پژوهنده را یاوه زان شد کلید
کز اندازهٔ خویشتن در تو دید

کسی کز تو در تو نظاره کند
ورقهای بیهوده پاره کند

نشاید ترا جز به تو یافتن
عنان باید از هر در ے تافتن

نظر تا بانیجا بست منزل شناس
چو زین بگذرد در دل آید هراس

سپردم تو مایهٔ خویش را
تو دانی حساب کم و بیش را

مناجات بحضرت جل و علا و تضرع و زاری نمودن

بزرگا بزرگی دهانیکسم
توئی یاوری بخش و یاری رسم

نیاوردم از خانه چیزے نخست
تو دادی همه چیز من چیز تست

تو کردی چراغ مرا نوردار
ز من باد مشعل کشان دوردار

بکشتن تو دادی تنومندیم
تو ده زانچه کشتم تنومندیم

کریوه بلند است و سیلاب سخت
میپیچان عنان من از راه رخت

ازین سیلگاهم چنان درگذار
که پل نشکند بر من این رودبار

عقوبت مکن عذرخواه آمدم
بدرگاه تو روسیاه آمدم

سیاه مرا هم تو گردان سپید
مگردانم از درگهت ناامید

سرشت مرا گر فریدی ز خاک
سرشته تو کردی ز ناپاک پاک

اگر نیکم و گر بدم در سرشت
قضای تو این نقش بر من نبشت

خداوندمائی و ما بنده ایم
به نیروی تو یک بیک زنده ایم

که هر چه آفریده است بیننده را
نشان میدهد آفرینده را

مرا هست بینش نظرگاه تو
چگونه نه بینم بدوراه تو

ترا بینم از هر چه پرداخته است
که هستی تو سازنده او ساخته است

همه صورتی پیش فرهنگ اوست
نقاش صورت بود رهنمای

بسی منزل آمد ز من تا به تو
نشاید ترا یافت الا به تو

اساسی که در آسمان و زمی است
به اندازه فکرت آدمی است

شود فکرت اندازه را رهنمون
سر از حد اندازه ناورد برون

بهر پایه دست چندان رسد — که آن مایه را حد به پایان رسد

چو پایان پذیرد حدِ کائنات — نماند در اندیشه دیگر حیات

نیندیشد اندیشه افسرون ازین — تو هستی نه این ملک بیرون ازین

بر آن دارم ای مصلحت خواه من — که باشد سوی مصلحت راهِ من

رهی پیش گیرم که انجامِ کار — تو خشنود باشی و من رستگار

جز این نیستم چاره در سرشت — که سر بر نه گردانم از سر نوشت

نویسم خطی در نیایش گری — مسجّل به امضای پیغمبری

گواهی دروآرم از چار یار — که صد آفرین باد بر هر چهار

نگهدارم آن خطِ خونی نهان — چو تعویذ بر بازوئے خود نهان

در آن داوری گاه چون تیغ تیز — که هم رستخیز است و هم رست خیز

چو پیران شود نامهاسو ببرد — من آن نامه را برکشایم نورد

نمایم که چون حکمرانی درست — براین حکم ران و آن دگر حکم تست

امیدم ز تو هست زاندازه بیش — مکن نا امیدم ز درگاهِ خویش

ز حد گرچه مرکب برون رانده ام — براهِ تو در نیم ره مانده ام

فرود آر مهدم بہ درگاہِ خویش
مگردان سرِ رشتہ از راہِ خویش

زمن جستن و رسنمودن زتو
بجان کندن جان فزودن زتو

چو باز آرمین بے من آراستی
بآن رسم و آئین کہ میخواستی

زرونق سرِ نقش کم راشیم
نصیبے دہ از گنج بخشایشم

چہ خواہی زمن با چنین بودِ سست
ہمان گیر نابود بودم نخست

مران چون نظر بر من انداختی
مزن مقرعہ چونکہ بنواختی

تو دادی مرا پایگاہِ بلند
توام دستگیر اندرین پایہ بند

تو دادیم ناموس نام آوران
بدہ دادم اے دادرِ دادوران

سرے را کہ بر سر نہادی کلاہ
میندار در پاے ہر خاکِ راہ

دلی را کہ شد بر درت رازدار
ز درویزۂ ہر درے باز دار

نکو کن چو کردارِ خود کار من
مکن کار با من چو کردارِ من

نظامی در این بارگاہِ رفیع
نیارد مگر مصطفےٰ را شفیع

نعت سید المرسلین و خاتم النبیین محمد مصطفےٰ صلعم

فرستادهٔ خاص پروردگار — رساندهٔ حجّتِ استوار

گزانمایه‌تر تاجِ آزادگان — گرامی‌تر از آدمی‌زادگان

محمّد[۱] کازل تا ابد هرچه هست — بآرایشِ نامِ او نقش بست

چراغی[۲] که پرواز بنیش بدوست — فروغ همه آفرینش بدوست

ضمانمدار[۳] عالم سیه تا سفید — شفاعت‌کنِ روز بیم و امید

درختِ سهی سر در باغ شرع — زمینی باصل آسمانی بفرع

زیارتگهِ اصلداران پاک — ولی نعمتِ فرع خوران خاک

چراغی که تا او نیفروخت نور — ز چشمِ جهان روشنی بود دور

سیاهی دهِ خالِ عبّاسیان — سپیدی بر چشمِ شمّاسیان

لب از بادِ عیسی پر از نوش‌تر — تن از آبِ حیوان سیه‌پوش‌تر

فلک بر زمین چارطاق افگنش — زمین بر فلک پنج نوبت زنش

ستون شد خردمند از نشتِ او — مه انگشت‌کش گشت ز انگشتِ او

خراج آورش حاکمِ روم و رے — خراجش فرستاد کسرے و کے

محیطی[۴] چگویم چو بارنده میغ — بیک دست گوهر بیک دست تیغ

به گوهر جهان را بیاراسته
به تیغ از جهان داد دین خواسته

اگر شحنهٔ تیغ بر سر برد
سر تیغ او تاج بر سر برد

به سر بردنِ خصم چون پی فشرد
بسر برد تیغے کہ بر سر نبرد

قبائے دو عالم بهم دوخته
وزان هر دو یک زیور اندوخته

چو گشت آن ملمع قبا جاے او
بدستے کم آمد ز بالاے او

ببالاے او کایزد آراسته است
هم آرایش ایزدی خواسته است

کلیدِ کرم بود در بدو کار
کشاده بدو قفل چندین حصار

فراخی بدو دعوتِ تنگ را
گواهی بر اعجاز او سنگ را

ز معراج او در شبِ ترکتاز
معرّج گرانِ فلک را طراز

تهیدست سلطان درویش لوش
غلامی خرد پادشاهی فروش

شب از چهر معراج او سایه
وز آن نردبان آسمان پایه

صفت معراج آنحضرت که پایهٔ نجات عالم است

شبے کآسمان مجلس افروز کرد
شب از روشنی دعوے روز کرد

سرا پردهٔ هفت سلطان سریر — برآمود گوهر به چینی حریر

سرِ سبز پوشانِ باغ بهشت — بسرسبزی آراستهٔ کار کشت

محمدؐ که سلطانِ این مهد بود — زچندین خلیفه و لیعهد بود

سرِ نافه در بیتِ اقصی کشاد — زنافِ زمین سر با قصی نهاد

زبندِ جهان داد خود را خلاص — بمعشوقیِ عرشیان گشت خاص

به نه بست زین کوسِ هفتاد راه — بهفتم فلک برزده بارگاه

دل از کارنهٔ حجرهٔ پرداخته — به نه حجرهٔ آسمان تاخته

برون جست زین گنبدِ چاربند — فرس راند بر هفت چرخِ بلند

براقِ شتابنده زیرش چو برق — ستامش چو خورشید در نور غرق

سهیلی[۲] بر اوجِ فلک تاخته — ادیم سمن رنگ ازو یافته

برشیم تنی ملک لولوسمی[۳] — رونده چو لولو بر ابر شمی

نه آهو ولی نافش از مشک تر — چو دندانِ آهو برآموده دُر

ازان تیز رو تر که تیر از کمان — وزان خوشعنان تر که آید گمان

شتابنده تر وهم علوی خرام — ازو باز پس مانده هفتاد گام

نام پارچه ۱۲

اے ارارت ۱۲

مضاف الیہ مقدم ۱۲

اے نازکی ۱۲

سراوز عالم آسمان ۱۲

۲ سہیلی ۱۲

۳ ہائے تشبیہی کا ۱۲

بعالم کشائی فرشتہ وشے
نہ عالم کشائے کہ عالم کشے

بشب رنگی آن شب چراگشت مست
چو ماہ آمدہ شب چراغش بدست

چنان شد کہ از تندیِ گامِ او
سبق برد از جنبش آرامِ او

قدم بر قیاسِ نظر مے کشاد
مگر خود قدم بر نظر مے نہاد

پیمبر بر آن ختلئے رہ نورد
بر آورد زین آبِ گرندہ گرد

ہم او راہ داں ہم فرس را ہوار
زہے شاہ مرکب زہے شہسوار

چو زین خانقہ عزم دروازہ کرد
بدستش فلک خرقہ را تازہ کرد

سوادِ فلک گشت گلشن بدو
شدہ روشنان چشمِ روشن بدو

در آن پردہ کز گردہا بود پاک
نشاید شدن دامن آلود خاک

بہ دریا ہفت اختر آمد نخست
قدم را ہفت آبِ خاکی شبست

رہا کرد بر انجم اسباب را
ہمہ داد گہوارۂ خواب را

پس آنگہ قلم بر عطارد شکست
کہ آمی قلم را نگیرد بہ دست

طلاقِ طبیعت بنا ہید داد
بشکرانہ قرصے بخورشید داد

بمریخ داد آتشِ خشمِ خویش
کہ خشم اندران نمیرفت پیش

رعونت رها کرد بر مشتری
مکین دگرزد برانگشتری

سوادِ سفینه بکیوان سپرد
بجز گوهرِ پاک با خود نبرد

بپرداخت نزلے بهر منزلے
چنان کو فرو ماند تنها دلے

شده جانِ پیغمبران خاک او
زده دست هر یک به فتراک او

کمر بر کمر کوه بر کوه راند
گریوه گریوه جنیبت جهاند

به هارونیش خضر و موسیٰ دوان
مسیحا چه گویم بموکب روان

نه اندازهٔ آنکه یک دم زنند
نه دم بلکه چشمے که بر هم زنند

ز خرگاه تا آسمان گذشت
زمین و زمان را ورق در نوشت

ندیده ز تعجیل ناورد او
کس از گرد برکرد او گرد او

ز پرتابِ تیرش در آن ترکتاز
فلک تیر پرتاب را ماند باز

تپیده تنش در رسنهاے دور
بروحانیان بر جسدهاے نور

در آن راه بیراه ز آوارگی
همش باز مانده همش بارگی

پر جبرئیل از رهش ریخته
سر اسرافیل از صدمه گسیخته

ز رفرف گذشته به فرسنگها
در آن پرده بنمود آهنگها

زدروازهٔ سدره تا ساقِ عرش
قدم بر قدم عصمت افگنده فرش

زدیوانگیِ عرشیان درگذشت[۵۱]
بدرج آمد و درج را درنوشت

زمین زیر او ده بر آسمان تاخته
زمین و زمان را پس انداخته

جهت[۵۲] را ولایت به پایان رسید
قطیعت بپرکارِ دوران رسید

مجرد روی را بجائے رساند
که از بود او هیچ با خود نماند

چو شد در رهِ نیستی چرخ زن
برون آمد از هستیِ خویشتن

در آن دایره[۵۳] گردشِ راهِ او
نمود از سرِ او قدمگاهِ او

رهے رفت بے زیر و بالا دلیر
که در دایره نیست بالا و زیر

حجابِ سیاست برانداختند
ز بیگانگان حجره پرداختند

درآنجا که اندیشه نادیده جاے
درود از محمد قبول از خداے

کلامیکه[۵۴] بے آلت آمد شنید
لقائے که آن دید بے بود دید

چنان دید کز حضرتِ ذوالجلال
نه زانسو جهت بد نه زینسو خیال

همه دیده شد چون گزش تنش
نگشته یکے خار پیرامنش[۵۵]

دران نازگیهن فکان مانع داشت
مگر چشمِ او کحل ما زاغ داشت

گذر بر سرِ خوانِ اخلاص کرد
هم او خورد و هم بخشش ما خاص کرد

دلش نورِ فضلِ الٰهی گرفت
یتیمی نگر تا چه شاهی گرفت

سوی عالم آمد رخ افروخته
همه علمِ علوی در آموخته

چنان رفته و آمده باز پس
که ناید در اندیشهٔ هیچکس

ز گرمی که چون برق پیمود راه
نشد گرمئ خوابش از خواب گاه

ندانم که شب را چه احوال بود
شبی بود یا خود یکی سال بود

چو شاید که جانهای ما در دمی
برایند پیرامنِ عالمی

تنِ او که صافی تر از جانِ ماست
اگر شد بیک لحظه آمد رواست

به ار گوهرِ جان نثارش کنم
ثنا خوانئ چار یارش کنم

گهر خرچهار است و گوهر چهار
فروشنده را با فضولی چه کار

همیدون ورا این چشم روشن و داغ
ابوبکر شمع ست و عثمان چراغ

بمهرِ علی گرچه محکم پیم
ز عشقِ عمر نیز خالی نیم

بآن چار سلطانِ درویش نام
شده چار تکبیرِ دولت تمام

زهے پیشوائے فرستادگان
پذیرندهٔ عذر افتادگان

به آغازِ ملک اوّلین رایتے
به پایانِ دور آخرین آیتے

گزینِ کردهٔ خلق عالم توئی
چو تو گر کسے باشد آنهم توئی

توئی قفل گنجینهٔ ما را کلید
درِ نیک و بد کرده بر ما پدید

شب و روز ما را به بے ذمتی
سجل برزده کامتی کامتی

من از امتان کمترین خاکِ تو
بدین لاغری صید فتراکِ تو

نظامی که در گنجه شد شهربند
مبادا ز سلامِ تو نا بهره مند

در سبب نظم کتاب گوید

شبے چون سحر زیور آراسته
بچندین دعاے سحر خواسته

ز مهتاب روشن جهان تابناک
برون ریخته نافه از نافِ خاک

تهی گشته بازار خاک از خروش
ز بانگِ جرسها بر آسوده گوش

رقیبانِ شب گشته سرمست خواب
فرو برده سر صبحِ صادق به آب

من از شغلِ گیتی برافشانده دست
بزنجیرِ فکرت شده پاے بست

گشاده دلِ و دیده بر دوخته
بره داشتن خاطر افروخته

که چون بایدم طرحِ ساختن
شکارے درآن طرح انداختن

سرم بر سرِ زانو آورد جاے
زمین زیرِ سر آسمان زیرِ پاے

فگندہ سرم را سراسیمہ وار
چو بالینِ گوران بہ گورانِ نگار

قرارے نہ در نبضِ اعضائے من
سرِ من شدہ گرسئے پائے من

بجولان اندیشہ رہ نوردد
زپہلو بہ پہلو شدم گردکرد

تنِ خویش در گوشہ بگذاشتہ
بصحرائے جان توشہ برداشتہ

گہ از لوحِ ناخواندہ عبرت پذیر
گہ از صحفِ پیشینیان درس گیر

چو شمعِ آتش افتاد در باغِ من
شد باغِ من آتشینِ داغِ من

گذار زندہ چون موم در آفتاب
بموم چنین بستہ در دیدہ خواب

مگر جادوان از من آموختند
کہ از مومِ خود خوابِ ما دوختند

درآن نگذرہاے اندیشہ ناک
پراگندہ شد در سرم مغزِ پاک

کزان باغِ نگلین طرب چیدمے
وزو دادِ مے ہر کرا دیدمے

طرب چین درآمد زدوشیزہ باغ
دماغے پر آتش دہانے پر آب

پہ آورد مسوون بہ اول قنوت
کہ سبحان حیِ الذی لا یموت

برآمد زمن نالہ ناگہی — کز اندیشہ برگشتم از خود تہی
صفت موصوف

چو صبحِ سعادت درآمد ز گاہ — شدم زندہ چون باد در صبحگاہ

شب افروز شمعے برافروختم — وز اندیشہ چون شمع مے سوختم
مراد خوابیدن ۱۲

دلم با زبان در سخن پروری — چو ہاروت و زہرہ بہ افسونگری

کہ بے شغل چندین نباید نشست — دگر بار طرزے نوآرم بہ دست

نوائے غریب آورم در سرود — دہم جانِ پیشینگان را درود
آوازہ ۱۲ ناذر ۱۲ نام سازے ۱۲

برآرم چراغے ز پروانۂ — درختے نشانم ز بادامِ دانۂ
مراد شمع ۱۲ کن ب ۱۲ مراد سکندر ۱۲ افسانہ سکندر ۱۲

کہ ہر کہ افگند میوۂ زین درخت — نشاننده را گو دعائے نیکبخت

بشرطیکہ مشتے فرومایگان — نہ دزدند کالائے ہمسایگان
انہ کے ۱۲ اسباب ۱۲

گرفتم ستیزہ ہوشمان منم — شہنشاہ گوہر فروشان منم

ہمہ خوشہ چینند و من دانہ کار — ہمہ خانہ پردازو من دانہ کار
سازندہ ۱۲ خادم ۱۲

بدین چار سو چون نہم دستگاہ — کہ ایمن نباشم ز دزدانِ راہ
سامان ۱۲

کہ دارد دکانے درین چار سو — کہ رخنہ ندارد ز بسیار سو

چو دریا چرا ترسم از قطرہ درد — کہ ابرم دہد بیش ازان دست مزد

اگر بر فروزی چو مه صد چراغ | ز خورشید[۵۱] باشد برو نام داغ

حکایت

شنیدم که رندے جگر تافته[۵۲] | درستے[۵۳] کهن داشت نو یافته

شنیده ز پیران دینار سنج | که زر زر کشد در جهان گنج گنج

به بازار[۵۴] شد تا به زر زر کشد | بیک مغربی[۵۵] مغربی در کشد

به دکّانِ[۵۶] جوهر فروشے رسید | که زر بیشتر زان بیک جاندید

فرو ریخته زر یک انبار چست | قراضه[۵۷] قراضه درستش درست

با مید[۵۸] آن گنج دیوار بست | بر انداخت دینارِ خود را ز دست

چو دینارش از دست پرواز کرد | سوئے گنج صرّاف سر باز کرد

فرو ماند مرد از زر انگیختن | وز آن یک عدد در صد آمیختن

بزاری نمود از پئے زر خروش | بنالید بر مردِ جوهر فروش

که از ملکِ[۵۹] دنیا بچندین درنگ | درستے زر آورده بودم بچنگ

شنیدم نه از زیرکی زا لهی | که زر زر کشد چون برابر نهی

بگنجینهٔ این دکان تاختم
زرِ خویشتن را برانداختم

مگر گردد آن زر بدین رخته
خود این زر بدان زر شد آمیخته

بخندید صرّافِ آزاده مرد
وز آمیزشِ زر بدو قصه کرد

که بسیار ناید برِ اندکے
یکے بر صد آید نه صد بر یکے

هر آنکس که شد دزد بنگاهِ من ...
بست[۱] انمثیل شحنهٔ راهِ من

بسا[۲] آسیا کو غریوان بود
چو بینند[۳] مزدورِ دیوان بود

ز دزدان مرا بس شد این دستِ مزد
که نارند بر من همے بانگِ دزد

سیاهان که تاراج ره میکنند
بر زدی جهان را سیه میکنند

بروز آتشے بر نیارند گرم
که دارد همے دیده از دیده شرم

دبیران نگر تا بروز سپید
قلم چون تراشند از مشک بید

نهانِ مرا آشکارا برند
ز گنجه نگر تا بخارا برند

بخرند کالا که پنهان بود
که کالاے دزدیده ارزان بود

ولیکن چو عیب آشکارا شود
دلِ دوستان بے مدارا شود

اگر دزد برده برآرد نفیر
برد دستِ او شحنهٔ دزد گیر

... منزل دکان دیوانگیر نقود بعض دزدان نبشته

[۱] درخراسان ۱۲ آمد

[۲] وقتیکه پادشاه ما بخراسان رفته بود ۱۲ دزدان را که بر اسپان دزدیده سوار بودند ضبط کرده بدرگاه آورده بودند ۱۲ دام ۵۴ این جا بیت نقصید کرده

[۳] دیوان محکمه بیگ ۱۲ دزد را که بر اسپان دزدیده سوار بودند ضبط کرده بدرگاه آورده بودند ۱۲ دام ۵۴ این جا بیت نقصید کرده

بہ از من گذارم کہ خود روزگار
بہر نیک و بد باشد آموزگار

ترا از دو گردونِ گردش ہیچ
نماند و نماند نسنجیدہ ہیچ

بیا ساقی از مے نشانم مرا
وز آن دارو ے بیہشانم مرا

بدان دارو ے تلخ بیہش کنم
مگر خویشتن را فراموش کنم

ہیم قافیہ

در حسبِ حال سرانجام روزگار گوید

نظامی بسا صاحب آوازہ
کہن گشتہ ہمچنان تازہ

چو شیران بسر پنجہ بکشائے چنگ
چو روبہ بسیارائے خود را بہ رنگ

شنیدم کہ روباہِ رنگین عروس
خود آرا ئے باشد بہ رنگِ عروس

چو باران بود روز یا باد گرد
برون نآورد موئے خویش از نورد

بکنجے کند بے علف جائے خویش
نہ بیند مگر دست و یا ئے خویش

پے پوستین خون خود را خورد
ہمہ کس تن او پوست خود پرورد

سرانجام کاید اجل سوئے او
وبال تنِ او شود موئے او

بدان مؤنہ قصدِ خویش کنند
بر سوائی از تن بر ویش کنند

سرانجام کاید اجل سوئے او
وبالِ تنِ او شود موئے او

بدان مؤنه قصدِ خویش کنند
برسوائی از تن برونش کنند

بسلطے چه باید برآراستن
کز و ناگزیر است برخاستن

بدون آذرین پردهٔ هفت رنگ
که زنگی بود آئنه زیرِ زنگ

هر آن جانور کو خود آرائے نیست
طمع را به آزارِ او رائے نیست

نه گوگرد سرخی نه لعلِ سپید
که جوینده باشد ز تو ناامید

بس این جادوئیها برانگیختن
چو جادو نگس در نه آمیختن

بمردم درآمیز گر مردمی
که با آدمی خوگرست آدمی

اگر کانِ گنجی چو نائی به دست
بسے گنج زنگونه در خاک هست

چو دور افتد از میوه خورمیوه دار
چه خرما بود نخلبن را چه خار

چو دردانه باشد تمتّاء سود
کدیور درآید به کشت و درود

چه گنجست کان ارمغانیم نیست
دریغا جوانی جوانیم نیست

جوانی شد و زندگانی بماند
جهان کو مان چون جوانی نماند

جوانی بود خوبئے آدمی
چو خوبی رود کے بود خرمی

چو پیسست و بوسید گشت سیخوان — وگر قصهٔ خوبروئی مخوان

غرور جوانی چو از سر نشست — ز گستاخ کاری فروشوی دست

بهی چهرهٔ باغ خندان بود — که شمشاد بالا خندان بود

چو باد خزانی در افتد بباغ — زمانه دهد جای بلبل بزاغ

شود برگ ریزان ز شاخ بلند — دل باغبان زان شود دردمند

ریاحین ز بستان شود ناپدید — در باغ را کس را نجوید کلید

بنال اے کهن بلبل سالخورد — که رخسارهٔ سرخ گل گشت زرد

دوتا شد سهی سرو آراسته — که پور شد از سایه برخواسته

چو تاریخ پنجه در آمد بسال — دگر گونه شد برشتا بنده حال

فرو ماند دستم ز مے خواستن — گران گشت پایم ز برخاستن

سر از بار سنگین در آمد بسنگ — جمازه تبک آمد از راه تنگ

تنم گونهٔ لاجوردی گرفت — گلم سرخی انداخت زردی گرفت

همیون رونده ز ره ماند باز — بیالین گر آمد سرم را نیاز

همان بور چوگان نے باد پاے — بصد زخم چوگان بخنبد ز جاے

طرب را میخانه گم شد کلید
نشانِ پشیمانی آمد پدید

برآمد ز کوه ابرِ کافور بار
مزاجِ زمین گشت کافور خوار

سرا از لهو پیچید و گوش از سماع
که نزدیک شد کوچکه را دوع

گهے دل بر فتن گرایش کند
گهے خواب را سر ستایش کند

عتابِ عروسان درآمد به گوش
صراحی تهی گشت و ساقی خموش

بوقتِ چنین گنج بهتر ز کاخ
که دوران کند دستبازی فراخ

تماشاے پروانه چندان بود
که شمعِ شب افروز خندان بود

چو از شمع خالی کنی خانه را
نه بینی دگر نقشِ پروانه را

بروزِ جوانے و نوزادگی
زدم لافِ پیری و افتادگی

کنون کے به غم شادمانی کنم
به پیرانه سر چون جوانی کنم

چو بوسیده چوبے که در گنجِ باغ
فروزنده باشد شبِ چون چراغ

شب افروز کرمے که تابد ز دور
زبے نوریِ شب زند لافِ نور

اگر دیدمے در خود افزایشے
طلب کردمے جاے آسایشے

بآسودگی عمر تو کردمے
جهان را بشادی گرو کردمے

چو روز جوانی بپایان رسید
سپیدم از مشرق آمد پدید

تنم بیرمق آنم که چون سر نهم
چگونه پی از کار بیرون نهم

سرے کو سزاوار باشد بہ تاج
سرین گاہ او مشک باید نہ عاج

از آن پیش کاین هفت پرکار تیز
کند خطِ عمرِ مرا ریز ریز

درآرم بهر زخمهٔ دست خویش
نگهدارم آوازهٔ هستِ خویش

بهر مهرهٔ حقه بازی کنم
بوامانده گان چاره سازی کنم

چو هموار گیلم ازین پل گذشت
بگیلان ندارم سرِ بازگشت

درین ره چو من او فتاده بسے ست
نیارد کسے یاد کاینجا کسے ست

بیاد آری اے تازه کبک دری
که چون بر سرِ خاکِ ما بگذری

گیا بینی از خاکم انگیخته
سرین سوده بالین فرو ریخته

همه خاک فرشِ مرا برده باد
نکرده زمن هیچ هم عهد یاد

نهی دست بر شوشهٔ خاکِ من
بیاد آوری گوهرِ پاکِ من

فشانی تو بر من سرشکے ز دور
فشانم من از آسمان بر تو نور

درودم رسانی رسانم درود
بیائی بیایم ز گنبد فرود

دعائے تو بر ہر چہ دارد شتاب
من آمین کنم تا شود مستجاب

مرا زندہ پندار چون خویشتن
من آیم بجان گر تو آئی بہ تن

لب از خفتہ چند خامش مکن
فرو خفتگانرا فراموش مکن

مدان خالی از ہمنشینی مرا
کہ بینم ترا گر نہ بینی مرا

چو اینجا رسی مے در افگن بجام
سوے خوابگاہے نظامی خرام

از آن مے ہمہ بیخودی خواستم
بدان بیخودی مجلس آراستم

مرا ساقی از وعدۂ ایزدی است
صبوح از خرابی مے از بیخودی ست

نہ آن مے کہ آمد بہ مذہب حرام
مئے کاصل مذہب براو شد تمام

گر از مے شدم ہرگز آلودہ کام
حلالِ خدا باد بر من حرام

وگر نہ بایزد کہ تا بودہ ام
بمے دامنِ لب نیالودہ ام

بیا ساقی از سر بہ خواب را
مئے ناب دہ عاشقِ ناب را

مئے کو چو آبِ زلال آمدہ است
بہر چار مذہب حلال آمدہ است

گفتار در نصیحت فرزند خود گوید

دلا تا بزرگی نیاری بجای — بجائے بزرگان نباید نشست

بزرگیت باید در این کار پیش — بیادِ بزرگان برآور نفس

سخن تا نپرسند لب باز کن — لہر نشکنی تیشہ آہستہ زن

نپرسیده هر کو سخن — همه گفتهٔ خویش برباد کرد

به بینای دیده توان نمودن چراغ — که جز دیده راه دل نخواهد به باغ

سخن گفتن آنگه بود سودمند — کز آن گفته آوازه گردد بلند

چو در خورد پرسنده ناید جواب — سخن یاوه گفتن بود ناصواب

دهن را مسمار بردوختن — به از گفتن و گفته را سوختن

چه مگویم اے نانیوشندهٔ مرد — ترا گوش بر قصهٔ خواب و خورد

چه دانی که من خود چه فن میزنم — دل بر درِ خویشتن میزنم

متاعِ گرانمایه دارم بسے — نیارم برون تا نخواهد کسے

خریدارِ دُر چون صدف دیده دوخت — بدین کاسدی دُر نشاید فروخت

مرا با چنین گوهرِ ارجمند — همے حاجت آید به گوهر پسند

نیوشنده خواهم از روزگار — که گویم بدو رازِ آموزگار

بنگاوم با لماس از کانِ خویش — کنم بسته در جانِ او جانِ خویش

زمانه چنین پیشها بر دهد — یکے در ستاند یکے در دهد

دلے کو کہ بے جان خراشی بود — کمندے کہ بے دور باشی بود

مگر مار بر گنج زانجا نشست — کہ تا رایگان گنج ناردبہ دست

اگر نخل حنظل نباشد بلند — ز تاراجِ ہر طفل یابد گزند

بہ شحنہ توان پاسِ دل داشتن — بخاکستر آتش نگہداشتن

ازین خوے خوش کان سرشتِ منست — بسے رخنہ در کار و کشتِ منست

دگر رہروان کین کمر بستہ اند — بجوئے بدا ز رہزنان رستہ اند

بدان تا گریزند طفلانِ راہ — چو زنگی چرا گشتہ باید سیاہ

براہے کہ خواہم شدن رخت کش — رہ آوردِ من بس بود خوے خوش

بہ خوئے خوش آمودہ شد گوہرم — بدین زیستم ہم بدین بگذرم

چو از بہرِ ہر کس درے سفتن است — سرودے ہم از بہرِ خود گفتن است

ز چندین سخنگو سخن یاد دار — سخن را منم در جہان یادگار

سخن چون گرفت استقامت بمن — اقامت کند تا قیامت بہ من

منم سروِ سپیدے[۱] باغِ سخن — بخدمت میان بستہ چون سرو و بن

فلک وارد وَر[۲] از فسوسِ همہ — سر آمد وے پا بوسِ همہ

چو بر جیس در جنگِ هر بد گمان — کمان دارم و بر ندارم کمان

چو زهره درم در ترازو نهم — ولے چون هم[۳] ترازو دهم

نخندم براندوهِ کس برق وار — کہ از برقِ من در من افتد شرار

بهر خار چون گل صلائے زنم — بهر زخمہ چون بے نوائے زنم

گر آتش ست این گلِ سوخته — کہ از خار خوردن شد افروخته

بخواهندگان[۴] بخشم از مال و گنج — کہ در باز دادن نیایم بہ رنج

چو دریا شدم دشمنِ عیب شوے[۵] — نہ چون آئنہ دوستِ عیب جوے

پس و پیش چون آفتابم یکیست — فروغم فراوان (دروغ) فریب اندکے ست

نمایم چو گندم آرم بجاے — نہ چون جو فروشانِ گندم نماے

پسِ هیچ[۶] پشتے چنان مگذرم — کہ در پیش و پیشم خجالت برم

زبدگوے بد گفتہ پنهان کنم — بہ پاداشِ نیکی (نیکیش) پشیمان کنم

نگویم بداندیش را نیز بد — کز ان گفتہ باشم بداندیشِ خود

---

۱ سپیدے آزادی ۲ پیراستن ۱۲ ۲ وَر فسوس ۳ هم ترازو ۴ بخواهندگان اولیٰ ۵ شوے ۶ هیچ پشتے

بدین نیکی آرند بر من درود
زنیکان واز نیکنامان درود

وزین حال کز نیز گردان شوم
زیارت گہِ نیکمردان شوم

شوم بر درم ریزِ خود در فشان
کنم سرکشی لیک با سرکشان

زبے آلتی وا نماندم بہ گنج
جہان باد واز باد ترسد ترنج

زشاہانِ گیتی درین غار ژرف[۱]
کرا بود چون من حریفِ شگرف

کہ دیدہ است بر ہیچ رنگین گلے
زمین عالی آوازتر بلبلے

بہر دانشے دفتر آراستہ[۲]
بہر نکتہ خامۂ خواستہ

پذیرفتہ از ہر فنے روشنی
جداگانہ در ہر فنے یک فنی

شکر دانم از ہر لب انگیختن
گلابے زہر دیدۂ ریختن

کسے را کہ در گریہ آرم چو آب
بخندانمش باز چون آفتاب

بدستم دراز دولتِ خوش عنان[۳]
طبرزد چنین شد طبر چون چنان

توانم در زہد بر دوختن
بہ بزم آمدن مجلس افروختن

ولیکن درخت من از گوشہ رست
ز جا گر بجنبم شود بیخ سست

چلہ چون چہل گشت خلوت ہزار
بہ بزم آمدن دور باشد ز کار

---

۱ شاہان گیتی
۲ دفتر آراستہ
۳ دولتِ خوش عنان

بهنگامِ سیل آشکارا شدن — نشاید زرے تا بخارا شدن

همان به که با آفرینش دمے — برون نادرم چون گل از گوشه رخت

بخود گم شوم خلق را رهنمائے — همایون نکو دیدن آمد همائے

سرم پیچد از خفتن و خاستن — ن — ندانم دگر چاره ساختن

جز آن کز سخن برنشانم گلے — بر آن گل زنم ناله چون بلبلے

نشینم چو سیمرغ در گوشه — دهم گوشش را از سخن توشه

ملامت گرفت از من ایام را — بگنج ارم بردم آرام را

(قبلہ ۱۲ فجر ۱۲ یعنے بگوئے ۱۲)

اگر به ز خود گلبنے دیدمے — گل سرخ یا زرد و چیدمے

چو از رانِ خود خورده باید کباب — چه گردم بدر دیزه چون آفتاب

(از فرہنگ بابا)

درِ خانه را چون سپهرِ بلند — زدم بر جهان قفل و بر خلق بند

ندانم که دوران چسان میرود — چه نیک و چه بد در جهان میرود

(بسبب کنارہ کشی ۱۲)

یکے مرده شخصم نمردی روان — نه از کاروانی نه از کاروان (۱۵)

بصد رنج دل یک نفس میزنم — بدان تا نخسپم جرس میزنم (مراد ہم ۱۲)

ندانم کسے کو بجان و به تن — ترا دوست تر دارد از خویشتن

(۱۵) قطعہ نہ از کاروانی آکاروان بیائی مصدری بکار رفتہ نہ از کاروان بیائی مصدری بمعنے دربین کاروان بمعنے از کاروان مدرس

علاقہ دارم سخنے از کاسدان و ربمعنے نخ نہ دربین کار دارم دربین کاروان و مراد از کاسدان دل متاع قافلہ ۱۲ شرف

زمهرِ کسان روے برتافتم
کس خویش ہم خویش را یافتم

برِ عاشقان کز بدی بدشوم
ہمان بہ کہ معشوقِ خود خود شوم

گرم نیست روزی زمہرِ کسان
خدا ہست رزاقِ روزی رسان

درِ حاجت از خلق بربستہ بہ
زدر ویزۂ ہر درے رستہ بہ

مرا کاشکے بودے آن دسترس
کہ نگذاشتم حاجتِ کس بکس

درین منزلِ خالی از بیمِ خون
نیارم سر آوردن از خط برون

بہین حالِ منزل کسے چون بود
کہ زندانئے منزلِ خون بود

درِ خلق را از گل اندودہ ام
درین رہ بدین دولت آسودہ ام

چہل روز خود را اگر گفتم زمام
کادیم از چہل روز گردد تمام

چو در چار بالش ندیدم درنگ
نشستم درین چار دیوار تنگ

زہر جو کہ انداختم در خراس
دُرے باز دادم بہ جوہر شناس

ہزار آفرین بر سخن پرورے
کہ بر سازد از ہر جوے جوہرے

تر و خشک از اشک رخسارِ من
بہ گل بر اندودہ دیوارِ من

تن اینجا بہ بست جوین ساختن
دل آنجا بہ گنجینہ پرداختن

---

۱ دریوزہ بمعنی گدائی آمدہ ۱۲ منہ
۲ بین حال ما کہ باغنامت حال کہ منزل خوفناک حال ما و قلعہ دل بودن من درین تنگنا بہمان قیاس کن ۱۲ منہ
۳ مساء ۱۲
۴ دنیا ۱۲
۵ قتل ۱۲
۶ فیندی ۱۲
۷ اے راہ خدا ۱۲
۸ ستور ۱۲
۹ ف و نشر
۱۰ بیا بینہ ۱۲ زاید ۱۲
۱۱ ف بجوہر
۱۲ ایں بیت در نسخہ نیست ۱۲
۱۳ آنجا ستن ۱۲

بپازی ببردم جہان را بسر — که شغلے دگر بود جز خواب و خور

نخفتم شبے سا دربستر سے — که نکشادم آن شب زدانش درے

ضمیرم نہ زن ملک آتش زن است — که مریم صفت بکر امبتن است

تقاضاے آن شے چون آیدش — که از سنگ و آہن برون آیدش

بدین دل فریبی سخن ہا سے بکر — بہ سختی توان زاد ون از راہِ فکر

سخن گفتن و بکر جان سفتن است — نہ ہر کس سزاے سخن گفتن است

سخن گر نباشد چو دُرِ خوش آب — بگویم مثالش برا ے جواب

بدرے سفالینہ را سفتہ گیر — سرودے بگرمایہ گفتہ گیر

بیندیش زآن داستانِ فراخ — کز آوازہ گردد گلو شاخ شاخ

چو بر سکۂ شاہ زر مے زنی — چنان زن کہ گر بشکند نشکنی

حکایت

جہودے مسے را زر اندود کرد — دکان خاریدن بدان سود کرد

نہ انجیر شد نام ہر میوہ — نہ مثلِ زبیدہ است ہر بیوہ

گر انجیر خورمغ بود سے فراخ
بسیار ۱۲
نماند سے یک انجیر بر ہیچ شاخ

دو ہندو بر آید ز ہندوستان
یکے دزد باشد دگر پاسبان

من از آبِ این نقرۂ تابناک
مرا و کتاب ۱۲
جدا کردم آلودگیہاے خاک

از این پیکر انگہ کشایم پرند
چادر ۱۲
کہ باشد رسیدہ چو نخلِ بلند
پختہ ۱۲

کند سوفئے سیب را خانہ رس
ولے خوش نیاید بدندانِ کس

چو در میوۂ نارسیدہ رسی
بجنبانیش نارسیدہ کسی

شود نرم ز افشردن انجیر خام
ولے چون خوری خون برآید ز کام

شگوفہ کہ بگیہ بخندد ز شاخ
نا شگفتہ ۱۲
کند میوہ را بر درختان فراخ

استفہام انکاری ۱۲
زمینے کہ دارد بر و بوم سست
اساسے بر او بست نتوان درست

برونق توانم من این کار کرد
بہ بے رونقی کار ناید ز مرد

خلہ چون بود کاسد و کم بہا
کند بذر گر کار کردن رہا
مزارع ۱۲

چو در دانہ باشد تمناے سود
کہ یور در آید بہ کشت و درود

ترنم شناسانِ دستان نویش
ز بانگِ مغنی گرفتند گوش
انسانہ در ۱۲

ضرورت شد این شغل را ساختن
چنین نامۂ نغز پرداختن

که چون در کتابت شود جایگیر
نویسنده راز و بود ناگزیر

بنقشی که سرو کلان ست و خرد
نمودم باین داستان دستبرد

ازین آشنا روی تر داستان
پسندیده ناید بر راستان

دگر نامه ها را که جوئی نخست
بجمهور ملت نباشد درست

نباشد چنین نامه نزد خرد
نبشته بچندین قلمهای تیز

زنیروی نوک چنین خامها
شرف دارد این بر دگر نامها

ازآن خسروی مے که در جام اوست
شرفنامهٔ خسروان نام اوست

سخنگوی پیشینه دانای طوس
که آراست روی سخن چون عروس

درآن نامه کو گوهر سفت ماند
بسے گفتنیها ے ناگفته ماند

اگر بر همه گفتی از پارسیان
نگفتن دراز آمدے داستان

نگفت آنچه رغبت پذیرش نبود
همان گفت کز وے گزیرش نبود

دگر از پئے دوستان زلّه کرد
که حلوا به تنها نبایست خورد

نظامی که در رشته گوهر کشید
بر قمدیده ها را قلم در کشید

بنا سفته دُرّے که در گنج یافت
ترا زوے خود را سخن سنج یافت

شرف نامه را فرخ آوازه کرد — حدیث کهن را بد و تازه کرد

بیا ساقی آن ارغوانی شراب — بمن ده که تا مست گردم خراب

سرخ ۱۲

مگر زان خرابی نوائی زنم — خرابانیان را صلائی زنم

در ترتیب این داستان گوید

مرا خضر تعلیم گر بود و دوش — به رمزی که آمد پذیرای گوش

آموزنده ۱۲

که ای جاگی[1] خواهد بسیر من — ز جام سخن چاشنی گیر من

چو سوسن سر از بندگی تافته — نم از چشمهٔ زندگی یافته

آزاد ۱۲ — ای بندگی خلایق ۱۲

سخن میرساند ترا در جهان — تو مکتوب آنرا در اخبار خوان

پذیرفته ۱۲

شنیدم که در نامهٔ خسروان — سخن رانده خواهی چو آب روان

مشو نا پسندیده را پیش باز[2] — که در پردهٔ کج نیابند ساز

پسندیدگی کن که با شی عزیز — پسندیدگانت پسندند نیز

فرو بردن از دها بید رنگ — بانباشتن در دهان نهنگ

از آن خوشتر آید جهانمدیده را — که بیند همی ناپسندیده را

[1] قوله کرای جاگی الخ جاگی نام قبیله ایست که در ایام سلطنت علی وکاکا قبایل سوبنا کام کرشاه و سالوا باقیه ۱۲ منه

[2] قوله مشو ناپسندیده پیش باز الخ یعنی پیشانی پسندیده نباز ۱۲ منه

مگو آنچه دانای دوشینه گفت — که یک در نشاید دو سوراخ سفت

مگر در گذرهای اندیشه گیر — که از باز گفتن بود ناگزیر

در این پیشه چون پیشوائے نوی — کهن پیشگان را مکن پیروی

چو نیروے بکر آزمائیت هست — بهر بیوه خود را میالائے دست

مخور غم بصیدے که ناکردهٔ — که یخنی بود آنچه ناخوردهٔ

به دشواری آید گهر سوے سنگ — ز سنگش تو آسان کے آری بچنگ

همه چیز گر بنگری لخت لخت — سبختی برون آید از جائے سخت

گهر سفت نتوان به آسودگی — بود نقره محتاج پالودگی

کسے کو برد برتر و خشک و رنج — ز ماهی درم یابد از گاو گنج

خم نقره خواهی و زرینه طشت — ز خاک عراقت نباید گذشت

زرے تا دهستان و خوارزم و جند — لویدے نه بینی بجز لورکند

بخاری و خرزی و گیلے و گرد — بنان پاره هستند هر چار خرد

نه روید گیاهے ز مازندران — که صد نوک نرو پین نه بینی دران

ز مازندران ناید الا دو چیز — یکے دیو مردم دگر دیو نیز

عراقِ دل افروز باد ارجمند — که آوازهٔ فضل ازو شد بلند

از آن گل که او تازه دارد نفس — عرق زیر او در عراقست و بس

تو نیز آن به اے پیک علوی نژاد — بصفحهٔ مصدری ۱۲ — که گردِ جهان بر نه گردی چو باد

بگوهر کنی تیشه را تیز کن — عروسِ سخن را شکر ریز کن — مراد ممدوح ۱۲

تو گوهر کن از کانِ اسکندری — سکندر خود آید بجوهر خری

جهاندار سے آید خریدارِ تو — بزودی شود بر فلک کارِ تو — بجهل ۱۲

خریدار چون بر در آرد بها — نشاید رهِ بیع کردن رها

چو دریا خرد گوهر از کانِ تنگ — دهد کشتیے در بیک باره سنگ

ز دریاے او گنجِ گوهر بپوش — در سے میستان گوهرے میفروش

میانجی چنان کن برے اصواب — که هم سیخ بر جا بود هم کباب

چو لدارے خضرم آمد بگوش — دماغ مرا تازه تر کرد هوش

پذیرا سخن بود شد جاے گیر — سخن کز دل آید بود دل پذیر

چو در من گرفت آن نصیحتگری — زبان بر کشادم به دُرِ دری — نام زبان ۱۲

نهادم ز هر شیوه هنگامه — مگر در سخن نو کنم نامه — طریقه ۱۲ مجمع ۱۲

در آن حیرت آباد بی یاوران
زدم قرعه بر نامِ نام آوران

هر آئینه کز خاطرش تافتم
خیالِ سکندر در او یافتم

مبین سرسری سوی آن شهریار
که هم تیغ زن بود و هم تاجدار

گروهے ز دیوانِ دستورِ او
به حکمت نبشتند منشورِ او

گروهے ز پاکی و دین پروری
پذیرا شدندش به پیغمبری

گروهیش خوانند صاحب سریر
ولایت ستان ملکه آفاق گیر

من از هر سه دانه که دانا فشاند
درختے برومند خواهم نشاند

نخستین در پادشاهی زنم
دم از کارِ کشور کشائی زنم

به حکمت برآرم پس آنگه سخن
کنم تازه تاریخهائے کهن

به پیغمبری گویم آنگه درش
که خوانده خدا نیز پیغمبرش

از آن روز کوشد به پیغمبری
نبشتند تاریخ اسکندری

سه در ساختم هر درے کانِ گنج
جداگانه بر هر درے برده رنج

بآن هر سه دانا به این هر سه در
کنم دامنِ عالم از گنج پر

طرازِ نو انگیزم اندر جهان
که خواهد ز هر کشورے نورمان

دریغ آیدم کو نگارین نورد — بود در سفته گرفتار کرد
جامه ۱۲

در دولتی کو کزین دستکار — بدیوار او بر نشانم نگار
نقش ۱۲

پرند چنین پرده دارش کنم — ز گرد زمین رستگارش کنم

بدین نامه نامور دیر باز — نمایم در او نام او را دراز
مدوح ۱۲

نشستن گهی سازش زین سریر — که باشد بر او جاودان جایگیر
مدت دراز ۱۲

بجز فر مستجل کنم نام وی — که ماند در این جنبش آرام وی

نه حرفی که عالم زبادش برد — نه باران بشوید نه بادش برد

بشرطیکه چون من در این دستگاه — رسانم سرش را بخورشید و ماه
مراد دنیا ۱۲

مرا نیز و پایگاهی رسد — باندازهٔ سر کلاهی رسد

ز خورشید روشن توان جست نور — که شد سایه را سایه زین کار دور

غلیواز را با کبوتر چه کار — ببازی ملک درخواست این شکار

نظامی که نظم دری کار اوست — دری نظم کردن سزاوار اوست
ز گفتن

چنان گوید این نامهٔ نغز را — که روشن کند خواندنش مغز را
بفتح ۱۲

دل دوستان را بدو نوربار — وز و طعنهٔ دشمنان دور باد

نوا گر نوائے چکاوک بود
چو دشمن ز ند تیرِ ناوک بود

در این دائره کین سخن رانده ام
درون پرورِ خویش را خوانده ام

که این نامه را نغمه نامی کند
گرامی کنش را گرامی کند

چنان بر کشاید پر و بالِ او
که نیک اختری خیزد از فالِ او

نشاط اندر آرد بخوانندگان
مفرح رساند به دانندگان

فسرده دلان را در آرد به کار
غم آلودگان را شود غمگسار

نوازش کند سینهٔ خسته را
کشایش دهد کارِ سر بسته را

گرش ناتوانے تمنا کند
خدایش بخواندن توانا کند

وگر نا امیدش گیرد به دست
بدست آورد هر امیدے که هست

هر آنچه از خدا خواستم زین قیاس
خدا داد بر داده کردم سپاس

بود چون همایون ز شرف پایه اش
که یابد گدا شاهی از سایه اش

همایون تر آن شد کز این بزمگاه
همایون شود خاصه در بزم شاه

بیا ساقی آن آبِ یاقوت وار
در افگن باین جامِ یاقوت بار

سفالینه جامے که مجانِ اوست
سفالِ زمین خاکِ ریحانِ اوست

در مدح بادشاه عالم پناه گوید

علم برکش اے آفتابِ بلند — خرامان شوے ابرِ مشکین پرند

ببارا اے قطرۂ ناب را — بگیر اے صدف در کن این آب را

بنال اے دلِ رعد چون کوسِ شاه — بخند اے لبِ برق چون صبحگاه

برآے دُر از قعرِ دریاے خویش — بتاجِ سرِ شاه کن جاے خویش

شهے کارزومندِ معراجِ اوست — زمین بوسِ او درة التاجِ اوست

سکندر شکوهے که در جمله ساز — شکوه سکندر بدو گشت باز

طرفدارِ مغرب به مردانگی — قدرخان مشرق به فرزانگی

کنایه از بادشاه ۱۲ — نام بادشاه کوکبتان مراد ممدوح ۱۲

زمین زنده دار آسمان زنده کن — جهان گیر و دشمن پراگنده کن

جهان پهلوان نصرت الدین که هست — براعدا ے خود چون فلک چیره دست

مخالف پس اندیش و او پیش بین — بداندیش کم مهر و او بیش کین

مراد از صلواه ۱۲ — سه نوبت زن و پنج نوبت پناه

خداوند شمشیر و تخت و کلاه — مراد از سه وقت نقاره و از پنج وقت نماز ۱۲

برستم رکابی روان کرد رخش — هم اورنگ پیرایه و هم تاج بخش

شهانرا زرسمے کہ آئین بود — کلید آہنین گنج زرین بود

جزا[1] او کاہنِ تیغ روشن کند — کلید از زر و گنج زآہن کند

چو آبِ فرات آشکارا نواز — چو سرچشمۂ نیل پنہان گداز

اگر[2] سایہ بر آفتاب افگند — در آن چشمہ آتش آب افگند

وگر ماہِ نو را برا تے دہد — ز نقصِ کمالش نجا تے دہد

گر انعام او بر شمارد کسے — بدان تا کند شکرِ نعمت بسے

ز شکرِ وے آن نعمت افزون شود — ولی نعمتے بیش زین چون بود

فلک وار بر بہر کہ بندد کمر — بر آب افگند چون زبندش سپر

بریزد در آشوب[3] چون مینغ او — سرِ تیغ کوہ از سرِ تیغ او

ہر آنجا کہ او نمودہ گہِ کارزار — نہ رستم نمود و نہ اسفندیار

صلاحِ جہان آن شب آمد پدید — کہ از مولدش صبحِ صادق دمید

کجا[4] کام زد خنگِ پدرامِ او — زمین یافت سرسبزی از کامِ او

بہر[5] دائرہ کو زدہ ترکتاز — ز پرکارِ خطش گرہ کرد باز

بدان بقعہ کو بارگی تاختہ — زمین گنجِ قارون بر انداختہ

---

[1] شاہ ۱۲۵ — شرط ۱۲ — جزای شرط است کہ در بیت ماقبل بود ۱۲

[2] سیبک ۱۲

[3] مطعول بندی ۱۲ — بلندی کوہ ۱۲۵

[4] پارہ زمین ۱۲

در آن دژ که اورا یت انگیخته
سر کوتوال از دژ آویخته

اگر دیگران کاهلِ شان آدمیست
همه مردم اند او همه مردمیست

ندانم کس از مردمِ حق شناس
کز ان مردمی نیست بروے سپاس

زبس ناز نعمت که زوراندہ اند
ولی نعمتِ عالمش خواندہ اند

اگر مردہ سر بر آرد ز گور
بگیرد همه شهر و بازار شور

هزاران دلِ مردہ از عدل شاہ
شود زندہ و خصم نادیدہ راہ

چو عیسے بسے مردہ را زندہ کرد
بخلقِ چنین خلق را بندہ کرد

جهان بود چون کانِ گوہر خراب
بر آبادی آمد ازین آفتاب

زمین دوز نے بود بے کار و کشت
بابرِ چنین تازہ شد چون بہشت

زہر نعمتے کایدش نو بنو
دہد بخشش خواہندگان جو بجو

بسر نیکے چون حسن در پے برد
جهان نام نیک از جهان کے برد

زہے بارگاہے کہ چون آفتاب
ز مشرق بمغرب رساند طناب

گر از نخل طوبے رسد در بہشت
بہر کوشکے شاخ عنبر سرشت

رسد شرق تا غرب ز احسانِ او
بہر خانہ نعمت از خوانِ او

چو دریا نگویم گران سایه همانا که چون کان گرانمایه

به گنجیش وی ناموش افتاد چیست نسب کرد بر کیقبادی درست

بهر وادیی کو عنان تافته درمنه به دامن درم یافته

ز گنجش زمین کیسه بر دوخته سمن سیم و خیری زر اندوخته

کجا گنجدانی پشیزی درو که از گنج او نیست چیزی درو

چو از تاج او شد فلک سربلند سرشنها دز آن تاج فیروزمند

زهی خضر و اسکندر کائنات که هم ملک داری هم آب حیات

چو اسکندری شاه کشورگشای چو خضری ره افتاده را رهنمای

همه چیز داری که آن درخور است نداری یکی چیزدان همبر است

چو در صید شیران شکار افگنی بتیری دو پیکر بکار افگنی

اگر شیر گور افگند وقت زور تو شیر افگنی ملک بهرام گور

چو در جنگ پیلان کشائی کمند وهی شاه قنوج را فیل بند

چه دولت که در بند کار تو نیست چه مقصود کان در کنار تو نیست

بسا گردن سخت کیمخت چرم که شد چون دوال رکاب تو نرم

دو شخص ایمن انداز تو آئی بجوش
یکے نرم گردن دگر سفته گوش
مطبع ۱۲ نظام ۱۲

به عذر از تو بد خواه جان میبرد
بدین عهد رایت جهان میبرد

چو برگشت گردِ جهان روزگار
ز شش بادشه ماند شش بادگار

کلاه از کیومرث آفاق گیر
ز جمشید تیغ از فریدون سریر

ز کیخسرو آن جام گیتی نما
که احکامِ انجم در او یافت جای

فروزنده آئینه گوهری
موصوف ۱۲

همان خاتمِ لعل بر دو جسته
به مهرِ سلیمان شد افروخته

بدینگونه شش چیز در صرفِ تست
گواهِ سخن نام شش حرفِ تست

جز این نیز بینم ترا شش خصال
که بادی برومند ز ماه و سال
دارد ۱۲

یکے آنکه از گنج آراسته
دهی آرزوهائے ناخواسته

دوم مردمی کردنِ بے قیاس
عوض باز ناجستن از حق شناس

سوم دل به شفقت برآراستن
ستمدیده را دادِ دل خواستن

چهارم علم بر ثریا زدن
چو خورشید لشکر به تنها زدن
از ثبات ۱۲

همان پنجم از مجرمِ عذر خواه
ز روئے کرم عفو کردن گناه

ششم عهد و پیمان نگهداشتن — وفاداری از یاد نگذاشتن

ز لوشش جهت بی روائی مباد — وزین شش خصالت جدائی مباد

بپرواز دولت دو شاهین بکار — یکے در خزینہ یکے در شکار

دو مار از برائے تو تو فیز سنج — یکے مارِ مہرہ دگر مارِ گنج

بیا ساقی آن جامِ یاقوت بار — بیادِ شہنشہ بکام سپار

کہ تا مست زآن جامِ باقی شوم — پرستندۂ لعلِ ساقی شوم

در خطاب بادشاہ گوید

جہان خسرو از زیرِ ہفت آسمان — طرفدارِ پنجم توئی بیگمان

جہان را بہ فرمانِ چندین بلاد — ستونِ درِ تست ذات العماد

ہمہ شب کہ مہ طوفِ گردون کند — چراغِ ترا روغن افزون کند

ہمہ روز خورشید با تاج و زر — بپائینِ تختِ تو بندد کمر

سپارندۂ پادشاہی بہ تو — سپردار جہان ہر چہ خواہی بہ تو

بدان داد ملکت کہ شاہی کنی — چو داور شوی داد خواہی کنی

نه بازی کند بر پرِ پشه زور
نه پیلے نهد پاے بر پشتِ مور

سپاسِ خداوند گیتی پناه
که بیش است زین قصه انصافِ شاه

به انصافِ شه چشمدارم یکے
که بیند درین داستان اندکے

گر افسانه بیند از کار دور
نه سایه بر او گسترانند نه نور

وگر بیند از دور در او موج موج
سر آئنده را سر بر آرد به اوج

درین گنجنامه ز رازِ جهان
کلیدِ بسے گنج کردم نهان

کسے کان کلیدِ زر آرد به دست
طلسمِ بسے گنج داند شکست

وگر گنجِ پنهان نیارد پدید
شود خرّم آخر به زرّین کلید

چه دانی که این گوهرِ نیم سفت
چه گنجینها دارد اندر نهفت

نشاط از تو دارد گهر سفتنم
سزاوارِ تست آفرین گفتنم

خرد کآسمان را زمین مے کند
بر این آفرین آفرین میکند

چو فرمان چنین آمد از شهریار
که بر نامِ ما نقش بندد این نگار

بگفتارِ شه مغز را کرده نغز
بگفتِ کسان مغز در سر کنم

فرستم عروسے در آن بزمگاه
که از وے چشم روشن شود بزمِ شاه

عروس چنین شاه را بنده باد
بآن محفل آفاق فرخنده باد

به اندازهٔ آنکه نزدیک و دور
چراغ جهان تاب را هست نور

گل باغ شه عالم افروز باد
چراغ شبش مشعل روز باد

دریده دهن بدسگالش چو زاغ
زبان سوخته دشمنش چون چراغ

نظامی چو دولت در ایوان او
شب و روز باد آفرین خوان او

(راح دشنام خوان)

دسحر آن سرا نیا بی خراب
که دارد سفالینه پر سداب

سداب و سپند رقیبان شاه
دعای نظامیست در صبحگاه

بیا ساقی آن راحت انگیز روح
بده تا صبوحی کنم در صبوح

(مراد می ۱۲)

صبوحی که چون آب کوثر کشم
حلالست گر تا بحشر کشم

(ن در)

فرو گفتن داستان بطریق ایجاز

جهان در بد و نیک پرورد نست
بسی نیک و بدهاش در گردن است

شب و روز این پردهٔ نیلگون
بسی بازی چابک آرد برون

(نیلگون آرد)

زنیرنگ این پردهٔ دیرسال
خیالی شدم چون نیارم خیال

عالم پادشاه دانشستان
چراغ او جهان منور
شود و نسبت
عالم افروزی
نظام بعدی دارد
که آنگیزاد از
افروختن
دادن و زینت
بخشیدن باشد
و مشغول
کنایه از آفتاب
روز
و فکر در سب
نجومی تمام صورت
سند و تدبیر
معاش غلاظ
بود و روزی
یابد مراد از فکر با
عالم سر انتظام تمام
یابد ۱۲ منه

گر آید ز من بازئے دلپذیر
ہم از بازئے چرخ گروندہ گیر

خیالے برانگیزم از پیکرے
کہ نارد چنان ہیچ بازیگرے

برآنم کہ این پردہ خالی کنم
در این پردہ جادو خیالی کنم

سخن‌ست آنچنان کردم آغاز او
کہ سوزآورد نغمۂ سازِ او

ہمان گفتم از ہر چہ دیدم شگفت
کہ دل راہ باور شدن در گرفت

حسابیکہ بود از خرد دور و دست
سخن را نہ کردم بدو پایہ پست

پراگندہ از ہر درے دانۂ
برآراستم چون صنم خانۂ

بنا بر اساسے نہادم نخست
کہ دیوارِ آن خانہ باشد درست

بتقدیم و تاخیر بر من مگیر
کہ نبود گذارندہ راز و گزیر

در ارژنگ این نقشِ چینی پرند
قلم بست بر مانیِ نقشبند

چو سکردم این داستان را بہیچ
سخن راست رو بود رہ پیچ پیچ

اثرہاے آن شاہِ آفاق گرد
ندیدم نگارندہ و یک نورد

سخنہا کہ چون گنج آگندہ بود
بہر نسخہ در پراگندہ بود

ز ہر نسخہ برداشتم مایۂ
بر او بستم از نظم پیرایۂ

نسخہ‌ہاے فارسی کہ بہ دست نظامی رسیدہ بود و او از آن‌ہا استفادہ کردہ است

زیادت ترا رنجهاے نوی — یهودی و نصرانی و پهلوی

گزیدم ز هر نامه نغز او — ز هر پوست برداشتم مغز او

زبان در زبان گنج پرداختم — وزان جمله سر جمله ساختم

ز هر یک زبان سه که آگه بود — زبانش ز پیغاره کوته بود

در آن برده کز راستی یافتم — سخن را سر زلف بر تافتم

و گر راست خواهی سخنهاے راست — نشاید در آرایش نظم خواست

گر آرایش نظم زو کم کنم — بکم مایه بتیشش فراهم کنم

همه کرده شاه گیتی خرام — در این یک ورق کاغذ آرم تمام

سکندر که شاه جهان گرد بود — بکار سفر توشه پرورد بود

جهان را همه چار حد گشت و دید — که بے چار حد ملک نتوان خرید

بهر تخمگاهے که بنهاد پے — نگهداشت آئین شاهان کے

بجز رسم زرتشت آتش پرست — نداد آن دگر رسمها را ز دست

نخستین کس اوشد که زیور نهاد — برو م اندرون ساگه زر نهاد

بفرمان او زرگر چیره دست — طلاها ے زر بر سر نقره بست

غالب ۱۲

نسخه بانام سکندر

مراد سکندر ۱۲

مراد آن ۱۲ معمم

لمع ۱۲

آرا استم ۱۲

نسخه بخش

گزیدم ز هر نامه نغز او — مفعول گردیدم ۱۲

حسنِ نامہا راز لفظِ دری
بیونان زبان کرد کسوت گری

ہمان نوبتِ پاس در صبح و شام
ز نوبت گہِ او بر آورد نام

بآئینہ شد خلق را رہنمون
ز تاریکی آورد جوہر برون

برید از جہان شورشِ زنگ را
ز دارا ستد تاج و اورنگ را

ز سودائے ہند و ز صفرائے روس
فرو شست عالم چو بیت العروس

شد آئینہ چینیان را او
سرِ تخت کیخسرو ی جائے او

چو عمرش قلم راند بر بیست سال
بشاہنشہی بر دہل زد دوال

چو بر دینِ حق دانش آموز گشت
چو دولت بر آفاق فیروز گشت

بسے محبت انگیخت بر دینِ پاک
عمارت بسے کرد بر روئے خاک

بہر گردشِ کرد پرکار دہر
بنا کرد چندین گرانمایہ شہر

ز ہندوستان تا باقصائے روم
بر انگیخت شہرے ز ہر مرز و بوم

ہم او داد زیور سمرقند را
سمرقندنے کانچنان چند را

بنا کرد شہرے چو شہرِ ہرے
کہ ز نیسان کند شہر کم دیگرے

در و بند اول کہ در بند یافت
بشرطِ خرد زان خرد مند یافت

وزان بعد ارگذر که آن کار اوست
بنا گاه اصلش بن نار اوست

همان سدِ یاجوج زو شد بلند
که نسبت آنچنان کوه کوتاه بند

جز این نیز بسیار بنیاد کرد
کزین بیش نتوان ازو یاد کرد

چو عزم آمد آن گوهرِ پاک را
که بخشش کند پیکرِ خاک را

صلیبے خطے در جهان برکشید
از آن پیش کاید صلیبے پدید

بآن چار گوشه خطِ اطلسی
برانگیخت اندازهٔ هندسی

یکے نوبتے چار صد بر فراخت
که بر نه فلک پنج نوبت نواخت

بقطبِ شمالی یکے بیخ او
بعرضِ جنوبی دگر بیخ او

طنابے از نیمروز به مشرق کشید
طنابے دگر زو بمغرب رسید

بدین طول و عرض اندرین بارگاه
کرا بود دیگر چنان بارگاه

چو عزمِ جهان گشتن آغاز کرد
به رشته زدن رشته‌ها راز کرد

ز فرسنگ و میل و ازو مرحله
بدستِ زمین را نه کردے یله

مساحت گران داشت اندازه گیر
برآن مشغل گماشته صد دبیر

رسن بسته اندازه پیدا شده
مقادیرِ منزل هویدا شده

---

۱ بنا گاه اصلش بن نار اوست — الف زائد و اضافت مقلوب ۱۲

۲ که نسبت آنچنان کوه کوتاه بند — استفهامیه ۱۲

۳ کزین بیش نتوان ازو یاد کرد

۴ که بخشش کند پیکرِ خاک را

۵ از آن پیش کاید صلیبے پدید — دیدن خ

۶ برانگیخت اندازهٔ هندسی

۷ که بر نه فلک پنج نوبت نواخت — خنیاگر زن ۱۲

۸ بعرضِ جنوبی دگر بیخ او — فحر کرد ۱۲

۹ طنابے دگر زو بمغرب رسید

۱۰ کرا بود دیگر چنان بارگاه — چهار گرد ۱۲

۱۱ به رشته زدن رشته‌ها راز کرد — شایع عام ۱۲

۱۲ بدستِ زمین را نه کردے یله — سر کردن ۱۲

۱۳ برآن مشغل گماشته صد دبیر

۱۴ مقادیرِ منزل هویدا شده

---

۱ قولہ بنا گاہ اصلش بن نار اوست ہمیں سہ آوا جانبِ شمال سہ یاجوج و ماجوج ہمیں جہت سکنا دارند و ہمیں جہت سد ذوالقرنین بنا کردہ است

۲ قولہ که نسبت آنچنان کوه کوتاه بند ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۳ قولہ کزین بیش نتوان ازو یاد کرد ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۴ قولہ که بخشش کند پیکرِ خاک را ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۵ قولہ از آن پیش کاید صلیبے پدید ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۶ قولہ برانگیخت اندازهٔ هندسی ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۷ قولہ که بر نه فلک پنج نوبت نواخت ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۸ قولہ بعرضِ جنوبی دگر بیخ او ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۹ قولہ طنابے دگر زو بمغرب رسید ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۱۰ قولہ کرا بود دیگر چنان بارگاه ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۱۱ قولہ به رشته زدن رشته‌ها راز کرد ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۱۲ قولہ بدستِ زمین را نه کردے یله ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۱۳ قولہ برآن مشغل گماشته صد دبیر ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

۱۴ قولہ مقادیرِ منزل هویدا شده ہمیں سہ آوا بود در کتب ہیئت و جغرافیہ مسطور است کہ ذوالقرنین سد را از کوہ بلند ساخت

بخشکی بهر جا که زد بارگاه
زمنزل به منزل به پیمود راه

وگر راه بر رودِ دریاش بود
طریقِ مساحت مهیاش بود

دو کشتی بهم باز پیوسته بود
میانِ دو کشتی رسن بسته بود

یکے را به لنگر گه خویش ماند
یکے را بقدرِ رسن پیش راند

دگر باره آن بسته را پاے داد
شتابنده را در سکون جاے داد

گه آنرا گه این را رسن ساختے
خطر بین که زمساں رسن باختے

بدین نکته مستاحِ منزل شناس
زساحل بساحل گرفتے قیاس

جهانرا که از غم براحت کشید
بدین هندسه در مساحت کشید

زمین را که خیدست و ره تا کجاست
ترا از وے تدبیر او کرد راست

همان ربع مسکون از و شد پدید
بر آن مسکن ادما که واندر رسید

بهر مرز و بومے که او راند رخش
ز آبادی آن بوم را داد بخش

همه چاره می کرد بر کوه و دشت
چو مرگ آمد از مرگ بیچاره گشت

ز تاریخ آن سرورِ تاجدار
بکار آمدانیست کاید به کار

چو نظمِ گذارش بود راه گیر
غلط کردنِ ره بود ناگزیر

بکسر سین بپیمودن ۱۲

گذاشت ۱۲

ای کشیدی ۱۲

پیمایش ۱۲

مرا کار با نغز گفتاری است — همه کارِ من خود غلط کاری است

بلے ہر چہ نا باور[غیر معتبر ۱۲] ش یافتم — ز تمکینِ[۱] اورے برتافتم

گذارش[۲] چنان کردش در ضمیر — کہ خوانندگان را بود دلپذیر

بسے در شگفتی نمودن طواف — عنانِ سخن را کشد در گزاف

وگر بے شگفتے گذاری سخن — ندارد نوی نامہ ہاے کہن

سخن را بہ اندازۂ دار پاس — کہ باور توان کردنش در قیاس

سخن گر چو گوہر بر آرد فروغ — چو نا باور افتد نماید دروغ

دروغے[۳] کہ باشد بمانند راست — بہ از راستی کز درستی جداست

نظامی[۴] سبکباش یاران شدند — تو ماندی بہ غم غمگساران شدند

اے مخدوف ۱۲ ترک علائق کن ۱۲

سکندر رشتہ ہفت کشور نماند — نماند کسے چون سکندر نماند

مخور مے بہ تنہا در آئین جوے — حریفانِ سیمینہ را باز جوے

گر آیند حاضر میت نوش باد — وگر بے حسابت فراموش باد

اے یا دہ ۱۳

بیا ساقی از خمِ دہقانِ پیر — مے در قدح ریز چون شہد و شیر

اے مرشد ۱۲ اے ۷ ۱۲

نہ آن مے کہ آمد بمذہب حرام — مے کامل مذہب بر او شد تمام

۱ قولہ از تمکین اورا
۲ قولہ گذارش چنان کردش
۳ قولہ دروغے کہ باشد
۴ قولہ نظامی سبکباش

ترتیب نمودن داستان بطریق باغ و بوستان

بیا باغبان خورمی ساز کن ۵۱ — گل آمد درِ باغ را باز کن

نظامی به باغ آمد از شهر بند — بیارای بستان بچینی پرند

لبِ غنچه را کاید ش بوسے شیر — بکامِ گلِ سرخ دروم عبیر

ز جعدِ بنفشہ برانگیز تاب — سرِ نرگسِ مست برکن ز خواب

سہی سروِ را بال برکش فراخ — بقمری خبر ده که سبز است شاخ

یکے ۵۲ مژده زن سوئے بلبل براز — که مهدِ گل آمد به بستان فراز

ز سیمائے سبزه فروشوے گرد ۵۳ — که روشن شبستان بود لاجورد ۵۴

دلِ لاله را کاید ش خون بجوش — فرومال خونی به خاکی بپوش

سرِ نسترن را به موے سپید — سیاہی دہ از سایۂ مشک بید

لبِ نارون را مے آلوده کن — بخیرے زمین را زر اندوده کن

سمن را درودے دہ از ارغوان — روان کن سوے گلبن آبِ روان

بنورستگانِ چمن باز بین — بکش خط و آن خطۂ نازنین

---

۵۱ ساقی کن آه مقصود گلشن اشعار بیا بپرس ازان ترزنا حوال ۱۲

۵۲ یکے مژده زن سوئے بلبل براز که مهدِ گل آمد به بستان فراز — بشارت ده مرغ گلزار را که فصل گل آمد بهار آمد ۱۲ منه

۵۳ ز سیمائے سبزه فروشوے گرد — که روشن شبستان بود لاجورد — بنفشه را بگو که گرد خود را بشوید تا شبستان روشن شود ۱۲ منه

۵۴ لاجورد سیوتی ۱۲

بسبزی از عشق چون من کسان — سلامے بهر سبزهٔ میرسان

هوا معتدل بوستان دلکش است — هوائے دلِ دوستان زان خوشست

درختان شگفتند بر طرف باغ — برافروخته هر گلے چون چراغ

بمرغ زبان بسته آوازده — که پرواز پاریسر را بازده

سرائنده کن نالهٔ جنگ را — درآور بهرقص این دلِ تنگ را

سرِ زلف معشوق را طوق ساز — درافگن باین گردنِ طوق باز

ریاحینِ سیراب را دسته بند — برافشان ببالائے سرو بلند

از آن سیمگون سکهٔ نوبهار — درم ریزکن بر سرِ جوبیار

بپیرامن برکهٔ آب گیر — ترسوسن بنفگین لباطِ حریر

درآن بزمگاهِ خسروانی خرام — درافگن مے خسروانی بجام

بمن ده که مے خوردن آموختم — خورم خاصه کز تشنگی سوختم

بیادِ حریفانِ غربت گرائے — که زیشان نه بینیم یکے را بجائے

چو دوران ما هم نماند بسے — خورد نیز بریادِ ما هر کسے

بفصلِ چنین خرم و شادمند — بسبزان شدم زیر سرو بلند

زبوے گل وسایۂ سروبن — بہ بلبل درآمد نشاطِ سخن

بگل چیدن آمد عروسی بہ باغ — فروزندہ روے چو روشن چراغ

سرِ زلف در عطف دامن کشان — ز چہرہ گل از خندہ شکر فشان

رخے چون گل و بر گل آوردہ ۱۲ — بمن داد جامے پر از مے ۱۲

کہ بر بادشاہِ جہان نوش کن — جزین ہر چہ داری فراموش کن

نشستم ہمے با جہان دیدگان — زدم داستانِ پسندیدگان

ز چندین سخنہاے زیبا و نغز — کہ پالودم از چشمۂ خون مغز

ہنوزم زبان از سخن شیر نیست — چو بازو بود باکِ شمشیر نیست

بسے گنجہاے کہن ساختم — در و نکتہاے نو انداختم

سوے مخزن آوردم اوّل بپیچ — کہ سستی نکردم در آن کار ہیچ

وز و چرب و شیرین تر انگیختم — بشیرین و عسرو در آمیختم

وز انجا سراپردہ بیرون زدم — در عشق لیلی و مجنون زدم

چو از عشق مجنون بپرداختم — سوے ہفت پیکر فرس تاختم

کنون بر بساطِ سخن انگستری — زنم کوس اقبالِ اسکندری

سخن رانم از فر و فرهنگ او
برافروزم اکلیل و اورنگ او

بسے دورہا ئیکہ بگذشت پیش
کنم زندہ از آب حیوان خویش

سکندر کہ راہِ معانی گرفت
پے چشمۂ زندگانی گرفت

بگردید کز راہِ فرخندگی
شود زندہ از چشمۂ زندگی

سوے چشمۂ زندگی راہ جست
کنون یافت آن چشمہ کانگاہ جست

چنین زد مثل شاہ گویندگان
کہ یابند گانند جویندگان

نظامی چو مے با سکندر خوری
ادب را نگہدار تا برخوری

چو مہمانِ خضری در آن ظرف جوے
بہفتاد و ہفت آب لب را بشوے

بیا ساقی آن آبِ حیوان بیار
بدو لشکرا ے سکندر سپار

کہ تا دولتش بوسہ بر سر دہد
بمیراث خوارِ سکندر دہد

آغاز داستان و بیان حقیقتِ ولادت سکندر

گزارندۂ نامۂ خسروی
چنین داد نظمِ سخن یاوری

کہ از جملۂ تاجدارانِ روم
جوان دولتے بود زان مرز و بوم

شهی نامور نامِ او فیلقوس — پذیرای فرمانِ او روم و روس (پذیرنده ۱۲)

به یونان زمین بود ماوای او — بمقدونیه خاص ترجائے او (ی معین ب ۱۲ — صحاق ۱۲)

نوآئین ترین شاه آفاق بود — نیازادهٔ عیص اسحاق بود

چنان داد گر بود کز دادِ خویش — دَمِ گرگ را بسته بر پای میش

گلوے ستم را بدانسان فشرد — که دارا بدان داوری شک برد (حکومت ۱۲)

سبق لست بروے بشمشیر و تاج — فرستاد کس تا فرستد خراج (فیلقوس ۱۲)

شهِ روم را بود رائے درست — رضا جست با او خصومت نجست

کسے را که دولت کند یاوری — که یارد که با او کند داوری (کند آنیه ۱۲ — تواند ۱۲)

فرستاد چندان باو گنج و مال — کز و دور شد مالش بدسگال (رنج ۱۲)

بدان خرج خشنود شد شاهِ روم — ز سوزندهٔ آتش نگهداشت موم

چو فتح سکندر در آمد به کار — دگر گونه شد گردشِ روزگار

نه دولت نه دنیا نه دارا گذاشت — سنان از سرِ سنگ خارا گذاشت (مراد جاہای استوار ۱۲)

درین داستان داوریها بسے ست — مرا گوش بر گفتهٔ هر کسے ست (روایات ۱۲)

چنین آمد از هوشیارانِ روم — که زاهد زنے بود زان مرز و بوم

با بستنی روز بیچاره گشت — ز شهر و ز شوی خود آواره گشت

چو نگ آمدش وقت بار افگنی — بر و سخت شد درد آبستنی

بویرانهٔ بار بنهاد و مرد — غم طفل میخورد و جان می سپرد

ندانم که پرورد خواهد ترا — کدامین دده خورد خواهد ترا

وزینش خبر نه که پروردگار — چگونه ورا پرورد در کنار

چه گنجینها زیر بارش کشد — چه اقبالها در کنارش کشد

چو زن مرد و آن طفل بیکس بماند — کسی بیکسانش بجائی رساند

که ملک جهانرا بفرمان او — شد از قاف تا قاف کشور گشای

ملک فیلقوس از تماشای دشت — شکار افگنان سوی آن زن گذشت

زنی دید مرده بدان رهگذر — ببالین او طفلی آورده سر

ز بی شیری انگشت خود می مکید — بمادر ببر انگشت خود مے گزید

نفر مود تا چاکران تاختند — بکار زن مرده پرداختند

ز خاک رهٔ آن طفل را برگرفت — فرو ماندزان روز باری شگفت

ببرد و بپرورد و بنواختش — پس از خود ولیعهد خود ساختش

دگر گونہ دہقانِ آذر پرست
بدار اکند نسل او پلے بست

زتاریخہا چون گرفتم قیاس
ق
ہم از نامۂ مرد ایزد شناس

فردوسی ۱۲

درآن ہر دو گفتار چیزی نبود
گزافِ سخن را درستی نبود

پیوندہ ۱۲

درست آن شدہ گفتۂ ہر دیار
کہ از فیلقوس آمد آن شہریار

شفق علیہ ۱۲

دگر گفتہا چون عیاری نداشت
سخنگو بر آن اعتباری نداشت

چنین گوید آن پیر دیرینہ سال
زتاریخ شاہانِ پیشینہ حال

کہ در بزم خاصِ ملک فیلقوس
بتے بود پاکیزۂ نوعروس

بدین ہمایون بالا بلند
بہ ابرو کمان کشن گیسو کمند

چو سروے کہ پیدا کند در چمن
ز گیسو بنفشہ ز عارض سمن

جمالے چو در نیمروز آفتاب
کرشمہ کنان نرگسِ نیمخواب

پہر ۱۲

سرِ زلف پیچان چو مارِ سیاہ
وز و مشکبو گشتہ مشکوے شاہ

بران ہا ہر و شہ چنان مہربان
کہ جز یادِ او نامدش بر زبان

بہر شش شبے شاہ در بر گرفت
ز خرمائے شہ نخل بن بر گرفت

بار ۱۲

شد از ابرِ نیسان صدف بارور
پدیدار شد لولوِ شاہ وار

چو نه سر برآمد به آلستنی
بجنبش درآمد رگ راستنی

بوقتِ ولادت بفرمود شاه
که دانا کند سوی اختر نگاه

ز رازِ نهفته نشانش دهد
وز آن جنبش آرامِ جانش دهد

شناسندگان برگرفتند ساز
ز دورِ فلک بار جستند راز

بسیرِ سپهر انجمن ساختند
ترازو[۱] ز وی انجم برافراختند

اسد[۲] بود طالع خداوند زور
کز و دیدهٔ دشمنان گشت کور

شرف[۳] یافته آفتاب از حمل
گرایده از علم سوی عمل

عطارد[۴] ز جوزا برون تاخته
مه و زهره در ثور دم ساخته

برآراسته قوس را مشتری
ز حل در ترازو بازگیری

ششم خانه را کرد بهرام جای
چو خدمت گران گشته خدمت نمای

چنین طالعی کامد آن پور ازو
چگویم ز هی چشم بد دور ازو

چو زاد آن گرامی نهالِ چنین
برافروخت باغ از نهالِ چنین

ز تقویمِ طالع چو پرداختند
سکندر ملک نامِ او ساختند

در احکامِ هفت اختر آمد پدید
که دنیا بدو داد خواهد کلید

---

۱ ترازو: یعنی آلات اوزان
۲ اسد: یعنی برج اسد
۳ شرف: یعنی برج میزان
۴ عطارد: یعنی برج سنبله
۵ ششم خانه: یعنی خانهٔ بهرام که برج عقرب است
۶ پسر: یعنی سکندر
۷ سکندر: یعنی سکندر بارگاه شاه
۸ رهائی: یعنی آزاد
۹ سه و سه: یعنی با هفتن (؟)

ازآن فرخی مرد اختر شناس
خبر داد تا کرد خسرو سپاس

شه از مهر فرزند فیروز بخت
درِ گنج بگشاد و برشد به تخت

بشادی گرائید زاندوه و رنج
بخواهندگان داد بسیار گنج

به پیروزیِ آن مهِ مشکبوی
می و مشک میریخت بر طرفِ جوی

چو شد نازپرورده آن شاخ سرو
خرامنده شد چون خرامان تذرو

ز گهواره بر مرکب آورد پای
شد از چنبرِ مهد میدان گرای

کمان خواست از دایه و زه جعبه تیر
گهی کاغذش بدهد فگه حریر

چو شد رسته تر کار شمشیر کرد
ز شیر افگنی جنگ با شیر کرد

وز آن پس نشاطِ سواری گرفت
پیِ شاهی و شهریاری گرفت

بیا ساقی آن بادِ ریحان سرشت
بمن ده که بر یادم آمد بهشت

مگر زان مِی آباد کشتی شوم
وگر غرقه گردم بهشتی شوم

داستان آموختن سکندر از لقمان حکیم و مدرار سطاطالیس

خوشا روزگار یکه دارد کسے
که بازار حرصش نباشد بسے

بقدرِ بندش بسیاری بود
کند کارے ار مرد کاری بود

جهان میگذارد به خوشخوارگی
باندازه دارد تگِ بارگی

نه بندے که طوفان برآرد زمال
نه صرفه که سختی درآرد بحال

همه سختی از بستگی لازم است
چو در شکنی خانه پُر هیزم است

چنان زی کز آن زیستن سالیان
ترا سود و کس را نباشد زیان

گزارندهٔ درج دهقان نورد
گزارندهٔ گان را چنین یاد کرد

که چون شاه یونان ملک فیلقوس
برآراست ملکِ جهان چون عروس

بفرزانه فرزند شد سر بلند
که فرّخ بود گوهرِ ارجمند

چو فرزندِ خود را خردمند یافت
شد ایمن که شائسته فرزند یافت

ندارد پدر هیچ بایسته تر
ز فرزند شایسته شایسته تر

نشاندش بدانش درآموختن
که گوهر شود سنگ ز افروختن

لقوما چس آنکو خردمند بود
ارسطوے دانا ش فرزند بود

بآموزگارے بادرنج برد
درآموختش آنچه نتوان شمرد

اوهاے شاهی هنرهائے نغز
که نیروے دل باشد و نور مغز

ز هر دانشے کو بود در قیاس
وز و گرد داند ثیه معنی شناس

بر آراست آن گوهرِ پاک را
چو انجم که آراید افلاک را

خبر دادش از هر چه پرورده بود
کسے کم چنان طفل پرورده بود

همه سال شهزاده تیز هوش
بنجر علم را ره نداد ے بگوش

به باریک بینی چو شبتافتی
سخنهاے باریک دریافتی

ارسطو که همدرس شهزاده بود
بنجد متگر ی دل به او داده بود

هر آنچه از پدر مایه اندوختے
گذارش کنان در وے آموختے

چو استاد دانا نبرهنگ و رائے
ملکزاده را دید بر گنج پائے

بتعلیم او بیشتر بر د رنج
که خوشدل کند مرد را پاس گنج

چو منشور اقبال او خواند پیش
در و بست عنوانِ فرزندِ خویش

بروزیکه طالع پذیرنده بود
نگینِ سخن مهر گیرنده بود

بشهزاده بسپرد فرزند را
به پیمان در افزود سوگند را

که چون سر در آری بچرخِ بلند
ز مکتب بمیدان جهانی سمند

سر دشمنان بر زمین آوری
جهان زیر نقشِ نگین آوری

همایون کنی تخت را زیر تاج
فرستندت از هفت کشور خراج

بر آفاق کشور کشائی کنی
جهان در جهان پادشائی کنی

بیاد آری این درس و تعلیم را
پرستش نسازی زر و سیم را

نظر برنداری ز فرزند من
بجا آوری حق پیوند من

بدستور ے او شوی شغل سنج
که دستور دانا به از تاج و گنج

ترا دولت اورا هنر یاورست
هنرمند با دولتے درخورست

هنر گر بجا یافت قدرے تمام
بدولت خدائے برآورد نام

همان دولتے کارمندی گرفت
زرائے بلندان بلندی گرفت

چو خواهی که بر مه رسانی سریر
ازین نردبان باشدت ناگزیر

ملکزاده با او بهم داد دست
پذیرفتگاری بران عهد بست

که شاهے چو بر من کند شغل راست
وزیر او بود بر من ایزد گواست

نتابم سر از رائے و پیمان او
نه بندم کمر جز بفرمان او

سرانجام کار قبال یاری نمود
بران عهد شاه استواری نمود

چو استاد دانست کان طفل خرد
بخواهد ز گردنکشان گوے برد

ازان هندسی حرف شکلے کشید — که مغلوب و غالب در و شد پدید

بدو داد کین حرف را وقتِ کار — بنامِ خود و خصمِ خود بر شمار

اگر غالب از دائره نامِ تست — شمارِ ظفر در سرانجامِ تست

وگر زانکه ناغالبی در قیاس — ز غالبتر از خویشتن مے هراس

شه آن حرف بستد ز دانائے پیر — شد آن داوری پیشِ او دلپذیر

چو بر وقتِ آن حرف بنگاشتے — ز پیروزیِ خود خبر داشتے

بدنگونه سر لیست بارائے و هوش — ز هر دانش آورد دیگے بجوش

هم او همتِ زیرک اندیش داشت — هم اندیشهٔ زیرکان پیش داشت

بفرمانِ کار آگهان کار کرد — بدین آگهی بخت بیدار کرد

هنرمندیِ فرزندِ استادِ او — که همدرس او بود و همزادِ او

عجب مهربان بود بر مرزبان — دلِ مرزبان هم بدو مهربان

نکردے یکے مرغ بر باب زن — کار سطو نبودے بر و رائے زن

نجستے ز تدبیر او دوریے — بهر کار از و خواستے دستوریے

چو بر کارِ چرخ از برِ کوه و دشت — بدین دائره مدتے چند گشت

ملک فیلقوس از جهان برگرفت — بدین دایرهٔ مدتی چند گشت
جهان چیست بگذر ز نیرنگ او — رهائی بچنگ آور از چنگ او
درختیست شش پهلو و چار میخ — تنی چند راسته بر چار میخ
یکایک ورقهای ازین درخت — بزیر اوفتد چون وزد باد سخت
دو دروازه این باغ آراسته — درو بند ازین هر دو برخاسته
درآ از در باغ و بنگر تمام — ز دیگر در باغ بیرون خرام
اگر زیرکی باگلی خو مگیر — که باشد بجا ماندنش ناگزیر
مقیمی نه بینی در این باغ کس — تماشا کند هر یکی یک نفس
درو هر دمی از نوی بر رسد — یکی می رود دیگری می رسد
جهان کام و ناکام خواهی سپرد — بخود کامگی پی چه باید فشرد
درین چار سو هیچ هنگامه نیست — که کیسه بر مرد خود کامه نیست
بدان جهان هستی از دام او — بده دام او رستی از دام او

حکایت

شبے نعلبندے و پالانگرے
حق خویش میخواستند از خرے

خر از پا رنجید و پشت ریش
بفگندشان نعل و پالان بپیش

ای الیشا ز ۱۲

چو از دام داری خر آزاد شد
برآسود و از خویشتن شاد شد

تو نیز اے بخاک کے شدہ گرد ناک
بدہ دام و بیرون چہ از گرد و خاک

تو نیز از نہی بار گردن بدوش
ز گردن زبان بر نیاری خروش

بیا ساقی از خود رہائیم دہ
ز رخشندہ مے روشنائیم دہ

مئے کو ز محنت رہائی دہد
بہ آزردگان مومیائی دہد

نشستن سکندر بر تخت فیلقوس

سخن سنجے آمد ترا زو بہ دست
درست زراندود را مے شکست

یعنے عروض دان ۱۲

سخن نامہ ۱۲

تصرف در آن سکہ ناگذاشتم
کز ان سیم و زر خبر داشتم

الا کہ پیچیدہ ۱۲

گرانگشتِ من حرف گیری کند
ندانم کسے کو دبیری کند

موصوف ۱۲ صفتصر ۱۲

ولے تا قوی دست شد پشت من
نشد حرفگیرِ کس انگشتِ من

نہ بینم بہ بدخواہی اندر کسے
کہ من نیز بدخواہ دارم نسے

ق ۱
قزوینی
اساتذہ
آہ
مشہ
چیزی کہ
تعلقات
دنیا
دام او
عبارت
از تعلقات
است
واد دام او

خلاص شعرا
بدر الدین

ره من همه زهر نوشیدنست — هنر جستن و عیب پوشیدنست

بران ره که خود را نمودم نخست — قدم داشتم تا به آخر درست

دباغت چنان دادم این چرم را — که برتابد آسیب و آزرم را

چنان خواهم از پاک پروردگار — کزین ره نه گردم سرانجام کار

گزارے نقش گزارش پذیر — که نقش از گزارش ندارد گزیر

چنین نقش بندد که چون شاه روم — بملک جهان نقش برزد چو موم

ولایت ز عدلش پر آوازه گشت — بدو تاج و تخت پدر تازه گشت

همان رسمها کز پدر دیده بود — نمود آنچه رایش پسندیده بود

همان عهد و دیرینه بر جاے داشت — عملهاے پیشینه برپاے داشت

بدارا همان گنج و زر می سپرد — بدان عهد پیشینه پے می فشرد

ز فرمانبران ملک فیلقوس — نشد کس در آن شغل با او عموس

که بود از پدر دولت انگیز تر — به دشمن کشی تیغ او تیز تر

چنان شد که بازور بازوے او — نسنجید کس در ترازوے او

چو در زور پیچید بے اندام را — گره برزد بے گوش ضرغام را

جمله معترضه ۱۲

شرح گزارا ۱۲

تعل ۱۲

کمانداری از چرخ کمان ساختی
بهر گشتنی تیر انداختی

نخچیر گر شیر گردی شکار
ز گور و گوزنش نبودی شمار

ربودار دلیران تو نامتری
سر زیر کان شد به دانا تری

چو خطش قلم راند بر آفتاب
یکی جدول انگیخت از مشکناب

فلک زان خطِ جدول انگیخته
سوادِ حبش را ورق ریخته

حسابِ جهانگیری آورد پیش
جهان از برون دید در دستِ خویش

همش هوش دل بود هم زور دست
بدین هر دو بر تخت شاید نشست

بهر کار کو جست نام آوری
در آن کار کوشش فلک یاوری

همه روم ازان سرو نو خاسته
به ریحانِ سرسبزی آراسته

ازو بسته[1] نقشی بهر خانه
رسید بهر کشور افسانه

گهی راز با انجمن می نهاد
گه از راز انجم گره می کشاد

با نبوه مے با جوانان گرفت
بخلوت پے کاروانان گرفت

نه آن کرد با مردم از مردمی
که آید در اندیشه آدمی

بآزرونِ کس نیاورد رای
برون از خطِ عدل ننهاد پای

ببازارگانان رها کرد باج
بخشت از مقیمانِ شهری خراج

زدیوانِ[۵۱] دهقان قلم برگرفت
زبے مایگان هم درم برگرفت

عمارت[۵۲] همیکرد و زرے فشاند
همه خارے کند و گل مے فشاند

بهر ناحیه[۵۳] نائبے برگماشت
بهر جایگه سروریرا گذاشت

بهر گوشه[۵۴] نام داغش رسد
بمصر و حبش بوے باغش رسد

گشاده دو دستش چو روشن درخش
یکے تاجزن شد یکے تاج بخش

تراز[۵۵] و خود آن به که دارد دو سر
یکے جاے آهن یکے جاے زر

هر آن[۵۶] کار کاقبال رادر خورست
باهن چو آهن بزر چون زر است

چنان داد گر شد که هر مرز و بوم
زدے داستان کاے خوشا شاه روم

ارسطو که دستور درگاه بود
بهر نیک و بد محرم شاه بود

سکندر به تدبیر دانا وزیر
بکم روزگارے شدم آفاق گیر

وزیرے چنین شهریارے چنان
جهان چون نگیرد قرارے چنان

همه کار شاهانِ گیتی پژوه
نزاید وزیران پذیرد شکوه

ملک شاه محمود نوشیروان
که بردند گوے از همه خسروان

۵۱ دیوان دهقان قلم برگرفت ... زبے مایگان هم درم برگرفت
۵۲ عمارت همیکرد و زرے فشاند ... همه خارے کند و گل مے فشاند
۵۳ بهر ناحیه نائبے برگماشت ... بهر جایگه سروریرا گذاشت
۵۴ بهر گوشه نام داغش رسد ... بمصر و حبش بوے باغش رسد
۵۵ تراز و خود آن به که دارد دو سر ... یکے جاے آهن یکے جاے زر
۵۶ هر آن کار کاقبال رادر خورست ... باهن چو آهن بزر چون زر است

پذیرای پندِ وزیران شدند
که از جملهٔ دورگیران شدند

شهِ ما که بدخواه را کرد خرد
برای وزیر از جهان گوی برد

مرادِ ترا گر بود پای سست
تنِ شاه باید که ماند درست

مبادا که شه را رسد پای لغزش
که گردد سرِ ملک شوریده مغز

چو باشه کند چشم بدبازیی
کند دیو با فتنه انبازیی

جهان داد خواه است و شه دستگیر
زداور نباشد جهان را گزیر

جهان را بصاحب جهان نور باد
وزین داوری چشمِ بد دور باد

بیا ساقی آن شربتِ جانفزای
بمن ده که دارم غمِ جانگزای

که چون من بآن شربت آرم نشاط
غمِ چند را در نوردم بساط

تظلم مصریان از زنگیان پیش اسکندر

چو صبح از دم گرگ برزد زبان
بخفتن درآمد سگ و پاسبان

خروسِ غنوده فرو کوفت بال
دهلزن بزد بر تبیره دوال

من از خوابِ آسوده برخاستم
بجوهر کشی خاطر آراستم

طلبگار گوهر کہ کانے کند
بہ پندار و امید جانے کند

بخونابہ لعلے کہ آرد بچنگ
ستیزہ کند با دلِ خارہ سنگ

چہ پنداری اے مردِ آسان نیوش
کہ آسان بر از در توان کرد گوش

گر انجیر خورد مرغ بودے فراخ[۱]
نماندے یک انجیر بر ہیچ شاخ

گزارندۂ پیکرِ این پرند
گزارش چنین کرد با نقشبند

کہ چون بامدادان چراغ سپہر
جمالِ جہان را برافروخت چہر

بجلوہ برآورد خورشید دست
عروسانہ بر کرسئے زر نشست

سکندر بآئینِ شاہان پیش
برآراست بزمے در آئینِ خویش

غلامانِ[۲] گلچہرہ و دل ربائے
کمر در کمر کردہ تختش بپائے

گہے بادہ[۳] می خورد بر یادِ کے
گہے گنج میریخت بر رود و نے

نشستہ[۴] چنین چون یکے چشمہ نور
کہ آواز داد آمد از راہِ دور

خبر برد صاحب خبر نزد شاہ
کہ مشتے ستمدیدۂ دادخواہ

تظلم زنانند[۵] بر شاہِ روم
کہ بر مصریان تنگ شد مرز و بوم

رسیدند چندان سپاہانِ زنگ
کہ شد در بیابان گذرگاہِ تنگ

---

۱ گر انجیر خورد مرغ بودے فراخ
نماندے یک انجیر بر ہیچ شاخ

۲ غلامانِ گلچہرہ و دل ربائے
کمر در کمر کردہ تختش بپائے

۳ گہے بادہ می خورد بر یادِ کے
گہے گنج میریخت بر رود و نے

۴ نشستہ چنین چون یکے چشمہ نور
کہ آواز داد آمد از راہِ دور

۵ تظلم زنانند بر شاہِ روم
کہ بر مصریان تنگ شد مرز و بوم

سوادِ جهان را چنان در نوشت — که سودا در آمد در آن کوه و دشت

بیابانی[۱] نیلی چو قطران سیاه — از آن بیش کاندر بیابان گیاه

همه کوه سر پیرِ کودک سرشت[۲] — بخوبی روندارچه هستند زشت

نه روئی که پیدا کند شرم سان — نه برهیچکس مهر و آزرم شان

همه آدمی خوار و مردم گزای — ندارد درین داوری مصر پای

گر آید به یاریگری شهریار — وگرنه به تاراج رفت آن دیار

نه مصر و نه افریقیه ماند نه روم — گداز نداز آن کوره آتش حوموم

ز جمعی چنین دل پراگنده ایم — دگر حکم شه راست ما بنده ایم

شه دادگر داورِ دین پناه — چو دانست کاورنگی سپاه

هراسان شد از لشکرِ بی قیاس — نباید که دانا بود بی هراس

ارسطوی بیدار دل را بخواند — وزین در بسی قصه با او براند

وزیرِ خردمند پیروزرای — به پیروزیِ شاه شد رهنمای

که برخیز و بخت آزمائی بکن — هلاکِ چنان اژدهائی بکن

برآید مگر کارِ ازدست شاه — که شه را قوی تر کند پایگاه

[۱] قوله بیابانی آه قطران بالکسر بالفتح و بکسطلو اندکست سیاه برشتر می ماند و گویند آن سلطن دشت سوزست ۱۲

[۲] قدیم کودک پیر آه کوسه برمیرد بقدر معروف بود چانه فنخ زیاده برچند می پیچند بکنین بگردد بانش بگ بست و بهشت

وندان باشد و معلوم آن نویس ست و نام قبلی از بخیر ردم و بجا انتقال زرد ب فتح خواند آزمای بخت و گذا مصدری و گذا آزمای منسوب کن به از طلسم و فا دو می تواند

شود مصر و آن ناحیت رام تو
برآید به مردانگی نام تو

وگر دشمنان را درآری بخاک
شود دوست پیروز و دشمن هلاک

سکندر بدستوری رهنمون
ز مقدونیه بردرآمد برون

یکی لشکر انگیخت کز ترگ و تیغ
فروزنده برقش برآمد بمیغ

ز دریا سوی خشکی آورد رای
دلیلش سوی مصر شد رهنمای

همه مصریان شهری و لشکری
پذیرا شدندش بفرمانبری

بفرمود شه کز لب رود نیل
کند لشکرش سوی صحرا رحیل

بپرداختش رنگی ستابان شدند
دوان سپه بسوی بیابان شدند

دلیران بصحرا کشیدند رخت
بکین خواه زنگی کمر کرد سخت

چو زنگی خبر یافت کامد سپاه
جهان گشت در چشم زنگی سیاه

دو لشکر برابر شد آراسته
شد آزرمها پاک برخاسته

ز نعل سمندان پولاد میخ
زمین را ز جنبش برافتاد بیخ

ز بس نعره کامد برون از کمین
فرو داد فتاد آسمان بر زمین

ز گرز گران سنگ چالشگران
شده ماهی و گاو در آسمان

---

۱ یکی لشکر انگیخت کز ترگ و تیغ
فروزنده برقش برآمد بمیغ

۲ بکین خواه زنگی کمر کرد سخت
جهان گشت در چشم زنگی سیاه

۳ دو لشکر برابر شد آراسته
شد آزرمها پاک برخاسته

۴ ز گرز گران سنگ چالشگران
شده ماهی و گاو در آسمان

زشوریدنِ بانگ چون رستخیز
بوحشِ بیابان درآمد گریز

چوبر جنبکِ شد ساخته سازشان
گریزنده شد دیوز آوازشان

بجایے گرفتند جائے نبرد
که گرمی زمردم برآورد گرد

زمینے زگوگرد بے آب تر
هوائے زدوزخ جگر تاب تر

نه آبے درو سرد جز زهرناب
نه مهرے برو گرم جز آفتاب

زتنین بغور آمده غارها
درو فتنه زار و ز بازارها

درانجائے غولان وطن ساختند
چو غولان بهر گوشه می تاختند

چوکوهه هه فرو برد گاوِ زمین
برون جست شیرِ سیاه از کمین

برآفاق شد گاوِ گردون دلیر
برآمد ستاره چو دندانِ شیر

شب از ناف خود عطر سائی کشاد
جهان زیور روشنائی نهاد

برون شد یزک دار دشمن شناس
یتاقی کمر بست برجائے پاس

ستاره درآمد به تابندگی
برآسود خلق از شتابندگی

بیکجائے هم روم و هم زنگبار
فرو ماند رومی و زنگی ز کار

بیا ساقی آن مے که رومی وش است
بمن ده که طبعم چو زنگی خوش است

سله قوله تعالی کاد زیتها یضیء ولو لم تمسسه نار نور علی نور الآیه کما ان الشاعر قد شبه الخمر بالنار فی قوله ... آب و آتش ... و فی قوله ... نشئه نار و مزاج آب ... و فی قوله ... از نشئه نار و مزاج آب ... و فی قوله ... ماه زهره آب و آتش ... و فی قوله ... آب و آتش ... و فی قوله ... آب و آتش ... و فی قوله ...

مگر با من این مجسا با پلنگ	چو رومی و زنگی نه گردد دو رنگ

داستان مصاف کردن سکندر با زنگیان

فریبنده[۱] راهی شد این راه دور	که بر چرخِ هفتم توان دید نور
درین ره فرشته زره میرود	که آمد یکی دیو ده میرود
بمعیارِ[۲] این چار سو هر دوی	نسنجد دو جو تا ندزدد جوی
قراضه قراضه ربابد نخست	رباید از و چونکه گردد درست
بجو می[۳] ستاند ز دهقانِ پیر	بمن میفروشد به دیوانِ میر
زمن[۴] رختِ این همرهان دور باد	زبانم باین نکته معذور باد
ازین آشنایانِ بیگانه خوی	دورویی ببین یکزبانی مجوی
دو سوراخ این روبه حیله ساز	یکی سوی شهوت یکی سوی آز
ولیکن چو کژدم بهنگامِ جوش	نه سوراخ دیده نه سوراخ گوش
گزارش کنِ رازهای نهفت	ز تاریخ[۵] دهقان چنین باز گفت
که چون شاه چین زین برادر بشد	فلک نعلِ زنگی در آتش نهاد

[۱] فریبنده راهی شد این راه دور
عبارت از دنیا است و مراد از راه دور عمر است و مراد از فریبنده راهی کسی است که در این راه دور فریب خورده و گمراه شده است و آن کس که در این راه دور فریب نخورده و گمراه نشده است از آسمان هفتم است و آن کس که در این راه دور فریب خورده و گمراه شده است از نهایت دوری پس چیز دیگر است

[۲] بمعیارِ این چار سو هر دوی
این تعبیر بنظر در دو مورد بنا بر اشتباه ناسخ قرار گرفته است

[۳] بجو می ستاند ز دهقانِ پیر
اگر در پیشانی اکثر نسخه‌های شاهنامه چاپ مسکو ۱۲ ص ۵۲ بجو می ستاند ز دهقان پیر آه بارای بنقدار و غرض انبار بنقدر و غرض طبع و دین بنهادی است ۱۲ ابیات قولِ زمن آه ای اسباب دنیا معذور باد ازشکایت بنالم بنا چاره ندانم مجموع ۱۲ است ۵ قوله ز تاریخ آه ای روایت معتبره ایران ۱۲۰ ۱۲ ۱۲

[۴] زمن رختِ این همرهان دور باد
زبانم باین نکته معذور باد

[۵] ز تاریخِ دهقان چنین باز گفت

سپهر از کمین مهره بیرون جهاند
ستاره ز کف مهره بیرون نشاند

جهان از دلیران لشکر شکن
کشیده چو انجم بسی انجمن

از آئینهٔ پیل و زنگ شتر[۱]
صدف را شبه رسته بر جای در

ز پویه که پی بر زمین می فشرد
دراندام گاو استخوان گشت خرد

شه روم رسم کیان تازه کرد
ز نوبت جهان را پر آوازه کرد

برآراست لشکر بآئین روم
چو آرایش نقش بر مهر موم

ز رومی تنی بود بس مهربان
زبان آوری آگه از هر زبان

دلیر و سخنگوی و دانش پرست
بتیر و بشمشیر گستاخ دست

کشیده دمش طوطیان را بدام
سخن پرور طوطیانوش نام

بشیرین سخنهای مردم فریب
ربوده نیوشندگان را شکیب

ندیم سکندر بهنگام و گاه
محاسب در احکام خورشید و ماه

سکندر بحکم پیام آوری
برخویش خواندش بنام آوری

بفرمود تا هیچ نارد درنگ
شتابان شود سوی سالار زنگ

رساند بدو بیم شمشیر شاه
مگر شب نمود باز گردد ز راه

[۱] فلان است سیر پیل و زنگ آنکه از کثرت تلوین آن آئینه سیل و زنگ شتر نماید کلیب آنکاس آنقدر آنها را آن قدر گرفتی پیدا شده بود که صنعت مرایا صورت نه کرد شکار گشت سیاه نمر سلیقه بود یعنی از کثرت آبله و زنگ آئینه گوهر ناقده هم نفهمید

به زنگی[۱] زبان رهنمونی کند — که آهن در آتش زبونی کند

جوانمرد[۲] گلچهره چون سروبن — زرومی به زنگی رساند آن سخن

که دارندهٔ تاج و شمشیر و تخت[۳] — روان کرد رایت به نیرونے بخت

جوان دولت و تیز گردنکش ست — که خشم سوزنده چون آتش ست

چو بر شاخ آهو کشد چرم گور — بدوزد سر مور بر پای مور

چنان به که با او مدارا کنند — بنالند و عذر آشکارا کنند

نباید که آن آتش آید به تاب[۴] — که ننشیند انگه به دریای آب

بمهرش روان باید آراستن — مبارک نشد کین ازو خواستن

جهانش[۵] که در صلح و جنگ آزمود — ز جنگش زیان دید و از صلح سود

شه زنگ[۶] چون گوش کرد این سخن — بپیچید بر خود چو مار کهن

دماغش ز گرمی درآمد بجوش — برآورد چون رعد غرّان خروش

لشکر[۷] بفرمود تا طوطیانوش را — کشند و برندازنشش هوش را

ربودند[۸] آن بوسماران ز جای — چو که برگ را مهرهٔ کهربای

بریدند در طشت زرّین سرش — بخون غرق شد نازنین پیکرش

---

۱ قوله زنگی نیمی زبان آوردن یعنی زبان زنگیان را فهم کردن و زبان زنگیان را دانستن

۲ قوله جوانمرد گلچهره یعنی سرو بن زبان زنگیان را دانست

۳ قوله که دارندهٔ تاج و شمشیر و تخت عبارت از ملک زنگ است

۴ قوله نباید که آن آتش آید به تاب یعنی نباید که خشم ملک زنگ تیز شود

۵ قوله جهانش که در صلح و جنگ آزمود یعنی ملک زنگ

۶ قوله شه زنگ چون گوش کرد این سخن یعنی چون ملک زنگ این سخن شنید

۷ قوله لشکر بفرمود تا طوطیانوش را کشند یعنی ملک زنگ لشکر فرمود تا طوطیانوش را بکشند

۸ قوله ربودند آن بوسماران ز جای یعنی لشکر زنگ طوطیانوش را ربودند

چو پر خون شد آن طشت زنگی چه کرد — سوال ۱۲ — بخورد شش چو آبے و آبے نخورد

جواب ۱۲

کسانے که بودند با او براه — شدند آب در دیده نزدیکِ شاه

نمودند کان روے خوب چهر — چه بد دید ازان زنگیِ سرد مهر

شه از بهرِ آن سر و شمشاد رنگ — چنان سوخت کز تابِ آتش خدنگ

بخون ریختن شد دل انگیخته — ز خونِ چنان بیگنه ریخته

سه[۵۲] از رومیان رنگ یکبارگی — که دیدند زان گونه خونخوارگی

سیاهان بر آن کار دندان سفید — ز خندهٔ لبِ رومیان ناامید

شب آن به که پوشیده دندان بود — که آن لحظه میرد که خندان بود

سکندر به آهستگی یک دو روز — گذشت از سرِ خشم اندیشه سوز

شب[۵۳] آهنگ چون برزد از کوه دود — بر آهنگِ شب مرغ دستان نمود

بر آویخت هندوے چرخ از کمر — بهارونئے شه جرمهائے زر

جلاجل زنان گفت هارون شاه — که شه تا جور باد و دشمن تباه

طلایه برون شد ببره داشتن — بتاقی بنوبت نگهداشتن

دگر روز کادرد گردون شتاب — برون زد سر از کنجِ کوه آفتاب

---

۵۲ سه از رومیان رنگ یکبارگی — که دیدند زان گونه خونخوارگی

۵۳ شب آهنگ چون برزد از کوه دود — بر آهنگِ شب مرغ دستان نمود

بغرّید کوس از درِ شهریار — جهان شد ز بانگِ جرس بیقرار
تبیره بغرّیدن آمد چو ابر — بغرّید هر سو چو بانگِ هزبر
درآمد ز بوشش دمِ گاودم — بخمک زدن طاس و آئینه جم
تبیره زن از خارش چرمِ خام — لبیسه درافگند شب را به کام
ترازوی پولاد سنجان بمیل — ز کفه به کفه همی راند سیل
سنانِ سرِ خشت خفتان شگاف — برون رفت از فلکه پشتِ ناف
ز قاروره و ناچخ و بیدبرگ — قواره قواره شد درع و ترگ
زهرآلوده حمله ز هر سوی تیغ — شده آب خون در دلِ تند میغ
چو لشکر به لشکر درآورد روی — مبارز ز بر دون آمد از هر دو سوی
بسی یک به دیگر درآویختند — بسی خون به ناورد گه ریختند
سبق برد بر لشکرِ روم زنگ — چو بر گورِ پی بر کشیده پلنگ
خرابی درآورد زنگی به روم — ز هر بوم افغان برآورد بوم
که رومی تبر سید زآن پیش خورد — که با طوطیا نوش زنگی چه کرد
درافگند خونِ دلاور به جام — بخورد از سرِ خامی آن خونِ خام

نگاره ۱۲
دنامه دکوس ۱۲
لگام ۱۲
چاشنه ۱۲
پاره پاره ۱۲
نام سلاح ۱۲

چو زنگی نمود آنچنان بازیے
زرومی نیامد عنان تازیے

بدانست سالارِ لشکر شناس
که در رومی از زنگی آمد هراس

چو لشکر هراسان سود در ستیز
سگالش نسازد مگر در گریز

وزیرِ خردمند را خواند پیش
خبر دادش از رازِ پنهانِ خویش

که بد دل شدند این سپاهِ دلیر
ز شمشیر ناخورده گشتند سیر

بلشکر توان کردن این کارزار
به تنها چه برخیزد از یک سوار

ز خون جوردنِ طوطیا نوش گرد[۱۱]
همه لشکر از بیم خواهند مرد

کند هر کس آئینِ ترسِ شکار
نیاید ز ترسندگان هیچ کار

چو بد دل شد این لشکرِ جنگجوے
بیارم[۱۲] بآب و دست از دلیری بشوے

همان زنگیان چیره دستی کنند[۱۳]
چو پیلانِ آشفته مستی کنند

چه دستان توان آوریدن بدست
کز ان زنگیان زار در آید شکست

براندازرائے که یاری دهد
ازین دشتم رستگاری دهد

جهاندیده دستور فریادرس
گشاد از سرِ کار وانی نفس

که شاها خرد رهنمون تو باد
ظفر یار و دشمن زبون تو باد

[۱۱] قول رفتن فردوسی آه کرد
یعنی کاف پارسی
مبارزه و نبرد بهادر
و شجاع ۱۲ آب قول بیار
آب و دست شاه
[۱۲] آن یه از زبان
داون و نیا استیفن
[۱۳] قول
آب همان آه چیره دستی
غلبه و سلطه و
آشفته سر آشفته
پریشان حال
سرگردانی ایران ۱۱

جهان داور آفرینش پناه — پناه تو باد اے جهانگیر شاه

بهر جاکه روآری از کوه و دشت — بهی بادت از چرخ فیروزگشت

سیاهان[۱] که ماران مردم زنند — نه مردم همانا که آهرمنند

اگر رومی اندیشد از جنگ زنگ — عجب نیست کاین هست آن نهنگ

ز مردم کشی ترس باشد بسے — ز مردم خوری چون نترسد کسے

گر از رزم خواهیم زین سگ دلان — نخوانند مان عاقلان عاقلان

وگر جاے[۲] خالی کنم از نبرد — ز گیتی برآرند یکباره گرد

بلے گر زما داستندے هراس — میانجی برینشان نهادے اساس

میانجی[۳] چه باشد که بس بهترند — وگر راست خواهی میانجی گرند

یکے چاره[۴] باید برانداختن — تبر زوبر مردم خوری ساختن

گرفتن تنے چند زنگی ز راه — گرفتار کردن درین بارگاه

نشستن ترا خاش و خشمناک — درانداختن زنگیان را بخاک

یکے را سر از تن بریدن بدرد — بمطبخ فرستادن از بهر خورد

بزنگی زبان گفتن این را بشوے — بپز تا خورد خسرو نامجوے

۱ قوله سیاهان که ماران مردم زنند الخ
در زمان سابق در زنگبار رسم بود که هر سال در وقت ربیع رئیس حبشه بعض رعایای خود را میگرفت و میفرستاد تا در مصر بفروشند و از قیمت آن خراج خود را بگیرد و بعضی از رعایا را بجهت خدمت خود نگاه میداشت و بعضی را بجهت خدمت بیرون میفرستاد و بعضی را بجهت جنگ نگاه میداشت و بعضی را بجهت تجارت و بعضی را بجهت زراعت و بعضی را بجهت صنعت و بعضی را بجهت خدمت خانه و بعضی را بجهت خدمت بیرون و بعضی را بجهت جنگ

بفرمائے تا مطبخی در نہفت — نہد لقمہ آنرا کند خاک خفت

باورچی ۱۲ — پارہ گوشت ۱۲

بجوشد سرِ گوسپندِ سیاہ — تہی زا ستخوان آورد نزدِ شاہ

شہ آن چرمِ ناپختہ نیم خام — بدرّد بخاید بحرصِ تمام

بگوید کہ مغزش برآرند نیز — کزین نغز تر کس نخورد است چیز

اگر ہیچ دانستمے در نخست[۱۱] — کہ خوردی چنین دارد م تندرست

اسیرانِ رومی نپروردمے — ہمہ زنگئے خویش نمک خوردمے

چو آن آدمی خوارہ یابد خبر — کہ ہست آدمی خوارہ زو تیز تر

بدین ترس بگذارد این کینِ گرم[۱۲] — کہ آہن بہ آہن تواں کرد نرم

گر این چارہ سازی بدست آوریم — بران چیرہ دستان شکست آوریم

بگرگی ز گرگان تو[۱۳] نیم رست — کہ بر جہل جز جہل نارد شکست

بفرمود شہ تا دلیرانِ روم — نمایند چالش در آن مرز و بوم

کمی بر گذرگاہِ زنگ آورند — تنے چند زنگی بچنگ آورند

شدند آن دلیرانِ فرزانہ پیر — گرفتند زان زنگیے چند اسیر

بنوبت[۱۴] گہِ شاہ بردند شان — بسر منگ نوبت سپردند شان

---

۱۱ قولہ اگر ہیچ الخ در نسخہ چین بدلہ ایں بیت ایں دو بیت مسطور است و بعضے نسخ دیگر ہم ایں دو بیت را دارند و بعضے ہر دو را ندارند و بعضے ہر دو را دارند و ترتیب ہر دو مختلف است و ہمچنین در بعضے نسخ ایں بیت مقدم است و ایں دو بیت مؤخر و در بعضے ایں بیت مؤخر است و ایں دو بیت مقدم و در بعضے ہر سہ بیت مقدم است و در بعضے ہر سہ بیت مؤخر و در بعضے ایں بیت مقدم است و ایں دو بیت مؤخر

درآوردشان نوبتے دار شاہ
قفاے زخون سرخ وروے سیاہ

شہ از خشمناکی چو غرندہ شیر
کہ آرد گوزنِ گران را بہ زیر

یکے زانفرمود تازان گروہ
ببرند سر چون یکے پارہ کوہ

بمطبخ[۱] سپرزندکین را بگیر
بساز آنچہ شہ را بود ناگزیر

دگر گونہ با مطبخی گفت راز
کہ چون ساخت میباید این برگ وساز

دگر زنگیان پیش خسرو بپاے
فرو ماندہ عاجز دران رسم وراے

چو فرمود خسرو کہ خوان آورند
بساطِ خورش درمیان آورند

بیاورد خوان زیرکِ موشمند
برو لفچہاے سرِ گوسپند

شہ از ہم درید آن خورش را بہ زور
چو شیرے کہ او بردرد چرمِ گور

ببالیستگی خورد و چیزے نماند سر
کہ خوردی ندیدم بدینسان دگر

چو زنگی بخوردن چنان دلکش ست
کباب دگر خوردنم ناخوش ست

ہمہ ساق زنگی خورم با شراب
کزین خوش نمکتر نیابم کباب

برغم سیاہان شہ پلیند
مزور ہمے خوردزان گوسپند

چو رستند از دشمنان[۲] تشنہ کام
چو ماران بصحرا رہا کرد شان

---

۱ قولہ بمطبخ الخ
۲ قولہ تشنہ کام الخ

که آن ازدها خوے مردم خصال
نهنگیست کاورد بر زوال

شدند آن سیاهان برشاه زنگ
خبر بازدادند زان روز تنگ

چنان[۱] میخورد زنگیِ خام را
که زنگی خورد مغز بادام را

سر[۲] زنگیان را که آرد به بند
خورد چون سر لفچهٔ گوسفند

دلِ[۳] زنگیان را درآمد هراس
که از پرنیان سر برون ز پلاس

فروپژمرید آتش انگیزشان
ز گرمی نشست آتشِ تیزشان

چو[۴] روز دگر مرغ بگشاد بال
تهی شد دماغ سپهر از خیال

بغولِ سیه بانگ زد خروس
درآمد بعنبر دمیدن آوازِ کوس

شغبهای شیپور از آوازِ تیر
چو صورِ سرافیل در رستخیز

زغر بر آوردنِ گاودم
شد از آسمان زهرهٔ گاو گم

دلهای گرگینهٔ چرم از خروش
درآورد مغزِ جهان را بجوش

ز شوریدن طنبکِ زخم ریز
دماغ فلک سفته از زخم تیز

دلِ ترکتازان درآن دار و گیر
برآورده از ناے ترکی نفیر

زمین لرزه متقرعه در دماغ
زده آتشین متقرعه چون چراغ

---

۱ قوله چنان
بخورد زنگی آنرا
بنزدیک ایشان بادام
زنگیان اکثر مغز
بادام فرو نمیبرند
۲ قوله
سر زنگیان الخ
داد عطف در
سر بیضه ی بابه
گوشت بعضی پاره
یعنی زنگیان را
چون سر گوسپند
ی خورد الخ
مذکر و
پس

روز معیت ۱۲
ناصی ردی ۱۲
دلاوران ۱۲

روار و زنان تیرِ پولاد سای
درانداخم شیرانِ پولاد خای

پلارک چنان تافت از روی تیغ
که در شب ستاره ز تاریک میغ

دو لشکر دگر باره برخاستند
دگر گونه صفها برآراستند

دو ابر از دو سو در خروش آمدند
دو دریای آتش بجوش آمدند

برآمیخته لشکرِ روم و زنگ
سپید و سیه چون گرازِ دو رنگ

سمِ بادپایانِ پولاد نعل
ز خونِ دلیران زمین کرده لعل

ترنگِ کمانهای بازو شکن
بسی خلق را برده از خویشتن

درخشیدنِ تیغِ آئینه تاب
درخشان ترا از چشمهٔ آفتاب

زده لشکرِ روم رایت بلند
زمین در کمان آسمان در کمند

بقلب اندر اسکندرِ فیلقوس
جناحے برآراسته چون عروس

ز پیشِ سپه زنگے قیرگون
جناحے برآورد چون بے ستون

صفِ ژنده پیلان بیکجا گروه
چو گردِ گریوه کمرهاے کوه

مژه چون سنان چشمها چون عقیق
ز خرطوم تا دم درآهن غریق

جداگانه بر هر یکے تخت عاج
پر از زنگے بر سر از مشک تاج

چو آواز برپیل سرکش زدے
زدے آتش از خود برآتش زدے

ز بس پیل کآمد بجا لیش برون
شد از پا ے پیلان زمین نیلگون

پیادہ روان[۱] کردہ بر پیل بند
بہر گوشہ کردہ صد پیل سند

چو آئین پیکار شد ساختہ
منشہا شد از مہر پرداختہ

ستمگر سیاہے زراچہ بنام
ز لشکر گہ رنگ بکشاد گام

درآمد چو پیل[۲] استخوانے بدست
کز و پیل را استخوان می شکست

سیہ مارے افسون گرگی درو
سر آماسے از سربزرگی درو

دہانے[۳] فراخ و سیہ چون لوید
کز و چشم بیننده گشتے سفید

خمے از خم آہن برانگیختہ
بخمہا سکاہن برورختہ

بر و سینہ ہمچو پولاد سرس
حدیث تو مندی آن خود مپرس

علم دیدہ برچمے بر سرش
ق
نمیگشت یکموے زان پیکرش

گر آنجا بود طاسکے سرنگون
دو دیدہ بر و ہمچو طاؤس خون

بسے خوشتن را بہ زنگی ستود
کہ سوزان ترازآتشم زیر دود

زبان زنگ ۱۲

زراچہ منم پیل پولاد خاے
کہ بر پشت پیلان کشم پیلپاے

پیادہ روان کردہ آہ پیلبند
بہ پیش و پس و پہلو و در کمر و در
و دیگر پیش باشد و پیش پیش
پس و پیش و پہلو و در کمر و در
پیادہ روان کردہ آہ پیلبند
اول پیلبند از معنی اصطلاحی مقرری شطرنج بانانست از دوم معنی حقیقی خود یعنی پیادہ را ۱۲

چو در معرکه برکشم تیغ تیز — بکوه کنم کوه را سنگ ریز

گرم شیر پیش آید و گر نهنگ — برو سیل بارم چو بارنده ابر

چو در پیلپائی قدح می کنم — بیک پیل پانصد پیل را پی کنم

فرس بگسلد جوشن من نیل را — رخ من پیاده کند پیل را

سلاح از تنم رسته چون شیر نر — ز پولاد دارم سلاح دگر

چو الماس و آهن رگ و تن مرا — چه حاجت به الماس و آهن مرا

چو گردن برآرم به گردن کشی — ز آبی هراسم نه از آتشی

درم پهلوی پهلوانان به تیغ — خورم گردهٔ گردنان بی دریغ

بمردم کشی آزدها پیکرم — نه مردم گسلم بلکه مردم خورم

ستیزنده را دارم آزرم سست — خر از زیر پالان برآید درست

مرا از کسی در جهان شرم نیست — ستیزه بسی هست و آزرم نیست

چو من زنگی آنکه خندان بود — سیه شیر الماس دندان بود

بگفت این و برزد بر ابرش کنج — چو مارے که پیچد ز سودائے گنج

ز رومی سوارے تو انا و چست — بران آتش افگند خود را نخست

بآتش کشی باز مالید گوش — چو پروانه کایدش خون بجوش

درآمد بدو زنگی جنگ سود — بیک ضربت از تن سرش را ربود

دگر کینه خواهی درآمد بجنگ — فلک هم درآورد پایش بسنگ

دگر رومیے رفت چون تند باد — که تا چشم برهم نهد سر نهاد

دگر پهلوانے ز قلب سپاه — سبکتر شده چون خرامنده ماه

چنین تا بمقدار هفتاد مرد — به تیغ آمد از رومیان در نبرد

دگر هیچس را نیامد نیاز — که با آن زبانے شود در رزم ساز

دل از جاے شد لشکر روم را — چو از کوره آتشین موم را

چو کرد آن زمانے سپه را زبون — نیامد بناورد او کس برون

شه گردنان شاه گردون گراے — ز پرکار موکب تهی کرد جاے

برآراست بر چنگ زنگی پسیچ — بزنگی کشی نیزه را داد و پیچ

زده بر میان گوهر آگین کمر — درآورده پولاد هندی بسر

بر تن بر یکے آسمان گون زره — چو مرغول زنگی گره در گره

یمانی یکے تیغ زهراب جوش — حمائل فروهشته از طرف دوش

کمندے چو ابروے طغما چیان — بخم چون کمان گوشۂ چاچیان
لحافے برافگندہ بر پشتِ بور — درآمد بزین آن شہِ پیل زور
عنانِ تگاور بہ دولت سپرد — نمود آن قوی دست را دستبرد
بکبکِ دری چون درآید عقاب — چگونہ جہد بر زمین آفتاب
از آن تیز رخشِ جہندہ پیلتن — بہ تندی درآمد بر آن اہرمن
بزد بانگ بروے کہ اے زاغ پیر — عقابِ جوان آمد آرام گیر
اگر برنتابی عنان را ز راہ — کنم بر تو عالم چو رویت سیاہ
سیہ روزانی کہ از تیغ تیز — درین حرب گہ گرد خواہی گریز
مرت تا بخون سر خرویت کنم — مسلسل تر از جعدِ مویت کنم
فتد زنگ بر تیغ آئینہ رنگ — من آئینہ ام کز من افتاد زنگ
سپیدی بر دروی ز چشمِ درد — برد تیغِ من سرخی از روے زرد
چہ لافیکہ من دیو مردم خورم — مرا خور کہ از دیو مردم ترم
ندانی تو پیکار شیر ژیان — بیا موزمت من ببازوے سخت
گر آئی ز جاے نگہدار پاے — وگرنہ سپارم سرت زیرِ پاے

---

۱ کمندے چو ابروے طغما چیان — بخم چون کمان گوشۂ چاچیان
لحافے برافگندہ بر پشتِ بور — درآمد بزین آن شہِ پیل زور
عنانِ تگاور بہ دولت سپرد — نمود آن قوی دست را دستبرد
بکبکِ دری چون درآید عقاب — چگونہ جہد بر زمین آفتاب
از آن تیز رخشِ جہندہ پیلتن — بہ تندی درآمد بر آن اہرمن
بزد بانگ بروے کہ اے زاغ پیر — عقابِ جوان آمد آرام گیر
اگر برنتابی عنان را ز راہ — کنم بر تو عالم چو رویت سیاہ
سیہ روزانی کہ از تیغ تیز — درین حرب گہ گرد خواہی گریز
مرت تا بخون سر خرویت کنم — مسلسل تر از جعدِ مویت کنم
۲ فتد زنگ بر تیغ آئینہ رنگ — من آئینہ ام کز من افتاد زنگ
۳ سپیدی بر دروی ز چشمِ درد — برد تیغِ من سرخی از روے زرد
۴ چہ لافیکہ من دیو مردم خورم — مرا خور کہ از دیو مردم ترم
ندانی تو پیکار شیر ژیان — بیا موزمت من ببازوے سخت
گر آئی ز جاے نگہدار پاے — وگرنہ سپارم سرت زیرِ پاے

---

۱ کمندے چو ابروے طغما چیان — بخم چون کمان گوشۂ چاچیان
لحافے برافگندہ بر پشتِ بور — درآمد بزین آن شہِ پیل زور
عنانِ تگاور بہ دولت سپرد — نمود آن قوی دست را دستبرد
بکبکِ دری چون درآید عقاب — چگونہ جہد بر زمین آفتاب
از آن تیز رخشِ جہندہ پیلتن — بہ تندی درآمد بر آن اہرمن
بزد بانگ بروے کہ اے زاغ پیر — عقابِ جوان آمد آرام گیر
اگر برنتابی عنان را ز راہ — کنم بر تو عالم چو رویت سیاہ
سیہ روزانی کہ از تیغ تیز — درین حرب گہ گرد خواہی گریز
مرت تا بخون سر خرویت کنم — مسلسل تر از جعدِ مویت کنم
۲ فتد زنگ بر تیغ آئینہ رنگ — من آئینہ ام کز من افتاد زنگ
۳ سپیدی بر دروی ز چشمِ درد — برد تیغِ من سرخی از روے زرد
۴ چہ لافیکہ من دیو مردم خورم — مرا خور کہ از دیو مردم ترم
ندانی تو پیکار شیر ژیان — بیا موزمت من ببازوے سخت
گر آئی ز جاے نگہدار پاے — وگرنہ سپارم سرت زیرِ پاے

۱ من آن رومم سالار تازی هشم — که چون دشنه صبح زنگی کشم
چو هندی زنم بر سر زنده پیل — زند پیلبان جامه در خشم نیل
۲ چو زاهن کنم حلقه در گوش سنگ — بزنگه رود هوش سالار زنگ
چو گفت این سخن در رکاب ایستاد — برآورد بازو عنان برکشاد
برو حمله برد چون پیل مست — یکی حربه شیر پیکر بدست
ز سختی که زد بر سرش گرز را — برافتاد تپ لرزه اندر زرا
بیک زخم آن گرز پولاد سخت — ستد جان ازان آبنوسی درخت
سر و گردن و سینه و پا و دست — ز سر تا قدم خورد و در هم شکست
چو کارزر اچه زراحت برید — یکی محنت دیگر آمد پدید
سیاهی به کردار نخل بلند — هراسان ازو دیده نخل بند
۳ بجست و در آمد چو تند اژدها — برو کرد زخمی چو آتش رها
نشد کارگر تیغ بر درع شاه — بغرید زنگی چو ابر سیاه
چو دارای روم آن سیه رو دید — نهنگ سیاه از میان برکشید
۴ چنان ضربتی زد بآن نخلبن — که شیر ژیان بر گوزن کهن

۱ فحول آن
یوم ۲ در هر نماد
دو نای نجرب
شی برت چه
اقعم العرب
والعجم ۳ سیما
مغربی آدم از
انگاشت ۴ قوله چوزاهن
آه ای چون از
یخ و پنجه و نیزه
ابی تنگ را
سوراخ سازم
وبنه خود کنم
پنگ ۵ هوش
و پنجه ۶ قوله
در ۷ قوله نخ
ای برا سکندر

سرِ زنگی از نخل بالا فتاد — چو زنگی که از نخل خرما فتاد

دگر زنگیی رفت سوی مصاف — زبان برکشاد و بمشتی گزاف

که ابرِ سیاه آمد از کوه زنگ — نبارد مگر از دها و نهنگ

سیه گوله[۱] و گرد بازو و سم — گران کوه را هم ز سنگ ترازو منم

ز تن برکنم گردنِ پیل را — بدم درکشم چشمهٔ نیل را

هر آنکس که جانش به آهن گزم — بسے جامها در سکاهن رزم

جهانجوے چون دیدکان یاوه گوے — ز خون[۲] ناف خود را کند نافه بوے

سرِ تیغ[۳] بر گردن افراختش — در آن یاوه گفتن سر انداختش

ازان سهمگین تر سیاهِ قوی — عنان راند بر جایش خسروی

چنان[۴] زد بر و تیغ زنگار خورد — که زنگی ز مرکب درآمد بگرد

سیاهے دگر زین برادر نهاد — بجز سمِ دگر دیده بر هم نهاد

دگر تا شب از نامدارانِ زنگ — نیامد کسے را تمنائے جنگ

جهاندار با فتح و مساز گشت — شبانگه بازرم گه باز گشت

چو گلنار[۵] گون کسوتِ آفتاب — کبودی گرفت از خمِ نیل ناب

---

۱ قوله سیه گوله الخ نزد رویین تن سیاه گوله نام دارد و در آخر نیز بهمین نام آمده است

۲ قوله ز خون ناف الخ نافه بوے خون آلود را مشک ناب گویند

۳ قوله سر تیغ الخ تیغ زنگار خورد اضافت بیانیه باشد که زنگار نوشته اند در آب نیل نیز زنگ است

۴ قوله چنان الخ در نسخهٔ ما چنین است و در آمد بگرد

۵ قوله چو گلنار الخ گلنار گون کسوت آفتاب نابِ نیل ناب

نگهبانِ این مار پیکر درفش
زراندود و بر پرنیانی بنفش

رقیبانِ لشکر بآئینِ پاس
نگهبان ترا مرد انجم شناس

یزک داری از دیده نگذاشتند
بیاقی که رسم است میداشتند

سحرگه که آمد بنیک اختری
گلِ سرخ بر طاقِ نیلوفری

سکندر برون آمد از خواب گاه
برآراست بر حربِ دشمن سپاه

روان کرد[۱] خشمِ عنان تاب را
برانگیخت چون آتش آن آب را

بقلب اندرون پایه خود درفشرد
بهر پهلوان پهلوی را سپرد

چپ و راست را بست زین آهن حصار
فرو برد چون کوه بیخ استوار

همان لشکرِ زنگ و خیلِ حبش
بهر گوشه گشته شمشیر کش

حبش[۲] بر همین بر ربی بر یسار
بقلب اندرون زنگیِ دیوسار

چو نوبت زنِ شاه زد کوسِ جنگ
جرس دار زنگی بجنبانذ زنگ

درآمد[۳] بغرّیدن ابرِ سیاه
ز ماهی تفِ تیغ برشد بماه

چنان آمد از هر دو لشکر غریو
کز آن هول دیوانه شد مغز دیو

گمره در گلوها فرو بست گرد
ز بی خوابی اندامها گشت زرد

---

۱ قلم روان کرد آه
تاب بمعنی حرکت است
که اورا عنان تاب
دهد و گرداند
عنان تاب چابک
باشد و در مصرع
ثانی اسپ را
باسپ تشبیه کرده
یعنی اسپ را
بر میدان حرکت داد
بعضی نام ولایتی
است در مغرب
که مردم آنجا نیز
چابک باشند
در آمد قریب

۲ حبش

زگرز گران سنگ و شمشیر تیز
میانجی همی جست راهِ گریز

زگرز گران سنگِ چالشگران
زمین را همی سوده شد استخوان

زبس شورشِ کوس و رویینه طاس
بگردونِ گردان درآمد هراس

زخرمهرهٔ[۱] مغز پرداخته
زمین مغزِ کوه از سر انداخته

زرویینِ درکوس تندرخروش
به ژرفای روئین در افتاد جوش

زنایِ[۲] دمنده برآهنگ دور
گمان کرد کامد سرافیل صور

زبس کوفتن بر زمین گرز و تیغ
زهر غار برشد غباری چو میغ

زمنقار پولادپیران خدنگ
گره بسته خون در دلِ خاره سنگ

کمان کژ ابرو مژگانِ تیر
زپستانِ جوشن برآورده شیر

کمندِ گره داده پیچ پیچ
بجز گرد گردن نمیگشت هیچ

چو هندوی بازیگر گرم خیز
معلق زنان هندیِ تیغ تیز

زموزونیِ ضربهای سنان
برقص آمده اسپ زیرِ عنان

بزنبورهٔ تیز زنبور نیش
شده آهن و سنگ را روی ریش

زمین[۴] خسته از خونِ آنجیدگان
هوا بسته از آه رنجیدگان

برآراسته قلب شاه از نبرد — چو کوهے که آن با شد از لاجورد

همان تیغ زن زنگے سخت کوش — برآورد چون زنگ روسی خروش

کفیده دل و بر لب آورده کف — دهن باز کرده چو پشت کشف

چو از هر دو سو گشت قلب استوار — ز هر دو سپه رفت بیرون سوار

نمودند بسیار مردانگی — هم از زیرکی هم ز دیوانگی

برآورد زنگی ز رومی هلاک — که این نازنین بود و آن هولناک

شه از نازنین لشکر اندیشه کرد — که از نازنینان نیاید نبرد

بدل گفت آن به که شیری کنم — درین ترسناکان دلیری کنم

چو لشکر زبون شد درین تاختن — بخود باید این رزم را ساختن

برون شد دگر باره چون آفتاب — که آرد بخونریزے شب شتاب

تنے چند را زان سیاه درشت — بیک زخم شمشیر چون سگ بکشت

کسے کانچنان دید بیلواو — تهی کرد پهلو ز فولاد او

سپهدار رومی چو بے جنگ ماند — تگاور سوے لشکر زنگ راند

پلنگر که او بود سالار زنگ — بدانست کامد ز دریا نهنگ

بپاران خود گفت کین صید خام
کجا جان برد چون در آمد بدام

سلاح ملک را ترتیب کرد
بجوشن بر از تیغ ترکیب کرد

بپوشید خفتانے از کرگدن
مکلل بہ زر آستین تا بدن

یکے خود پولاد آئینہ فام
نہاد از بر فرق چون سیم خام

درفشان یکے تیغ چون چشم گور
پلارک در و رفتہ چون پاے مور

برآہیخت آمد بر آن تند شیر
نشاید شدن سوے شیران دلیر

بشہ گفت کاے صید شیر آزماے
شکیبا شو از خود صبوری نماے

مرو تا نبرد دلیران کنیم
درین رزمگہ جنگ شیران کنیم

بہ بینیم کز ما بلندی کراست
در نیکار فیروزمندی کراست

ز جوشیدن رنگے خام کار
بجوشید خون در دل شہریار

چو بدخواہ کین در خروشش آورد
ستیزندہ را خون بجوش آورد

سکندر بدو گفت چندین ملاف
مزن بہیدہ پیش مردان گزاف

ز مردانگی لاف چندان مزن
ہراسان شو از سایۂ خویشتن

بترس ار چہ شیری ز شیر افگنان
دلیری مکن با دلیر افگنان

---

۱ بپاران خود گفت کین صید خام
کجا جان برد چون در آمد بدام

۲ سلاح ملک را ترتیب کرد
بجوشن بر از تیغ ترکیب کرد

بپوشید خفتانے از کرگدن
مکلل بہ زر آستین تا بدن

یکے خود پولاد آئینہ فام
نہاد از بر فرق چون سیم خام

درفشان یکے تیغ چون چشم گور
پلارک در و رفتہ چون پاے مور

برآہیخت آمد بر آن تند شیر
نشاید شدن سوے شیران دلیر

بشہ گفت کاے صید شیر آزماے
شکیبا شو از خود صبوری نماے

مرو تا نبرد دلیران کنیم
درین رزمگہ جنگ شیران کنیم

بہ بینیم کز ما بلندی کراست
در نیکار فیروزمندی کراست

ز جوشیدن رنگے خام کار
بجوشید خون در دل شہریار

چو بدخواہ کین در خروشش آورد
ستیزندہ را خون بجوش آورد

سکندر بدو گفت چندین ملاف
مزن بہیدہ پیش مردان گزاف

۳ ز مردانگی لاف چندان مزن
ہراسان شو از سایۂ خویشتن

بترس ار چہ شیری ز شیر افگنان
دلیری مکن با دلیر افگنان

---

۱ بپاران خود گفت کین صید خام
کجا جان برد چون در آمد بدام

۲ سلاح ملک را ترتیب کرد
بجوشن بر از تیغ ترکیب کرد

بپوشید خفتانے از کرگدن
مکلل بہ زر آستین تا بدن

یکے خود پولاد آئینہ فام
نہاد از بر فرق چون سیم خام

درفشان یکے تیغ چون چشم گور
پلارک در و رفتہ چون پاے مور

برآہیخت آمد بر آن تند شیر
نشاید شدن سوے شیران دلیر

بشہ گفت کاے صید شیر آزماے
شکیبا شو از خود صبوری نماے

مرو تا نبرد دلیران کنیم
درین رزمگہ جنگ شیران کنیم

بہ بینیم کز ما بلندی کراست
در نیکار فیروزمندی کراست

ز جوشیدن رنگے خام کار
بجوشید خون در دل شہریار

چو بدخواہ کین در خروشش آورد
ستیزندہ را خون بجوش آورد

سکندر بدو گفت چندین ملاف
مزن بہیدہ پیش مردان گزاف

۳ ز مردانگی لاف چندان مزن
ہراسان شو از سایۂ خویشتن

بترس ار چہ شیری ز شیر افگنان
دلیری مکن با دلیر افگنان

---

۱ آزاد اسے الحال در سپاران آمدہ زندہ
۲ سلاح خزانہ سلاح
آگاہی جنبانیدن
شتابان را بیاران
سلاح پیشہ
۳ سلاح خزانہ
زیردستان حمی
آرہ اسپ الحمد
شکوہ نے آہنگ

واقعست کہ
تا پدر از بر راست
باش چہ او قادر است
قادر راست
بر تو مسلط گردانند
یا بطریق تجربہ
و بخشنا رمن
آنچہ نوشتہ انوکہ
آنچنان نامرد
ہاے کہ از سایہ
خود ی گریزی
۱۲ ترجمہ

تنے را کہ نتوانی از جاے برد
بر خاش او پے چہ باید فشرد

بہ پہلوے شیر انگہے دست کش
کہ داری شبیر افگنی دست خوش

بتارا ج خود ترکتازی کنی
کہ کنجشک باشی و بازی کنی

بیا تا بگردیم میدان خوشست
بہ بینیم کزما کہ سختی کشست

گرفتہ مزن بر حریف افگنی
گرفتہ شوی گر گرفتہ زنی

بر آشفت زنگی ز گفتار شاہ
بچالش در آمد چو ابر سیاہ

فرو ہشت بر ترک شہ تیغ را
ببرق آفتے کے رسد میغ را

بر آشفتہ شد شاہ زان زشت روے
چو تیغ از تنش سر بر آورد موے

بہ بندی یکے تیغ زد بر تنش
نشد کارگر زخم بر جوشنش

بسے حملہ بر یکدگر ساختند
یکے زخم کاری نیندا ختند

بدینگونہ تا شب در آمد بسے
نشد زخم کس در میان کارگر

چو زنگی شد از خنجر خسرو ستوہ
بدو گفت خورشید سوے کوہ

شب آمد شبیخون را کردنی ست
بمیعاد فردا وفا کردنیست

سیہ کار شب چون شود رخت سوز
برون آتش آید ز گردندہ روز

کنم تا بو کارے درین کارزار
که اندر گریزی به سوراخ ما

بشرطیکه چون صبح راند سپاه
ترا نیز چون صبح بینم پگاه

بگفت این و از حرگه باز گشت
باین دستان شاه دمسار گشت

بمهلت ز شب عذر خواه آمدند
ز میدان سوِ خواب گاه آمدند

بیا ساقی از خمِ دوشینه مے
که ماند ست باقی ز کاؤس و کے

بده تا طبیعت سیاوش شود
چو نوشد دمے چند سرخوش شود

ظفر یافتن سکندر بر لشکر زنگیان

چو روزِ دگر چشمهٔ آفتاب
بر انگیخت آتش ز دریاے آب

دو لشکر بهم بر کشیدند کوس
چو شطرنجی از عاج و از آبنوس

تدروان رومی ز اغانِ زنگ
شده سینهٔ باز یعنے در نگ

سیاهان چو شب رومیان چون چراغ
کم و بیش چون زاغ و چون چشم زاغ

بر آمد یکے ابر ز نگار گون
فرو ریخت از دمده دریاے خون

در آن سیل گز ناپے شد تا بفرق
یکے تشنه ماند و یکے گشته غرق

جهان خسرو آهنگ پیکار کرد
به بدخواه بر چشم بد کار کرد

برآراست بازار نادر را
برانگیخت ز آب روان گرد را

تهمتن اگندے از گور چشم حریر
بپوشید و فارغ شد از تیغ و تیر

یکے درع رخشندهٔ چشمه دار
که در چشم آید یکے چشمه دار

سنان کش یکے نیزهٔ سی ارش
ز آب جگر یافته پرورش

حمائل یکے تیغ هندی چو آب
بگوهر تراز چشمهٔ آفتاب

کلاهے ز پولاد چین بر سرش
که گوهر ز شبنم آمد ز گوهرش

برآویخته ناچخی زهر دار
بوقت زدن تلخ چون زهر مار

نشست از بر بارهٔ کوه وش
بدیدن همایون بر قمار خوش

روان کرد موکب بمیعاد گاه
بدیده که دشمن کے آید براه

نیامد ملنگر که پژمرده بود
بانديشه لنگر فرو برده بود

دگر زنگے را چو غفریت مست
فرستاد تا گوهر آرد به دست

بیک ناچخ شه که بروے رسید
ز زنگی رگ زندگانی برید

دگر دیوے آمد چو یک پاره گرد
کز و چشم بینندگان شد ستوه

همان خوردکان تا راشِ دگر — چنین[۱] چند را خاک خاریدسر

سیه روے ترزنگے دیو سار — بپیچش درآمد چو پیچیده مار

برونیزشه ناچخے راند زود — بزخمے برآورد زونیز دود

سیاهِ دگر زان ستمگار تر — بحرب آمد از شیر خونخوار تر

همان شربتِ یار پیشینه خورد — زمانه همان کار پیشینه کرد

نیامد دگر کس بمیدان دلیر — که نرسیده بود ندزان تند شیر

عنان را ند خسرو سوِ خیل زنگ — برون خواست بدخواه خود را بجنگ

پلنگر چو دید آنچنان دستبرد — شد اندامش از زخمِ ناخورده خرد

اگر خواست[۲] ورنے جنیبت جهاند — سوِ حربگه کام ناکام راند

عنان[۳] برشه افگند چالش کنان — بصد خوارش سخت نالش کنان

بسے[۴] زخمها زد به نیروے بخت — نشد کارگر بر خداوند تخت

شهِ شیر زهره بران پیل زور — بجوشید چون شیر بر صید گور

پناهنده را یاد کرد از نخست — نیت کرد بر کامگاری درست

طریدے[۵] بناورد زنگی نمود — که بر نقطه بر کارِ تنگی نمود

---

[۱] چنین چند را خاک خاریدسر: فال نیک خواهد بود

[۲] اگر خواست ورنے جنیبت جهاند: آن در پیلان بزرگ و در شتران تندرو کنند

[۳] عنان برشه افگند چالش کنان: از نشاط آنها نشود احوال

[۴] بسے زخمها زد به نیروے بخت: آرزوے بخت خواهد شد

[۵] طریدے بناورد زنگی نمود: خواست شود از نقطه ذات زنگی راست کرسیاه بود

بجا لشگری سوی اورا ندرخش
برابر سیه خنده زد چون درخش

چنان زد برو تاج و تخ نه گره
که هم کالبد سفت شد هم زره

بیک باد شد کشتهٔ خصم خرد
فرو ماند لنگر ملنگر به مرد

بفرمود شه از بر بارگی
که لشکر بجنبد بیکبارگی

سپاه از دو سو جنبش انگیختند
شب و روز با هم در آویختند

ز بیم[1] چپاچپ که آمد ز تیر
کفن گشت در زیر جوشن حریر

ز نگاتر نگ درخشنده تیغ
ز ماهی ور قها بر آورد میغ

تنوره ز تفیدن آفتاب
بسوزندگی چون تنوره بتاب

ز جوشیدن سرسبر سام تیز
جهان کرده از روشنائی گریز

ز بس زنگی گشته بر خاک راه
زمین گشته بر آسمان روسیاه

عقیق از شبه آتش افروخته
شبه گشت ز آتش همه سوخته

سبک شد شبه گشت گوهر گران
چنینست خود رسم گوهر گران

اسیر سمن[2] برگ شد مشک بید
غراب سیه صید باز سفید

سراسیمگی در منش تاخته
ز رخت خرد خانه پرداخته

ز دل[۱] دلاورانِ چاوشانِ دلیر — دلاور شده گور بر جنگِ شیر
یکے گفت هی وود گر گفتمان — مرا اورد سرمای هوے از جهان
ستیزِ دو لشکر چو از حد گذشت — زمانه یکے را ورق در نوشت
قوی دست را فتح شد رهنمون — بزنهار خواهی در آمد ز بون
در آن تاختن لشکرِ رومیان — بزنگی کشی بسته هر سو میان
سکندر بشمشیر یک شاه دست — ببازارِ زنگی در آمد شکست
چو زنگی در آمد به زنگانه رود — ز شهر و دروے برآمد سرود
سرِ رایتِ شاه بر شد به ماه — ز غوغاے زنگی تهی گشت راه
غرور[۲] نخیت باران رحمت زمیغ — فرو شست زنگار زنگی ز تیغ
ستاده ملک زیر زرین درفش — ز سیفور بر تن قبا بنفش
ز هر سو کشان زنگیِ چون نهنگ — بگردن در افسارها پالهنگ
کسے[۳] را که زیرِ علم ساختند — بفرمانِ خسرو سر انداختند
در آن وادی از زنگیان کس نماند — دگر ماند جز خورد و کرگس نماند
گروهے[۴] که بر پیل کردند زور — فتادند چون پیله در پاے مور

[۱] قوله زدل الخ اصطلاح دل دادن در اصطلاح بعضی هندیان تخشیدن و بعضی هندیان از دست دادن است و بعضی از دست ندادن و بعضی از دست ندادن و بعضی از دست ندادن

خرِ بنده کو بارِ مردم کشد
گهی شکم کشد گه بریشم کشد

چو خصمان گرفتارِ خواری شدند
جدش درمیان زینهاری شدند

بجنبشو در سختیِ کارِشان
ز شمشیرِ خود داد زنهارِشان

شه آن دشمنان را که بود از جدش
نفرمود کشتن در آن کشمکش

بفرمود تا داغِ شان برکشند
جدش زین سبب داغ بر سر کشند

فروزنده شان کرد زان گرم داغ
که از آتش فروزنده گردد چراغ

ز بس غارت آورد ون از بهرِ شاه
غنیمت نگنجید در عرصه گاه

چو شه آن متاعِ گران سنج دید
چو دریا یکی دشت پر گنج دید

بجز گوهرین حام و زرّین عمود
بجز وارگوهر بانبارِ عود

هم از زرِ کانی هم از لعل و دُر
بسی چیرم قطارها کرد پُر

ز کافور چون سیمِ صحرا ستوه.
ز سیمِ چو کافور صد پاره کوه

همه زنده پیلانِ گنجینه کش
همان تا زی آسیانِ طاوس وش

بسی برده یونانی و بربری
سبق برده بر ماه و بر مشتری

ز برگستوانهای گوهر نگار
همان فرشِ زرّافه آبدار

همه روی صحرا پر از خواسته
بگنجینهٔ گوهر آراسته

شه از فتح زنگی و تاراج زنگ
برآسود و ایمن شد از دور و رنج

بعبرت در آن کشتگان بنگریست
بخندید پیدا و پنهان گریست

که چندین خلائق در آن دار و گیر
چرا کشت باید بشمشیر و تیر

گنه گر بر ایشان نهیم ناروا ست
گر از خود خطا بینیم ایهم خطاست

فلک را سر انداختن شد سرشت
نشاید کشیدن سر از سر نوشت

چو دود از تهِ لاجوردی نقاب
سر از گنبدِ لاجوردی متاب

فلکها که چون لاجوردی خنند
همه جا سر لاجوردی رزند

درین پرده کج سرودی بگوی
درین خاکِ شوریده آبی بجوی

که داند که این خاک انگیخته
بخون چه دلها ست آمیخته

همه راه اگر نیست بینندهٔ کور
ادیم گور نیست و کیمخت گور

بیا ساقی از مے مرا مست کن
چو مے در دهی نقل در دست کن

از آن مے که دل را بدو خوش کنم
بدو رخ درش طلق آتش کنم

مراجعت سکندر از جنگ زنگیان و نامه کردن اسکندریه

برومند باد آن همایون درخت — که در سایهٔ او توان بر درخت
که از میوه آرایشِ خون دهد — که از بیخ تا آسایشِ جان دهد
بمیوه رسیده بهارے چنین — ز رونق میفتاد کارے چنین
چو شد بار ور میوه دارِ جوان — بدستِ تبر دادنش چون توان
زستان برون رفت و آمد بهار — برآورد سبزه سر از جویبار
دگر باره سرسبز شد شاخ خشک — بنفشه برآمیخت عنبر بمشک
بعنبر خری نرگسِ خواب ناک — چو کافور تر سر برون زد ز خاک
کشادم من از قفل گنجینه بند — بصحرا علم برکشیدم بلند
نهان پیکران هاتفِ سبز پوش — که خواند سرائنده اورا سروش
باواز پوشیدگان گفت خیز — گزارش کن از ضاطرِ گنج ریز
که چون رومی از زنگی آن کین کشید — سکندر کجا رخش در زین کشید
گزارندهٔ داستانِ دری — چنین داد نظمِ گزارش گری

ملہ قولہ برومند باد آن او داود بر برومند ذالوست چنانکہ در شعر مسند ای چنین درخت میوہ دار باد کہ در سایہ او مردم اسباب دار بنشود آرام یابد ۱۲
ملہ قولہ بمیوہ رسیدہ آہ متعلق نست بقول تو اجو بہاری چنین یعنی چنین بہاری تو بہ کہ میوہ رسیدہ است از رونق نیفتد کار ہے چنین مشوا د ۱۲ بد رونق بر رونق قولہ شد بار ور آ ای درخت میوہ دار تو نہال چون بار آوردی از او را بہ تر بر من ۱۲ ملہ قولہ کشادم من از قفل گنجینہ بند یعنی من از چنین خوشم خرم او دل

که چون فرخی گشت باشاه جفت
چو گلنار خندید و چون گل شگفت

در گنج بگشاد بر گنج خواه
تو انگر شد از گنج و گوهر سپاه

بر آسود یکهفته بجای جنگ
بیاقوت می ریگ را داد رنگ

چو سقای باران فراشش باد
زدند آب و رفتند ره بامداد

شد از راه او گرد برخاسته
که بی گرد به راه آراسته

روا روز نان را بزرین زدند
سراپرده بر پشت پروین زدند

ز دریای آهنگ تا رود نیل
بجوش آمد از بانگ طبل رحیل

در آینده هر سو درای شتر
ز بانگ تهی مغز را کرده پر

دمان چون جلاجل بهر ای ز در
ز شور جرس گوشها کر و کر

بموکب روان لشکر از هر کنار
نه چندانکه داند کس او را شمار

جهاندار در موکب خاص خویش
خرامنده بر کبک رقاص خویش

چو لختی زمین زان طرف در نوشت
ز پهلوی وادی در آمد بدشت

ز بس لاله انگیز ی سرخ و زرد
تفرنس شد گنبد لاجورد

بصحرا غنیمت برآورد کوه
ز گوهر کشیدن هیونان ستوه

ز دریای آهنگ تا رود نیل
بجوش آمد از بانگ طبل رحیل

در آینده هر سو درای شتر
ز بانگ تهی مغز را کرده پر

دمان چون جلاجل بهر ای ز در
ز شور جرس گوشها کر و کر

بموکب روان لشکر از هر کنار
نه چندانکه داند کس او را شمار

جهاندار در موکب خاص خویش
خرامنده بر کبک رقاص خویش

چو لختی زمین زان طرف در نوشت
ز پهلوی وادی در آمد بدشت

ز بس لاله انگیز ی سرخ و زرد
تفرنس شد گنبد لاجورد

بصحرا غنیمت برآورد کوه
ز گوهر کشیدن هیونان ستوه

زبس گنج آگندہ بر پشتِ پیل
مصب جا پیل بست بر رود نیل

بمصر آمد و مصریان را نواخت
بآئینِ خود کار آن شہر ساخت

بدین فرخی شاہ فیروزمند
بر افراختہ سر بچرخِ بلند

وز آنجا برون شد بہ دریا کنار
پذیرفتہ یک چند آنجا قرار

بھر منزلے کو علم بر کشید
دران منزل آمد عمارت پدید

بگنج و بہ فرمان دران مرز بوم
عمارت نسے کرد بر رسمِ روم

بر آبادیِ راہ مے بر درنج
بران ریگ چون ریگ میریخت گنج

بروزے کہ بود اتفاق اوفتاد
مہندس بیامد اساسے نہاد

نخستین عمارت بہ دریا کنار
بنا کرد شہرے چو خرم بہار

بآبادی و روشنی چون بہشت
ہمش جائے بازار و ہم جائے کشت

بہ اسکندر آن شہر چون شد تمام
ہم اسکندریہ اش نہادند نام

چو پرداخت آن نغز بنیاد را
کہ مانند شد مصر و بغداد را

بیونان شدن گشت عزمش درست
کہ آنجا رود مرد کاید نخست

ز دریا گذر کرد و آمد بروم
جہان نرم درزیر مہرش چو موم

قولہ زبس الخ یعنی از بس گنج ہا کہ بر پشت پیلان بار بود گویا گنج ہا بر پشت پیل بست آن نقصد بجا پیل بشبہ نکنید بود ۱۲ منہ قولہ بخرمنت آه یعنی خرمن شدن قول خواجہ چو پرداخت آه یعنی چون از جا مکرد آید از آوردہ وطن اصلی باز جنگرد دلالت

بدان موم چون رغبتش خواستے
بکردے از و هر چه می خواستے

از انجا به یونان در آمد زراه
که پوشیده گردون ز گردِ سپاه

بزرگانِ روم آفرین خوان شدند
بران گوهرے گوهر افشان شدند

همه شهر یونان بیاراستند
که دیدند از و هر چه می خواستند

نشاندند مطرب فشاندند بال
که آمد چنان بازیے در خیال

مخالف شکن شاه فیروز بخت
به فیروز فالے در آمد به تخت

ز فیروزیِ دولتِ کامگار
نشاطِ نوا نگیخت در روزگار

بسے ارمغانے ز تاراج زنگ
بهر سو فرستاد بے وزن و سنگ

ز گنجے که اورا فرستاد دهر
بهر گنجدانے فرستاد بهر

دگر بهره از بهرِ دارا نهاد
نه از بهر بیم و مدارا نهاد

گزیدا ز غنیمت طرائف بسے
که از انسان نیز نبیند طرائف کسے

چو نوبت بسر بخشِ دارا رسید
شتر بار زر تا بخارا رسید

گزین کرد مردے به فرهنگ و رائے
که آئینِ آن خدمت آرد بجائے

گرانمایهائے که باشد غریب
ز مرکوب و جوهر ز دیبا و طیب

چون نوبت بسر بخشش آمد موم آنان
بسمان جهان ای در آمد زراه
بزرگان روم آفرین خوان شدند
همه شهر یونان بیاراستند
نشاندند مطرب فشاندند بال
مخالف شکن شاه فیروز بخت
ز فیروزیِ دولتِ کامگار
بسے ارمغانے ز تاراج زنگ
ز گنجے که اورا فرستاد دهر
دگر بهره از بهرِ دارا نهاد
گزیدا ز غنیمت طرائف بسے
چو نوبت بسر بخشِ دارا رسید
گزین کرد مردے به فرهنگ و رائے
گرانمایهائے که باشد غریب

بسمان جهان ای در آمد زراه
بزرگان روم آفرین خوان شدند
همه شهر یونان بیاراستند
نشاندند مطرب فشاندند بال
مخالف شکن شاه فیروز بخت
ز فیروزیِ دولتِ کامگار
بسے ارمغانے ز تاراج زنگ
ز گنجے که اورا فرستاد دهر
دگر بهره از بهرِ دارا نهاد
گزیدا ز غنیمت طرائف بسے
چو نوبت بسر بخشِ دارا رسید
گزین کرد مردے به فرهنگ و رائے
گرانمایهائے که باشد غریب

برون از طبقهای زرین خشک
بصندوق عنبر بخروار مشک

یکی خرمن از نیم نگداخته
یکی خانه کافور ناساخته

ز عودِ گره بارها بسته تنگ
که هر پاره زو بود صد من بسنگ

مرصّع نسے تیغ گوهر نگار
نمطهای زرّافشه آبدار

کنیزانِ چابک غلامانِ چست
بهنگامِ خدمتگری تندرست

همان تختهای مکلّل ز عاج
بگوهر برآمود با طوق و تاج

اسیرانِ زنجیر بر پا و دست
به بالا و پهنا چو پیلان مست

ز گوشِ بریده شتر بارها
ز سرهای پرکاه خروارها

ز پیلانِ پیکار صد زنده پیل
که رزم جوشنده چون رود نیل

بدانسان گرانمایهای سره
فرستاد با قاصدِ یکسره

چو آمد فرستاده راه سنج
بدار اسپرد آن گرانمایه گنج

شکوهید دارا ز نزلِ چنان
حسد را برو تیز شد عنان

پذیرفت گنجینه بیقیاس
پذیرفته را نامداز وی سپاس

نه برجای خود پاسخی ساز کرد
درِ کین بپوشیده را باز کرد

لسته قوله اسیران
نیجره آه یعنی
اسیران دگوشها
زنگیان و سرکهای
پیکان و پیلان جنگی
لبهای و آنها
نجاعت وقتها
خود بدانفرستاد
مرا دادار بالا
طول و پهنا فرض
۱۲ قوله لبنان
آه در بعضی نسخ
قاصدان یکسره
و بعضی دا پیلبوی

زمستانِ ما پیخ سرسری
نپوشید بر را اسکندری

سکندر شد آزرده از کارِ او
نهانے همید اشت آزارِ او

ز فیروزیِ دولت و جاه خویش
نبود ش سرِ کین بدخواه خویش

ز هر سو خبر ترکتازی نمود
که رومی به زنگی چه بازی نمود

ز هر کشورے[۵۱] قاصدان تاختند
باین چیرگی تهنیت ساختند

درِ طعنه بر رومیان بسته شد[۵۲]
همه رومی از بددلی رسته شد

زمانه چو عاجز نوازی کند
به تندار ذره مور بازی کند

درین آسیابانه بینی بسے
بنوبت درش افگند هر کسے

بده ساقیا آن مے کز فرخ پے ست
بمن ده که دارو مردان مے است

مئے[۵۳] کوست حلواے هر غم کشی
ندیده بجز آفتاب آتشے

سگالش نمودن سکندر بر قهر دارا و فال زدن بفیروزی خود

جهان بینم از میل جوینده پر
ایکے سوے دریا یکے سوے در

نه بینم کسے را درین روزگار
که میلش بود سوے آموزگار

چو من بلبلے را بود ناگزیر
کزین گوشه گیران شوم گوشه گیر

بمشغولیِ نغمهٔ این سرود
شوم فارغ از شغل دریا ورود

چو بیرون جهم گه گه از کنج باغ[۱]
تر نجے بدستم چو روشن چراغ

نه بینم کس از هوشیاران و مست[۲]
که دادن توان آن ترنجش بدست

دگر باره از دست این دوستان
گریزآورم سوے این بوستان

تماشاے این باغ دلکش کنم
بدو خاطرِ خویش را خوش کنم

گزارشگرِ کارگاهِ سخن[۳]
چنین گوید از موبدانِ کهن

که چون شاهِ روم از شبیخونِ زنگ
برآسود و آمد مرادش بچنگ

پذیره شد آسایش و خواب را
روان کرد بر کف مے ناب را

بنوروز بنشست و مے نوش کرد
سرودِ سرایندگان گوش کرد

بنودے زشه دور تا وقتِ خواب
مغنی و ساقی و رود و شراب

حسابے بجز کامرانی نداشت
وزان به کسے زندگانی نداشت

نشسته جهاندارِ گیتی فروز
بفیروزی آورد شب را به روز

بپیرامنش فیلسوفانِ دهر
جهانرا زداد و دهش داد بهر

ارسطو بساغر فلاطون بجام — مے خام ریزندہ چون خون خام

مغنّی سرایندہ بر بانگِ رود — بنوروزِ شہ نوا ئین سرود

کہ دولت پناہا جوان بخت باش — ہمہ سال با افسر و تخت باش

گرو کن بہ عمرِ ابد جام را — گرو گیر کن بادۂ خام را

نشاطِ مے ارغوانی بدہ — طرب ساز و دادِ جوانی بدہ

چو داری جوانی و اقبال ہست — بہ رود و مے شاد باید نشست

چو تدبیر شش شیر کردی تمام — بر آرائے مجلس بترکیبِ جام

جہان گیر در سایۂ تاج و تخت — نگیرد جہان بر تو این کار سخت

سیاہی گرفتی سپیدی بگیر — چنین الملقی باید ناگزیر

علم بر فلک زن کہ عالم ترا ست — بدولت در آویز کان ہم ترا ست

شہ از نصرتِ مصر و باراجِ زنگ — بچہرہ در آوردہ بود آب و رنگ

زبون کردنِ دشمن آسان گرفت — حسابِ خراجِ خراسان گرفت

بہم سنگِ خویش در روم و شام — نیامد کسش در ترازو تمام

بمارا نداد آنچہ داد از نخست — ہمان دادہ را نیز ازو باز جست

از آنجا که زور جوانیش بود
تمنای کشورستانیش بود

کمر بند[۱] ایرانیان سست کرد
بایران گرفتن کمر چست کرد

درختیکه او سر برآرد بلند
بدیگر درختان رساند گزند

بنخچیر[۲] شد شاه یک روز خوش
هم او خوش منش بود و هم روز خوش

شکار افگنان دشتها در نوشت
همیکرد نخچیر بر کوه و دشت

فلک وار میشد سر پر شکوه
گهی سوی صحرا گهی سوی کوه

گذشت[۳] از قضا بر یکی کوهسار
که بود از بسے گونه بر وے شکار

دو کبک دری دیده بر خارہ سنگ
بآئین کبکان جنگی بہ جنگ

که این مغز آنرا منقار خست
که آن بال این را بہ ناخن شکست

دران معرکه راند شه بارگی
همیکرد در هر دو نظارگی[۴]

ز سختی که کبکان در او ریختند
ز نظارهٔ شاه نگریختند

شگفتے فرو ماند زان شهریار
که در مغز مرغان چه بود آن منقار

یکے را نشان کرد بر نام خویش
بران بست فال سرانجام خویش

یکے مرغ را نام دار انهاد
بران فال چشم آشکارا نهاد

[۱] قوله کمر بند الخ یعنی میان آنها دوستی بود و باهم الفتی داشتند پس از آنجا که غلبهٔ قوت و زور جوانی بر او مستولی شد کمر دشمنی ایرانیان بست و بجنگ ایشان مستعد گردید و بعضی بقصد تسخیر ایران کمر چست کرد و بعضی بقصد تسخیر ایران کمر چست کرد معلوم شد که کمر را هر دو جا بمعنی واحد استعمال کرده است

[۲] قوله بنخچیر الخ نخچیر بمعنی شکار است و در اینجا بمعنی شکارگاه است

[۳] قوله گذشت الخ یعنی بر یکی از کوهسارها گذشت که بود از بسے گونه بر وے شکار

[۴] قوله نظارگی الخ نظارگی بمعنی تماشا است

دو مرغِ دلاور در آن داوری
زمانے نمودند جنگ آوری

همان مرغ شد عاقبت کامگار
که بر نامِ خود فال زد شهریار

چو پیروز دید آنچنان فال را
دلیلِ ظفر یافت آن فال را

خرامنده[1] کبکِ ظفر یافته
پریدن گرفت از برِ کبکِ سر تافته

سوی پشتهٔ کوه پرواز کرد
عقابے درآمد سرش باز کرد[2]

چو شکست[3] کبکِ دری زان عقاب
ملک نیز بشکست و نامد بتاب

ز پرواز پیروزیِ خویشتن
نبودش همانا غمِ جان و تن

بدانست کاقبال یاری دهد
بدار ابرش کامگاری دهد

ولیکن دران دولت کامگار
نباشد نسے عمر او پائدار

شنیدم که بودند ران خارہ کوه
مقرنس یکے طاق گردون شکوه

که پرسندگان زو به آواز خویش
خبر باز جستند ز آوازِ خویش

صدائے شنیدند[4] از کوه سخت
بدانسان که بودے نمودار بخت

بفرمود شه با یکے هوشمند
خبر باز پرسد ز کوهِ بلند

که چون در جهان ریزشِ خون بود
سرانجام اقبالِ شه چون بود

نسخهٔ شستری

بپرسید پرسندهٔ نغز فال — که چون مینماید سرانجام حال

سکندر شود در جهان چیره دست — بدارای دولت درآرد شکست

صدائی برآورد کوه از نهفت — همان نکته کو گفته بد باز گفت

ازان فال فرّخ دلِ حرّ دری — چو کوهِ قوی یافت پشتِ قوی

بخرّم دلی زانطرف بازگشت — سوی برزمگاه آمد از کوه و دشت

بتدبیر بنشست با انجمن — چو سروِ سهی در میانِ چمن

سخن زاندازهٔ کار خویش — ز پیروزیِ صلح و پیکار خویش

که چون من بنیروی گیتی پناه — بگردونِ گردان رسانم کلاه

گزیدم با خوارگان چون دهم — بخود بر چنین خواریی چون نهم

بدارا چه داد و بباید خراج — گزو کم ندارم نه گوهر نه تاج

گر او تاج دارد مرا تیغ هست — چو تیغم بود تاج آید بدست

گر او لشکر آرد به پیکار من — نگهدار من بس نگهدار من

مرا نصرتِ ایزدی حاصل ست — که رایم قوی لشکرم یکدل است

سپه را که فیروزمندی رسد — ز یارانِ یکدل بلندی رسد

دو دل یک شود شبگند کوه را — پراگندگی آرد انبوه را

امیدم چنان شد بنیروی بخت — که بستانم از دشمنان تاج و تخت

چه باید رصدگاه دارا شدن — بجز به دهی آشکارا شدن

شمار زیرکان از سر یاوری — چه گویند چون باشد این داوری

چه حجت بود پیش دارا مرا — نهانی کنید آشکارا مرا

شناسندگان سرانجام کار — دعا تازه کردند بر شهریار

که تا چرخ گردنده و اختر است — وزین هر دو آمیزش گوهر است

چراغ جهان گوهر شاه باد — رخ شاه روشن تر از ماه باد

تو دانی آنچه نیرو بینش بدست — برومندی آفرینش بدست

بهر جا که باشی خداوند باش — نه تخمی که کاری برومند باش

بکام تو باد اسپهر بلند — ز چشم بدانت مباد اگزند

تشستِ تو برگاه فرخنده باد — سران جهان پیش تو بنده باد

چنانست رخصت برای صواب — که شه بر مخالف نیارد شتاب

تو بنشین گر او با تو جنگ آورد — برو تیغ تو کار تنگ آورد

زدستِ تو یک تیغ برداشتن
زدشمن سر و تیغ بگذاشتن

کوزنے کہ با شیر بازی کند
زمین جاے قربان نمازی کند

زدارا نیاید بجز نامی نوش
گر آید بتو خونش آید بجوش

تو زو بیش در لشکر آراستن
بخلج از زبونان توان خواستن

شبیخونِ تو تا بیابانِ زنگ
تماشاے او تا شبستانِ تنگ

تو دین پروری خصم کین پرورست
فرشتہ دگر اہرمن دیگرست

تو شمشیر گیری و او جام گیر
تو بر سر نشینی و او بر سریر

تو با داد و او ہست بیداد گر
تو میزان زور او ترازوے زر

تو بیداری او بے خودی میکند
تو نیکی کنی او بدی مے کند

بدان بد کہ از جملہ شہر و سپاہ
زنیکان ندارد کسے نیک خواہ

ببینی کہ روزے ہم آزار او
کسادے درآرد بہ بازارِ او

نوازشگریہاے پدرام تو
برآرد بہ ہفتم فلک نامِ تو

زحق دشمنے چند باطل ستیز
نگر تا کند باطل از حق گریز

کمر بند و بیدارے بخت بین
کلہدارے کن سرِ تخت نشین

نباید که بندد ترا این خیال — که دولت بملکست و نصرت بمال
سرے کردن مردم از مردمیست — وگرنه همه آدمی آدمی ست
نه هر آدمی سرفرازی کند — سر آن شد که مردم نوازی کند
دد و دام را شیر از انست شاه — که مهمان نواز است در صید گاه
جهان خوش بدان نیست کار بدست — بزنجیر و قفلش کنی پای بست
ز عیش خوش آگه نشانش دهی — کز نیش ستانی بدانش دهی
جوانمرد پیوسته با کس بود — کس آنرا نباشد که ناکس بود
با نکس[1] که اورا خمیرست خام — همه کس دهندان گندم بوام
مروت[2] تو داری و مردی ترا ست — بداند یش را گنج با اژدها ست
گر او تندر آمد تو هستی درخش — گر او گنج دان شد توئی گنج بخش
پدر گرچه با قوتِ شیر بود — بکین خواستن نرم و شمشیر بود
تو آن شیر گیری که در وقت جنگ — ز شمشیر تو خون شود خاره سنگ
بجنگ[3] سیاهان زنگی سرشت — که بودند چون دیو در خیم زشت
چو با تیغ تو سرکشی ساختند — بجز سر چه در پایت انداختند

[1] نکس که اورا خمیرست خام — همه کس دهندان گندم بوام

چو زان سیلها برگشتے چو کوه
ازین قطرها هم نگردے ستوه

نهنگے که اویل را پے کند
ز آهو بره عاجزی کے کند

هزبر ژیان کے شود صید گور
سیه یار کے روے تابد ز مور

عقابے که نخچیر سازی کند
بفرو جگان دستبازی کند

دگر کاختران نیک خواهِ تو اند
همه خاکیان خاک راهِ تو اند

نمودار گیتی کشائی ترا ست
خلل خصم را رهنمائی ترا ست

بچندین نشانهاے فیروز مند
بدانیش را چون نیاید گزند

بفالے کز اختر توان برشمرد
تو داری دران داوری دستبرد

همان در حروفِ خطِ هندسی
تو غالب تری گر سخن پروری

بلنگر که لشکر کشِ رنگ بود
بوقتیکه با قوتِ جنگ بود

بمغلوب غالب چو بستا فتیم
دران فتح غالب ترا یافتیم

چو فیروز بود آن نمونش به فال
درین هم توان بود فیروز حال

شه از نصرتِ ره نمایان خویش
حسابِ جهانگیری آورد پیش

بهر جا که شمشیر و ساغر گرفت
بنیک اختری فال اختر گرفت

بفرخندگی فال زن با وصال
که فرخ بود فال فرخ به فال

مزن فال بد کاورد حالِ بد
مبادا کسے کو زند فالِ بد

بیا ساقی آن لعلِ پالوده را
بیاور بشو این غم آلوده را

فروزنده لعلے که ریحانِ باغ
ز قندیلِ او برفروزد چراغ

آئینه ساختن حکیمان برائے اسکندر

چه فرخ بود روزے از بامداد
همه مرورا نیکی آید بیاد

بخوبی نهد رسم و بنیادها
ز دولت به نیکی کند یادها

سر از کوے نیک اختری برزند
به نیک اختری فال اختر زند

بهنگامِ سختی مشو ناامید
که زابرِ سیه بارد آبِ سپید

درِ چاره سازی بخود در مبند
که بسیار لختی بود سودمند

نفس به که زاميدواری دهد
که ایزد خود امیدواری دهد

گره در میاور بابروے خویش
در آئینهٔ فتح بین روے خویش

گزارندهٔ نقش دیباے روم
کند نقش دیباچه را مهرِ موم

که چون شد سکندر جهانرا کلید
ز شمسیر شش آئینه آمد پدید

عروسِ جهانرا که شد جلوه ساز
بآن روشن آئینه آمد نیاز

نبود آئنه پیش ازو ساخته
بتدبیرِ او گشت پرداخته

چو افروختندش غرض برنخاست
در و پیکرِ خود ندیدند راست

رسید آزمایش بهر گوهرے
نمودند هر یک دگر پیکرے

سرانجام کاهن در آمد بکار
پذیرنده شد گوهرش رازگار

چو پرداخت رسامِ آهنگرش
بصیقل فروزنده شد گوهرش

همه پیکرے را بدانسان که هست
در و دیده رسام پیکر پرست

بهر شکل میساختندش نخست
نمے آمد از وے خیالے درست

بهپناشد ے چهره را هپن ساز
درازیش کردے جبین را دراز

مربع مخالف نمودے خیال
مسدس نشان دور دادے زحال

چو شکلِ مدور شدا نگیخته
تفاوت نشد باوے آمیخته

بعینه زهر سو که برداشتند
نمایش یکے بود گذاشتند

بدین هندسه آهنِ تیره مغز
برافروخت شاه این نمودار نغز

تو نیز ار در آن آئنه بنگری
بدست آری آئینِ اسکندری

چو آن گرد رو آهنِ سخت پشت
بزمی در آمد ز خوے درشت

سکندر درودید پیش از گروه
ز گوهر به گوهر در آمد شکوه

چو از دیدنِ روے خود گشت شاد
یکے بوسه بر پشتِ آئینه داد

عروسے که این سنّت آرد بجاے
دهد بوسه آئینه رارونماے

بیاساقی آن جام آئینه فام
بمن ده که بر دست به جاے جام

چو زان جام گیخسرو آئین شوم
بدان جام روشن جهان بین شوم

خرج خواستن دارا از اسکندر و جواب دادن او

بیا تا زبید آن سوئیم دست
که بے داد نتوان زبید ادرست

چه بندیم دل در جهان سال و ماه
که هم دیو خانه است و هم غولِ راه

جهان دامِ خویش از تو کیسر برد
بجرعه فرستد به ساغر برد

چو باران که یک یک مهیا شود
شود سیل و آنگه به دریا شود

بیا تا خوریم آنچه داریم شاد
درم بر درم چند باید نهاد

نهنگے بما برگذر کرده گیر
همان گنج ناخورده را خورده گیر

ازان گنج کاورد قارون بدست
سرانجام در خاک بین چون نشست

چه باید نهادن برین خاک دل
کز و گنج قارون فرو شد بگل

ازان[1] خشت زرین شداد عاد
چه آمد بجز مردن نامراد

درین باغ رنگین درختے نرست
که ماند از قضاے تبرزن درست

گزارش کن زیور تاج و تخت[2]
چنین گفت کان شاه فیروز بخت

یکے روز فارغ دل و شاد بهر
برآسوده بود از هوسهاے دهر

مے ناب در جام شاهنشهی
گهے پرهمیکرد گاهے تهی

حکیمان شهیار دل پیش او
خردمند مونس خرد خویش او

بهر نسبتے کامد از بانگ چنگ
سخن شد بسے بر نمطهاے تنگ

بهر جرعه مے که شه مے فشاند
مهندس درختے برو مے نشاند

درخشان شده مے چو روشن درخش
قدح شکرافشان و مے نوش بخش

دماغ نیوشندگان سرگران
ز نوشش مے و رود را مشگران

سر شنگ قدح نالهٔ ارغنون
روان کرد از دیده ها رود خون

[1] ل
[2] گزارش کن زیور تاج و تخت

زهے زخم کز زخمهٔ چون شکر — شود رود خشکی بدو رود تر

دران بزم آراسته چون بهشت — گل افشان ترا زماه اردی بهشت

سکندر جهاندیده فرخ سریر — نشسته چو بر چرخ بدر منیر

زدارا در آمد فرستاده — سخنگوی روشندل آزاده

چو خسرو پرستان پرستش نمود — هم اورا هم اورا هم شاه خود را ستود

چو کرد آفرین بر جهان پهلوان — شنیده سخن کرد با او روان

زدارا درود آورید ش نخست — نداده خراج کهن باز جست

که چون بود کز گوهرین تخت و تاج — زدرگاه ما واگرفتی خراج

زبونی چه دیدی تو در کار ما — که بردی سر از خط پرکار ما

همان رسم دیرینه را کار بند — مکن سرکشی تا نیابی گزند

سکندر زگرمی چنان برفروخت — که از آتش دل زبانش بسوخت

کمان گوشهٔ ابروش خم گرفت — زتندیش گوینده را دم گرفت

چنان دید در قاصد راه سنج — که از جوش دل مغزش آمد به رنج

زبان چون به گرمی برآشفته شد — سخنهای ناگفتنی گفته شد

فرو گفت لختے سخنہاے سخت
چو گوید خداوند شمشیر و تخت

گر اورنگ را سے باشد بلند
نگوید سخنہاے ناسودمند

زبان گر بہ گرمی صبوری کند
ز دوری کنِ خویش دوری کند

سخن گرچہ با اوزِ مازہ بود
نگفتن ہم از گفتنش بہ بود

چہ خوش گفت فرزانہ پیش ہمین
زبان گوشتینست و تیغ آہنین

نباشد بخود بر کسے مہربان
کہ گوید ہر آنچہ آید شش بر زبان

گزارندہ پیرے کیانی سرشت
گزارش چنین کرد از آن سرنوشت

کہ وقتیکہ از گوہرِ تیغ و تاج
ز یونان شدے پیش دارا خراج

دران گوہرین گنج بن ناپدید
بدے حنایۂ زر خدا آفرید

منقش یکے خسروانی بساط
کہ بینندہ را تازہ کردے نشاط

چو قاصد زبان تیغ پولاد کرد
خراجِ کہن گشتہ را یاد کرد

بر و بانگ زد شہریارِ دلیر
کہ نتوان ستد غارت از تند شیر

زمانہ دگر گونہ آئین نہاد
شد آن مرغ کو خایہ زرین نہاد

سپہر آن بساطِ کہن در نوشت
بساطِ دگر ملک را تازہ گشت

همه ساله گوهر نخیزد ز سنگ
گهی صلح سازد جهان گاه جنگ

بگردنکشی بر میاور نفس
بشمشیر با من سخن گوی و بس

ترا آن کفایت که شمشیر من
نیارد سر تخت تو زیر من

چو من پارکابی که برداشتم
عنان جهان بر تو بگذاشتم

تو با آنچه داری چنان توشه
رها کن مرا در چنین گوشه

برانم میاور که عزم آورم
بهم پختگی با تو رزم آورم

بیکسو نهم مهر و آزرم را
بجوش آورم کینهٔ گرم را

نگر شه نداند که در روز جنگ
چه سرها بریدم در اقصای زنگ

بیک تاختن تا کجا تاختم
چه گردنکشان را سر انداختم

کسی کار مغانی دهد طوق و تاج
چو زنهاریان چون فرستد خراج

ز من مصر باید نه زر خواستن
سخن چون ز مصری آراستن

ببین پایگاه مرا تا کجاست
بدین پایه باید ز من مایه خواست

غرور جوانی بر آن آردت
که گردن بشمشیر من خاردت

مینگیز فتنه میفروز کین
خرابی مبیاور در ایران زمین

ترا ملکے آسودہ بے داغ و رنج
مکن ناسپاسی دران مال و گنج

مسوزان بخود کامی ایام را
قلم درکش اندیشۂ خام را

زمن آنچہ برناید آنرا مخواہ
چنان باش با من کہ با شاہ شاہ

فرستادہ کین داستان گوش کرد
سخنہائے خود را فراموش کرد

سوے شاہ شد داغ بر دل کشان
شتابندہ چون برق آتش فشان

فرو گفت پیغامہاے درشت
کز و سروبن را دوتا گشت پشت

چو دارا جواب سکندر شنید
یکے دور باش از جگر بر کشید

بہ تندی یکے داستان یاد کرد
کزان شد نیوشندہ را روے زرد

کہ بے سکۂ را چہ یارا بود
کہ ہم سکۂ نام دارا بود

بخندید و گفت اندران زہر خند
کہ افسوس بر کار چرخ بلند

فلک بین چہ ظلم آشکارا کند
کہ اسکندر آہنگ دارا کند

سکندر ز خود گر بود کوہ قاف
کہ باشد کہ با من شود ہم مصاف

چنان پشۂ را بجنگ عقاب
کم از قطرہ دان پیش دریاے آب

سبک قاصدے را بہ درگاہ او
فرستادہ شد چشم در راہ او

یکے گوے و چوگان بہ قاصد سپرد
قفیزے پُر از گنجِ ناشمرد

درم موختش راز آن پیشکش
بدان تعبیہ شد دلِ شاہ خوش

سوے روم شد قاصدِ تیز گام
ز دارا پذیرفتہ با خود پیام

ز رہ چون در آمد بر شاہِ روم
فروزندہ شد ہمچو آتش ز موم

سر افگندہ در پایۂ بندگی
نمودش نشانِ پرستندگی

نخستین گرہ کز سخن باز کرد
سخن را بچربی سر آغاز کرد

کہ فرمان دہان حاکمِ جان شدند
فرستادگان بندہ فرمان شدند

چہ فرمایدم شاہ فیروز رائے
کہ فرمانِ فرماندہ آرم بجائے

سکندر بدانست کان عذر خواہ
پیامِ درشت آرد از نزدِ شاہ

بہ پیغارہ گفتا بیاور پیام
پیام آور از بند بکشاد کام

متاعیکہ در بنگۂ خویش داشت
بر آورد و یک یک فرا پیش داشت

چو آورد و پیشِ سکندر نہاد
بہ پیغام دار از زبان بر کشاد

ز چوگان و گو اندر آمد نخست
کہ تو طفل بازی بدین کن درست

دگر آرزوے نبرد آیدت
ز بیہودگی دل بدرد آیدت

همان گنجِ ناشمرده فشاند
که بنیادِ بیداد را برکند

سکندر جهان داور هوشمند
درین فالها دید فتحِ بلند

مثل زد که هر کو گریزد ز پیش
بچوگانِ کشیدن توان سوی خویش

مگر شاه ازان داد چوگان من
که تا زو کشم ملک بر خویشتن

همان گوی را مرد اختر شناس
بمنکل زمین می نهد در قیاس

چو گوی زمین شاه مارا سپرد
بدین گوی خواهم ازو گوی برد

چو زینگونه کرد آن گزارشگری
بگنجِ در آمد درِ داوری

فرو ریخت گنجِ بصحنِ سرای
طلب کرد مرغانِ گنجِ ربای

بیک لحظه مرغان درو تاختند
زمین را ز گنجِ بپرداختند

چو این بست گفتا درین رهنمون
چو روغن که از گنجِ آید برون

اگر لشکر از گنجِ انگیخت شاه
مرا مرغِ گنجِ خور آمد سپاه

پس انگه قفیزی بپیمانِ خرد
بپاداشش گنجِ به قاصد سپرد

که شه گر کشد لشکری زین قیاس
سپاهِ مرا هم بدینسان شناس

چو قاصد جواب بدینسان شنید
بپشتِ خرِ خویش بر بست رخت

بدارار ساند از سکندر جواب — جوابے گلوگیر چون زہر ناب

برآشفت ازآن تیرگی شاہ را — کہ حجت قوی دید بدخواہ را

جہاندار دارا بدان داوری — طلب کرد زایرانیان یاوری

زچین و زخوارزم و غزنین و غور — زمین آہنین شد زنعل ستور

سپاہی بہم کرد چون کوہ قاف — ہمہ سنگ فرسای و آہن شگاف

چو عارض شمار سپہ برگرفت — فرومانده عقل از شمردن شگفت

زجنگی سواران چابک رکاب — نہ صد ہزار آمد اندر حساب

جہانجوے چون دید کز لشکرش — ہمے موج دریازند کشورش

سپاہی چو آتش سوے روم راند — کجا اوشد آن بوم را بوم خواند

بارمن درآمد چو دریاے تند — صبا را شد از گرد پاے گسند

زمین بر زمین تا بہ قصاے روم — بجوشید دریا بلرزید بوم

علف در زمین گشت چون گنج گم — زنعل ستوران بیگانہ گم

بہ شاہ گرہ آفتابے کند — بہر جا کہ آید خرابی کند

بیا ساقی آن راوق روح بخش — بکام دلم برفشان چون درخش

لہ تو برآشفت ازآن تیرگی شاہ را
کہ حجت قوی دید بدخواہ را

یعنی ازآن تیرگی کہ در جواب او بود شاہ را برآشفت کہ حجت او قوی دید بدخواہ را

ع سپاہی بہم کرد چون کوہ قاف

یعنی سپاہ او بسیار بود و ہمہ سنگ فرسای و آہن شگاف

ف عارض شمار سپہ برگرفت

یعنی عارض لشکر را شمار کرد

ص ۱۲ بخشی

ق بارمن درآمد چو دریاے تند

یعنی بارمن درآمد چو دریاے تند

ر صبا را شد از گرد پاے گسند

یعنی صبا از گرد پاے لشکر گسستہ شد

ش زمین بر زمین تا بہ قصاے روم
بجوشید دریا بلرزید بوم

یعنی زمین بر زمین تا بہ قصاے روم بجوشید دریا بلرزید بوم

ت علف در زمین گشت چون گنج گم
زنعل ستوران بیگانہ گم

یعنی علف در زمین گشت چون گنج گم از نعل ستوران بیگانہ گم

ث بہ شاہ گرہ آفتابے کند
بہر جا کہ آید خرابی کند

یعنی اگرچہ در حقیقت بخشش شاہ گرہ آفتابے است اما بہر جا کہ آید خرابی کند

نسخہ فضلا لغتہ انہ کران
زمین را بوم خواند و ملک بوم
دانست و طمع خود کرشید
و تحمیل کہ بوم دوم بمعنی
خراب باشد چنان لشکر دارا بمعنی
بود کہ از کثرت بحوش شیا
دران شد ۱۲ سقط
گرد و غبار صبا را بحال
از صبا بنا مطلق باد است
شرق است ۱۲

من اورا خورم دلفروزی بود | مرا او خورد خاک روزی بود

ترتیب کردن اسکندر لشکر بجهت دارا

چه نیکو متاعیست کار آگهی | کزین نقد عالم مبادا تهی
بعالم کسی سر برآرد بلند | که در کار عالم بود هوشمند
به بازی نه بپسیار این راه را | نگه دار از دزد و بنگاه را
نیندازد آن آلت از بار خویش | کز و روزی آسان کند کار خویش
مینگن کول گرچه عار آیدت | که هنگام سر بکار آیدت
خرے برگریوه ز سختی ببرد | که از کاهلی جمل با خود نبرد
گزارنده شرح شاهنشهی | چنین داد پرسنده را آگهی
که دارا چو لشکر به ارمن کشید | تو گفتی که آمد قیامت پدید
نبود آگه اسکندر از کار او | که آرد قیامت به پیکار او
رسیدند زنهاریان خیل خیل | که طوفان بدریا درآورد سیل
شبیخون دارا درآمد زراه | ز پولاد پوشان زمین شد سیاه

پژوهنده[۱] گفت بدخواه مست — شب و روز غافل شد آنجا که هست
بروشاه اگر یک شبیخون کند — ز ملکش همانا که بیرون کند
سکندر[۲] بخندید و دادش جواب — که پنهان نگیرد جهان آفتاب
ملک را بوقت عنان تافتن — بدزدی نشاید ظفر یافتن
پژوهنده دیگر آغاز کرد — که دارا نه چندان سپه ساز کرد
که[۳] آنرا شمردن توان در قیاس — کسانیکه هستند لشکر شناس
سکندر بدو گفت یک تیغ تیز — کند چرم صد گاو را ریز ریز
یکی گرگ را کو بود خشمناک — ز بسیاری گوسفندان چه باک
سپه را جواب چنان ارجمند — پسند آمد از شهریار بلند
خبر گرم تر شد همی هر زمان — که آمد بروم اژدهای دمان
سکندر چو دانست کان تندمیغ — بتندی برآرد همی برق تیغ
فرستاد[۴] تا لشکر از هر دیار — روانه شود بر درِ شهریار
ز مصر و ز افرنجه و روم و روس — شد آراسته لشکری چون عروس
چو آنبوه شد لشکرِ بیکران — عدد خواست از نام نام آوران

[۱] پژوهنده یعنی آگاه دارا
[۲] سکندر یعنی فوج دارا
[۳] که آنرا شمردن الخ یعنی لشکر شمار را قیاس نیست
[۴] فرستاد الخ یعنی آگاه شد

خبر داد عارض که شش صد هزار — برآمد دلیران مغز و سوار

چو شد ساخته کار لشکر تمام — یکی انجمن ساخت بی رود و جام

نشستند بیدار مغزان روم — بمهر ملک نرم کردند موم

سخن راند و پیچید در کار او — ستد از کاردار او پیکار او

چنین گفت کاین نامور شهریار — کمر بست بر جستن کارزار

چه سازیم تدبیر ش از صلح و جنگ — که آمد به آویزش این کار تنگ

اگر بر نیاریم تیغ از نیام — بمردی نمانند نام

وگر تاج بستانم از تاجور — به بیداد خود بسته باشم کمر

کیان را کی از ملک بیرون کنم — من این ننگ با کیان چون کنم

بترسم که آخر باین تیزگی — بداند ش مارا دهد چیرگی

چه تدبیر باشد درین رزم راه — کز و کار ما بر نگردد تباه

بیندیشه خوب و رای صواب — پدید آورید این سخن را جواب

جهانمیده پیران بیدار هوش — چو گفتار گوینده کردند گوش

بپاسخ گشادند یکسر زبان — دعا تازه کردند بر مرز بان

که سرسبز باد آن همایون درخت
که نامش بلند است و نیروس سخت

به تاج و به تختش جهان تازه باد
سر خصم او تاجِ دروازه باد

همه را تو هستی چو دین درست
درستی چه باید ز ما باز جست

ولیکن ز فرمانِ تو نگذریم
بجز راه فرمانِ تو نسپریم

چنان در دل آمد جهاندیده را
همان زیرکانِ پسندیده را

که چون کینه ورزد دلِ کینه‌خواه
همه خار وحشت برآید ز راه

تو نیز آتشِ کینه را برفروز
که فرخ بود آتشِ کینه‌سوز

تو سر دنوی خصم بیدِ کهن
کجا سر کشد بید یا سروبن

کهن باغ را وقتِ نو کردنست
نوان را حسابِ درو کردنست

به دیبای این دولتِ تازه عهد
عروسِ جهان را برآری ز مهد

بداندیشِ تو هست بیداد گر
به پیچد ز عیت ز بیداد گر

چه باید مرا سینه ران کسی
که دارد هم از خانه دشمن بسی

قلم درکش آئینِ بیداد را
کفایت کن از خلق فریاد را

ز خصمِ تو چون مملکت گشت سیر
بخصم افگنی پای در نهِ دلیر

تنوری چنین گرم در بند نان	مفعول	ره انجام را گرم تر کن عنان
کجا شاه را پای مارا سر ست		ولے کو کزین داوری برتر است
تمنای شه را که برهم زند		گر از هر سرِ باشد که این دم زند
بران خصم شد رخصتِ رهنمون		که شه پیشدستی نیارد به خون
نگهدار و آزرمِ تختِ کیان		بخونریزی اوّل نبندد میان
سکندر چو در حکم این داوری		ز لشکرکشان یافت آن یاوری
بدستورِ رخصتِ راستان		بلشکرکشی گشت همداستان
یکے روز کز گردشِ روزگار		بدست آمدش طالعِ کامگار
بفالِ همایون بترتیبِ راه		بفرمود کز جاے جنبد سپاه
عنان تاب شد شاه فیروز جنگ		میان بسته بر کینِ بدخواه تنگ
ز شمشیرِ پولاد چون شیر مست		بکشورکشائی کلیدے به دست
سپاهے چو زنبور پر نیشتر		ز غوغاے زنبور هم بیشتر
نشان باز جست از درفشِ بلند		که ماند از فریدون فیروزمند
بوقتے که آن وقت سازنده بود		فلک دوستانرا نوازنده بود

قولہ اگر ۱۲ الخ یعنی عنان گرم کن ۱۲ بمعنی اسباب کہ ۱۲ الخ یعنی اسباب سفر مرتب کن ۱۲ قولہ تمنای شہ را الخ یعنی اسباب اول است سلطنت و را میسر نشده حال عزیمت ما گرم کن ۱۲ قولہ نگهدار و آزرم الخ یعنی نگهداشتن ما تعهد ایشان لازم است ۱۲ قولہ بدستوری رخصت است ۱۲ قولہ بلشکرکشی گشت همداستان یعنی موافق

بسے برتر از کاویانی درفش
بمنجوق برزد پرِ بنفشش

صنوبر بستونے ز پنجه ارش
بخونِ جگر یافته پرورش

بر و اژدها پیکرے از حریر
که بینده را زو بر آید نفیر

زده بر سر از جعد پرچم کلاه
چو بر قلهٔ کوه ابرِ سیاه

بفر سنگها بود پیدا ز دور
عقابے سیه پر و بالش ز نور

شد آن اژدها با چنین لشکرے
بسے بر چنان اژدها پیکرے

جهان کرد از آشوب خود گرد ناک
ز بهر چه از بهر یک مشت خاک

ازین گر به گون خاک تا چند چند
بشیری توان کرد نیش گرگ بند

جهان یک نوالست پیچیده سر
درو گاه حلوا بود گه جگر

فلک بر بلندی زمین در مغاک
یکے طشت خون شد یکے طشت خاک

نبشته برین هر دو آلوده طشت
ز خونِ سیاوش بسے سرگذشت

زمین گر بضاعت برون آورد
همه خاک در زیر خون آورد

نیفتد درین طشت فریاد کس
که بر بسته شد راه فریادرس

چو فریاد را بر گلو بسته راه
گلو بسته به مرد فریاد خواه

له فرزندان آزدهاک از آزدهای کاوانی
مه اسکندر و از آزدهای حریر و بنفش
کرد آزدهای حریر و بنفش فرزندان جمشید
بود ۱۲ سه فرزندان جمشید
آکردن از شوب آه فاعل
کرد اسکندر و مصرع ثانی
شنیدن سوال و جواب
وبک مشت از زمین اطراف
سی یا از زمین فرزند
شخصی ۱۲ سه
فلک بلندی خاک
طشتی سه
طشتی کنایه از سر
نیل آسمان نیلگون
و طشتی بجهت آنکه
بشیر خون دزدند
پیش آسمان ناطق

خاک و زمین را طشت
له قرار داده ۱۲ بر
طشت قولیه شقندرین
درین طشت ۵۱ یعنی که
دانست طشت یعنی که
فریاد نمیکند از آسمان کجا
راه فریاد رس بست از آنکه
سر که
از
فریاد
فریاد نمیکند
همه مردم
فریاد یاسمان چون
از جنس

بہ ار پردۂ خود حصارے کنی
بسنجامۂ خویش کارے کنی

بیا ساقی آن آتشِ تو بہ سوز
ہ آتشکہ مغز من برفروز

بمجلس فروزی دلم خوش بود
کہ چون شمع بر فرقم آتش بود

رائے زن دارا در کار اسکندر با خاصانِ خویش

خردمند را خوبی از دادِ اوست
پناہ خدا ایمن آباد اوست

کسے کو بدین ملک خرسند نیست
بنزدیکِ دانا خردمند نیست

خرد نیک همسایہ شد زان بدست
کہ همسایۂ کوئے نا بخرد است

چو در کوئے نا بخردان دم زنی
بہ ارد استانِ خرد کم زنی

درین رہ کسے خانہ آباد کرد
کہ گردن زد ہقانے آزاد کرد

تو نیز ار نہی بار گردن دوش
ہم از بودِ خود سود خود برتراش

بمہمانئے خویش تا روز مرگ
درختے شو از خویشتن سایہ برگ

چو پیلہ زبرگِ کسان خورد گاز
ہمہ تن شد انگشت و قے کرد باز

گزارندہ پیرے ہم از موبدان
گزارش چنین کرد با بخردان

که چون شاه روم آمد آراسته — همش تیغ در دست و هم خواسته

خبر گرم شد در همه مرز و بوم — که آمد برون آردهائی ز روم

بپرخاش دارا سر افراخته — همه آلت داوری ساخته

جهان را بدین مژده نوروز باد — که بیداد دارا جهان سوز باد

از و بوم و کشور بیکبارگی — ستوه آمد از ستمکارگی

ز دارا پرستی منش خواسته — بمهر سکندر بیاراسته

چو دارای دریا دل آگاه گشت — که موج سکندر ز دریا گذشت

ز پیران روشندل و رای زن — برآراست پنهان یکی انجمن

ز هر کاردانی برای درست — دران داوری چاره کار جست

که بدخواه را چون در آرد شکست — پل چرخ را چون کند پای بست

چه افسون در آموزد از رهنمون — که آید ز کار سکندر برون

چو در جنگ پیروزیش دیده بود — ز پیروز جنگیش ترسیده بود

نکردش در ان کار کس چاره — نخوردش غمی هیچ غمخواره

چو دانسته بودند کو سرکشست — بسوزندگی گرم چون آتشست

---

۱ آمدن لشکر چون بیاسائی قصد روم کرد و رای زدن با دانایان در آنچه بایست کرد و سامان ملک و آنچه بایست و نخواهد بود

۲ از بیقوتی پیش و بسیط گشتاسپ شاه فرزند لهراسپ و پدر اسفندیار و بهمن و خواهر گرم را شاه بزنی گرفتن و بهمن از و بوجود آمدن و بزرگ شدن و جای و مقام و منزلت

سخنهای کس در نیارد بگوش
دران کار بودند یکسر خموش

۱۵ تبخمه دراز زنگه شاوران
سرے بود نامے ز نام آوران

۱۶ فرابرز نامی که از فر و برز
منش جوشنے بود و بازوش گرز

به بیعت دران انجمن گاه بود
از احوال پیشینه آگاه بود

عهد بستن ۱۲

تنا گفت بر شاه و بر بزم شاه
که آباد باد از تو این بزم گاه

۱۷ مباد آنهی عالم از نام تو
همان جنبش دور ز آرام تو

۱۸ گذشته نیاے من از عهد پیش
چنین گفت با من دراندرز خویش

که چون کرد کیخسرو آهنگ غار
خبر داد ازان جام گوهر نگار

که در طالع ملک تا نابه دیر
فرود آید اختر ز بالا به زیر

برون آید از روم گردن کشے
زند در سر آتشکده آتشے

همه ملک ایران به دست آورد
تبخت کیان بر نشست آورد

جهان گیرد او هم نماند بجاے
سر انجام او هم در آید زپاے

۱۹ مباد آنکه آن مرد روے نژاد
درین قالب افتد که هرگز مباد

بهار شاه بر تخت زند نام او
نیارد درین کشور آرام او

۱۵ تو تخمه اصل زنگه شاوران نهاد
فی ایرانی و حرف دراز نباید دار تخمه و سر تخمی سر دار ۱۲

۱۶ فرابرز نام فرزند نوذر ۱۲ فرابرز نامی که از فر و برز عطف تفسیری ای از اولاد زنگه شاوران فرابرز نامی سر دار بود ۱۲

۱۷ مباد آنهی عالم از نام و جنبش و در گمان از ارام مباد دار تو خالی ۱۲

۱۸ نیاے من اے نیاکان من

۱۹ مباد آن اے مباد آنکه

نباید کز و دولت آید به رنج
که مفلس بجان کو شد از بهر گنج

فریبنده فرشتش که طاعت کند
بیک رو مم تنها قناعت کند

فریب خوش ار چشم ناخوش بر است
بر افشاندن آب ز آتش بر است

مکن تکیه بر زور بازوی خویش
نگهدار وزن ترازوی خویش

بر آنش مسیار کز کین آورد
سکاهن به آهن کمین آورد

اگر سهم شیرے بغلتید ز شیر
حرون اشترے مغزش آرد بزیر

به ناموس باید جهان داشتن
وز انجاست رایت بر افراشتن

برون آرش از دعوی همسری
گرین پایه یابد کند سروری

هر آن جو که بازر بود هم عیار
بنرخ زر آرندش اندر شمار

بسا شیر درنده و سهمناک
که از نوک خارے در آید بخاک

چو با کژدمے گرم کینی کنی
مبین خرده گر خرده بینی کنی

بنیدیش ازان پشه نیشدار
که نمرود را گفت سر پیش دار

جهان آن کسے راست کو در نبرد
پے مرد بگذاشت بر هیچ مرد

گر سنه چو با شیر خاید کباب
بفربه ترین لقمه آرد شتاب

---

۱ نباید کز و دولت آید بہ رنج
که مفلس بجان کو شد از بہر گنج

۲ فریبنده فرشتش که طاعت کند
بیک رو مم تنها قناعت کند

۳ فریب خوش ار چشم ناخوش بر است
بر افشاندن آب ز آتش بر است

۴ مکن تکیه بر زور بازوی خویش
نگهدار وزن ترازوی خویش

۵ بر آنش مسیار کز کین آورد
سکاهن به آهن کمین آورد

۶ اگر شیرے بغلتید ز شیر
حرون اشترے مغزش آرد بزیر

۷ به ناموس باید جهان داشتن
وز انجاست رایت بر افراشتن

۸ برون آرش از دعوی همسری
گرین پایه یابد کند سروری

۹ هر آن جو که بازر بود هم عیار
بنرخ زر آرندش اندر شمار

۱۰ بسا شیر درنده و سهمناک
که از نوک خارے در آید بخاک

۱۱ چو با کژدمے گرم کینی کنی
مبین خرده گر خرده بینی کنی

۱۲ بنیدیش ازان پشه نیشدار
که نمرود را گفت سر پیش دار

۱۳ جهان آن کسے راست کو در نبرد
پے مرد بگذاشت بر هیچ مرد

۱۴ گر سنه چو با شیر خاید کباب
بفربه ترین لقمه آرد شتاب

---

۱ نباید کز و دولت آید بہ رنج
که مفلس بجان کو شد از بہر گنج

۲ فریبنده فرشتش که طاعت کند
بیک رو مم تنها قناعت کند

۳ فریب خوش ار چشم ناخوش بر است
بر افشاندن آب ز آتش بر است

۴ مکن تکیه بر زور بازوی خویش
نگهدار وزن ترازوی خویش

۵ بر آنش مسیار کز کین آورد
سکاهن به آهن کمین آورد

۶ اگر شیرے بغلتید ز شیر
حرون اشترے مغزش آرد بزیر

۷ به ناموس باید جهان داشتن
وز انجاست رایت بر افراشتن

۸ برون آرش از دعوی همسری
گرین پایه یابد کند سروری

۹ هر آن جو که بازر بود هم عیار
بنرخ زر آرندش اندر شمار

۱۰ بسا شیر درنده و سهمناک
که از نوک خارے در آید بخاک

۱۱ چو با کژدمے گرم کینی کنی
مبین خرده گر خرده بینی کنی

۱۲ بنیدیش ازان پشه نیشدار
که نمرود را گفت سر پیش دار

۱۳ جهان آن کسے راست کو در نبرد
پے مرد بگذاشت بر هیچ مرد

۱۴ گر سنه چو با شیر خاید کباب
بفربه ترین لقمه آرد شتاب

زبیگانه گر هست فرزند زن
که هم جامه گردد شود جامه کن

چو شد جامه بر قد فرزند راست
نباید دگر مهر فرزند خواست

چو بالا برآرد گیاهِ بلند
سهی سرو را باشد ازو گزند

ز پند بزرگان نباید گذشت
سخن را ورق در نباید نوشت

که چون آزموده شود روزگار
بیاد آیدت پند آموزگار

سگالشگرے کو نصیحت نشنید
در چاره را در کف آرد کلید

شه از پند آن هر دو ماپوده مغز
هراسان شد از کار آن پاے لغز

ولیکن نگشت آتشِ گرم را
بسر کوچکے داشت آزرم را

شه از گفته راے زن خشمناک
بپیچید چون مار بر روے خاک

گره بر زد ابروے پیوسته را
کشاد از گره خشم سر بسته را

درود دیده چون آژدها در گوزن
بخشمے که دور افتد از سنگ وزن

که در من چه نرم آهنے دیده اے
که پولاد اورا سپندیده اے

نمائی بمن مردے اهل روم
رهِ کوره آتش برآری به موم

بگه برگ ساکن کنی بادرا
هراسانی از بید پولاد را

له قوله بخشگده را فتد
اه درین صنع چنوچه
است بعضی گویند از
قوم فرنگ بوده
ساخته و در اشعار خود
واو عطف دیان دوزن
ثابت کرده بعضی جنس
گفته که بخشی دیگر خان
از منزلان بس بود و بعضی
نوشته اند فلاخن و ما بخاطر
نگ نگ وزن لفظ
سب گفته اند والله اعلم

عقابان به بازی کبکان بچنگ — سر ناز نیستان درآید به سنگ

چه بندم کمر در مصافِ کسے — که دارم کمر بسته چون او بسے

دلیری کند بر من آن نامدار — چو گور گرازنده باشد ز شیر

سرش لیکن آنگه درآید ز خواب — که شیر از منش خورده باشد کباب

چو من بر سرِ خسروان افسرم — چه اندیشه باشد ز اسکندرم

بود خایهٔ مرغ سخت و گران — نه چون تیک و خایسکِ آهنگران

که دانست کین کودکِ خردسال — شود با بزرگان چنین بدسگال

باوّل قدح در دے آرد به پیش — گذارد شکوهِ من و شرم خویش

بخود ننگ[۱] دارد هنر نمونی کنم — که پیشِ زبونان زبونی کنم

اگر خود شود غرقه در زرهِ مار[۲] — نخواهد نهنگ از وزغ زینهار

ز رومی کجا خیزد آن دست زور — که کشتی برون راند از آبِ شور

بشورانداورنگ خورشید را[۳] — تمنا کند جایِ جمشید را

بتاراج ایران برآرد علم — برد تخت کیخسرو و جامِ جم

شکوهِ کیان پیش باید نهاد — قدم در خورِ خویش باید نهاد

نهنگ کیست روباه نامزور مند — که شیر ژیان را رساند گزند

ز شیران بود روبهان را نوا — نخندد زمین تا نه گرید هوا

تهیدست گر مایه داری کند — چو لنگیست کو را هواری کند

تو خود نیک دانی که با این شکوه — ز یک طفل رومی ندارم ستوه

بدست غلامان ستمش دهم — بچوب شبانان شکستش دهم

هزبری که از سگ زبونی کند — خر پیر با او چه دونی کند

عقابیکه از پشه گیرد گریز — گر افتاد نشش هست گو برمخیز

پلنگی که رست ز روباه نیز — بسوزاد مغزش بسر سام تیز

به بینی که فردا من پیل زور — سرش چون سپارم به سم ستور

که باشد زبونی خراج آورے — که همسر بود با بلند افسرے

نشیننده بر تخت گاه کیان — منم تاج بر سر کمر بر میان

گر ایاره کز سر گفتگو — زمین جای آبا کند جستجو

کلاه کیان هم کیان را سزد — درین خز تن رومیان کے خزد

من از نخمه بهمن و پشت کے — چرا ترسم از رومی سست پے

---

۱۱ قولیست مشهور میان آه خلائق مست عبارت ازغابان لا یعقل و بجز کار مشتهای علاقه ندارد ۱۲ اکثر نسخ قوله ۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

۱۲ قوله

زرویین تنِ درع اسفندیار — بر او رنگ زرین سنم یادگار

اگر بازگردد به پیشینه راه — بر و بوم و روشن نگردد تباه

وگر کشتی آرد به دریای من — سرے بید افتاده در پای من

چو دریا به تلخی جوانش دهم — ز خاکش ستانم به آبش دهم

ازان ابر عاصی چنان ریزم آب — که نارد و گرد دست بر آفتاب

ستیزنده چون روستائی بود — شکستن به از مومیائی دهد

خرا ز زین زر به کپالان کشد — که تا رخت خرینده آسان کشد

من آن صید را کرده ام سخت بلند — منش باز در گردن آرم کمند

تو اے مغز بوسیده سالخورد — ز گفتارِ سروان بباید گرد

نه چابک شد این چابکی ساختن — کمندے به کوہے در انداختن

چراغے بصحرا بر افروختن — فلک را جهاندارے آموختن

مکش جز به اندیشهٔ خویش پاے — که هر جو هر یابد بدایست جاے

قبا کو نه در خورد بالا بود — همانا که دزدیده کالا بود

ترا فترتِ پیری از جاے برد — کهن گشتنت از سرے را برد

---

۵۱ قولہ زرویین تن آہ الخ درع یعنی زرہ پس یعنی است یعنی زرہ پس است صفت زرہ پس است یعنی از آہن پس زرہ پس است یعنی زرہ پس تن پہلوان ۵ قولہ سنم نام پہلوان ۱۲ منہ

۵۲ قولہ کہ اوف شالیشہ است و کنبذہ انداختن سنگ پنبلہ نمودن است ۱۲ منہ

۵۳ قولہ ترا فترت پیری الخ فترت بالضم و سکون نای فوقانی و ضم ثانی و فا بمعنے ضعف پیری از کلام نسفہ و ہم فترت حواس ترا از سر نیم و رای دور انداخت ۱۲

چو پیرِ کهن گردد و آزرده پشت
ز نیزه عصا به که گیرد به مشت

ز پیرے نمونه شود پاے نغز
فراموش کارے در آرد به مغز

ز پیران دو چیز است نازیب و ساز
یکے در ستودان یکے در نماز

جهان بر جوانانِ جنگ آزماے
رها کن فروکش تو پیرانه پاے

تنِ ناتوان کے سواری کند
سلاحِ شکسته چه یاری کند

سپه به که برنا بود ز انکه پیر
میانجی کند چون رسد تیغ و تیر

به هنگام خود گفت باید سخن
که بے وقت برنا ورد نار بُن

خروسے که بیگه نوا بر کشید
سرش ز ابگه باز باید برید

زبان بند کن تا سراری به سر
زبان خشک به یا گلو گاه تر

سرِ بے زبان کو نجون تر بود
به است از زبانے که ببیر بود

زبان به که او کامداری کند
چو کامش رسد کامداری کند

زبان را نگهدار در کامِ خویش
نفس برمزن جز به هنگامِ خویش

چو از کامِ خود گاهے آید برون
بهر سو که جنبد شود سرنگون

زبانِ ترا زو که شد راست نام
از آن شد که بیرون نیاید ز کام

---

۱ آه بفتح سه حیوان غیر ناطق که آن سر آورده نخون بود و در بیضه گوید که بدون ترشده عبارت است از سکوت و بلب این کلام است و مراد از بی سرزنش و بیهوده است ۱۲ سکت

۲ قوله زیبا ران ... ۱۲ سکت

۳ قوله سپه به که برنا بود ... ۱۲ سکت

۴ قوله بیگه نوا بر کشید ... ۱۲ سکت

۵ قوله سر بے زبان ... ۱۲ سکت

بسا گفتیها که باشد نهفت — بدیگر زمان باید شنید باز گفت

بگفتن کسے کو شنود سخت کوش — نیوشنده را در نیابد بگوش

سخن به که با صاحب تاج و تخت — بگویند سخته نگویند سخت

چو زان گونه بندی بسے کرد شاه — پشیمان شد آن پیر و شد عذرخواه

خطرهاست در کار شاهان بسے — که با شاه خویشی ندارد کسے

چو از کینه برفروزند چهر — بفرزند خود برنیارند مهر

همانا که پیوند شاه آشتست — به آتش دراز دور دیدن خوشست

نصیحت موافق نبود شاه را — که از کبر خالی کند راه را

نصیحتگرے با خداوند زور — بود تخمے افگنده در خاک شور

چو آگاه گشت آن نصیحت گزار — که از پند او گرم شد شهریار

سخن را دگرگونه بنیاد کرد — بشیرین زبان شاه را یاد کرد

که دارا ے دور آشکارا توئی — مخالف چه باشد که دارا توئی

که باشد سکندر که آرد سپاه — ز دارا ے دولت ستاند کلاه

ترا این کله آسمان دوخته است — ستاره چو داغ تو افروخته است

لله در بعد آوردن ضمیر به آخر فعل و حرف ربط و در بعضی جاها بعد از حرف ربط زاید بعضی جاها بعد از حرف ربط زاید بعضی جاها بعد از حرف ربط زاید

کلوخے کہ با کوہ سازد ستیز
بہ سنگے توان زور برآورد گرد

درخت کدو تا نہ بس روزگار
کند دعوی ہمسری با چنار

چو گردد ز دولابہ تاک سیر
رسن باز در گردن آید بزیر

کدو ئیست او گردن افراختہ
ز ساقی گیاہے رسن ساختہ

رسن زود پوسد چو باشد گیاہ
دگر بار دلوش درافتد بہ چاہ

چو خورشید مشعل در آرد بہ باغ
بپروانگی پیش میرد چراغ

بہنگام سیر بخسبد روباہ لنگ
چگونہ نہد پائے پیش پلنگ

گرہ ز ابرو خویش بر گوشہ نہ
کہ در گوشہ بہتر کمان را گرہ

بہ آہستگی کار عالم برآر
کہ در کار گرمی نہ آید بہ کار

چراغ ار بہ گرمی بمیزد فروختی
نہ خود را نہ پروانہ را سوختی

خمیر آمد و آتش اندر تنور
نباشد زنان تا دہان راہ دور

شکیب آورد بند مار اکلید
شکیبندہ را کس پشیمان ندید

نہ نیکوست شطرنج بد باختن
فرس در تگ و فیل انداختن

بسا رود کز زخمہ گردون شکست
کہ تا زخمہ رودی آرد بہ دست

---

۱ قولہ صوتہ آمد و آتش الخ یعنی صوت آتش است و آتش نیست و ہمچنین روشنی و گرمی آتش است و آتش نیست و ہمچنین روشنی و گرمی آفتاب است و آفتاب نیست

۲ قولہ گرہ بر ابرو زدن کنایہ از خشمگین شدن است

۳ قولہ آہستگی کار عالم برآر یعنی تعجیل و شتاب کار عالم را برآر

۴ قولہ چراغ ار بہ گرمی بمیزد فروختی الخ یعنی چراغ اگر بہ گرمی آفتاب بمیرد روشن نمی شود و پروانہ را نمی سوزد

۵ قولہ شکیب آورد بند مار اکلید یعنی شکیبندہ را کس پشیمان ندید

۶ قولہ نہ نیکوست شطرنج بد باختن الخ یعنی شطرنج بد باختن نیکو نیست

۷ قولہ بسا رود کز زخمہ گردون شکست الخ یعنی بسا رود کہ از زخمہ گردون شکست خورد تا زخمہ رودی آرد بہ دست

تو شاهی قیاسِ تو افزون کنم
حسابِ تو با دیگران چون کنم

به تعظیمِ دارا بماند مده مرد
بسے زین نمط داستان یاد کرد

جهاندار دارای جوشیده مغز
نشد نرم دل زان سخنهاے نغز

دران تندی و آتش افروختن
کز و خواست مغزِ سخن سوختن

طلب کرد کاید ز دیوان دبیر
بکار آورد مشک را بر حریر

روان[۵۲] کرد کلکِ شبه رنگ را
ببرد آب مانی و ارژنگ را

یکے نامهٔ نغز پیکر نوشت
بنغزے به کردار باغ بهشت

سخنهاے از تیغ پولادتر
زبان از سخن سخت بنیادتر

چو شد نامهٔ نغز پرداخته
بر و مهرِ شاهانه شد ساخته

رساننده نامهٔ خسروان
زدارا به اسکندر آمد دوان

بدو داد نامه چو سر باز کرد
دبیر آمد و خواندن آغاز کرد

بده ساقی آن جام جمشید را
شبِ تیره رخشنده خورشید را

مئے کز فروغش شبِ زاغ چهر
ستاره عقیقے کند بر سپهر

نامهٔ دارا با سکندر به تهدید و عتاب

[۵۲] بارد آمدن کذا به نظر سرقت چه نیز روی هم رفته است لا محرر روان کرد آه به نقیح اول زنانی و اخفای کلمه بالشد نزم گردد بالشد سیاهی بود و جیم و فارسی ان لب نویس ای نیز پیکر نقش و دو و پیکر ان لم و ج و ر ان ملی نقاشی و نظر و نیا نکه صورد اشکال غریبه دران نقاشی کرد و دست و پیش خود دارد و انرا نقاشان چین اتفک نامند بتای قرقالی بتای مجدد این حروف در فارسی نباشد ۱۲ اسکندری

بنامِ بزرگ ایزدِ داد بخش
که مارا ز هر دانش او داد بخش

خداوندِ روزی ده و دستگیر
پناهنده را از درش ناگزیر

فروزنده کوکبِ تابناک
منوّر کنِ مردم از تیره خاک

تو انا و دانا همه بود نی
گنه بخش و بسیار بخشودنی

ازو هر زمان روح را مایه
خرد را دگر گونه پیرایه

یکے را چنان تنگی آرد به پیش
که نانے نه بیند در انبانِ خویش

یکے را به دست افگند کوه گنج
نسنجید هامید هد کوه سنج

نشاید سر از حکمِ او تافتن
جز او جاگی کے توان یافتن

نه انکس گمان کرد کو رنج یافت
نه سیمے نمود آنکه او گنج یافت

کند هر چه خواهد بر و حکم نیست
که جان دادن و کشتن او را کیست

درود خدا باد بر بنده
که افگنده شد با سر افگنده

چه سود ست کین قوم ناحق شناس
کنند آفرین را بنفرین قیاس

بجائے که بدخواه خونی بود
تواضع نمودن زبونی بود

نکو داستانے زد آن شیر مست
که با زیردستان مشو زیردست

بنام بزرگ ایزد داد بخش
که مارا ز هر دانش او داد بخش

خداوند روزی ده و دستگیر
پناهنده را از درش ناگزیر

فروزنده کوکبِ تابناک
منوّر کنِ مردم از تیره خاک

تو انا و دانا همه بود نی
گنه بخش و بسیار بخشودنی

ازو هر زمان روح را مایه
خرد را دگر گونه پیرایه

یکے را چنان تنگی آرد به پیش
که نانے نه بیند در انبانِ خویش

یکے را به دست افگند کوه گنج
نسنجید هامید هد کوه سنج

نشاید سر از حکمِ او تافتن
جز او جاگی کے توان یافتن

نه انکس گمان کرد کو رنج یافت
نه سیمے نمود آنکه او گنج یافت

کند هر چه خواهد بر و حکم نیست
که جان دادن و کشتن او را کیست

درود خدا باد بر بنده
که افگنده شد با سر افگنده

چه سود ست کین قوم ناحق شناس
کنند آفرین را بنفرین قیاس

بجائے که بدخواه خونی بود
تواضع نمودن زبونی بود

نکو داستانے زد آن شیر مست
که با زیردستان مشو زیردست

تو ای طفل نا پخته و خام رای
مزن نیچه با شیر خنگ آزمای

بهم نیچگی با منت یار کو
سپاهت کجا و سپهدار کو

چو کژدم بوسے مار خوئی کنی
که با اژدها جنگ جوئی کنی

اگر کردی این خوے ماران رها
وگرنه من و تیغ چون اژدها

چنانت دهم مالش از تیغ تیز
که یا مرگ خواهی زمن یا گریز

برخشندہ[۵۱] آذر بستا و زند
بخورشید روشن بچرخ بلند

بروم اندر آرم زگرد سپاه
کنم چشم خورشید روشن سیاه

بیزدان[۵۲] که آهرمنش دشمن است
بزرد دست کو خصم آهرمن ست

که از روم و رومی نمانم نشان
شوم بر سر هر دو آتش فشان

ترا آن به آید سر و رو میان
که بندی چو هند و بخدمت میان

گر فتم همه آهن آری ز روم
در آتشکده ما چه آهن چه موم

ز رومی چه برخیزد و لشکرش
بپاے ستوران برم کشورش

در آری بجز وارها در ع و ترگ
کجا باشدت برگ یک بید برگ

مگر تیر ترکان بعمیاے من
نخوردی که تندی بغوغاے من

۵۱ قولہ برخشندہ الخ
۵۲ قولہ بیزدان الخ

سرے کو کہ سر بخشش دارا کنی
به ار پیشِ دارا مدارا کنی

کمان بشکنی پر بریزی ز تیر
زره در نوردی بپوشی حریر

وگر نه چنانت دهم گوش پیچ
که دانی تو هیچی و کمتر ز هیچ

خدر کن ز خشمِ جگر گوشِ من
مباش ایمن از خواب خرگوشِ من

بجز گوش خفته مبین زنهار
که چند آنکه خسپد دو دو وقت کار

ببین شیر گردون جهان چون گرفت
که خرگوش با ماه گردون گرفت

توانم که من با تو اے خام خوے
کنم پختگی گردم آزرم جوے

ولیک این مثل راست باشد که شاه
به ار وقت خواری درافتد به چاه

بده جزیه از ما بر سینه را
قلم در کش رسم دیرینه را

نشاید همه سال گر گینه دوخت
خزو رشته یکبار باید فروخت

مزن رخنه در خاندانِ کهن
تو در رخنه باشی دلیری مکن

بجائے میاود که جنبم ز جاے
ندارد پرستار بر پیل پاے

بملکِ خدا داده خرسند باش
کنم زاهنی چنگ شیران تراش

کلانغے تگِ کبک در گوش کرد
تگِ خویشتن را فراموش کرد

بسا از انجمن کانجم آمد فراز — فرشته در آسمان کرد باز

ندانم که دیهیم کیخسروی — ز فرقِ که خواهد گرفتن نوی

زمانه کرا کارسازی کند — ستاره بجانِ که بازی کند

ز خاکے که بر آسمان افگنی — سر و چشم خود را زیان افگنی

منم سر و گر سروران پا و دست — سرِ خویشتن را چه باید شکست

طپانچه بر اعضاے خود میزنی — تبر تیشه بر پاے خود میزنی

غرورِ جوانی بر آن آردت — که گردن بشمشیرِ من خاردت

خلافم نه تنها ترا کرد پست — بسا گردنان را که گردن شکست

مرا زید از خسروانِ عجم — سرِ تخت کاؤس و اکلیلِ جم

به سختی کشی سخت چون آهنم — که از پشتِ شاهان روئین تنم

زبارانِ کجا ترسد آن گرگ پیر — که گر گینه پوشد بجاے حریر

زدارندهٔ تیغ توان ستد بخت را — نشاید خرید افسر و تخت را

گر اسفندیار از جهان رخت برد — نسب نامهٔ خود به بهمن سپرد

وگر بهمن از پادشاهی گذشت — جهان پادشاهی بمن بازگشت

بجز من که دارد گهِ کارزار
دلِ بهمن و زور اسفندیار

بمن ختم شد بازوِ بهمنی
که اسفندیارم به روئین تنی

نژاده منم دیگران زیردست
نژادِ کیانرا که یارد شکست

در اندازهٔ من غلط بوده
که بازوی بهمن نه پیموده

خداوند ملکم به پیوندِ خویش
مشو عاصی اندر خداوندِ خویش

پشیمان کنون شو که چون کار بود
ندارد پشیمانی آنگاه سود

جوانی مکن گرچه هستی دلیر
منه پای گستاخ در کام شیر

درشتی رها کن بزمی گرای
ز جایم مبر تا بمانی بجای

بتندی به غارت برم کشورت
بخواهش دهم کشورِ دیگرت

صفِ لشکرت گر شود دشمنم
اگر کوهِ آهن بود بشکنم

من از ساکنی هستم آن کوه سنگ
که در جنبش آهسته دارم درنگ

مجنبان مرا تا نه جنبد زمین
همین گویمت باز گویم همین

چو خوانندهٔ نامهٔ شهریار
بهر دشت زان نامه پون لگار

سکندر بفرمود کاردشتاب
سزای نبشته نویسید جواب

نژاده ۱۲ نسخهٔ ۱۲ بجای نژاده ۱۱ نسخهٔ ۱۱ بجای نژاده صحیح نژاده

در اصل و نسخهٔ ۱۲ و در بعضی نسخ دیگر این بیت نیست و در نسخهٔ ۱۱ و صحیح است و بیت بعدی نخواند ۱۲

دبیرِ قلمزن قلم برگرفت — همه نامه بر گنج گوهر گرفت

جوابی بنسبت آنچنان دلپسند — که بوسید دستش سپهرِ بلند

چو سربسته شد نامهٔ دل نواز — رسانندهٔ راداد تا برد باز

دبیر آمد و نامه را برگشاد — ز هر نکته صدرِ گنج گوهر گشاد

فرو خواند نامه ز سر تا بن — بر آمود چون در سخن در سخن

بیا ساقی از بهر دفع خمار — دوائی دلِ دردمندان بیار

شرابی بمن ده که مستی کنم — بدان آب آتش پرستی کنم

جواب نامهٔ دارا از سکندر

سرِ نامه نامِ جهاندار پاک — برآرندهٔ رستنیها ز خاک

بلندی دهِ آسمانِ بلند — کشایندهٔ دیدهٔ هوشمند

جهان آفرین و زجهان بی نیاز — به هنگام بیچاره کس چاره ساز

زمین[۵۲] را بمردم برآراست چهر — کمر بسته گردش ز گردان سپهر

نیارم زمین را بشمشیرِ آب — چو افروخت چون چشمهٔ آفتاب

۵۱ خداوند بی نسبتِ بندگی — نه پرسی در او نے پراگندگی

۵۲ یکے کہ او نہ مانندۂ ہر یکے است — ہمہ ہستی از ملک او اندکے است

قوی حجت از ہر چہ گیری شمار — بری حاجت از ہر چہ آری بکار

مر او ترا مایہ باید نخست — کہ تا زو بسازیم چیزے درست

ہر آنچہ آفرید او بہ اسباب نیست — بہ دریافتش عقل را تاب نیست

۵۳ خرد دانش آموز تعلیم اوست — دل از داغدارانِ تسلیم اوست

پر از حکمت و حکم اوشد جہان — بحکم آشکارا بہ حکمت نہان

فرشتہ و شان را بر این سادہ دشت — از و آمدن ہم بد و باز گشت

دل و دیدہ را رہ و شنائی از وست — مر او ترا بادشاہی از وست

ز فرمان او نیست کس را گزیر — خدا اوست تا بندہ فرمان پذیر

مرا گر کند در جہان تاجدار — عجب نیست از بخششِ کردگار

تو نیز اے جہاندار فیروز بخت — نہ از ما در آوردہ تاج و تخت

۵۴ خداداد ت آن چیرہ دستی کہ ہست — مشو بر خداداد گان چیرہ دست

سپاسِ خدا کن کہ بر ناسپاس — نگوید ثنا مرد ایزد شناس

۵۱ و ترا خداوند بی نسبت اہ یعنی چناں خداوند کہ نسبت بندگی و احتیاج بکسے ندارد و تغیر و انتقال کہ از لوازم جسمیت و افتقار، در و نیست، مت ۱۲ ابدار

۵۲ و یکے کہ او نہ مانندہ یعنی کہ ہیچ مشابہ ندارد و غیر مشابہ او ہستی کہ یکی از موجودات بنسبت او نیست ۱۲ ش

۵۳ و تا خرد دانش آموز تعلیم اوست یعنی خرد کہ او را آموزگار است و آں با نہمہ او در تعلیم شاگرد است از خلائق او و دل با ہمہ بخلائق یار و غمخوار غلامان بادشاہی جسم از غلامان بادشاہی دل است ۱۲ ابدار

۵۴ خداداد ت آن چیرہ دستی یای چیرہ دستی مشتق و مصدری بمعنی غالب آمدن چیرہ دست بمعنی غالب و زور آور یعنی ترا ایں غلبہ و زور خدای عزوجل عنایت فرمودہ پس می باید کہ با کسانیکہ زور و زر آوری کمتر ۱۲ دانند زور آوری نکنی

کتب خانه
مکتبه جامعه عثمانیه

۵۱ مبادا ز هشیاری و بهمنی — کشی راز فرمانِ او فرمنی
توانم که گردن فراز می کنم — به شمشیر با شیر بازی کنم
۵۲ به تیغ افسر گاه خواهم گرفت — بدین اژدها ماه خواهم گرفت
سخوانندی تاریخ جمشید شاه — که آن اژدها چون فرو برد ماه
فریدون به آن اژدها پاره مرد — هم از قوتِ اژدهائی چه کرد
بدارندهٔ آسمان و زمین — که زو مایه هم دارد و آن هم این
۵۳ خدائے که زو هر که آگاه نیست — خرد را بآن هیچ راه نیست
۵۴ براهِ نیاگانِ پیشینِ ما — که بودند پیغمبرِ دینِ ما
به صحفِ براهیم ایزد شناس — که زان دین کنم پیشِ یزدان سپاس
که گر دست یابم به ایرانیان — برم دین و رسمِ تشت را از میان
نه آتش گذارم نه آتشکده — شوم بر سرِ هر دو آتش زده
چنین رسمِ پاکیزه و راه راست — رهِ ما و رسمِ نیاگان ماست
بر این مشک خاشاک نتوان فشاند — که بوئے خوشِ مشک پنهان نماند
کسے راست خرما ز نخلِ بلند — که بر نخل خرما رساند کمند

۵۱ قولہ مبادا ز ہشیاری و بہمنی الخ مخفف بہمنشی و منشی بضم میم و فتح شین معجمہ و سکون نون و کسر شین معجمہ و یاء مشدد و ہمزہ مکسور

۵۱ زگوران سرافراز کوری بود — که با فحلیش دست زوری بود

به بستان گلے رست گردن فراز — که بوئے و رنجے دہد دل نواز

ز شیران ہم آن شیر خونریز تر — که دندان و چنگش بود تیز تر

دو شیر گرسنه اند و یک ران گور — کباب آن کسے راست کو راست زور

۵۲ دو پیل اند خرطوم در ہم کشان — ز بردن یکے بر دو خواہد نشان

۵۳ تو مردی و من مرد و قتِ نبرد — بمردی پدید آید از مرد مرد

۵۴ من آنگه عنان باز پیچم ز راه — که یا سر نهم یا ستانم کلاه

چه پنداشتی در جهان نیست کس — جهاندار تنها تو باشی و بس

۵۵ بهر زیر برگے شتا بنده ایست — بهر منزلے راه پا بنده ایست

بکارے چو من مهره بازی مکن — بپرداز و نیرنگ سازی مکن

ز ملکِ من اقطاع من میدہی — برات سهیل از یمن میدہی

پنیر آب دادن نشاید به میش — که ناید در او قطرهٔ خونِ خویش

مزن میش ازین لاف گر دنکشی — که خاکی به گوہر نه از آتشی

۵۶ بیارام و تندی رہا کن ز دست — که الماس نازک ز زیر ما شکست

۵۱ قولہ گوران آہو فحلی بفتح فاء سکون عاء مہملہ ولام یا رسیدہ ہ یعنی نری ۱۲ اش ۵۲ قولہ دو پیلان در اصل دو دم صحیح نشخای متفاوت است و چنیں دو دو یکی بر خواہد نشان علما است یعنی ہم دو با ہم بجنگند پس ہم کہ غالب ۱۲ اش ۵۳ قولہ تو مردی عبارت است از اغوا خواہد بود نشانہا بر اقبال او چنیں فرودہ آہ وقت ۱۲ اش ۵۴ قولہ تو مردی بردِ ظرف است و متعلق بہ مقدر مذکور دوم دیم یعنی من زنو بہتر دوم دیم یعنی وقت دشمنی از صورت مردی ظاہر خواہد بود ۱۲ اش قولہ من آنگہ عنان

۵۵ قولہ بہر زیر برگے شتا بندہ ایست عنان ماندن چیزے سرد زمستان از عاجز شدن ۱۲ اش ۵۶ قولہ بیارام و تندی رہا کن ز دست یعنی سلطنت لائق ست بکسے دراں نیست و آں غلط محض ۱۲ اش

همان شیشه‌ئی که داری بسنگ — نگهدار و ستیز با خاره سنگ

جهانی چنین پُر ز لفظِ سپید — ز طوفانِ آتش نگهدار بید

به آسودگی عمر خوش می گذار — جهانجوی را جز یکه چه کار

یکی داد بانگی به بی توشه — نداد ش زباغ آن دگر خوشه

زبون تر ز من صید آور به زیر — که چربی نخیزد ز پهلوی شیر

بشاخی چه باید در آویختن — که نتوان از و میوه ریختن

تمنای شه آنگه آید به دست — که بر رو دریا توان پل ببست

چو همّت جوانی برآن آردت — که تندر اژدهای بنو بارد ت

زند دیو رهبت چو اسفندیار — که بار ستم آئی سوی کارزار

چو با دیو دارد سلیمان نشست — کند یاوه انگشتری را ز دست

بترس از غلط کارِ روزگار — که چون ما بسی را غلط کرد کار

حسابی که با خود برانداختی — چنان نیست بازی غلط باختی

عنان باز کش زین تمنای خام — که سیمرغ را کس نیارد به دام

ز رنگی نه آدمی خوار تر — نه از بربری مردم آزار تر

ببین تا بهنگامِ کین گستری
چه خون راندم از زنگی و بربری

مدارا کن ازکین کشی باز کرد
که مردم نیازارد از نیکمرد

نه من[۵۱] رستم اوّل این کین کمر
تو افگندی از سلکهٔ بارسر

بخونریز من لشکرے ساختی[۵۲]
شبِ خون کنان سوے من تاختی

بدان تا بهم برزنی جاے من
ستانی زمن ملکِ آباے من

مرا نیز بایست برخاستن
کمر بستن و لشکر آراستن

سپه راندن از ژرفِ دریا برون
کشادن ز شمشیر دریا بخون

تو گر هوشیاری نه من بیخودم
همان هوشیارم همان بخردم

گر افگند در کارِ تو بخت نور
من از بختیاری نیام نیز دور

جهان گر ترا داد کارے به دست
مرا نیز دستے در انکار هست

ترا تاج یاور مرا تیغ یار
منم تیغزن گر تو ئی تاج دار

مزن تکیه بر مسند و تختِ خویش
که هر تخت را تخته هست پیش

مبین گنبدِ کوه را سنگ پشت
مگو سنگ را کے درآید شکست

چو آید زمین لرزه گاه ببرد
برآرد به آسانی از کوه گرد

---

۵۱ قوله نه من رستم الخ اول باید کرد و گفت که من رستم اوّل این کین کمر بستم و دیگران از آنجمله مادر دران باشند یا هر دو را فی ظرفیکه قهرمان جامه دیوه دران انند ۱۲ از نسخه برروی ۱۲ فرو دن است ۱۲

۵۲ قوله بخونریز من الخ لشکری آراسته بخون مرا بر ریختن از شبیخون

چو دورانِ ملکے بپایان رسد
براو دست جوئندہ آسان رسد

جہان چون نباشد بجان آمدہ
منی و توئی درمیان آمدہ

جز این باشت ہیچ واخواشت نیست
کہ در یک ترازو دو من راست نیست

بہم سنگِ خود مرا بر تنج
کہ از اژدہا بہمن آمد بہ رنج

گرم سنگ و آبے نہی در جواب
چو کوہ افگنم سنگِ خود را در آب

زرہ پوشم ار تیغ بازی کنی
کمر بندم ار صلح سازی کنی

بہر چہ آن نمائی تو از گرم و سرد
پذیرندہ ام ز آشتی و نبرد

بیا تا چہ داری ز شمشیر خام
کہ دارم درین ہر دو دستے تمام

جہاندار چون نامہ را کرد گوش
دماغش ز گرمی در آمد بہ جوش

فرستاد بر سنگ تعجیل حسبت
سکندر نیامد در آن کد دست

در آورد لشکر بہ پیکار تنگ
بیاراستہ یکبیک ساز جنگ

چو دارا خبر یافت کان اژدہا
نخواہد پئے شیر کردن رہا

بجنبید جنبیدنِ باشکوہ
چو از زلزلہ کالبد ہائے کوہ

رسیدند لشکر بہ لشکر فراز
زمانہ در سینہ بکشاد باز

زمینِ[1] خیزیره که او موصل است — خوش آرامگاه است و خوشبو گل است

مصافِ دو خسرو در آن مرز بود — که زآشوبِ شان کوه در لرز بود

هنوز ار بجویند زان خسروان — توان یافتن بر زمین استخوان

بیا ساقی از باده بردار بند — به پیمایِ پیمودنِ باده چند

خرابم کن از بادهٔ جامِ خاص — مگر زین خرابات یابم خلاص

مصاف کردن سکندر با دارا و ظفر یافتن سکندر

خرامیدنِ لاجوردی سپهر — همان گردشِ انجم و ماه و مهر

مپندار کز بهر بازیگری است — سراپردهٔ اینچنین سرسری است

درین پرده یک رشته بیکار نیست — سر رشته بر ما پدیدار نیست

که داند که فردا چه خواهد رسید — ز دیده که خواهد شدن ناپدید

زمانه کرا کارسازی کند — ستاره بجانِ که بازی کند

کرا مرده از خانه بردر نهند — کرا تاجِ اقبال بر سر نهند

که داند که این خاک انگیخته — بخونِ چه سرلبت آمیخته

[1] تولد زمین جزیره موصل بفتح اول و کسر ثانی شهری است بزرگ و در اواخر

گزارندهٔ نیک و بدهای خاک — سخن گفت زان بادشاهانِ پاک

که چون صبح راشاه چین بارداد — عروسِ عدن را به دینار داد

رسیدند و لشکر بجا مصاف — دو پر کار بستند چون کوه قاف

خسک بر گذرگاه کین ریختند — نقیبان خرد شیدن انگیختند

یزک بر یزک سو بسو در شتاب — نه در دل سکونت نه در دیده خواب

ز سیصد سوار لشکر از هر دو چار — فرو بست کوشنده را دست و یار

دو رویه ستادند بر جای جنگ — نمودند در میدستی درنگ

مگر در میان صلح آید پدید — که شمشیر شان بر نشاید کشید

چو بود از جوانی و گردن کشی — هم آن جانب آبی هم این آتشی

پدید آمد از بر دباری ستیز — دلِ کینه ور گشت بر کینه خیز

از آن پس که بر کینه ره یافتند — سر از جستنِ مهر بر تافتند

درآمد به غرّیدن آواز کوس — فلک بر دهل از دهان آوازکوس

شبیخهای آئینه پیل مست — همی شانه بر پشت پیلان بست

برآورد خرمهره آوازِ شیر — دماغ از دم گاؤدم گشت سیر

---

۱ فرو گزار زنده آه الفاظ پاک
۲ در اینجا اشکال دارد و ذکر اسم چین
گفته که بتواند اگر پاک بمعنی ترک باشد
و چون پادشاهان نظامی ترک نبوده از اینرو
پادشاهان پاک استعمال کرده یا پاک از
وصف خود و اهل دارد یکی از
نسخه بدلها است ترک بیت بعد آرد
قال کن یا باشد از کرم یا ترک
نظر است زیرا که ظلم در اینجا
معلوم آید و بیت بعد نیز
مؤید پاک است
کرنبا بالتحتانیه بود ۱۲ منه
بالعین بعد الواو صبح آرد شاه
۳ فرو گرفتن صبح راشاه چین
چین آفتاب عروس عدن شب
با علاوه و باور نقد پنداریعنی
مقابل بر عبارت از ستاره یا بلعکس
شب عروس ستاره را بمقابله

دینار آفتاب داد و بعضی
عروس عدن گفته از آنرو
که گرده اند و از دنیا آسمان
نوکر است ۱۲ پس رسید قول برهمنه
لشکر آراستن از نگارهٔ لقوه تلقیبه
بنگار لشکر کوه قاف در کلامی
مست ۱۲ منه قول خانیست
خالیست کرسنه سگ گوهر و
گویند و بعضی گویند گوهر
او دا هر خشکی آبی کدم قدیم
او دا امیر تخت تازی آبی در راه
در قلعه او دیده شد کو پس معنی
ساخته نگاهبانند ۱۲ وقت آشفته
حاصل آنکه بر دو لشکر در ترکتاز
آمدند و مراتب حزم احتیاط
بکار بردند ۱۲

چنان آمد از نالهٔ ترکی خروش
که از نالهٔ ترکان برآورد جوش

طراقی که از مقرعه خاسته
برون رفت ازین طاق آراسته

رواروی در آمد ز راهِ نبرد
هزاهز در آمد به مردانِ مرد

فرو رفت و بر رفت روزِ نبرد
یمِ خون به ماهی و بر ماه گرد

زمین گفتی از یک دگر بر درید
سرافیل صورِ قیامت دمید

غبارِ زمین بر هوا راه بست
عنانِ سلامت برون شد ز دست

ز بس گرد بر تارکِ ترک و زین
زمین آسمان آسمان شد زمین

جگر تاب شد نعره‌ها بلند
گلو گیر شد حلقه‌های بلند

ز تابِ نفس بر هوا بسته میغ
جهان سوخت از آتشِ برق تیغ

ز بس عطسهٔ تیغ بر خون و خاک
دماغِ هوا پر شد از جانِ پاک

سپهدارِ ایران هم از صبح و شام
برآراست لشکر بسازِ تمام

نخستین صف میمنه ساز کرد
ز تیغ اژدها را دهن باز کرد

صفِ میسره هم برآراست چست
یکی کوه گفتی ز پولاد رست

جناحِ آنچنان بست در پیشگاه
که پوشیده شد روی خورشید و ماه

ز قلبے کہ چون کوہ پولاد بود — پناہندہ را قلعہ آباد بود

ز دیگر طرف لشکر آرائے روم — برآراست لشکر چو نخلے ز موم

سلاح[۵۱] و سلب داد خواہندہ را — قوی کرد پشتِ پناہندہ را

چپ و راست آراست از برگ و تیغ — چو آرایشِ گلبن از اشک تیغ

پس و پیش را کرد چون خارہ کوہ — برانگیخت قلبے ثریا شکوہ

چو از ہر دو سو لشکر آراستند — یلان سو بسو مردمی خواستند

سیاست درآمد بہ گردن زنی — ز چشمِ جہان دور شد روشنی

ز بس خون کہ گرد آمد اندر مغاک — چو گوگرد سرخ آتشین گشت خاک

ز شمشیر[۵۲] بر کشتہ جائے نبود — کہ در غارِ او اژدہائے نبود

نہنگِ[۵۳] خدنگ از کمانِ کمین — نیاسود بر یک زمین یک زمین

کمندِ[۵۴] اژدہائے مسلسل شکنج — دہن باز کردہ بہ تاراج گنج

ز غرّندگانِ[۵۵] ژندہ پیلان مست — گرہ در گلوئے ہزبران شکست

بدریا[۵۶] پسر کین برآراستہ — محابا شدہ مہر برخاستہ

ستونِ علم جامہ در خون زدہ — نجات از جہان خیمہ بیرون زدہ

زبس خستهٔ تیر پیکان نشان
شده آبله دست پیکان کشان

چنان گرم شد آتش روزگار
که از نعلِ اسپان برآمد شرار

جهانجوی دارا ز قلبِ سپاه
برآشفت چون شیرِ شرزه سیاه

به دشمن گرائی و شیر افگنی
کشاده بر و بازوی بهمنی

بهر سو که بازو برانداختی
سرِ خصم در پایش انداختی

نشد بر تنی تا نه پرداختش
نزد بر سری تا نه انداختش

زبس خونِ رومی در آن ترکتاز
هزار اطلسِ رومی افگند باز

بهر جا که شمشیر او کار کرد
تنی را دو کرد و دو را چار کرد

وزین سو سکندر به شمشیر تیز
برانگیخته از جهان رستخیز

دو دست آوریده به کوشش برون
بهر دست شمشیر الماس گون

دو دستی چنان میگذارید تیغ
که زو خصم را جان نیامد دریغ

چو بر فرقِ پیلی آمدی خنجرش
فرو ریختی زیر پایش سرش

چو بر آبِ دریا غضب ریختی
ز دریا بجای آب آتش انگیختی

چو شیری که آتش ز دم برزند
دمِ[۱] مادیان را بسم برزند

[۱] دم مادیان را بسم برزند
دم مادیان را بسم برزند
دم مادیان را بسم برزند
دم مادیان را بسم برزند

به دارا نمودند کان تند شیر — بسے شیر کز مرکب آورد زیر

شه از رزم او به که یکسو کنند — که زان پهلوان پیل پهلو کنند

بلشکر نگویید که یکبارگی — گرایند بر جنگِ او بارگی

چنان دید دارا ے دولت صواب — که لشکر بجنبد چو دریا ے آب

همه هم گروهه به یکبارگی — بریکبارگی بر سکندر زنند

بفرمان و فرمان دهِ تاج و تخت — بجوشید لشکر بکوشید سخت

عنان یکر کابی بر انگیختند — دو دستے به تیغ اندر آویختند

سکندر چو غوغاے بدخواه دید — بدادن نه دارند جان را عزیز

به بندند بر دشمنان راه را — به خاک اندر آرند بد خواه را

دو لشکر چو مور و ملخ تاختند — بر و بوم جهان در جهان ساختند

به شمشیر پولاد و تیرِ خدنگ — گذر گاه کردند بر مور تنگ

چو زنبور کیلی کشیدند نیش — زمین را به زنبوره کردند ریش

ز لوکِ سنان چرخ دولاب رنگ — ز پر کارِ موکب فرو ماند لنگ

سکندر دران داوریگاه سخت — پئے افشرد مانند نیخ درخت

همیون بروے افگند پیل افگنی
سوے پلیتن شد چو آہرمنی

یکے زخم زد بر تنِ پہلوان
کز ان زخم لرزید پیر و جوان

بدرید خفتان زرہ پارہ کرد
عمل ہین کہ پولاد با خارہ کرد

ببرید بازوے تا بندہ ہور
ولیکن شد آزردہ در زیر و زور

بموئے تن شاہ رست از گزند
بزد تیغ و بدخواہ را سر فگند

ہرا سید زان دشمنِ بہر اس
دل خصم را کرد ز آنجا قیاس

بران شد کہ از خصم تا بد عنان
رہائی دہد سینہ را از سنان

دگر بار کز بخت مستید وار
پے افشرد بر جاے خود استوار

چو در فال فیروزے خویش بود
بر اعداے خود دست خود بیش دید

قوی کرد بر خبگ بازوے خویش
بکوشید با ہم ترازوے خویش

نیاسود لشکر ز خون ریختن
ز دشمن بہ دشمن در آویختن

نبرد آزمایان ایران سپاہ
گرفتند بر لشکرِ روم راہ

زبون گشت روزے ز پیکار شان
اجل خواست کردن گرفتار شان

دگر رہ نمردی فشردند پاے
نرفتند چون کوہ آہن ز جاے

بنا موس رایت همیداشتند — غنیمت به بدخواه بگذاشتند

چو گوهر برآمود زنگی به تاج — شه چین فرود آمد از تخت عاج

مه روشن از تیره شب تافته — چو آئینه روشنی تافته

دو لشکر به یک جا گروه آمده — شدند از خصومت ستوه آمده

به آرامگاه آمدند از نبرد — زتن زخم شستند و از رو گرد

به اندیشه از گنبد تیره گشت — که فردا سپهر برچه خواهد گذشت

دگر روز کان روی شسته ترنج — چو روحانیان سر برون زد ز گنج

سپاه از دو سو صف بیاراستند — هزبران نخچیر برخاستند

به پولاد شمشیر و چرم کمان — بسی زور بازو نمود آسمان

بغوغای لشکر درآمد شکیب — که دست از عنان رفت و پا از رکیب

به دارا دو سر ننگ بودند خاص — به اخلاص تن دیک و دور از خلاص

ز بیداد دارا بجان آمده — دل آزردگی در میان آمده

بران دل که خونریز دارا کند — بر کین خویش آشکارا کند

چو زنگیونه بازار ی آراستند — بخون ارسکندر امان خواستند

که مائیم خاصان دارا و بس
بدارا ز ما خاص تر نیست کس

ز بیداد او چون ستوه آمدیم
بخونریز او هم گروه آمدیم

بخواهیم فردا بر او تاختن
ز بیداد او ملک پرداختن

یکی امشب بکوشش نگهدار جای
که فردا مخالف درآید ز پای

چو فردا علم برکشد در مصاف
خورد ضربت تیغ پهلو شگاف

ولیکن بشرطیکه بیدست رنج
بمابر کشاده کنی قفل گنج

ز ما هر یکی را تو لشکر کنی
به زر کار ما هر دو چون زر کنی

سکندر به آن خواسته عهد بست
به پیمان دران خواسته داد دست

نشد باورش کان دو بیداد کیش
کنند این خطا با خداوند خویش

ولی هر کس آن را به دست آورد
کز و خصم خود را شکست آورد

در آن ره که بیداد داد آمدش
کهن داستانی به یاد آمدش

که خرگوش هر مزد را بی شگفت
سگ آن ولایت تواند گرفت

چو آن عاصیان خداوندش
خبر یافتند از خداوندش

که بر گنج شان کامگاری دهد
بخونریز بدخواه یاری دهد

حقِ نعمتِ شاه بگذاشتند — پیِ کشتنِ شاه برداشتند

چو یاقوتِ خورشید را زور برد — بیاقوت جستن جهان پی فشرد

به روزی گرفتند مهتاب را — که او برد آن جوهرِ ناب را

دو لشکر کشاده کمر چون دو کوه — شدند از نبرد آزمائی ستوه

بمنزلگهِ خویش گشتند باز — بزرمِ دگر روزه کردند ساز

بیا ساقی از مے مرا دور کن — جهان از مے لعلِ پُر نور کن

مئے کو مرا رہ بہ منزل برد — همه دل برند او غمِ دل برد

پیروزی یافتن سکندر بر دارا و کشته شدنِ دارا

جهان گرچه آرامگاهِ خوش است — شتابنده را نعل در آتش است

دو در دارد این باغ آراسته — در و بند ازین هر دو برخاسته

اگر زیرکی با گلے خو مگیر — که ماند بجا ماندنش ناگزیر

درین دم که داری تو شادی بسیچ — که آینده در رفته هیچ ست و هیچ

نه ایم آمده از پئے دل خوشی — مگر کز پے رنج و محنت کشی

خران را کسے در عروسی نخواند
گمر وقت آن کاب و هیزم نماند

گزارندهٔ نظم این داستان
سخن را ندر بر سنت راستان

که چون آتشِ روز روشن گذشت
پُر از دود شد گنبدِ تیز گشت

شب از ماه بر بست پیرایه
شگفتے بود نور در سایه

طلایه ز لشکر گهِ هر دو شاه
شده پاس دارنده تا صبحگاه

تیا قے بر آمد شدن چون خراس
نیاسود دراج از بانگ پاس

بسا خفته کز هیبت پیل مست
سر آسیمه هر ساعت از خواب جست

غنوده تنِ مردم از رنج و تاب
نظر هر زمانے در آمد ز خواب

نیایش کنان هر دو لشکر به راز
که ای کاشکے بود امشب دراز

مگر کان درازی نمودے ز رنگ
بدیرے پدید آمدے روز جنگ

سگالش چنان شد دو کوشنده را
که ریزند صفرا ے جوشنده را

چو خورشید روشن بر آرد کلاه
پدیدار گردد سپید از سیاه

دو خسرو عنان در عنان آورند
رهِ دوستی در میان آورند

بیا زرم و خشنودی از یک دگر
تبابند زان بر تبا بند سر

چو دارا دران داوری راست
دلِ را ے زن بود در راست

سوءِ اشتی کس نشد رہنمون
نمودند راہش بشمشیر خون

کہ ایرانی از رومِ مے نیش خورد
بقائم کجا ریز داندر نبرد

چو فردا فشاریم در جنگ پاے
ز رومی نمانیم یک تن بجاے

بدین عشوہ دادند شہ را شکیب
یکے بر دلیری یکے بر فریب

ہمان قاصدان تیز کردند جہد
کہ بر خونِ او بستہ بودند عہد

سکندر ز دیگر طرف چارہ ساز
کہ چون پاے دارد دران ترکتاز

خیالِ دو سر ہنگ را پیش داشت
جز آن خود کہ سر ہنگے خویش داشت

چنین گفت با پہلوانانِ روم
کہ فردا درین مرکزِ سخت بوم

بکوشیم کوشید نے مرد وار
رگِ جان بکوشش کنیم استوار

اگر دست بر دیم ما راست ملک
وگر ما شدیم آن ورا راستِ ملک

قیامت کہ پوشیدہ از رائے ماست
بود روزی آن روز فردائے ماست

ز اندیشہاے چنین ہولناک
دو لشکر غنودند بارِ تش و باک

چو گیتی در روشنی باز کرد
جہان ماز ے دیگر آغاز کرد

لہ قوله زنه پولاد
آه در مصرع دوم
بجاے سپہ پیش آن
او پیش چین آن
تیر با فته شد
ز زنده پیل پر سوده
سیاهت و مرد او از
کنج خزانه پر همه
دار او دیبا و از
دار او در بعضی نسخ چین
خود جنگ را جای
کرد و این واقعه
لہ قوله در چنین
از همه پیل پر زمین
بدو و تیغ آه خان
از زره و در مصرعه
اول در زمین

در مصرعه دوم
چون پر چین است
دلالت کرار لفظ قوم
می آید ۱۲ و گله
آه پر چ تا شیدن
و پیدا ناقتن در
اصل بمعنی دور
انداختن است
و پر تاب که متعلق
بر سپهان تیر است
انست ما خوذ
عبارت پر تاب
نیکو ۱۲ از
قوله لقلب الله وجه
آه پر تاب و کوه
مقلوب و مراد
از پر تاب تس سنگ

دیوار کوه و شدت با عضا گردیدن سپاهیان با سلاح جنگ ۱۲

بآتش بدل گشت مشتِ شرار — کلیجه شد آن سیم گاورس وار

درآمد بجنبش دو لشکر چو کوه — کز آن جنبش آمد جهانے ستوه

فریدون نسب شاه بهمن نژاد — چو برخاست از اوّلِ بامداد

همه ساز لشکر بترتیبِ جنگ — برآراست از جعبه تیرِ خدنگ

ز پولاد صد کوه برپاے کرد — بپائینِ او گنج را جاے کرد

چو بر میمنه ساز ور گشت کار — همان میسره شد چو روئین حصار

جناح از هوا بر زمین برد میخ — پس آهنگ شد در زمین چار میخ

جهاندار در قلبگه کرد جاے — درفشِ کیانیش بر سر بپاے

سکندر که تیغِ جهانسوز داشت — چنان تیغے از بهر این روز داشت

برآنگیخت رزمے چو بارنده میغ — تگرگش ز پیکان و باران ز تیغ

جناح سپه را به گردون کشید — سمِ بارگی بر سرِ خون کشید

گرانمایگان را بدانسان که خواست — نفرمود در فتن سو دست راست

گروهیکه پرتابیان ساخت شان — چپ انداز شه بر چپ انداخت شان

همان استواران درگاه را — کز ایشان بود ایمنی شاه را

۸۱ تقلب اندرون داشت با خویشتن — چو پولاد کوهے شد آن سیلتن

۸۲ برآمد ز قلبِ دو لشکر خروش — رسید آسمان از قیامت بہ گوش

۸۳ تبیرہ بغرید چون تند شیر — درآمد بہ رقص از دہاے دلیر

ز شوریدنِ نالۂ کرنا ے — برافتاد تپ لرزہ بر دست و پاے

۸۴ ز فریاد روئین خم از پشت پیل — نفیرِ نہنگان درآمد ز نیل

ز بس بانگ شیپور زہرہ شگاف — بدرّید زہرہ بہ پیچید ناف

ز غرّیدنِ کوس خالی دماغ — زمین لرزہ افتاد در کوہ و راغ

درآمد ز بحران سر بید برگ — کشادہ بدو روزن درع و ترگ

ز بس تیر باران کہ آمد بجوش — فگند ابر بارانی خود ز دوش

گر آن تیر باران کنون آمدے — بجاے نم اندر بر خون آمدے

غرو شیدنِ کوس و مینہ طاس — بپوشندہ را داد بر جان ہراس

جلاجل ز نان از نواہاے زنگ — برآورد خون از دلِ خارہ سنگ

بجنبش درآمد دو دریاے خون — شد از موج آبش زمین لالہ گون

زمین کوبسے طے بدار استہ — غبارے شد از جاے برخاستہ

بابر و در آمد کمان را ستخ — شتابان شده تیر چون مار گنج

ستیزنده از تیغ سیماب ریز — چو سیماب کرده گریزان گریز

ز پولاد پیکان سپر شکن — تن کوه لرزید بر خویشتن

ز بس رخم پولاد خارا ستیز[۱] — زمین را شده استخوان ریزریز

ز نوک سنان[۲] چرخ دولاب رنگ — ز پرکار گردش فرو ماند لنگ

ز بس بر دهن ناچخ انداختن — نفس را نه راه برون تاختن

سنان در سنان رسته چون نوک خار — سپر بر سپر بسته چون لاله زار

گریزندگان را دران رستخیز — نه روی رهائی نه راه گریز

سواران[۳] همه تیر پرداخته — گهی تیر و گه ترکش انداخته

دران مسلخ آدمی زادگان — زمین گشته کوه از بس افتادگان

بجان برد خود هر کسی گشت شاد — کس از کشتن کس نیاورد یاد

ندارد کسی سوگ در حرب گاه — نه کس جز قزاگند پوشد سیاه

سخنگو سخن سخت پاکیزه راند — که مرگ بانبوه را جشن خواند

چو مرگ از یکی تن برآرد هلاک — شود شهری از گریه اندوه ناک

---

[۱] قول دبیس نظم پولاد را خارا میگوید صفت پولاد ای پولاد کرا سنگ خارا نگنجد نوک سنان آماده و آلاید در اصل دول اب بود دهل بهال ماضی مهندست با بدال فارسی شخص در گاه گردش به اضافت بمانیه ۱۲ قول سواران پیکر آماده گرگش اندر افزایش نسبت غلط نشین است از تر یاعث

[۲] [illegible]

[۳] [illegible]

بمرگِ همه شهر زین شهر دور
نگرید کسے کو بود ناصبور

زبس کشته برگشته مردانِ مرد
شده راه بر بسته را در نورد

بران دجلهٔ خون بلند آفتاب
چو نیلوفر افگند زورق بر آب

سنانِ سکندر دران داوری
سبق برده بر چشمهٔ خاوری

شرارے که شمشیر دار افگند
بپیش دلِ سنگِ خارا فگند

چو لشکر بلشکر درآمیختند
قیامت زگیتی برانگیختند

پراگندگی در سپاه او فتاد
پژوهش در آزرم شاه او فتاد

سپه چون پراگنده شد سوے جنگ
فراخی درآمد بمیدانِ تنگ

کس از خاصگان پیش دارا نبود
کز و در دلِ کس مدارا نبود

دو سر ننگِ غدار چون پیلِ مست
بران هلپتین برکشاوند دست

درافتاد دارا بدان رزمِ تیز
زگیتی برآمد یکے رستخیز

درخشِ کیانی درآمد بخاک
بغلطید در خون تن زخم ناک

بر نجد تن نازک از درد و داغ
چو خویشی بود با درا در چراغ

کشنده دو سر ننگِ شوریده رائے
نبرد سکندر گرفتند جائے

که آتش زد بشمن برانگیختم — باقبالِ شه خونِ اورختم

بیک زخم کردیم کارش تباه — سپردیم جانش به فتراکِ شاه

بیا تا به بینی و باور کنی — بخونش سمِ بارگی تر کنی

چو آمد زما آنچه کردیم رای — تو نیز آنچه گفتی بیاور بجای

بکابش گنجے که پدرفت — وفا کن بچیزے که خود گفت

سکندر چو دانست کاین ابلهان — دلیرند بر خونِ شاهنشهان

پشیمان شد از کرده پیمانِ خویش — که برخاستش عصمت از جانِ خویش

فرومیرد امیدوارے زمرد — که همسال را سر درآید به گرد

نشان جست کان کشور آرائے کے — کجا خوابگه دارد از خون وخوے

دو بیداد پیشه براه اندرون — به بیداد خود شاه را رهنمون

چو در موکبِ قلبِ دارا رسید — ز موکب روان هیچکس را ندید

تن مرزبان دید در خاک وخون — کلاهِ کیانی شده سرنگون

سلیمانے افتاده در پاے مور — همان لشکرش کرده پرپیل زور

ببازوے بهمن بر آسوده مار — زروئین دژ افتاد اسفندیار

لہ قولہ یک زخم آہ قراک
بکردن اداک کنمود ۱۰
بیک پس وپیش زین اسپ
افیفتد ۱۲ لہ قرنیق را
زبان آہ رای کردن ایما
بسوی رای زدن استاد
مشورت کردن ۱۲ لہ قولہ
فیمیده کہ من وسال مسلمه
از زرا بکوز پس آسمان
چگونه نی آواز شنیده اند ۱۲ بکلی

بهارِ سپیدون و گلزارِ جم
ببادِ خزان گشته تاراجِ غم

نسب نامهٔ دولتِ کیقباد
ورق بر ورق هر سوئے بردبار

سکندر فرود آمد از پشتِ بور
درآمد به بالینِ آن پیلِ زور

بفرمود[۵۱] تا آن دو سر هنگ را
دو کژدم ز خمه خارج آهنگ را

بدارند بر جایِ خویش استوار
خود از جایِ جنبید شوریده وار

ببالینگهِ خسته آمد فراز
ز درعِ کیانی گره کرد باز

سرِ خسته را بر سرانِ نهاد[۵۲]
شبِ تیره بر روزِ خشان نهاد

فرو بسته چشم از تنِ خوابناک
بدو گفت برخیز از ین خون و خاک

چو دارا بر و یش نظر کرده دید
بسوزِ جگر آه از دل کشید

چنین داد دارا بخسرو جواب
که بگذار تا سر نهم من بخواب

رها کن که در من رهائی نماند
چراغِ مرا روشنائی نماند

سپهرم[۵۳] بدان گونه پهلو درید
که شد در جگر پهلوم ناپدید

تو اے پهلوان کامدی سوئے من[۵۴]
نگهدار پهلو ز پهلوئے من

که با اینکه پهلو دریدم چو سیخ
همے آید از پهلوم بوئے تیخ

سرِ سروِ ازرماکن زدست — تو مشکن که ما را جهان خود شکست

چه دستیکه با ما درازی کنی — بتاجِ کیان دستبازی کنی

نگهدار دستت که دار است این — نه پنهان چو روز آشکار است این

چو گشت آفتابِ مرا روی زرد — نقابے بمن درکش از لاجورد

مبین سرو را در سرافگندگی — چنان شاه را در چنان بندگی

درین بندم از زحمت آزاد کن — بآمرزشِ ایزدی یاد کن

زمین را منم تاج تارک نشین — ملرزان مرا تا نه لرزد زمین

رها کن که خوابِ خوشم میبرد — زمین آبِ چرخ آتشم میبرد

مگردان سرِ خفته را از سریر — که گردونِ گردان برآرد نفیر

زمانِ من انیک رسد بگیمان — رها کن به کامِ خودم یک زمان

اگر تاج خواهی ربود از سرم — یکے لحظه بگذار تا بگذرم

چو من زین ولایت کشادم کمر — تو خواه افسر از من ستان خواه سر

سکندر نبالید کاے تاجدار — سکندر منم چاکرِ شهریار

نخواهم که بر خاک بودے سرت — نه آلوده خون شود پیکرت

---

۱۵ تو چون زین ولایت کشادم کمر
ولایت را در اینجا بمعنی دیار و کشور آورده
سرِ دون را سپهر بلند بر این سبک نخواهد تاج
و بیهنر نخواهد سریر

ولیکن چه سود است کاین کار بود — تاسف ندارد درین کار سود

اگر تاجور سر برافراختے — کمر بندِ او چاکرے ساختے

دریغا بدریا کنون آمدم — که تا سینه در موجِ خون آمدم

چرا امر کیهم را نیفتادم — چرا پنے نکردم درین راه گم

مگر نالهٔ شاه نشنیدمے — نه روے چنین روز را دیدمے

بدا لے گیتی و دانا سے راز — که دارم به بهبود دار نیاز

ولیکن چو پر شیشه افتاد سنگ — کلید درِ چاره ناید به چنگ

دریغا که از نسلِ اسفندیار — همین اوبس ملک را یادگار

چه بودے که مرگم آشکارا شدے — سکندر هم آغوشِ دارا شدے

چه سود دست مردن نشاید به زور — که پیش از اجل رفت نتوان به گور

نیرزد یک من یک سر موے شاه — گرامی تر از صد هزاران کلاه

گر این زخم را چاره دانستمے — طلب کردمے تا توانستمے

مبادا که اورنگِ شاهنشهی — ز دارا سے دولت بماند تهی

چرا خون نگریم برین تاج و تخت — که داننده را بر در افگند رخت

مبادآن گلستان که سالار او — بدین خستگی باشد از خار او
نفیر از جهانے که دار اگذشت — نه پنهان چو روز آشکار اگذشت
بچاره گری چون ندارم توان — کنم نوحه بر یاد سرو جوان
چه مدبیر داری و رائے تو چیست — امید از که داری و همت ز کیست
بگو هر چه خواهی که فرمان کنم — بچاره گری با تو پیمان کنم
چو دارا شنید آن دم دلنواز — بخواهشگری دیده را کرد باز
بدو گفت کاے بهترین بخت من — سزاوار پیرایهٔ تخت من
چه پرسی ز سانِ بجان آمده — گلے در سموم خزان آمده
جهان شربتِ هر یک از یخ سرشت — بجز شربتِ ما که بر یخ نیست
ز بے آبیم سینه سوزد درون — قدم تا سرم غرق در ماخون
چو تر فیکه در ابر دارد شتاب — لب از آب خالی و تن غرقِ آب
سمومیکه سوراخ باشد نخست — بموم و سر لشیم نگردد درست
جهان غارت از هر درے میبرد — یکے آورد دیگرے مے برد
نه زو این نشان که هستند نیز — نه آنانکه رفتند و رستند نیز

ببین و من را راستی پیشه کن
تو نیز از چنین روز اندیشه کن

چو هستی به بند من آموزگار
بدین روز نشاندت روزگار

نه من به ز بهمن شدم کارزها
بخاریدن سر نه کردش رها

نه اسفندیار جهانگیر گرد
که از چشم زخم جهان جان ببرد

چو در نسل ما کشتن آمد نخست
کشنده نسب کرد بر من درست

تو سرسبز باد و به شاهنشهی
که من کردم از سنبره بالین تهی

چو در خواستی کار رزم تو چیست
بوقتیکه بر من بباید گریست

سه چیز آرزو دارم اندر نهان
برآید به اقبال شاه جهان

یکی آنکه بر کشتن بی گناه
تو باشی درین داوری داد خواه

دوم آنکه بر تخت و تاج کیان
چو حاکم تو باشی نیاری زبان

دل خود پر از کین نپردازی از تخم نامیمن
سوم آنکه بر زیردستان من
حرم نشکنی در شبستان من

همان روشنک را که دخت منست
بدان نازکی دست تخت نست

بهم خوابی خود کنی سرشد
که فرخ بود گوهر ارجمند

دلِ روشن از زنگ برتتاب — که بارو شنی به بود آفتاب

سکندر پذیرفت زو هرچه گفت — پذیرنده برخاست گوینده خفت

کبودی و کوری درآمد به چرخ — که بغداد را کرد بی کاخ و کرخ

درخت کیانرا فرو ریخت بار — کفن دوخت بر درع اسفندیار

چو مهر از جهان مهربانی برید[1] — شبه ماند و یاقوت شد ناپدید

سکندر بران شاه فرخ نژاد — شبانگاه بگریست تا بامداد

درودید و بر خویشتن نوحه کرد — که اورا همان زهر بایست خورد

چو روز دگر[2] صبح ابلق سوار — طویله برون زد برین مرغزار

سکندر بفرمود کارندسازان — برندش بجای نخستینه باز

مهیدش زر و گنبد سنگ بست — مهیاش کردند جای نشست

چو خلوتگهش آنچنان ساختند — از و رحمت خویش پرداختند

نوشندرا قدر چندان بود — که در خانه کالبد جان بود

چو بیرون رود جوهر جان ز تن — گریزد همی خانه خویشتن

چرا غمی که باد ترا درودمی — چه بر طاق ایوان چه بر رودمی

[1] فردوسی چون مهر ازین جهان بگسست
[2] فردوسی چو روز دگر صبح شد

اگر در سپهری و گر در مغاک
چو خاکی شوی ای قبت زیر خاک

بسا ماهیان کو شود خورد مور
چو در خاک افتند از آب شور

چنین ست رسم این گذرگاه را
که دارد بد آمد شد این راه را

یکے را در آرد بہ ہنگامہ تیز
یکے را بہ ہنگامہ گوید کہ خیز

یکے زیر آن لاجوردی بساط
باین مہرہ کہ با گون نشاط

کہ رویت کند کہربا وار زرد
کبودت کند جامہ چون لاجورد

گوزنے کہ در شہر شیران بود
بمرگ خودش خانہ ویران بود

چو مرغ از پے کوچ بر کش جناح
مشو مست راح اندرین استراح

بزن برق وار آتشے در جہان
جہان را ز خود وار مان وار مان

سمندر چو پروانہ آتش دوست
ولیکن این کہن لنگ و آن خوش روست

خرے جوز مے خورد بر جاے
خرافتاد و جان داد و خربندہ رو

اگر شاہ ملکست و گر ملک شاہ
ہمہ را رہ رنج ست یار رنج راہ

کہ داند کہ این خاک دیرینہ دور
ز راز کیسۂ نو بر آرد خروش

بہر خارے اندر چہ دارد ز غور
سبوے نو از پری آید بہ جوش

۱۵ تورکی زرد آرد
بنگامہ کو لفظ شیرینی جلد و
شتاب و عامل آورد گوید
زانہ ۱۲ اسم آوردی بساط
این آہ لاجوردی بساط
فلک مہرہ کہربا گون
زمین باعث زردی
رنگ و در بعضے نسخ
نامہ بجای مقدر است
و آن غلط است چہ اگر
سنا سب بساط مہر

است نسخہ ۱۲ بر
کہ عبارت است از
زحل بہ نسب ارواح
علوی و ملائکہ است و
چون نسبت گردش
فلک کاری بالارہ
زیرست اطلاق زحل
بران بعید نیست
کرد ۱۲ ش

کهن کیسه شد خاکِ پنهان شکنج
که هرگز برون ناردآواز گنج

که داند که این دمدمهٔ دام و دد
چه تاریخها دارد از نیک و بد

چه نیرنگ با بخردان ساختست
چه گردنکشان را سر انداختست

فلک نیست یکسان هم آغوش تو
طرازش دورنگست بر دوش تو

گهت چون فرشته بلندی دهد
گهت با دوان دست بندی بود

شبانگه بنانیت ناردبیاد
کلیچه به گردون دهد با مداد

چه باید درین هفت چشمه خراس
ز بهر جوی چند بردن سپاس

چو خضر از چنین روزبی روزه گیر
چو هست آب حیوان چه خرما چه شیر

ازین دیو مردم که دام و دد ند
نهان شو که همصحبتانت بدند

پیِ گور کز دشتبانان گم ست
ز نامردمیهای این مردم است

گوزنِ گریزنده در مرغزار
ز مردم گریزد سوِ کوه و غار

همان شیر کو جای در بیشه کرد
ز بدعهدیِ مردم اندیشه کرد

مگر گوهرِ مردمی گشت سنه
که در مردمان مردمیها ببرد

اگر نقشِ مردم نخوانی شگرف
بگوئی که مردم چنین ست حرف

بچشم اندرون مردمک را کلاه — هم از مردنِ مردمی شد سیاه

نظامی بجا موشگاری بسیچ — بگفتارِ ناگفتنی بر مپیچ

چو هم رشتهٔ خفتگانی خموش[۱] — فرو خسپ یا پنبه در نه بگوش

بیا موز ازین مهرهٔ لاجورد[۲] — که با سرخ سرخ ست و با زرد زرد

شبانگه که صد رنگ بندد نگار — برآید بصد دست چون نوبهار

سحرگه که یک چشمه پیدا بد کلید[۳] — به آئینِ یک چشمه آید پدید

بیاساقی آن خون رنگین رز — درافگن بمغزم چو آتش بجز

مئے کز خودم پای لغزی دهد — چو صبحم دماغ دو مغزی دهد

عهد بستن سکندر با بزرگان ایران و سیاست بر هنگان

کجا بودی[۴] اے دولتِ تازه عهد — بدرگاهِ مهدی فرود آر مهد

چو آئی بدرگاهِ مهدی فرود — بمهدِ من آور ز مهدی درود

ترا دولت از بهرِ آن خواند تخت — که آرایشِ تاجی و زیبِ تخت

منت آدمی را رخ افروخته — جهان جامه چون تو نادوخته

[۱] چو هم رشتهٔ خفتگانی خموش — فرو خسپ یا پنبه در نه بگوش

[۲] بیا موز ازین مهرهٔ لاجورد — که با سرخ سرخ ست و با زرد زرد

[۳] سحرگه که یک چشمه پیدا بد کلید — به آئینِ یک چشمه آید پدید

[۴] کجا بودی اے دولتِ تازه عهد — بدرگاهِ مهدی فرود آر مهد

بنامِ ایزدِ آراستہ پیکرے
زہم گوہران برترین گوہرے

بہ دستِ تو شاید عنان را سپرد
ز تو پا مردی ز ما دستبرد

نشان دو مرا کوے و بازارِ تو
کہ تا دائم آیم طلبگارِ تو

چنانم نماید کہ از ہر دیار
ندارم دَرے جز درِ شہریار

بہر جا کہ ہستی کمر بستہ ام
بخدمت گری تا بو پیوستہ ام

از نیجا بگفت آن خداوند ہوش
زہے دولتِ مرد گوہر فروش

بلے کین چنین گوہرِ سنگ بست
بدولت توان آوریدن بہ دست

سکندر کہ بارائے و تدبیر بود
بہ نیروئے دولت جہانگیر بود

اگر دولتش نامدے رہنمائے
نسودے سرِ خصم را زیر پائے

گزارندہ دانائے دولت پرست
بپرگارِ دولت چنین نقش بست

کہ چون شد سرِ تاج دارا نہان
باسکندر افتاد ملکِ جہان

ہمہ گنجِ داراز نو تا کہن
کہ آنرا نہ سر بود پیدا نہ بُن

بگنجینۂ شاہ پرداختند
ز دریا بہ دریا دراندا ختند

سریر و سراپردہ و تاج و تخت
نچندانکہ آن بر توانند سخت

جواہر نخست آنکہ آزاد بہ — بیارد در انگشت یا در ضمیر

طبقہا ہے بلور و خواہنہا ے لعل — طرائف کشانرا بفرسود نعل

ہمان تازی اسپانِ بازین زر — خطائی غلامانِ زرّین کمر

نوردِ ملوکانہ بیش از شمار — ستر بار زرینہ بیش از ہزار

سلاح و سلب راقیا سے نبود — پذیرندہ رازو سپا سے نبود

دگر چیزہا ے کہ باشد غریب — وزو مخزنِ خاص یابد نصیب

چنان گنجے از سیم و زرِ خلاص — بمہرِ جہاندار کردند خاص

جہاندار آن گنج اندوختہ — چو گنجے شد از گوہر افروختہ

بگوہر فروزد دلِ تیرہ فام — مگر شب چراغش از انست نام

چو تاریک شاید شدن سوے گنج — کہ گنج آید از روشنائی برنج

چرا روے آنکس کہ شد گنجیاب — ز شادی برافروخت چون آفتاب

تو خاکی گرت گنج باید رواست — کہ بیخواستہ خاک را کس نخواست

فروزندۂ مرد شد خواستہ — وزو کارہا گردد آراستہ

زران میوۂ زعفران زیرشد — کہ چون زعفران شادی انگیز شد

سیاهانِ مغرب که زنگی وشند — بصفرا ی آن زعفران دلخوشند

سکندر چو دید آن همه کانِ گنج — که در دستش افتاد بیدست رنج

پرستندگانِ درِ خویش را — همان مختشم راه و درویش را

ازان گنج آراسته داد بهر — بداد و دهش گشته سالارِ دهر

بگردانِ ایران فرستاد کس — کزین در نگردد کسی نا پرس

بدرگاهِ ما یکسره سر نهند — هلاکِ سرِ خویش بر در نهند

بجای شما هر یکی بی سپاس — نوازشگر یها رود بی قیاس

بزرگانِ ایران فراهم شدند — وزان جستنی سخت خرم شدند

خبر داشتند از دلِ شهریار — که هست او سبوگند و عهد استوار

همه همگروه سوی راه آمدند — سوِ انجمن گاهِ شاه آمدند

بران آمدن شادمان گشت شاه — ازان پهلوانانِ لشکر پناه

جداگانه با هر یکی عهد بست — که در پایهٔ کس نیارد شکست

درِ گنج بگشاد با هر کسی — خزینه بسی داد و گوهر بسی

بداد آنچه زو پیشتر بود شان — دو چندان دگر هم برافزود شان

له قوله جداگانه با
هر یکی عهد بست شاه
یعنی سکندر با هر یک

همان[۵۱] کار هر کس پدیدار کرد
بران خفتگان بخت بیدار کرد

چو ایرانیان این دهش یافتند
سر از چنبر سرکشی تافتند

نهادند سر بر زمین یک زمان
کله گوشه بردند بر آسمان

بگفتند بر شهریار آفرین
که یار تو باد اسپهر برین

سر تخت جمشید جای تو باد
سریر سران خاک پای تو باد

کهن[۵۲] رفت و شهر نوِ ما توئی
نه خسرو که کیخسرو ما توئی

نه پیچد کسی گردن از رای تو
سر ما بپائینگه پای تو

چو شه دید کز رای فرخندگی
برایرانیان فرض شد بندگی

دران انجمن گاه انجم شکوه
که جمع آمد از هفت کشور گروه

بفرمود تا تیغ و طشت آورند
دو خونریز را پیش تخت آورند

دو سرهنگ گردن برافراخته
غمائل به گردون درانداخته

بسر هنگی از خون شان گل کنند
رسن حلق شان را غمائل کنند

نخست[۵۳] آنچه از گنج و زر گفته بود
رسانید چندانکه پذرفته بود

چو نقد پذیرفته آورد پیش
برون آمد از عهدهٔ عهد خویش

---

۵۱ قوله همان کار هر کس
آره همان اشارت
بعد وهبی پدیدار کرد
فارسی قوای نباتی
نمیخواست اول
آنرا پدید آرد
کلمه نیست دوم
مخفف باد پدید آرد
۵۲ قوله کهن
آره او از خسرو مطلق
پادشاه است و
خسرو ما پادشاه ایران
فرشته پور گیو طلق
آدمی شده
جهانرا از ظلم آزاد کرد
بکان نخشب
خلاصه بیست و
آنگه دارد که باشد و
نمیخورد وی
متصف بکمالات و
وصفت فرشتگان
۵۳ قوله چو نقد
آره عهده بالضم
نوشته بیع
و شراو نوشته
سوگند ۱۲ م

بفرمود تا خوار کردند شان
ز سن بسته بر دار کردند شان

منادی برآمد به گردِ سپاه
که اینست پاداشِ خونریزِ شاه

کسی کین ستم خیزد از نامِ او
بدین روز باشد سرانجامِ او

نجنبد دگر هرگز خداوندِ هش
بران بنده کو شد خداوندکش

نظاره کنان شهری و لشکری
بر انصاف و آزرمِ اسکندری

بران[۱] دورِ رسم آفرین خوان شدند
جهانجوی را بنده فرمان شدند

نشسته جهانجوی با بخردان
ازان دایره دور چشمِ بدان

دورویه[۲] بماطی بیاراستند
نشینندگان جمله برخاستند

سکندر جهاندار داراشکن
برافروخت چون شمع زان انجمن

پس انگاه با هر گرانمایه
سخن گفت بر قدرِ هر پایه

نیازاده[۳] زنگه را باز جست
طلب کرد و زنگار آئینه شست

پرسید[۴] کای پیرِ سال آزمای
فگنده سرت سایه بر پشتِ پای

بسے سالها در جهان زیستی
ز کارِ جهان بیخبر نیستی

چو دیدی که دارا جفا پیشه گشت
گناهے[۵] بمن نے بداندیشه گشت

از انجا که رازِ جهان داشتی
نصیحت چرا ز و نهان داشتی

چو آرد کسے را جوانی بجوش
گنہ پیر دارد کہ باشد خموش

نیوشندہ از گرمیِ شاہ روم
بہ روغن زبانی برافروختم

کمانے برآراست از پشت کوز
پے واستخوان گشت ہمرنگ توز

سلاحِ سخن بست و ترکش کشاد
ز جعبہ کمان تیر آرش نہاد

نخستین ثنائے جہاندار گفت
کہ باد اجہاندار با کام جفت

انوشہ منش باد سالار دہر
ز نوشین جہان باد بسیار بہر

سرِ سبزش از شادی افراختہ
سرِ خصم در پایش انداختہ

بسے پند گفت این جہاندیدہ پیر
نشد در دلِ کینہ ور جائگیر

بسے شمع روشن کہ دودے نداشت
نمودم بدار او سودے نداشت

چو بختِ سکندر بود تخت و جام
ز دارا چہ آید بجز کار خام

چو گردون کند گردنے را بلند
بگردن فرازان در آرد گزند

ہندوستان پیرے از خر فتاد
پدر مردہ را این چنین گاؤ زاد

کجا گردد از سیل جوئی خراب
بجوئے دگر کس در آرند آب

لہ تورہ ہندوستان
(یعنی زبان ہندوستان)
نقل از نسخہ ہندوستان
یعنی نسخہ ہندوستان
از فرہنگ آنندراج
ہمہ جا کہ در متون چنین آمدہ
ہمہ زبان رانو
دانش ۱۳۱

ترا پای دولت فرو شد بہ گنج
ز بے دولتیہاے دشمن مرنج

جوانے و شاہے و آزادہ
ہمان بہ کہ بارود و بایادہ

بکامِ جوانی توانی رسید
چو پیرے رسد گوشہ باید گزید

بہ پیرانہ سر گنبدِ لاجورد
بہ ضحاک و جمشید بین تا چہ کرد

جہان بادشہ چون شود دیر سال
پرستندہ را زو بگیرد ملال

دگر آنکہ داناست از مغز و پوست
نشناسد بد از نیک و دشمن ز دوست

ازو در دل ہر کس آید ہراس
چو بینندہ کو ہست مردم شناس

در افگندنش چارہ سازی کند
وزو دعوے بے نیازی کند

نوے را بشادی برآرند کوس
کہ بر وے توانند کردن فسوس

ازیزوے کیخسرو و کیقباد
بہ پیرے ز شاہی نہ کردند یاد

جہان بر دگر شاہ بگذاشتند
رہ کوہ البرز بر داشتند

بپوشیدن و خوردنِ نیک بہر
شدند ایمن از خوردنِ تیغ دہر

چو شہ دید کان یادگارِ کیان
خبر دادش از کار سود و زیان

نہ نیک و بہ بد کاردانی بہ است
نبرد آزمایست و کار آگہست

---

۱۱ تا ۱۳ پیرانہ سر گنبدِ لاجورد بہ ضحاک و جمشید بین تا چہ کرد — علت سبق ۱۲ بود ۱۳ ایبات ۱۲ و ۱۳ ازین چارہ آنہا را افگندنش ابیات ۱۲ و ۱۳ ازین اسے وراست بردار او دین ضمن بیان احوال واقعی بیش نیست ۱۲ بیش خوردن ۱۲

۱۴ تا ۱۶ فاعل شنیدہ و نیک بہ کیقباد و نیک است احوال عبارت یعنی چون رودکی مطلع کہ خوردن ایبات حلال کہ خوردن و پوشیدن و رفتار آنہا ست ایشان را بہم سید ۱۲ ایشان کہ شنیدہ و کہ معلوم بیشود و کہ کیقباد و پیش از سلطنت و کہ بہمای بود را پدر ۱۲ خسرو او را آورد و بہ تخت ایران نشانید ۱۲ فرقانی معنی تفصیل ۱۲ خجستہ

بپرسید کان جا چه پیت در کارزار — که از بهر پیروزی آید بکار
سپهر اچه تدبیر دارد بجای — چه سختی کند مرد را سست رای
نبرد آزمائے جهاندیده گفت — که پیروزی آن بهلوان را سزد جفت
که در لشکرِ چون تو شاهے بود — نفرِ تو یک تن سپاهے بود
چو فرمان چنانست کاین خاک تست — ز بهرِ تو سدّے برآرد درست
شنیدم ز جنگ آزمایانِ پیش — که از زور تن زهرهٔ مرد بیش
دلیر است هنجار لشکر کشی — سر افگندگی نیست در سر کشی
بهنگامِ لشکر برآراستن — ز لشکر نباید مدد خواستن
صبوری ز خود خواه و فتح از خدائے — که لشکر بدین هر دو ماند بجائے
چو پیروز باشی مشو دستتیز — مکن بسته بر خصم راهِ گریز
اگر نا امیدی بجان باز کوش — که مردانه را کس نمالید گوش
ز فالیکه بر فتح یابی نخست — دلے باید از ترسِ دشمن درست
چنین گفت رستم فرامرز را — که مشکن دل و لشکن البرز را
چنین گفت با بهمن اسفندیار — که گر نشکنی نشکنی کارزار

ل ۱۱ فرامرز نا امیدی بجان باز کوشش
ل ۱۲ فالیکه بر فتح یابی نخست
ل ۱۳ چنین گفت رستم فرامرز را
ل ۱۴ چنین گفت با بهمن اسفندیار

بیت اول مضمون دیگر بیت ششم
بیت دوم مضمون دیگر بیت پنجم
بیت سوم مضمون دیگر بیت هفتم
بیت چهارم مضمون دیگر بیت نهم
بیت پنجم مضمون دیگر بیت دهم
بیت ششم مضمون دیگر بیت یازدهم
بیت هفتم مضمون دیگر بیت دوازدهم
بیت هشتم مضمون دیگر بیت سیزدهم
بیت نهم مضمون دیگر بیت چهاردهم
بیت دهم مضمون دیگر بیت پانزدهم
بیت یازدهم مضمون دیگر بیت شانزدهم
بیت دوازدهم مضمون دیگر بیت هفدهم
بیت سیزدهم مضمون دیگر بیت هجدهم
بیت چهاردهم مضمون دیگر بیت نوزدهم
بیت پانزدهم مضمون دیگر بیت بیستم
بیت شانزدهم مضمون دیگر بیت بیست و یکم
بیت هفدهم مضمون دیگر بیت بیست و دوم
بیت هجدهم مضمون دیگر بیت بیست و سوم
بیت نوزدهم مضمون دیگر بیت بیست و چهارم
بیت بیستم مضمون دیگر بیت بیست و پنجم
بیت بیست و یکم مضمون دیگر بیت بیست و ششم
بیت بیست و دوم مضمون دیگر بیت بیست و هفتم
بیت بیست و سوم مضمون دیگر بیت بیست و هشتم
بیت بیست و چهارم مضمون دیگر بیت بیست و نهم
بیت بیست و پنجم مضمون دیگر بیت سی ام
بیت بیست و ششم مضمون دیگر بیت سی و یکم
بیت بیست و هفتم مضمون دیگر بیت سی و دوم
بیت بیست و هشتم مضمون دیگر بیت سی و سوم
بیت بیست و نهم مضمون دیگر بیت سی و چهارم
بیت سی ام مضمون دیگر بیت سی و پنجم
بیت سی و یکم مضمون دیگر بیت سی و ششم
بیت سی و دوم مضمون دیگر بیت سی و هفتم
بیت سی و سوم مضمون دیگر بیت سی و هشتم
بیت سی و چهارم مضمون دیگر بیت سی و نهم
بیت سی و پنجم مضمون دیگر بیت چهلم
بیت سی و ششم مضمون دیگر بیت چهل و یکم
بیت سی و هفتم مضمون دیگر بیت چهل و دوم
بیت سی و هشتم مضمون دیگر بیت چهل و سوم
بیت سی و نهم مضمون دیگر بیت چهل و چهارم
بیت چهلم مضمون دیگر بیت چهل و پنجم
بیت چهل و یکم مضمون دیگر بیت چهل و ششم
بیت چهل و دوم مضمون دیگر بیت چهل و هفتم
بیت چهل و سوم مضمون دیگر بیت چهل و هشتم
بیت چهل و چهارم مضمون دیگر بیت چهل و نهم
بیت چهل و پنجم مضمون دیگر بیت پنجاهم
بیت چهل و ششم مضمون دیگر بیت پنجاه و یکم
بیت چهل و هفتم مضمون دیگر بیت پنجاه و دوم
بیت چهل و هشتم مضمون دیگر بیت پنجاه و سوم
بیت چهل و نهم مضمون دیگر بیت پنجاه و چهارم
بیت پنجاهم مضمون دیگر بیت پنجاه و پنجم
بیت پنجاه و یکم مضمون دیگر بیت پنجاه و ششم
بیت پنجاه و دوم مضمون دیگر بیت پنجاه و هفتم
بیت پنجاه و سوم مضمون دیگر بیت پنجاه و هشتم
بیت پنجاه و چهارم مضمون دیگر بیت پنجاه و نهم
بیت پنجاه و پنجم مضمون دیگر بیت شصتم
بیت پنجاه و ششم مضمون دیگر بیت شصت و یکم
بیت پنجاه و هفتم مضمون دیگر بیت شصت و دوم
بیت پنجاه و هشتم مضمون دیگر بیت شصت و سوم
بیت پنجاه و نهم مضمون دیگر بیت شصت و چهارم
بیت شصتم مضمون دیگر بیت شصت و پنجم
بیت شصت و یکم مضمون دیگر بیت شصت و ششم
بیت شصت و دوم مضمون دیگر بیت شصت و هفتم
بیت شصت و سوم مضمون دیگر بیت شصت و هشتم
بیت شصت و چهارم مضمون دیگر بیت شصت و نهم
بیت شصت و پنجم مضمون دیگر بیت هفتادم
بیت شصت و ششم مضمون دیگر بیت هفتاد و یکم
بیت شصت و هفتم مضمون دیگر بیت هفتاد و دوم
بیت شصت و هشتم مضمون دیگر بیت هفتاد و سوم
بیت شصت و نهم مضمون دیگر بیت هفتاد و چهارم
بیت هفتادم مضمون دیگر بیت هفتاد و پنجم
بیت هفتاد و یکم مضمون دیگر بیت هفتاد و ششم
بیت هفتاد و دوم مضمون دیگر بیت هفتاد و هفتم
بیت هفتاد و سوم مضمون دیگر بیت هفتاد و هشتم
بیت هفتاد و چهارم مضمون دیگر بیت هفتاد و نهم
بیت هفتاد و پنجم مضمون دیگر بیت هشتادم
بیت هفتاد و ششم مضمون دیگر بیت هشتاد و یکم
بیت هفتاد و هفتم مضمون دیگر بیت هشتاد و دوم
بیت هفتاد و هشتم مضمون دیگر بیت هشتاد و سوم
بیت هفتاد و نهم مضمون دیگر بیت هشتاد و چهارم
بیت هشتادم مضمون دیگر بیت هشتاد و پنجم
بیت هشتاد و یکم مضمون دیگر بیت هشتاد و ششم
بیت هشتاد و دوم مضمون دیگر بیت هشتاد و هفتم
بیت هشتاد و سوم مضمون دیگر بیت هشتاد و هشتم
بیت هشتاد و چهارم مضمون دیگر بیت هشتاد و نهم
بیت هشتاد و پنجم مضمون دیگر بیت نودم
بیت هشتاد و ششم مضمون دیگر بیت نود و یکم
بیت هشتاد و هفتم مضمون دیگر بیت نود و دوم
بیت هشتاد و هشتم مضمون دیگر بیت نود و سوم
بیت هشتاد و نهم مضمون دیگر بیت نود و چهارم
بیت نودم مضمون دیگر بیت نود و پنجم
بیت نود و یکم مضمون دیگر بیت نود و ششم
بیت نود و دوم مضمون دیگر بیت نود و هفتم
بیت نود و سوم مضمون دیگر بیت نود و هشتم
بیت نود و چهارم مضمون دیگر بیت نود و نهم
بیت نود و پنجم مضمون دیگر بیت صدم
بیت نود و ششم مضمون دیگر بیت صد و یکم
بیت نود و هفتم مضمون دیگر بیت صد و دوم
بیت نود و هشتم مضمون دیگر بیت صد و سوم
بیت نود و نهم مضمون دیگر بیت صد و چهارم
بیت صدم مضمون دیگر بیت صد و پنجم
بیت صد و یکم مضمون دیگر بیت صد و ششم
بیت صد و دوم مضمون دیگر بیت صد و هفتم
بیت صد و سوم مضمون دیگر بیت صد و هشتم
بیت صد و چهارم مضمون دیگر بیت صد و نهم
بیت صد و پنجم مضمون دیگر بیت صد و دهم
بیت صد و ششم مضمون دیگر بیت صد و یازدهم
بیت صد و هفتم مضمون دیگر بیت صد و دوازدهم
بیت صد و هشتم مضمون دیگر بیت صد و سیزدهم
بیت صد و نهم مضمون دیگر بیت صد و چهاردهم
بیت صد و دهم مضمون دیگر بیت صد و پانزدهم
بیت صد و یازدهم مضمون دیگر بیت صد و شانزدهم
بیت صد و دوازدهم مضمون دیگر بیت صد و هفدهم
بیت صد و سیزدهم مضمون دیگر بیت صد و هجدهم
بیت صد و چهاردهم مضمون دیگر بیت صد و نوزدهم
بیت صد و پانزدهم مضمون دیگر بیت صد و بیستم
بیت صد و شانزدهم مضمون دیگر بیت صد و بیست و یکم
بیت صد و هفدهم مضمون دیگر بیت صد و بیست و دوم
بیت صد و هجدهم مضمون دیگر بیت صد و بیست و سوم
بیت صد و نوزدهم مضمون دیگر بیت صد و بیست و چهارم
بیت صد و بیستم مضمون دیگر بیت صد و بیست و پنجم
بیت صد و بیست و یکم مضمون دیگر بیت صد و بیست و ششم
بیت صد و بیست و دوم مضمون دیگر بیت صد و بیست و هفتم
بیت صد و بیست و سوم مضمون دیگر بیت صد و بیست و هشتم
بیت صد و بیست و چهارم مضمون دیگر بیت صد و بیست و نهم
بیت صد و بیست و پنجم مضمون دیگر بیت صد و سی ام
بیت صد و بیست و ششم مضمون دیگر بیت صد و سی و یکم
بیت صد و بیست و هفتم مضمون دیگر بیت صد و سی و دوم
بیت صد و بیست و هشتم مضمون دیگر بیت صد و سی و سوم
بیت صد و بیست و نهم مضمون دیگر بیت صد و سی و چهارم
بیت صد و سی ام مضمون دیگر بیت صد و سی و پنجم
بیت صد و سی و یکم مضمون دیگر بیت صد و سی و ششم
بیت صد و سی و دوم مضمون دیگر بیت صد و سی و هفتم
بیت صد و سی و سوم مضمون دیگر بیت صد و سی و هشتم
بیت صد و سی و چهارم مضمون دیگر بیت صد و سی و نهم
بیت صد و سی و پنجم مضمون دیگر بیت صد و چهلم
بیت صد و سی و ششم مضمون دیگر بیت صد و چهل و یکم
بیت صد و سی و هفتم مضمون دیگر بیت صد و چهل و دوم
بیت صد و سی و هشتم مضمون دیگر بیت صد و چهل و سوم
بیت صد و سی و نهم مضمون دیگر بیت صد و چهل و چهارم
بیت صد و چهلم مضمون دیگر بیت صد و چهل و پنجم
بیت صد و چهل و یکم مضمون دیگر بیت صد و چهل و ششم
بیت صد و چهل و دوم مضمون دیگر بیت صد و چهل و هفتم
بیت صد و چهل و سوم مضمون دیگر بیت صد و چهل و هشتم
بیت صد و چهل و چهارم مضمون دیگر بیت صد و چهل و نهم
بیت صد و چهل و پنجم مضمون دیگر بیت صد و پنجاهم
بیت صد و چهل و ششم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و یکم
بیت صد و چهل و هفتم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و دوم
بیت صد و چهل و هشتم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و سوم
بیت صد و چهل و نهم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و چهارم
بیت صد و پنجاهم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و پنجم
بیت صد و پنجاه و یکم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و ششم
بیت صد و پنجاه و دوم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و هفتم
بیت صد و پنجاه و سوم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و هشتم
بیت صد و پنجاه و چهارم مضمون دیگر بیت صد و پنجاه و نهم
بیت صد و پنجاه و پنجم مضمون دیگر بیت صد و شصتم
بیت صد و پنجاه و ششم مضمون دیگر بیت صد و شصت و یکم
بیت صد و پنجاه و هفتم مضمون دیگر بیت صد و شصت و دوم
بیت صد و پنجاه و هشتم مضمون دیگر بیت صد و شصت و سوم
بیت صد و پنجاه و نهم مضمون دیگر بیت صد و شصت و چهارم
بیت صد و شصتم مضمون دیگر بیت صد و شصت و پنجم
بیت صد و شصت و یکم مضمون دیگر بیت صد و شصت و ششم
بیت صد و شصت و دوم مضمون دیگر بیت صد و شصت و هفتم
بیت صد و شصت و سوم مضمون دیگر بیت صد و شصت و هشتم
بیت صد و شصت و چهارم مضمون دیگر بیت صد و شصت و نهم
بیت صد و شصت و پنجم مضمون دیگر بیت صد و هفتادم
بیت صد و شصت و ششم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و یکم
بیت صد و شصت و هفتم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و دوم
بیت صد و شصت و هشتم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و سوم
بیت صد و شصت و نهم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و چهارم
بیت صد و هفتادم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و پنجم
بیت صد و هفتاد و یکم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و ششم
بیت صد و هفتاد و دوم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و هفتم
بیت صد و هفتاد و سوم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و هشتم
بیت صد و هفتاد و چهارم مضمون دیگر بیت صد و هفتاد و نهم
بیت صد و هفتاد و پنجم مضمون دیگر بیت صد و هشتادم
بیت صد و هفتاد و ششم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و یکم
بیت صد و هفتاد و هفتم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و دوم
بیت صد و هفتاد و هشتم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و سوم
بیت صد و هفتاد و نهم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و چهارم
بیت صد و هشتادم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و پنجم
بیت صد و هشتاد و یکم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و ششم
بیت صد و هشتاد و دوم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و هفتم
بیت صد و هشتاد و سوم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و هشتم
بیت صد و هشتاد و چهارم مضمون دیگر بیت صد و هشتاد و نهم
بیت صد و هشتاد و پنجم مضمون دیگر بیت صد و نودم
بیت صد و هشتاد و ششم مضمون دیگر بیت صد و نود و یکم
بیت صد و هشتاد و هفتم مضمون دیگر بیت صد و نود و دوم
بیت صد و هشتاد و هشتم مضمون دیگر بیت صد و نود و سوم
بیت صد و هشتاد و نهم مضمون دیگر بیت صد و نود و چهارم
بیت صد و نودم مضمون دیگر بیت صد و نود و پنجم
بیت صد و نود و یکم مضمون دیگر بیت صد و نود و ششم
بیت صد و نود و دوم مضمون دیگر بیت صد و نود و هفتم
بیت صد و نود و سوم مضمون دیگر بیت صد و نود و هشتم
بیت صد و نود و چهارم مضمون دیگر بیت صد و نود و نهم
بیت صد و نود و پنجم مضمون دیگر بیت دویستم
بیت صد و نود و ششم مضمون دیگر بیت دویست و یکم
بیت صد و نود و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و دوم
بیت صد و نود و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و سوم
بیت صد و نود و نهم مضمون دیگر بیت دویست و چهارم
بیت دویستم مضمون دیگر بیت دویست و پنجم
بیت دویست و یکم مضمون دیگر بیت دویست و ششم
بیت دویست و دوم مضمون دیگر بیت دویست و هفتم
بیت دویست و سوم مضمون دیگر بیت دویست و هشتم
بیت دویست و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و نهم
بیت دویست و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و دهم
بیت دویست و ششم مضمون دیگر بیت دویست و یازدهم
بیت دویست و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و دوازدهم
بیت دویست و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و سیزدهم
بیت دویست و نهم مضمون دیگر بیت دویست و چهاردهم
بیت دویست و دهم مضمون دیگر بیت دویست و پانزدهم
بیت دویست و یازدهم مضمون دیگر بیت دویست و شانزدهم
بیت دویست و دوازدهم مضمون دیگر بیت دویست و هفدهم
بیت دویست و سیزدهم مضمون دیگر بیت دویست و هجدهم
بیت دویست و چهاردهم مضمون دیگر بیت دویست و نوزدهم
بیت دویست و پانزدهم مضمون دیگر بیت دویست و بیستم
بیت دویست و شانزدهم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و یکم
بیت دویست و هفدهم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و دوم
بیت دویست و هجدهم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و سوم
بیت دویست و نوزدهم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و چهارم
بیت دویست و بیستم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و پنجم
بیت دویست و بیست و یکم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و ششم
بیت دویست و بیست و دوم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و هفتم
بیت دویست و بیست و سوم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و هشتم
بیت دویست و بیست و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و بیست و نهم
بیت دویست و بیست و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و سی ام
بیت دویست و بیست و ششم مضمون دیگر بیت دویست و سی و یکم
بیت دویست و بیست و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و سی و دوم
بیت دویست و بیست و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و سی و سوم
بیت دویست و بیست و نهم مضمون دیگر بیت دویست و سی و چهارم
بیت دویست و سی ام مضمون دیگر بیت دویست و سی و پنجم
بیت دویست و سی و یکم مضمون دیگر بیت دویست و سی و ششم
بیت دویست و سی و دوم مضمون دیگر بیت دویست و سی و هفتم
بیت دویست و سی و سوم مضمون دیگر بیت دویست و سی و هشتم
بیت دویست و سی و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و سی و نهم
بیت دویست و سی و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و چهلم
بیت دویست و سی و ششم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و یکم
بیت دویست و سی و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و دوم
بیت دویست و سی و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و سوم
بیت دویست و سی و نهم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و چهارم
بیت دویست و چهلم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و پنجم
بیت دویست و چهل و یکم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و ششم
بیت دویست و چهل و دوم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و هفتم
بیت دویست و چهل و سوم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و هشتم
بیت دویست و چهل و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و چهل و نهم
بیت دویست و چهل و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاهم
بیت دویست و چهل و ششم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و یکم
بیت دویست و چهل و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و دوم
بیت دویست و چهل و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و سوم
بیت دویست و چهل و نهم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و چهارم
بیت دویست و پنجاهم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و پنجم
بیت دویست و پنجاه و یکم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و ششم
بیت دویست و پنجاه و دوم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و هفتم
بیت دویست و پنجاه و سوم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و هشتم
بیت دویست و پنجاه و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و پنجاه و نهم
بیت دویست و پنجاه و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و شصتم
بیت دویست و پنجاه و ششم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و یکم
بیت دویست و پنجاه و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و دوم
بیت دویست و پنجاه و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و سوم
بیت دویست و پنجاه و نهم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و چهارم
بیت دویست و شصتم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و پنجم
بیت دویست و شصت و یکم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و ششم
بیت دویست و شصت و دوم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و هفتم
بیت دویست و شصت و سوم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و هشتم
بیت دویست و شصت و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و شصت و نهم
بیت دویست و شصت و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و هفتادم
بیت دویست و شصت و ششم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و یکم
بیت دویست و شصت و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و دوم
بیت دویست و شصت و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و سوم
بیت دویست و شصت و نهم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و چهارم
بیت دویست و هفتادم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و پنجم
بیت دویست و هفتاد و یکم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و ششم
بیت دویست و هفتاد و دوم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و هفتم
بیت دویست و هفتاد و سوم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و هشتم
بیت دویست و هفتاد و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و هفتاد و نهم
بیت دویست و هفتاد و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و هشتادم
بیت دویست و هفتاد و ششم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و یکم
بیت دویست و هفتاد و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و دوم
بیت دویست و هفتاد و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و سوم
بیت دویست و هفتاد و نهم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و چهارم
بیت دویست و هشتادم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و پنجم
بیت دویست و هشتاد و یکم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و ششم
بیت دویست و هشتاد و دوم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و هفتم
بیت دویست و هشتاد و سوم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و هشتم
بیت دویست و هشتاد و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و هشتاد و نهم
بیت دویست و هشتاد و پنجم مضمون دیگر بیت دویست و نودم
بیت دویست و هشتاد و ششم مضمون دیگر بیت دویست و نود و یکم
بیت دویست و هشتاد و هفتم مضمون دیگر بیت دویست و نود و دوم
بیت دویست و هشتاد و هشتم مضمون دیگر بیت دویست و نود و سوم
بیت دویست و هشتاد و نهم مضمون دیگر بیت دویست و نود و چهارم
بیت دویست و نودم مضمون دیگر بیت دویست و نود و پنجم
بیت دویست و نود و یکم مضمون دیگر بیت دویست و نود و ششم
بیت دویست و نود و دوم مضمون دیگر بیت دویست و نود و هفتم
بیت دویست و نود و سوم مضمون دیگر بیت دویست و نود و هشتم
بیت دویست و نود و چهارم مضمون دیگر بیت دویست و نود و نهم
بیت دویست و نود و پنجم مضمون دیگر بیت سیصدم
بیت دویست و نود و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و یکم
بیت دویست و نود و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و دوم
بیت دویست و نود و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و سوم
بیت دویست و نود و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و چهارم
بیت سیصدم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجم
بیت سیصد و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و ششم
بیت سیصد و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتم
بیت سیصد و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتم
بیت سیصد و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و نهم
بیت سیصد و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و دهم
بیت سیصد و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و یازدهم
بیت سیصد و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و دوازدهم
بیت سیصد و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و سیزدهم
بیت سیصد و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و چهاردهم
بیت سیصد و دهم مضمون دیگر بیت سیصد و پانزدهم
بیت سیصد و یازدهم مضمون دیگر بیت سیصد و شانزدهم
بیت سیصد و دوازدهم مضمون دیگر بیت سیصد و هفدهم
بیت سیصد و سیزدهم مضمون دیگر بیت سیصد و هجدهم
بیت سیصد و چهاردهم مضمون دیگر بیت سیصد و نوزدهم
بیت سیصد و پانزدهم مضمون دیگر بیت سیصد و بیستم
بیت سیصد و شانزدهم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و یکم
بیت سیصد و هفدهم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و دوم
بیت سیصد و هجدهم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و سوم
بیت سیصد و نوزدهم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و چهارم
بیت سیصد و بیستم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و پنجم
بیت سیصد و بیست و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و ششم
بیت سیصد و بیست و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و هفتم
بیت سیصد و بیست و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و هشتم
بیت سیصد و بیست و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و بیست و نهم
بیت سیصد و بیست و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و سی ام
بیت سیصد و بیست و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و یکم
بیت سیصد و بیست و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و دوم
بیت سیصد و بیست و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و سوم
بیت سیصد و بیست و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و چهارم
بیت سیصد و سی ام مضمون دیگر بیت سیصد و سی و پنجم
بیت سیصد و سی و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و ششم
بیت سیصد و سی و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و هفتم
بیت سیصد و سی و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و هشتم
بیت سیصد و سی و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و سی و نهم
بیت سیصد و سی و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و چهلم
بیت سیصد و سی و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و یکم
بیت سیصد و سی و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و دوم
بیت سیصد و سی و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و سوم
بیت سیصد و سی و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و چهارم
بیت سیصد و چهلم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و پنجم
بیت سیصد و چهل و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و ششم
بیت سیصد و چهل و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و هفتم
بیت سیصد و چهل و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و هشتم
بیت سیصد و چهل و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و چهل و نهم
بیت سیصد و چهل و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاهم
بیت سیصد و چهل و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و یکم
بیت سیصد و چهل و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و دوم
بیت سیصد و چهل و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و سوم
بیت سیصد و چهل و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و چهارم
بیت سیصد و پنجاهم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و پنجم
بیت سیصد و پنجاه و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و ششم
بیت سیصد و پنجاه و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و هفتم
بیت سیصد و پنجاه و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و هشتم
بیت سیصد و پنجاه و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و پنجاه و نهم
بیت سیصد و پنجاه و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و شصتم
بیت سیصد و پنجاه و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و یکم
بیت سیصد و پنجاه و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و دوم
بیت سیصد و پنجاه و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و سوم
بیت سیصد و پنجاه و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و چهارم
بیت سیصد و شصتم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و پنجم
بیت سیصد و شصت و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و ششم
بیت سیصد و شصت و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و هفتم
بیت سیصد و شصت و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و هشتم
بیت سیصد و شصت و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و شصت و نهم
بیت سیصد و شصت و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتادم
بیت سیصد و شصت و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و یکم
بیت سیصد و شصت و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و دوم
بیت سیصد و شصت و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و سوم
بیت سیصد و شصت و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و چهارم
بیت سیصد و هفتادم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و پنجم
بیت سیصد و هفتاد و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و ششم
بیت سیصد و هفتاد و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و هفتم
بیت سیصد و هفتاد و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و هشتم
بیت سیصد و هفتاد و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و هفتاد و نهم
بیت سیصد و هفتاد و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتادم
بیت سیصد و هفتاد و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و یکم
بیت سیصد و هفتاد و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و دوم
بیت سیصد و هفتاد و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و سوم
بیت سیصد و هفتاد و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و چهارم
بیت سیصد و هشتادم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و پنجم
بیت سیصد و هشتاد و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و ششم
بیت سیصد و هشتاد و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و هفتم
بیت سیصد و هشتاد و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و هشتم
بیت سیصد و هشتاد و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و هشتاد و نهم
بیت سیصد و هشتاد و پنجم مضمون دیگر بیت سیصد و نودم
بیت سیصد و هشتاد و ششم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و یکم
بیت سیصد و هشتاد و هفتم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و دوم
بیت سیصد و هشتاد و هشتم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و سوم
بیت سیصد و هشتاد و نهم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و چهارم
بیت سیصد و نودم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و پنجم
بیت سیصد و نود و یکم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و ششم
بیت سیصد و نود و دوم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و هفتم
بیت سیصد و نود و سوم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و هشتم
بیت سیصد و نود و چهارم مضمون دیگر بیت سیصد و نود و نهم
بیت سیصد و نود و پنجم مضمون دیگر بیت چهارصدم
بیت سیصد و نود و ششم مضمون دیگر بیت چهارصد و یکم
بیت سیصد و نود و هفتم مضمون دیگر بیت چهارصد و دوم
بیت سیصد و نود و هشتم مضمون دیگر بیت چهارصد و سوم
بیت سیصد و نود و نهم مضمون دیگر بیت چهارصد و چهارم
بیت چهارصدم مضمون دیگر بیت چهارصد و پنجم
بیت چهارصد و یکم مضمون دیگر بیت چهارصد و ششم
بیت چهارصد و دوم مضمون دیگر بیت چهارصد و هفتم
بیت چهارصد و سوم مضمون دیگر بیت چهارصد و هشتم
بیت چهارصد و چهارم مضمون دیگر بیت چهارصد و نهم
بیت چهارصد و پنجم مضمون دیگر بیت چهارصد و دهم
بیت چهارصد و ششم مضمون دیگر بیت چهارصد و یازدهم
بیت چهارصد و هفتم مضمون دیگر بیت چهارصد و دوازدهم
بیت چهارصد و هشتم مضمون دیگر بیت چهارصد و سیزدهم
بیت چهارصد و نهم مضمون دیگر بیت چهارصد و چهاردهم
بیت چهارصد و دهم مضمون دیگر بیت چهارصد و پانزدهم
بیت چهارصد و یازدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و شانزدهم
بیت چهارصد و دوازدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و هفدهم
بیت چهارصد و سیزدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و هجدهم
بیت چهارصد و چهاردهم مضمون دیگر بیت چهارصد و نوزدهم
بیت چهارصد و پانزدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیستم
بیت چهارصد و شانزدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و یکم
بیت چهارصد و هفدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و دوم
بیت چهارصد و هجدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و سوم
بیت چهارصد و نوزدهم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و چهارم
بیت چهارصد و بیستم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و پنجم
بیت چهارصد و بیست و یکم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و ششم
بیت چهارصد و بیست و دوم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و هفتم
بیت چهارصد و بیست و سوم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و هشتم
بیت چهارصد و بیست و چهارم مضمون دیگر بیت چهارصد و بیست و نهم
بیت چهارصد و بیست و پنجم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی ام
بیت چهارصد و بیست و ششم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و یکم
بیت چهارصد و بیست و هفتم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و دوم
بیت چهارصد و بیست و هشتم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و سوم
بیت چهارصد و بیست و نهم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و چهارم
بیت چهارصد و سی ام مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و پنجم
بیت چهارصد و سی و یکم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و ششم
بیت چهارصد و سی و دوم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و هفتم
بیت چهارصد و سی و سوم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و هشتم
بیت چهارصد و سی و چهارم مضمون دیگر بیت چهارصد و سی و نهم
بیت چهارصد و سی و پنجم مضمون دیگر بیت چهارصد و چهلم
بیت چهارصد و سی و ششم مضمون

شکستے[۱] کز و خون بخارا رسید
ہم از دل شکستے بہ دارا رسید

شکستہ دل آمد بہ میدان فراز
دلِ کبک نشکست زان جرّہ باز

چو در دولتش دل فروزی نبود
ز کارِ تو از خاک روزی نہ بود

دگر بار کردش سکندر سوال
کہ اے مہربان پیر دیرینہ سال

شنیدم کہ رستم سوارِ دلیر
بہ تنہا گپوے کرد سے چو شیر

کجا او بہ تنہا زدے بر سپاہ
گریز او فتادے دران رزم گاہ

غریب آیدم کز یکے تیغ تیز
چگونہ رسد لشکرے را گریز

بہ پاسخ[۲] چنین گفت پیر کہن
کہ گردندہ باشد زبان در سخن

چنان بود پرخاش رستم درست
کہ لشکر کشان را فگندے نخست

چو لشکر کشی او فتادی بہ تیغ
گرفتندے از بیم لشکر دریغ

کسے کو بہ تنہا سپاہے شکست
بدین چارہ شد عدو چیرہ دست

وگرنہ نگنجد کہ در کارزار
گریزد یکے لشکر از یک سوار

دگر بار[۳] گفت بمن گوے باز
کہ بازوے بہمن چرا شد دراز

چرا کشت بہمن فرامرز را
بخون غرق کرد آن تن البرز را

---

۱ در (شکستی) کرد آہ یعنی شکستگی کہ از ان در دل ہنگ خاندان افتاد و بسبب شکستن دل در تن کی بود کہ بدر رسید ۱۲ منہ

۲ تولد پاسخ چنین گفت آہ معنای کلام ایست کہ سخن زبان دار است کہ از زبان دیگران نقل کند ۱۲ منہ

۳ ہمہ ایں بیت در نسخہ الف نیست و در ان بجای ایں بیت ہمین قدر است کہ گفت بہمن چرا کشت رستم را و ہمچنین در نسخہ ب و ج و د و ہ و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ہمین بیت ہم نیست و در نسخہ ب و ج و د و ہ و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ہمین بیت ہم نیست ۱۲ منہ

چرا مو بدانش نداوند پند — کزان خاندان دور دارد گزند

چنین داد پاسخ جهاندیده مرد — که بهمن بآن آذرها بین چه کرد

سرانجام کاشفته شد راه او — دم آذرها شد وطنگاه او

چو زد دهره بر پهلوانی درخت[۱۱] — شد از خانه دولتش تاج و تخت

که دیدند کو پای در خون فشرد[۱۲] — کزان خون سرانجام کینه ببرد

سکندر[۱۳] ملبرزیدزان یاد کرد — چو برگ خزان لرزد از باد سرد

ز خونخواه دارا هراسنده گشت — که آسان نشاید برین پل گذشت

وگر باره درخواست کان هوشمند — در درج گوهر کشاید ز بند

فرو گوید از گردش روزگار — جهانجوی را آنچه آید بکار

پس از آفرین پر بیدار بخت — چنین گفت با صاحب تاج و تخت

که ملک[۱۴] جهان گرچه فرخ پیست — مزن دست سخت اندرین شاخ بست

ز تاریخ نوتا به عهد کهن — که ماند که با ما بگوید سخن

کجا رستم و زال و سام و نریمان — فریدون فرهنگ جمشید جام

زمین خورد و با خورد شان دیر نیست — هنوزش ز خوردن شکم سیر نیست

گذشتند و ما نیز هم بگذریم
که چون مهرهٔ عقد یک دیگریم

مزن پنج نوبت درین چار طاق
که بی شش جهت نیست این نه رواق

جهان چون تو داری جهاندار باش
چو خفتند خصمان تو بیدار باش

سر از عالم ترسگاری برآر
مترس از کسی کو نشد ترسگار

رها کن رهی کان زیان آورد
زهی بد خلل در کمان آورد

گرا باز گونه بود پیرهن
نه حاجت بود بار گشتن به تن

تو زان ره که شد باز گونه نورد
بخواه از خدا حاجتِ باز گرد

چه بندی دلِ خود بران ملک و مال
که هستش بسی رنج بیشی وبال

بدانش ترا راهنمون کرده اند
که مالِ ترا حکمِ خون کرده اند

ترنجد گلوئی که بی خون بود
خفه گردد از خونش افزون بود

هر آن مال کاید درین دستگاه
بر و خفته دان تندمارِ سیاه

ستونانِ این طاق آراسته
ستونی تهی دار از خواسته

چو در طاق این صفه خواهیم خفت
چه باید شدن با سیه یار جفت

دل از بند بیهوده آزاد کن
ستمگر نه داد کن داد کن

---

۱ قوله گذشتند ومایز هم بگذریم
ای مراد از مهره مهره نسیه ۱۲
۲ قوله سر از عالم ترسگاری برآر
ای خوف خدا است
در اکثر نسخ ترس
از کسی واقع است
ای مناسب است
تا مفهوم مخالف قول
شیخ گردد که ازان کس ترس مدار
والله اعلم بحقیقة الحال ۱۲
۳ قوله توزان

زبیدادِ دارا به ار بگذری
گر او بود دارا تو اسکندری

ببین[۵۱] تا چه دارا بدید از جهان
تو نیز آن مکن تا نه بینی همان

چه کردی ببین تا جهان یافتی
همان کن که اقبال ازان یافتی

شه[۵۲] از پاسخ پرفروتوت سال
گرفت آن سخن را مبارک بفال

ز خلعت گزین کرد و بنواختش
بسے گنج و زر پیشکش ساختش

بزرگانِ ایران ز فرهنگِ او
تراز[۵۳] و نهادند در سنگ او

ستایندگان از درِ بارگاه
ستایش گرفتند بر بزم شاه

کزین بارگه گر چراغے نشست
فروزنده خورشیدے آمد بدست

زما گر شبے رفت روزے رسید
گلے رفت و گلشن فروزے رسید

جوے زر ز جوینده روے تافت
فرودید زر حسب و گنجینه یافت

ز دریا دلِ شاه دریا شکوه
نوازش بسے کرد با آن گروه

چو دیدند شه را رعیت نواز
زبیدادِ دارا کشادند راز

که تا دور او بود در گرم و سرد
کس از پیشهٔ خویشتن برنخورد

بهیکان در آویخته بد سگال
کسے را امانت نه بر خون و مال

[۵۱] فردوسی بین تا چه
[۵۲] ز پاسخ پرفروتوت سال
[۵۳] تراز و نهادند در سنگ او

ز خلق آنچنان بردم پسندیدا — که سنگ و نیاید چندا وندرا
تظلم کنان رفت زین مرز بوم — مروت به یونان و مردے بروم
کسے را که نزدیک او سنگ بود — ز چندین سپاه آن دو سر هنگ بود
چو بد گوهران را قوی کرد دست — جهان بین که چون گوهرش را شکست
سیر بر بزرگان بخرد ان سپرد — ببین تا سرانجام چون گشت خرد
نه بس داوری باشد آن سست رای — که سختی رساند بخلق خدای
گرانمایگان را در آرد شکست — فرومایگان را کند چیره دست
نه خسرو شد آنکس که خس پرورست — خسے دیگر و خسروے دیگرست
نماند ه درین ملک بخشایشے — نه در شهر و در کشور آسایشے
خرا شیده از کینها سینها — شده عصمت از قفل گنجینها
خرابی درآمد بهر پیشه — تبر زین کجا باشد اندیشه
که پیشه ور از پیشه بگریخته — بکار دگر کس درآویخته
بیابانیان پهلوانی کنند — ملکزادگان دشتبانی کنند
جهان را نماند عمارت بسے — چو از شغل خود بگذرد هر کسے

ل۱ قولہ بس داوری الخ گوید کہ بس داوری کہ مرکب باشد از بای مصدری و بس صاحب داوری وجود بسیار باشد الخ

ل۲ گرانمایگان را الخ گوید کہ گرانمایگان را الخ

کشاورز شغل سپه ساز کرد
سپاهی کشاورزی آغاز کرد

اگر پیش ازین داد گر خفته بود
همان اختر گیتی آشفته بود

کنون داد گر هست فیروزمند
ازینگونه بیداد تا چند و چند

هراسید شد زین سخن شهریار
منادی برانگیخت از هر دیار

که هر پیشه ور پیشهٔ خود کند
جزین گر چه نیکی کند بد کند

کشاورز بر گاو بندد لباد
ز گاوآهن و گاو جوید مراد

سپاهی برآئین خود ره برد
همان شهر ازو شغل خود نگذرد

نگردد کسی جز پی کار خویش
همان پیشهٔ اصلی آرد بپیش

ز پیشه گریزنده را باز جست
بآن پیشه دادش که بودش نخست

عملهای هر یک پدیدار کرد
همه کار عالم سزاوار کرد

جهان را ز ویرانی عهد پیش
بآبادی آورد در عهد خویش

جهان داشت بر دولت خویش راست
جهان داشتن زیرکان را سزاست

بیا ساقی از شادی نوش و ناز
یکی شربت آمیز عاشق نواز

بتشنه دهٔ آن شربت دلفریب
که تشنه ندارد ز شربت شکیب

رفتن سکندر در عجم و خراب نمودن آتشکده‌ها

سپندے بیار اے جہاندیدہ پیر
کہ چشمک زنان شیشۂ مے کنم

ولیکن چو پیوزم از دل سپند
خطرہاے رہزن درین رہ بسے ست

چہ عمریست کو راز چندین خطر
بہ ارپاے زین پایہ بیرون نہم

گزارندۂ داستانہاے پیش
کہ چون دین دہقان بر آتش نشست

سکندر بفرمود کایرانیان
ہمان دین دیرینہ را نو کنند

مغان را بہ آتش سپارند رخت
چنان بود رسم اندر آن روزگار

برآتش فشان در شبستان میر
زچشم بد اندیشہ مے کنم

بمن چشم بد چون رساند گزند
کسے کین ندارد چہ فارغ کسے ست

بافسونگری برد باید بسے
نہنبن برین دیگ پرخون نہم

چنین گوید از پیش عہدان خویش
بمرد آتش و سوخت آتش پرست

کشاید ز آتش پرستی میان
گرایش سوے دین خسرو کنند

برآتشکدہ کار گیرند سخت
کہ باشد در آتشگہ آموزگار

---

۵۱ قولہ سپندے الخ
بیارا ۱۲ از ظرافات
خسرو پرویز ست
کہ در ذیل حکایت
تعریف او علی الجمع
شاگنندہ خاکہ در
شاہنامہ سلطان محمود
سلطان محمود کہ پس
میتواند کہ پس
قصۃ الدین محمود خواجہ
باشد و نبھی گوید کہ مراد
ازاں ذات خود است
نظر بر آنکہ الشعر ۱۲ المرء بالکلام
لیکن ایں
بعید است ۱۲
حاصل آنکہ ای ہم
جہاندیدہ پیشوای

۵۲ پای فرخ چشم
زخم خاسہ
من در بار گاہ
سر محل عرض
آزمش
سخن من
خاسداں
۵۲ ۱۲ نہنبن
آہ نہنبن
وسکان
موجدہ
نور
وغیرہ
۱۲ سپہان

کند گنجہا را در و پاے بست
نباشد کسے را بران گنج دست

تو اگر کہ میراث خواری نداشت
بر آتشکدہ مالِ خود را گذاشت

بدان رسم کافاق را رنج بود
ہر آتشکدہ خانۂ گنج بود

سکندر چو کرد آن بنا ہا خراب
روان کرد گنجے چو دریاے آب

بر آتشکدہ کو گذر داشتے
بہ ناکندے آن گنج برداشتے

دگر رسم[۱] آن بود کآتش پرست
ہمہ سال با نو عروسان نشست

بنوروز[۲] جمشید و جشنِ سدہ
کہ نو گشتے آئینِ آتشکدہ

ز ہر سو عروسانِ نادیدہ شوے
ز خانہ بروں تاختندے بکوے

رخ آراستہ دستہا پر نگار
بشادی دویدندے از ہر کنار

مغانہ مے لعل برداشتہ
بیادِ مغان گردن افراشتہ

ز بر زین دہقان افسون زنند
بر آوردِ دودے بچرخ بلند

ہمہ کارشان شوخی و دلبری
گہ افسانہ گوئی گہ افسون گری

جز افسون چراغے[۳] نیفروختند
جز افسانہ چیزے نیاموختند

فروہشتہ گیسو شکن بر شکن
یکے پاے کوب و یکے دست زن

---

[۱] دگر رسم آن بود کآتش پرست
ہمہ سال با نو عروسان نشست

[۲] بنوروز جمشید و جشنِ سدہ
کہ نو گشتے آئینِ آتشکدہ

[۳] جز افسون چراغے نیفروختند
جز افسانہ چیزے نیاموختند

چو سرو سهی دسته گل بدست
سهی سرو زیبا بود گل بدست

سر سال گر گسنبد تیز رو
نشاط جهان را بود روز نو

یکی[۵۱] روز شان بود کز کوی و کاخ
بکام دل خویش میدان فراخ

جدا هر یکی بزمی آراستی
وز انجا بسی فتنه برخاستی

چو یک[۵۲] رسته شد عقد شاهنشهی
شد از فتنه بازار عالم تهی

بیک تاجور تخت باشد بلند
چو افزون شود ملک باید گزند

یکی تاجور بهتر از صد بود
که باران چو بسیار شد بد بود

چنان داد فرمان شه نیک رای
که رسم مغان کس نیارد بجای

گرامی عروسان نوشیده روی
بما در نمایند رخ یا بشوی

همه نقش[۵۳] نیرنگها پاره کرد
مغان را ز میخانه آواره کرد

جهان[۵۴] راز دانهای آلوده شست
نگهداشت بر خلق دین درست

بایران زمین آنچنان پشتیبی[۵۵]
نماند آتش هیچ زرتشتیی

دگر زان مجوسان گنجینه سنج[۵۶]
تا تشکده کس نیاگند گنج

همه نازنینان گلنار چهر
ز گلزار آتش بریدند مهر

[۵۱] کذا فی ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا و ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا

[۵۲] کذا فی ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا

[۵۳] کذا فی ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا

[۵۴] کذا فی ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا

[۵۵] کذا فی ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا

[۵۶] کذا فی ب و ج و د و ه و ز و ح و ط و ی و ک و ل و م و ن و س و ع و ف و ص و ق و ر و ش و ت و ث و خ و ذ و ض و ظ و غ و ا

چو شاه از جهان رسم آتش زدود
برآورد زآتش پرستنده دود

بفرمود تا مردم روزگار
جز ایزدپرستی ندارند کار

بدین حنیفی پناه آورند
همه پشت بر مهر و ماه آورند

چو شد ملک در ملکِ آن ملک بخش
بمیدان فراخی روان کرد رخش

بفرخندگی فتح را گشت جفت
بدانگونه کان نغز گوینده گفت

اگر بایدت تا بحکم نوی
دگرگونه رمزی زمن بشنوی

برون آر از آن نیهبار از گوش
که دیباے نورا کند ژنده پوش

بدان گونه گر چند بیدار مغز
شنیدم درین شیوه گفتار نغز

بسے نیز تاریخها داشتم
یکے حرف ناخوانده نگذاشتم

بهم کردم آن گنج آگنده را
ورق پارهاے پراگنده را

ازان کیمیاهاے پوشیده حرف
برانگیختم گنجدانِ شگرف

که چون شه زوار استد تاج و تخت
زپرکار موصل برون برد رخت

همان پارسی گوے دانا ے پیر
چنین گفت و شد گفت او دلپذیر

چو زهره به بابل درآمد نخست
زمار و تیان خاک آن بوم شست

سلاله فولاد تن بیشه اول بروزن
آزاده و دون بیشه دوم از الاکردن و دوال
فرود آوردن بمعنی از الاکردن و دوال
ساختن بمعنی شیر از
زنگ زنگار بمعنی آهن
معلک بمعنی آلتی که سرا در آن
آویزند
سنان سر نیزه
حنیف بمعنی مسلمان
خلیل الله لقب ابراهیم
ذی الحجه نام دهمین ماه
فطر اسلوب والا نژاد
الشه بمعنی ۲۰

سلاله فولاد تن بیشه اول بروزن
پوشنده حرف آوردن بمعنی
سگالنده بمعنی اندیشه
بهمان خرد ۱۲ ابد ۱۲۵۵
قوله تعالی پارسی گوی
آزاده دانای پیر اشارت
بزادی پیغمبر خواجه
دوالی بمعنی راوی معتبر
جنس گنبد دوالی
گفته او معتبر و معمول
بلبس ۱۳۰
قوله چو زهره بابل
آمد نخست
زمار و تیان خاک آن بوم شست
راهنمای مسعودی
پیرا را بابل
است
کتب قدیمه
مت و نظر بابل
سرکرده
دوم
دل
وبابل

بفرمود تا آتشِ موبدی
کشند از هنرمندی و بخردی

فسون نامهٔ ترند را تر کنند
وگرنه بزندان دفتر کنند

براهِ نیاحلق[1] را ره نمود
تفِ دود آتش ز دلها زدود

وز انجا بتدبیر آزادگان
درآمد سوی آذر آبادگان

بهر جا که او آتشے دید چیست
هم آتش فروکشت و هم ژند سُست

درآن خطه بود آتشے سنگ بست
که خواندی خرد سوز آتش پرست

صد شش هیربد بود با طوق زر
با تش پرستی کمر بر کمر

بفرمود کان آتشِ دیرسال
بجشنند و کردند یکسر زگال

چو آتش فروگشت زان جایگاه
روان کرد سوے بیابان سپاه

به آن نازنین شهر آراسته
که با خوشدلی بود و با خواسته

دلِ تاجور شادمانی گرفت
به شادی پئے کامرانی گرفت

بسے آتشِ هیربد را به کشت
بسے هیربد را دو تا کرد پشت

بهارے[2] کهن بود و چینی نگار
بسے خوشتر از باغ در نو بهار

به آئینِ زرتشت و رسمِ مجوس
بخدمت درآن خانه چندین عروس

[1] بمعنی جد پس مراد از نیاحلق آدم علیہ السلام باشد ۱۲

[2] سمن آره بهار سے بمعنی مطلق بهار است چنانچه از کلام آخوندان مشهود و معروف است ۱۲

همه آفت چشم و آشوب دل
زهر دل فرو رفت پایی به گل

چو برخواندی افسون آن دلفریب
ز دل هوش بردی ز جانها شکیب

به هاروتی از زهره دل برده بود
چو هاروت صد پیش او مرده بود

در و دختر جادو از نسل سام
پدر کرد آذر همایونش نام

سکندر چو فرمود کردن شتاب
بران خانه تا خانه گردد خراب

درین جادو از هیکل خویشتن
نمود اژدهائی بدان انجمن

چو دیدند خلق آتشین اژدها
دل خویش کردند ز آتش رها

ز بیمش چو افتان و خیزان شدند
بنزد سکندر گریزان شدند

که هست اژدهائی در آتشکده
چو قارون ره و مردم آتش زده

کسی کو بران اژدها بگذرد
همان ساعتش یا کشد یا خورد

شه از راز آن کیمیائی نهفت
ز دستور پرسید و دستور گفت

بلیناس داند چنین اژدها
که صاحب طلسمست و پرسازها

بلیناس را شاه گفت این خیال
چگونه نماید بما بدسگال

خردمند گفت این چنین پیکری
نداند نمودن جز افسونگری

اگر شاه خواهد شتاب آورم
سرِ اژدها در طناب آورم

جهاندار[۴۱] گفت انسیت بتیارهٔ
برو گر توانی بکن چارهٔ

خردمند شد سوی آتشکده
سیاه اژدها دید سر برزده

چو آن اژدها را بلیناس دید
رهِ آبگینه بر الماس دید

برانگیخت آن جادوِ ناشکیب
بسے جادوپهاے مردم فریب

نشد کارگر هیچ بر چاره ساز
سوِ جادوِ خویشتن گشت باز

هر آن جادوے کان نشد کارگر
بجادوے خود باز پس کرد سر

بچاره گرهی زیرکِ هوشمند
فسونِ[۴۲] فاینده را کرد بند

بوقتے که آن طالعِ آید بدست
کز و جادوے را در آید شکست

بفرمود[۴۳] کارند لختے سداب
بران اژدها زد چو بر آتش آب

بیک شعبده بست بازیش را
تبه کرد نیرنگ سازیش را

چو دختر چنان دید کان هوشمند
ز نیرنگ آن سحر بگشاد بند

بپایش در افتاد و زنهار خواست
بآزرم شاهِ جهان بار خواست

بلیناس چون روے آن ماه دید
تمناے خود را دران راه دید

بزنهار خویش استوارش داد | زجادوکشان رستگارش داد
بفرمود تا آتش افروختند | بآن آتش آتشکده سوختند
پریرو بیاورد و ابرو نزدیک شاه | که این ماه بود اژدهای سیاه
زنِ کارداناست و بسیار هوش | فلک را زنیرنگ پیچید گوش
ز قعرِ زمین برکشد چاه را | فرود آورد ز آسمان ماه را
زحل را بشوید سیاهی ز روی | شود در حصارِ بیک تار موی
بخوبی چه گویم پری پیکرے | پری را نباشد چنین پیکرے
سرِ زلفش از چنبرِ مشکناب | رسن کرده در گردنِ آفتاب
باقبال شه راه بر بستمش | همه نام و ناموس بشکستمش
زبون شد در آمد به زنهار من | سزد گر کند خسرو و یار من
وگر خدمتِ شاه را درخورست | مرا هم خداوند و هم خواهرست
چو شه دید رخسار آن دلفریب | برآراست تاهی از زر و زیب
بلینانس را داد کاین را تست | سزاوار مے خوردنِ جام تست
ولیکن مباش ایمن از رنگ او | مشو غافل از مکر و نیرنگِ او

۱۱ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
پری پیکری دارد و دلفریب | شانی از زنان سحر و نیرنگ و زیب
۱۲ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
نمودم باو راه از نیرنگ و راز | سرانجام کردم رسن در گلو
۱۳ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
زنان سحر و نیرنگ را ساختم | بدین راه بر تخت بنشاختم
۱۴ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
بشه راه بر تخت بنشاختم | بزیر اندر آوردم و تاختم
۱۵ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
بزیر اندر آوردم و تاختم | بنام و ناموس بشناختم
۱۶ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
بنام و ناموس بشناختم | در زنان و شان را بشکستم
۱۷ قبل از این بیت در بعضی نسخه‌ها این بیت آمده
در زنان و شان را بشکستم | بدین راه بر تخت بنشاختم

بلیناس بر شکر تسلیم شاه — رخ خویش مالید بر خاک راه

پریروی را با نوا خانه کرد — پری چند زنگونه دیوانه کرد

درم موخت زو جادوییها تمام — بلیناس جادوزان گشت نام

اگر جادوئی ور ستاره شناس — ز خود مرگ را در نه بندی هراس

بهم ساختند آن دو نیرنگ ساز — نکردند پنهان ز خود هیچ راز

بیاساقی آن آب جوی بهشت — درافگن بآن جام آتش پرست

ازآن آب و آتش بمیچان سرم — بمن ده کزان آب بآتش برم

رسیدن سکندر در اصفهان و خواستن رودشنک

چه فرخ کسی کو بهنگام دی — هم آتش نهد پیش و هم مرغ و می

بتی نارپستان بدست آورد — که در نارستان شکست آورد

ازآن نارون تا بوقت بهار — گهی نار خواهد گهی آب نار

برون آنگه آرد سر از کنج کاخ — که آرد برون سر شگوفه ز شاخ

جهان تازه گردد چو خرم بهشت — شنود خواب صحرا و غوله ز دشت

بگیرد سر زلف آن دلستان
ز خانه خرامان سوی گلستان

گل آگین کند چشمهٔ قندرا
بشادی گذارد دمی چندرا

گزارشگر دفتر خسروان
چنین کرد مهد گزارش روان

که چون در سپاهان کمر بست شاه
رسانید بر چرخ گردان کلاه

برآسود روزی دو در لهو و ناز
ز مشکوی دارا خبر جست باز

در هفت گنجینه را باز کرد
بر سم کیان خلعتی ساز کرد

ز مصری و رومی و چینی پرند
برآراست پیرایهٔ ارجمند

لباس گرانمایهٔ خسروی
که دل را نوا داد و جان را نوی

قصبهای زربفت و خزهای نرم
که پوشندگان را کند مغز گرم

ز جوهر بسی عقد آراسته
برآموده با آن بسی خواسته

بسی نافهٔ مشک ناکرده باز
ز بیضه بسی جامهٔ دل نواز

فرستاد یکسر بمشکوی شاه
سبرخی بدل کرد رنگ سیاه

بمرجان ز پیروزه بنشاند گرد
طلایه ز رامشگند بر لاجورد

بسنگ سیه بر زر سرخ سود
مگر بر محک زر همی آزمود

۱ قوله بیاسود
۲ قوله هفت گنجینه
۳ قوله قصبها

شبستانِ دارا ز تمام لشبست
بجای بنفشه گلِ سرخ رست

چو آراسته باغ پدرام را
برافروخت روی دلارام را

شکیبائی آورد روزی سه چار
که تا شگفد غنچهٔ نوبهار

عروسان[۱] به زیور کشی خو کنند
سر و فرق را نغز و نیکو کنند

تمنای گل در دماغ آورند
نظر سوی روشن چراغ آورند

به دستور شیرین زبان گفت چیز
زبان و قدم هر دو کشتای تیز

چه[۲] دانست کز سوگ چیزی نماند
رعونت بعذر آستین بر فشاند

بمشکوی[۳] دارا شو از ما بگوی
که اینجا بدان گشتم آزرم جوی

که تا روی مه روی دارا نزاد
بهینم کز دیده فرخنده باد

حصاری کشم در شبستانِ او
برآرم سر از زیر دستانِ او

یکی مهد زرین برآموده در
همه پیکر از لعل و فیروزه پر

ببر تا نشیند برو نازنین
خرامان شود آسمان بر زمین

دگر با دو پایان بزین زر
ز بهر پرستندگانش ببر

چو دستور دانا چنین دید رای
کمر بست و آورد فرمان بجای

[۱] قوله عروسان الخ آه مراد از عروسان داماد فرق قطعی کپیرل سر سوها افتاده و گاهی فی از آلمنی زاید پس انچه صاحب غیاث گفته که لفظ فرق اضافی است و مراد از سر و فرق یکیست راست نیست ۱۲ منه

[۲] قوله چه دانست الخ آه مراد از رعونت رعنائی و فرمان سوداست راست بر عذر پرد ایشان

[۳] قوله بمشکوی الخ آه مراد از مشکوی زنان سرای و مراد از آزرم حیا و شرم است ۱۲ منه

رهِ خانهٔ خاص دارا گرفت
همه خانه را در مدارا گرفت

درآمد بمشکوی شکین سرشت
چو آبِ روان کاید اندر بهشت

بهشتی پر از حور و زیبنده دید
فریبنده شد چون فریبنده دید

بآن[۱] سیب چهرانِ مردم فریب
همیکرد بازی چو مردم بسیب

نخستین[۲] حدیثی که آمد فرود
ز شه داد پوشیدگانرا درود

که[۳] مشکوی شه راز شه نور باد
دو تی از میانِ شما دور باد

اگر چرخِ گردان خطائی نمود
باین خانه دست آزمائی نبود

شه از جملهٔ آن زنِ یانهاکه رفت
گناهی ندارد در آنها که رفت

امیدم چنان شد سرانجام کار
که نومید ازان نیست امیدوار

باقبال این خانه را آورد
خداوندیِ خود بجای آورد

بفرمانِ دارا و فرهنگ خویش
نهد شغل پیوندرا پای پیش

جهان با دو شه را چنین ست کام
بعصمت سرای چنین نیک نام

که روشن شود روی چون عاج او
شود ژرف سنگ درة التاج او

بروشن رخش چشم روشن کند
بدان سرخ گل خانه گلشن کند

[۱] قول دارا بآن سیب
[۲] آمدن دارا بخانهٔ خاص
[۳] بازپرسی دارا از زنان

زوار اچنین در پذیرفت عهد
بمبه بردن اینک فرستاد مهد

جهاندار کانیجا عنان تاز کرد
تمنّاے این شغل را ساز کرد

زبانِ کسان بست زین گفتگوے
بپاے خود آمد باین جستجوے

پیروے را سوے مهد آورند
به ترتیب این کار جهد آورند

چنین[1] گفت بارے ازان ترجمان
که در سایهٔ شاه دائم بمان

کسِ[2] خانه هم خانه زادے شود
بباد آمده هم ببادے شود

بآبِ زر این نکته باید نوشت
شتربان درود آنچه خربنده کشت

کلهٔ گوشهٔ مهد او تاج ماست
زمین بوس آن مهد معراج ماست

اگر بنده گیرد سر افگنده ایم
وگر حفبت سازد همان بنده ایم

ز فرمانِ او سر نباید کشید
که فضل آمنین ست و زین کلید

اگر سر در آرد بدین شغل شاد
سرِ روشنک را در آرد به ماه

بکابین خسرو رضا داده ایم
که از تخمهٔ خسروان زاده ایم

بروزیکه فرمان دهد شهریار
که پیوندرا باشد آن اختیار

بدرگاهِ خسرو خرامش کنم
باین پرستیش رامش کنم

[1] ذوار چنین گفت بارگان آد ترجمان فحکم کنبان کی بدرگه فرماند ایچ تر از اشخص است کنبان ارسطو قیمده سنبل ال حرف اراقل کرد دارا ایجهر حاصل نموده ارسطو طالیس جمود ۱۲ عدد قلم تشت کس خانه کس خانه خود انبانوی اول تب خانه دانه زاد شخص کدر خاصت هم بر اول

[2] خانه باشد و از بهر آمد و رفتهای فاخته نشیمن کردن گاه یعنی شخص که در خانه زاده و پرورش یافته باشد و از بهر خدمت ماند و بجای آمده و آنچه پیران و بندگان کنند و بنده کند او نیز شود

چو دستور فرزانه پاسخ شنید — سوی شاه شد بار گفت آنچه دید
رخ شه برافروخت از خرّمی — که صید جواب خوشست آدمی
جوابیکه در گوش گردآورد — نیوشنده را دل بدرد آورد
بروزیکه طالع برومند بود — نظرها سزاوار پیوند بود
جهانجوی بر رسم آبای خویش — پریزاد را کرد همتای خویش
برسم[۱] کیان نیز پیمان گرفت — وفا در دل و مهر در جان گرفت
وزان[۲] بیعت از بهر تمکین او — بملک عجم بست کابین او
نفرمود تا کاردانان دهر — درآرایش آرند بازار و شهر
بمنسوج خوارزم و دیبای روم — مطرا کنند آن همه مرز و بوم
سپاهان بدانسان که میخواستند — بدیبای گوهر بیاراستند
کشیدند[۳] بر طرهٔ کوی و بام — شقایق نمطهای بیجاده فام
علمها بگردون برافراختند — جهان را نوآرایشی ساختند
پر از گل شده کوی و بازارها — دگرگونه شد سکهٔ کارها
نشاندند مطرب بهر برزنی — اغانی سرای و بربط زنی

۱ قدیم رسم کیان
آیین رسوم کاوه
۲ زین خوبی بجای اورده
در تاریخ سیستان این
کتاب را کرد
نگاشته شد بجای اورده
گیان دار اورنگ
۳ اسپرغم
فرازوران بیت
آه مراد از نقش
عقیقست زیرا که
بیت بجز عقیقست
بر طره تو کشیدند
آه نقشی خانه که طره
ایوان یعنی چون زلیست
بر پیش ایوان ساخته
بارانی حافظت
نیز نویسند و بهند
تنه تا بیری گویند
دریس صفحه طره
کوی و بام کی باشد
در مصرع دوم در
بعنی شقایق نمطها
وده بعنی نمطهای
است و مراد اینست
که گلزار باشد
بجای دیباهای
انعقاد کشته
تخلص ابو منصور
آفرین گشته
فتح قلن ازنده

۱ شکر ریز آن عود افروختند — عدو را چو عود و شکر سوختند

۲ ز حزان طرف تالبِ زنده رود — زمین زنده گشت از نوای سرود

ز بس رود خیزان که از مے زدند — لبِ رامشان رود را گزید

گلابِ صفاهان و مشکِ طراز — سرِ نافه و شیشه را کرد باز

شفق سرخ گل بست بر سور شاه — طبق پر شکر کرد خورشید و ماه

سپهر از شکر کوشکے ساخته — ز گل گنبد دیگر افراخته

همه بوم کشور ز شادی بجوش — مغنّی برآورده هر سو خروش

چو شب جلوه کرد از پرندِ سیاه — رخ و زلف آراست از مشک و ماه

۳ صدف بود گفتی مگر ماه چرخ — در و خالیه سوده عطا کرخ

ز بهرِ شه آن ماه مشکین کمند — ز چشم و دهن ساخت بادام و قند

فرستاده هر دو بمشکوے شاه — که در خورد مشکو بود مشک و ماه

دگر روز چون آفتابِ بلند — عروسانه سر بر کشید از پرند

۴ دلِ شاه روم از پے آن عروس — بشورش درافتاد چون رنگ و بوس

۵ یکے مجلس آراست از رود و مے — که مینو ز شرمش برآورد خوے

---

۱ قوله شکر ریز آن آه مراد از لشکر ریز نوای قبرل و از عود از قوله فتنه مراد سازیست که ریشه و دسته و صفحه و شکم سوفتن و دلها از لاک سیلاب و در مجلس بطرق رسمی و حالات گفته ۱۲ منه

۲ قوله زخزان طرف نالب زنده رود سکون زای نخ و جمع دو نقطه تاو ای پهلو نام سهرست زنده او یک سار ال نام دریای صفاهان ۱۲ منه

۳ قوله ز بس رود خیزان که از مے زدند و خزان موجها و حاصل آنکه مطربان از بسکه مست شده بودند لب راه می گزیدند و بوسه می دادند و از زور دم نمی توانستند زد خان آرزو در نکرشا چنین گفته اند که این بیت

۴ الخ نیست ۱۲ منه

۵ قوله مجلس آراست از رود و مے مطابق است بیت اول و خالیه بیاض و سیاهی حاصل آمدن و ریاه کردن ۱۲ منه

۶ قوله دل شاه روم از پے آن عروس و بشورش درافتاد چون رنگ و بوس مطابق است بیت اول و دوم از آنکه عروس و رنگ و بوس و بشورش درافتادن و مجلس آراستن و رود و مے و مینو و شرمش برآوردن و خوے مناسب متعالقه ۱۲ منه

۳۳

نمے لهو می کرد با مهتران — سر و ساغرش هر دو از گران

بخشید چندان دران روز گنج — که آمد زمین از کشیدن بہ رنج

چو شب عقد خورشید بر هم شکست — عقیقے در آمد شفق را بہ دست

بہ فیروزۂ بوسحاقیش داد — سخن بین چہ در بوسحاقان فتاد

ملک یافت بر کام دل دسترس — بمشکوے مشکین فرستاد کس

کہ تارش و سنک را چو روشن چراغ — بیارند با باغ پیرایہ باغ

چنین گفت بارش و سنک مادرش — ز روشن روان شاہ اسکندرش

کہ یاقوت یکتاے اسکندری — چو همتاے درشد بہم گوہری

باین شغل دولت پناہے کنیم — همان میری و بادشاہی کنیم

نباید سر از حکم او تافتن — کہ نتوان ازو بہترے یافتن

کمر کن سر زلف در بند بیش — کہ فرخ بود بر تو فرخند کیش

جز او هر کہ او با تو سر میزند — چو زلف تو سر بر کمر میزند

بگوش تو گر حلقۂ زر بود — چو بے او بود حلقۂ در بود

پذیرفت زود خستۂ دلنواز — پذیرفتنی سخت با شرم و ناز

پریزاد را از پے بزم شاه
نشاندند در مهد زرین چو ماه

بخلوت[1] گه خسروش تاختند
ز نظارگان پرده پرداختند

پس انگه که شد پیشکیشهاے مغز
که بنهند گانرا برافروخت مغز

سبک مادر مهربان دست برد
گرامی صدف را به دریا سپرد

که از بخت شاهان گردنکشان
همین یک سهی سرو ماندهٔ نشان

بگویم گرامی ترین گوهری
سپردم به نامی ترین شوهری

پدر کشته و بے پدر مانده را
تتیمے ولایت برافشانده را

سپردم بزنهار اسکندری
تو دانی و فرزانه آن داوری

پذیرفت شاهنشه از مادرش
نهاد افسر همسری بر سرش

ببوسن سپردند شمشاد را
چمن جاے شد سرو آزاد را

شه[2] از ناز آن گوهر شاهوار
بگوهر خریدن درآمد به کار

خرامنده[3] سروے و رطب بار او
شکرچاشنی گیر گفتار او

پریچهره دید کز دلبری
پرستنده شد پیکرش را پری

فریبنده چشمے جفاجوے تیز
دوا بخش بیمار و بیمار خیز

[1] ن ۱ ف خلوت گه خسروش تاختند
[2] ن ۱ ف شه
[3] ن ۱ ف خرامنده

زبان کوته و زلف و گردن دراز
لبِ چون شکر حال با او بر از

زنخ[۱] ساده و غبغب آویخته
میان لاغر و سینه انگیخته

بخوناب پرورده خونِ جگر[۵]
سر از دیده بر کرده چون بصر

بهر شورشے کز لب انگیختے
نمک بر دلِ خستگان ریختے

بهر خنده کز لب شکر ریز کرد
شکر خنده را مهنش تیز کرد

رخے چون گل و آب گل ریخته
گلابے ز هر چشم انگیخته

شکن گیر گیسوش از مشکناب
زده سایه بر چشمهٔ آفتاب

سکندر که آن چشم و آن سایه دید
بر آسوده شد چون بمنزل رسید

بچشم[۶] وفا ساز گار آمدش
دلش برد چون در کنار آمدش

بکامِ دلش تنگ در بر گرفت
وزان کام دل کام دل بر گرفت

شده روشن از روشنک جانِ او
ز فردوس روشن تر ایوانِ او

جهان با نوش خوانده پیوسته شاه
برو داشت آئینِ چشمت نگاه

که[۷] بیدار و با شرم و آهسته بود
ز ناگفته نهاز زبان بسته بود

کلیدِ همه بادشاهی که داشت
باو داد و با جش به گردون فراشت

[۱] قوله زنخ ساده الخ آره مرد از سیب زنخدان ساده و غبغب آویخته یعنی آویخته بود و غبغب آویخته بود و غبغب آویخته بود و غبغب

یکے ساعت از دیدن روے او
شکیبا نشد تا نشد سوے او

بشادی دران کشور چون بہشت
برآسود با آن بہشتی سرشت

چو صبح از رخ روز برقع کشاد
ختن بر حبش داغ جزیہ نہاد

خروشِ صراحی درآمد بہ گوش
خروس از سرِ خم ہمیگفت نوش

ز حلقِ خروسانِ طاؤس دم
فرو ریخت در طاسہا خونِ جم

مے و مجلسِ شہ بہ آوازِ چنگ
برجنا گیتی درآورد رنگ

شہِ ہفت کشور برسمِ کیان
یکے ہفت چشمہ کمر بر میان

برآمد چو خورشید بالاے تخت
فلک در غلامی کمر کرد سخت

برآراستہ بزمے از نامی و نوش
بلطفیکہ بردے ز بیننده ہوش

نشاندند شایستگانرا ز پاے
بقدرِ ہنر ہر کسے جست جاے

شکر ریخت مطرب بہ راشگری
کمر بست ساقی بجان پروری

ز تری کہ میر بخت رود و رباب
ہوس را ہمی برد چون رود آب

سکندر سخن را سر آغاز کرد
در گنج اسکندری باز کرد

ز بس گنج دادن بہ ایران سپاہ
ز دامن گہر موج زد بر کلاہ

از جنت آبادی چنانکہ بیاید یعنی موضع گلہر از دامن الوند و مہرجرد بسبب گرفتاری ۱۲

۱ قولہ چو صبح الخ
۲ قولہ می و مجلس الخ
۳ قولہ نشاندند الخ
۴ قولہ سکندر سخن را الخ
۵ قولہ ز بس گنج الخ

جهانرا به پیرایهای نوی
برآراست از خلعتِ خسروی

همانا که بود آفتاب بلند
همه عالم از نورِ او بهره مند

بلند آفتابے که شد گنج بخش
بدادن نه گردد تهی چون درخش

جهاندار بخشنده باید نه خس
خصالِ جهانداری اینست بس

بیا ساقی آن شبچراغِ مغان
برآور بمن بر میاور فغان

چراغے که زو چشمها روشن ست
چراغِ تنم را ازو روغن ست

نشستن سکندر بر تخت کیان بدارالملک اصطخر

بگوا[1] سخن کیمیاے تو حیست
عیارِ ترا کیمیا ساز کیست

که[2] چندین نگار از تو برخاستند
هنوز از تو حرفے نپرداختند

گر[3] از خانه خیری قرارت کجاست
گر از در درآئی دیارت کجاست

زما[4] سر برآری و با ما نهٔ
نمائی بما نقش و پیدا نهٔ

عمل خانهٔ دل به فرمانِ تست
زبان خود عملدار دیوانِ تست

ندانم چه مرغے بدین نیکوئی
زما یادگارے بماند توئی

سخن بین چه عالیست بالائے او
کسا دمی مبیناد کالائے او

بیارائے سخنگوئے چابکسرائے
نشاطِ سخن را یکایک بجائے

سخن را ازان نامورخفتگان
فسونے فرودم با شفتگان

گزارندۂ سرگذشتِ نخست
بہ اندیشۂ نغز وراے درست

چنان داد مژدہ کہ چون شہریار
بملکِ سپاہان برآورد کار

زپیروزیِ چرخ پیروزہ رنگ
نبودش بسے در سپاہان درنگ

باصطخر شد تاج برسر نہاد
بجائے کیومرث شد کیقباد

شد آراستہ ملک ایران بدو
قوی گشت پشتِ دلیران بدو

بزرگان برو تہنیت ساختند
بآن سر بزرگی سر افراختند

نثارے کہ باشد سزاوارِ تخت
فشاندند بر شاہ فیروز بخت

زسر چشمۂ نیل تا رود گنگ
زشور آبِ چین تا بہ تلخ آبِ زنگ

رسولان رسیدند با ساو باج
ہمایون کنان شاہ را تخت و تاج

چو شہ پائے برتخت زرّین نہاد
زگنج سخن حصن وئین کشاد

کہ باد آفرینندۂ راسپاس
کہ کرد آفرین گوے را حق شناس

سرِ چون منے راز بالینِ خاک
با نجم رسانید چون نور پاک

بیارانم آورد زا قصاے روم
بفرمانِ من سنگ را کرد موم

بجائے رسانید کارِ مرا
کہ محمل کشد چرخ بارِ مرا

پذیرفتم از داورِ آسمان
کہ ناسایم از داوری یک زمان

ستمدیدہ را دادبخشی کنم
شبِ بیوگان را درخشی کنم

خرد بر وفا رہنماے من است
صلاحِ جہان در وفاے منست

رہِ راستی گیرم امروز پیش
کہ آگاہم از روزِ فرداے خویش

بپرہیزم[۱] از روزِ عذر آوری
بہ پرہیزگاری کنم داوری

زپشیانیِ پیل[۲] تا پاے مور
نیاید زمن بر کسے دستِ زور

ندارم طمع بر زر و سیمِ کس
وگر چند یابم بران دستِ کس

ز خلق ارچہ آزار بینم کسے
نخواہم کہ آزارد از من کسے

دہ و دودہ را بر گرفتم خراج[۳]
کہ مال از ولایت ستانم نہ تاج

اگر گنج آرم ز دنیا بہ دست
مہیا کنم قسمتِ ہر کہ ہست

دہم ہر کسے را ز دولت کلید
کنم پایۂ کارِ ہر کس پدید

هنرمند را سر برآرم بلند
کشم پای دیوانه را زیر بند

به پیچم سر از رایگان خوارگان
مگر بے زبانانِ بیچارگان

چو دارا تنومند کارآگهی
نخواهم که باشد ز کارے تهی

چو بینم کسے را که اورنج برد
که از دخل و خرج او بهت خرد

وز ان خرجش امیدواری دهم
ز گنجینهٔ خویش یاری دهم

به دین و به دانش کنم کارها
دهم دادِ را در روز بازارها

ندارم ز کس ترس و بیم هیچ کار
مگر زان کسے کو بود ترس گار

در آس افگنم هر اکرا سود نیست
چه بخشایم آنرا که بخشود نیست

جهان از سخا دارم آراسته
سخی را مدد بخشم از خواسته

ستم را ز خود دور دارم بهش
ستمکش نوازم ستمگاره کش

بجاے یکے بد یکے بد کنم
بپاداشِ نیکی یکے صد کنم

عقوبت کنم خلق را بر گناه
نوازش کنم چون شود عذر خواه

چو گردن کشد خصم گردن زنم
چو از دشمنی تن زند تن زنم

بناکردنِ نیکی از من بود
بدی را بدایت ز دشمن بود

---

۵۱ قولہ بہ پیچم سر از رایگان خوارگان آہ خوار کی بی محنت و مشقت اوقات بسر میکند و چون این صادق می آید بر گدا و بیچارہ در مصرعہ دوم استثنا نمودہ ۱۲

۵۲ قولہ بہ دین و بہ دانش کنم کارہا کم آہ دنیا را بہ ما رونق کار و بار و گیتی بہ ما باز باشد و ہر روزی را بہ ما نو بہ نو باشد کنند و بنایہ از رو نقیامت ۱۲ ب س آہ مضمون این شعر مطابق قول شیخ سعدی علیہ الرحمۃ است ۵ از ان کو بترسد زدا و ر ترس ۱۲ ابدر قولہ در ترس آہ در ترس

۵۳ آغاز ندارم ز کس ترس و بیم ہیچ کار ۱۲ ب س آہ ہدایت آغاز

من آن خاک بیزم به غربال رای — که بستانم و باز ریزم بجای
چو دولاب کوشربت تر دهد — ازین سر ستاند بدان سر دهد
بهرچه از سر تیغ آید فراز — سر تازیانم دهد ترکتاز
سر تیغ آرد جهان را بچنگ — سر تازیانه دهد بید رنگ
از آن آمدم بر سر این سریر — که افتادگان را شوم دستگیر
یکی پیکرم زابر و از آفتاب — بیک دستم آتش بیک آفتاب
بسنگی رسم سخت بگذارمش — بکشتی رسم تشنه بنوازمش
بخود نامدم سوی ایران و روم — خدایم فرستاد زان مرز و بوم
بدان تا حق از باطل آید پدید — زمن بندهر قفل یابد کلید
سر حق شناسان برآرم زخاک — بباطل پرستان برآرم هلاک
ز دنیا برم رنگ ناداشتی — دهم باد را با چراغ آشتی
فرشته کنم دیو هر خانه را — برآریم از گنج ویرانه را
کجا عدل من سر برآرد چو سرو — ز بیداد شاهین نترسد تذرو
شبانی کند گرگ با گوسفند — همان شیر با گور نارد گزند

---

۱ یکی پیکرم زابر و از آفتاب — صفت آفتاب
۲ بسنگی رسم سخت بگذارمش — یعنی اگر معاملهٔ من با سنگ سخت شده باشد و اگر از زندگانی کار من تشنه بود نوازندگی دهم
۳ بدان تا حق از باطل آید پدید — عمل من ۱۲ سال
۴ سر حق شناسان برآرم زخاک — یعنی متعلق است بقول او خدایم فرستاده
۵ فرشته کنم دیو هر خانه را — یعنی ان شاء الله
۶ شبانی کند گرگ با گوسفند — مشکل نمایم

بدانرا به نیکی کنم ناصبور
زنیکان بدی را کنم نیز دور

کسے را که من سر برافراختم
بپائے کشش در نیفتاختم

وگر همسری را دریدم جگر
ندادم به فرزندگان دگر

نگاشتم نهانے کسے را به زهر
مگر کاشکارا شمشیر قهر

نه در کس جهانسوزی آموختم
نه بے جحتے خرمنے سوختم

نخواهم که آرم به کس در شکست
وگر بشکنم مومیائیم هست

گر از من بخشمے رسد چشم درد
توانم درد تو تیانیز کرد

خدایم درین کاریاری دهاد
ز چشم بدان رستگاری دهاد

چو این داستان گفته شد یکبیک
نیوشندگان راست شد بر فلک

در آن انجمن بود بسیار کس
گشاده به شاه آزمائی نفس

ازان بوالفضولانِ گستاخ گوے
وزان بوالحکیمانِ دیوانه خوے

پژوهنده بود محبت نمائے
در آن انجمن گشت شاه آزمائے

که شاها مرا یک درم درخور است
اگر بخشی از کشورے بهتر است

جهاندار گفت از خداوندگاه
به اندازهٔ قدر او گنج خواه

پژوهنده گفتا چو از یک درم
خجالت بر دشه که چیزیست کم

به ارملک عالم بجنبد به من
بانجم رساند سرم ز انجمن

دگر بار شه گفت کای بدسگال
به اندازهٔ خود نه کردی سوال

دو حاجت نمودی برِ جانِ خویش
یکی کم ز من دیگری از تو بیش

باندازه[۱] باید سخن گسترید
گزافِ سخن را نباید شنید

سخن کان برابر و برآرد گره
اگر آفرینیست ناگفته به

دگر پرسشی[۲] کرد مردِ دلیر
که بالا چرائی و رخلقی بزیر

چو گوئی که یک رویه هستیم یار
چرا زیر و بالا درآری به کار

ملک گفت سر و منم زین گروه
چو سر زیر باشد نباشد شکوه

سرِ رستنی[۳] زیر زیبا بود
سرِ آدمی به که بالا بود

به ارشاه را جای باشد بلند
که تا دیده مازو شود بهره مند

دگر زیرکی گفت کای شهریار
خردمند را بار عونت چه کار

ترا زیورِ ایزدی در دل ست
به زیور چه پوشی تنی کز گل ست

ملک گفت کارایشِ خسروی
دهد چشمِ بینندگان را نوی

مرا از شخصِ خود را چوگانش کنم
شمار انجود چشمِ روشن کنم

نه بینی که چون بشگفد نو بهار
بدو چشمِ روشن شود روزگار

ازان نکتها مردمِ تیز هوش
پُر از لعل و پیروزه کردند گوش

دعا تازه کردند بر جانِ او
بجان باز بستند پیمانِ او

وزان بردباری کزو یافتند
بفرمانِ او پاک بشتافتند

بآئینِ جمشید فیروز شاه
شدے بر سرِ گاه هر صبحگاه

نوازش همیکرد با بندگان
نگهداشت آئینِ فرخندگان

فرستاد نامه بهر کشورے
بهر مرزبانے و هر مهترے

گرائید شان دل بافسونِ خویش
امان داد شان از شبیخونِ خویش

جهانرا الپ ارسلان خود رام کرد
در آرام کردن کم آرام کرد

خرابِ جهان جمله آرام ساخت
دلِ خفتگان از غم آزاد ساخت

بیا ساقی آن صرف بیجاده رنگ
بمن ده که پایم در آید بسنگ

مگر چاره سازم درین سنگریز
چو بیجاده از سنگ ریزم گریز

۱۱ ولے گرائیدشان دل افسونِ خویش
دل ۱۲ ای دل افسونِ خود ساخت
واقسون کنایه از سخنان دلاسا
و چاپلوسی ۱۲ صحیح
آن آنه صرف در بیجاده ترجمه
بادا است بمعنی خالص ۱۲

۱۲ سنگ بیجاده کاه را جذب کند و بیجاده را نه
سرما جذب کند ۱۲ رشیدی
سنگ ۱۲ غرض آنست
گردیدن سنگ کاه را
چون بیجاده کاه را
سنگ بیجاده کاه را جذب کند و
سنگ را نه
بعین مدعا
تشبیه است
۱۲

فرستادن سکندر ارسطو را با روشنک یونان

فلک[1] ناقه را زان سبکرو کند — که هر روز شب بازیِ نو کند

کند هر زمان صلح و جنگِ دگر — خیالی نماید به رنگِ دگر

همه[2] بود نیها که بود از نخست — نه اینست گر باز جوئی درست

هم از پرورشهای پروردگار — دگرگونه شد صورتِ روزگار

سرِ شغل[3] ما گر درآید به خواب — مپندار کین خانه گردد خراب

بسا[4] کس که از روی عالم کمست — همانا که عالم همان عالم ست

چه سازیم چون سازگاران شدند — رفیقان گذشتند و یاران شدند

بهنگامِ خود توشهٔ ره بساز — که یاران نمانند باز

گزارش چنین کرد گویای دور — که اورنگ شاهان نشد جایِ جور

سکندر که او ملکِ عالم گرفت — پی جستن و کامِ خود کم گرفت

سلاحِ جهانجستن زان دری — جهان زین سبب داشتن آن یاوری

جهان بایدت شغل آن شناه کن — همان کن که او کرد و کوتاه کن

---

[1] فلک ناقه را زان سبکرو کند — که هر روز شب بازیِ نو کند

[2] همه بود نیها که بود از نخست — نه اینست گر باز جوئی درست

[3] سرِ شغل ما گر درآید به خواب — مپندار کین خانه گردد خراب

[4] بسا کس که از روی عالم کمست — همانا که عالم همان عالم ست

چو بر ملکِ آفاق شد کامگار
همیگشت بر کامِ او روزگار

جهش تا خراسان ز چین تا بغور
بفرمانِ او گشت بیدست زور

بهر کشوری قاصدان تاختند
همه سکّه بر نامِ او ساختند

جهاندار اگرچه دلِ شیر داشت
جهان جمله در زیرِ شمشیر داشت

نبود اعتمادش در آن مرز و بوم
که هست ایمن آباد رومی بروم

شبی کاسمان طالعے داشت چیست
کز آن طالع آمد شمارِ درست

فرستاد دستور خود را بخواند
سخنهای پوشیده با او براند

که چون ملکِ ایرانم آمد بدست
نخواهم بیکجا شدن پای بست

بگردندگی چون فلک مائلم
جز آفاق گردی نخواهد دلم

ببینم که در گرد آفاق چیست
توانا تر از من در آفاق کیست

چنان بینم از رای روشن صواب
که چون من کنم گرد گیتی شتاب

ز روز یورِ خود فرستم بروم
که هست استواری در آن مرز و بوم

نباید که ما را شود کار سست
سبونا ید از چاهِ دائم درست

بداندیش گیرد سرِ تختِ ما
بتاراج دشمن شود رختِ ما

جهان از اینچنین دردسرها بسی ست
وز نیگونه در ره خطرها بسی ست

تو نیز ار به یونان شوی باز جای
پسندیده ها شد به فرهنگ و رای

وزیر خردمند را گفت شاه
که داری جهان را به حکمت نگاه

همه ملک را داری از فتنه دور
که منه نائب مهربان شد ز نور

همان رشوتستان را که با نوی ماست
ببر تا شود کار آن ملک راست

برائی که دستور باشد خرد
نگهداری اندازهٔ نیک و بد

نیابت بجای آری ازدین و داد
نیاری ز من جز به نیکی بیاد

ترا از بزرگان پسندیده ام
بچشم بزرگیت نشان دیده ام

وزیر از خردمندی رای خویش
چنین گفت با کارفرمای خویش

که فرمانروا باد شاه جهان
بفرمان تو رای کار آگهان

زمان تا زمان کار شه بیش باد
غرض با تمنای تو خویش باد

حسابیکه فرمود رای بلند
کس از پیش بینی نه بیند گزند

بفرخنده شغلیکه فرمود شاه
کمر بندم و سر نه پیچم ز راه

ولی شاه باید که در کار خویش
تروی ش نماید بمقدار خویش

---

۱ قولنامه نسخهٔ ب از بجای نیابی
۲ بنیان نگاه آنرا بنیان نگین تو
۳ بپرسیدن نیابی ب نیابی
۴ رشوتستان ب رشوتستان
۵ بیونان ب بیونان
۶ پسندیده ها شد ب پسندیده ها شد
۷ فرهنگ و رای ب فرهنگ و رای
۸ که داری ب که داری
۹ همه ملک را داری ب همه ملک را داری
۱۰ که منه نائب ب که منه نائب
۱۱ رشوتستان ب رشوتستان
۱۲ ببر تا شود ب ببر تا شود
۱۳ نگهداری ب نگهداری
۱۴ نیابت بجای آری ب نیابت بجای آری
۱۵ آری از دین و داد ب آری از دین و داد
۱۶ ترا از بزرگان پسندیده ام ب ترا از بزرگان پسندیده ام
۱۷ بچشم بزرگیت نشان دیده ام ب بچشم بزرگیت نشان دیده ام
۱۸ وزیر از خردمندی رای خویش ب وزیر از خردمندی رای خویش
۱۹ چنین گفت با کارفرمای خویش ب چنین گفت با کارفرمای خویش
۲۰ که فرمانروا باد شاه جهان ب که فرمانروا باد شاه جهان
۲۱ بفرمان تو رای کار آگهان ب بفرمان تو رای کار آگهان
۲۲ زمان تا زمان کار شه بیش باد ب زمان تا زمان کار شه بیش باد
۲۳ غرض با تمنای تو خویش باد ب غرض با تمنای تو خویش باد
۲۴ حسابیکه فرمود رای بلند ب حسابیکه فرمود رای بلند
۲۵ کس از پیش بینی نه بیند گزند ب کس از پیش بینی نه بیند گزند
۲۶ بفرخنده شغلیکه فرمود شاه ب بفرخنده شغلیکه فرمود شاه
۲۷ کمر بندم و سر نه پیچم ز راه ب کمر بندم و سر نه پیچم ز راه
۲۸ ولی شاه باید که در کار خویش ب ولی شاه باید که در کار خویش
۲۹ تروی ش نماید بمقدار خویش ب تروی ش نماید بمقدار خویش

چو پایانِ رفتن فراز آیدش[۵۱] — سبو باز رفتن نیاز آیدش

بفرماندہی سر ندارد گران — جہانرا سپاری بفرمانبران

نشاید بیک تن جہان داشتن — ہمہ عالم از خود نگہداشتن

جہان قسمتِ ملک دارد بسے — وزان میبرد قسمتے ہر کسے

چو قسمت خوران را کنی رام خویش — بدان قسمت افتادہ بین نام خویش

طرفدار چون شد بہ فرمانِ تو — طرف با طرف ملک ہست آمنِ تو

چو ملکِ[۵۲] تو شد خانۂ دشمنان — باو باز مگذار یک عنان

درین بوم بیگانہ کم کن نشست — مکن خویشتن را در و پای بست

چو تو[۵۳] انی آن ملک را داشتن — نہ بر وارثان نیز بگذاشتن

کہ بر ملک اینجا نہ دعوی بسے ست — ہمان حجتے ملک بر ہر کسے ست

درین مرز و بوم از پئے سروری — زروے مدہ ہیچکس را سری

زمینِ عجم گورگاہِ کے است — در و پا بیگانہ وحشی پے است

درین سالہا کامینی از گزند — برآراز جہان نام شاہی بلند

چو آئی سوِ کشورِ خویش باز — مکن کار کوتاہ بر خود دراز

---

[۵۱] قولہ چو پایان رفتن آید فراز یعنی چون پیش یعنی نگاہ بر سر حد ملک رسد و محتاج باز گشتن بمملک خویشتن نشود سر خود انجل بار سلطنت و ملک گران نکند بلکہ عالم بنائبان قسمت خود سپارد

[۵۲] قولہ چو ملک تو شد خانۂ دشمنان یعنی چون ملک بدشمنان خود واگذاری

[۵۳] قولہ چو تو انی آن ملک را داشتن یعنی چون ملک بازندہ

ملکزادگان را برافروز چهر — که تا بر تو فیروز گردد سپهر
بهر کشورے[۱] بادشائی فرست — طلبگار جاے بجاے فرست
طرفہا بشاہان گرفتار کن — بہر سو یکے را طرفدار کن
کہ ترسم دگر بار ایرانیان — نہ بندند بر خون دارا میان
درآرند[۲] لشکر بہ یونانِ روم — خرابی درآید بہ آن مرز و بوم
چو ہر یک جداگانہ شاہی کنند — ز یک دیگران کینہ خواہی کنند
ز مشغولیِ ملک خود ہر کسے — ندارد سوے ما فراغت بسے
چو دشمن برآرد بہ تاراج دست — بدین چارہ باید برو راہ بست
دگر کین مینگیز در ہیچ بوم — سر کینہ خواہان بکش سوے روم
بخور مریزے شہر یاران مکوش — کہ تا فتنہ را خون نیاری بجوش
بپندار کز خونِ گردنکشان — چو خونِ سیاوش نماند نشان
مکش تیغ بر خونِ کس بے دریغ — ترا نیز خوست با چرخ تیغ
چہ خوش داستانے زدان ہوشمند[۳] — کہ برنا گزا نیندہ ناید گزند
کم آزار شو کز ہمہ داغ و درد — کم آزار یابد کم آزار مرد

[۱] آرہ بہ بہ ہر کشورے بادشائی فرست
طلبگار جاے بجاے فرست
[۲] درآرند لشکر بہ یونانِ روم
خرابی درآید بہ آن مرز و بوم
[۳] چہ خوش داستانے زدان ہوشمند
کہ برنا گزا نیندہ ناید گزند

کم خود نخواهی کم کس مگیر
ممیران کسے را و هرگز بمیر

چو دستور زینگونه بنمود راه
سخن کارگر شد پذیرفت شاه

چو گردون سر طشت سیمین کشاد
غراب سیه خایه زرین نهاد

مگر موبد پیر از پارستان
بآن طشت خایه دهین داستان

بهماندار فرمود کاید وزیر
نشیند برفتن ببارگیر

کتب خانهٔ فارسی هر چه بود
اشارت چنان کرد کارند زود

سخنهای سربسته از هر دری
ز هر حکمتی ساخته دفتری

به یونان فرستاد تا ترجمان
نبشته زبانی به دیگر زبان

چو دستور آمد بدستور شاه
که گیرد دو اسپه سوی روم راه

بر و رشتک را برآراسته
همان دفتر و گوهر و خواسته

به فرمان شه جای بگذاشتند
به یونان زمین راه برداشتند

ز شاه جهان رشتک بار داشت
صدف در شکم در شهوار داشت

چو موکب در آمد به یونان زمین
گرانبار شد گوهر نازنین

چو نه ماه شد کان گوهر کشاد
جهان هر گهر گوهر نو نهاد

نهادند نامش پس از مهد بوس
بفرمانِ اسکندر اسکندروس

ارسطو که دستور درگاه بود
به یونان زمین نائبِ شاه بود

ملکزاده را در خرام و خورش
همیداد چون جانِ خود پرورش

نگارین رخش را به ناز و به نوش
نوآئین دلش را به فرهنگ و هوش

همی پروریدے و بنواختے
دلِ جان همه بهرش افراختے

بپرورده گیرا چنین صد نگار
فرو برده خاکش سرانجامِ کار

بیا ساقی آن مے که مخت برست
بچون من کسے ده که مخت خورست

گر بوئے لحت بجانم دهد
ز محنت زمانے امانم دهد

رفتن سکندر بزیارت خانه کعبه بدست آوردن ملک عرب

مبارک بود فالِ فرخ زدن
نه بر رخ زدن بلکه شبرنگ زدن

بلندی نمودن در افگندگی
فراهم شدن در پراگندگی

چو شمع از درونِ جگر سوختن
برون سوز شادی بر افروختن

چو عاجز شود مرد چاره سگال
ز بیچارگی در گریزد بفال

کلید آر واز ریگ و سنگے بجنگ
که آهن بسے خیزد از ریگ و سنگ

درے را که از غیب شد ناپدید
بجز غیب دان کس نداند کلید

به بهبود زن فال کان سود تست
که به باد تو اصل بهبود تست

زما قرعه در کار انداختن
ز کار آفرین کار ما ساختن

درین پرده کانصاف یاری دهد
اگر پرده کژ نیاری به است

مرنج از نزارے که فربه شوی
چو گوئی کزین به شوم به بهی

دلا پرده تنگ ست یارم تو باش
ز پرده دران پرده دارم تو باش

گزارنده بیت غرائے من
که شد زیب او زیب آرائے من

خبر میدهد کان جهانگیر شاه
چو برزد به گردون سر بارگاه

فرستاد نے را در آن مرز و بوم
فرستاد با استواران روم

چو گشت از فسوس جهان بے هراس
جهان را نگشتن نگهداشت پاس

همه عالم از مژده داد او
نخوردند یک جرعه بے یاد او

سکندر که فرخ جهاندار بود
شب و روز در کار بیدار بود

بساز جهان برز سازندگی
نوائے نه زد جز نوازندگی

جهان[۵۱] گرچه زیر کمند آمدش
نکرد آنچه رغبت پسند آمدش

بازرد کس نیاورد رای
برون از خط عدل ننهاد پای

نیازرد کس را ز گردن کشان
پدید آورید امنی را نشان

وگر نیز پهلو زنی را بکشت
از و بهتری را قوی کرد پشت

اگر بوم شهری ز هم برکشاد
ازان به یکی شهر دیگر نهاد

زمانه چنین خود نبیند صواب
که این را کند خوب و آن را خراب

سکندر[۵۲] که کرد آن عمارت گری
کجا تا کجا سد اسکندری

ز پرگار چین[۵۳] تا حد قیروان
بدرگاه او گشت پیکی روان

وثیقت طلب کرد هر سروری
بزنهار خواهی بهر کشوری

وزان تحفها کو بود دلفریب[۵۴]
فرستاد هر یک بآئین و زیب

جهاندار فرمود کز مشک ناب
نویسند هر جانبی را جواب

ازان پس که چندین برآمد برین
سر چند زد آسمان بر زمین

خدیو جهان در جهان تاختن
برآراست عزم سفر ساختن

هنرنامهای عرب خوانده بود
دران آرزوسالها مانده بود

---

[۵۱] قوله جهان یعنی اگرچه آنچه رغبت پسند آمدش یعنی اولا نکرد بعد ازان بمقتضای بمقتضای بعضی خوش عمل شد و بعضی نکرد و بعضی خوش عمل شد و بعضی نکرد و بعضی خوش عمل شد و بعضی نکرد و

که چون بر عجم دستگاهش بود
عرب نیز هندوی راهش بود

همان کعبه را نیز بنهد جمال
شود شادمان نفس پیروزحال

چو ملک عجم رام شد شاه را
به ملک عرب راند بنگاه را

بخروار مان گنج زر بر گرفت
بعزم بیابان ره اندر گرفت

سران عرب از زر افشان او
سر آورد بر خط فرمان او

چو دیدند پیروزی لشکرش
عرب نیز گشتند فرمانبرش

چنان تاخت بر کشور تازیان
که زو تازیان را نیامد زیان

بهر منزلے کو عنان کرد خوش
همش نزل بردند و هم پیشکش

بخورده خورشهای بالیدنی
هم از گوسپندان شایستنی

باندازهٔ دسترسهای خویش
کشیدند بسیار گنجینه پیش

هم از تازی اسپان صحرانورد
هم از تیغ چون آب زهر آب خورد

هم از نیزهٔ خطی سی ارش
سنانش بخون یافته پرورش

شتر نیز هم ناقه هم بی سراک
شتابنده چون باد و از گرد پاک

ادیم و دگر تحفهای غریب
هم از جنس گوهر هم از جنس طیب

زمان تا زمان از پی جاه او
کشیدند جمله به درگاه او

جهاندارکان دید بگشاد گنج
بخروار ها گشت پیرایه سنج

همه بادیه فرش اطلس کشید
زمین زیر یاقوت شد ناپدید

سوی کعبه شد رخ برافروخته
حساب مناسک درآموخته

قدم بر سر ناف عالم نهاد[۱]
بسی نافه کز ناف عالم کشاد

چو پرکار گردون بران جایگاه[۲]
بپای پرستش به پیمود راه

طوافی[۳] که زو نیست کس را گریز
برآورد دوشد خانه را حلقه گیر

نخستین درِ کعبه را باز داد
نپاهندهٔ خویش را کرد یاد

بران آستان زد سر خویش را
خزینه بسی داد درویش را

درم دادنش بود و گنج روان
شتر دادنش کاروان کاروان

چو در خانه راستان کرد جای
خداوند راست پرستش نمای

همه خانه در گنج و گوهر گرفت
در و بام در مشک و عنبر گرفت

چو شرط پرستش بجا آورید
ادیم زمین زیر پا آورید

یمن را برافروخت از گرد خیل
چنان چون ادیم یمن از سهیل

---

[۱] قوله قدم بر سر ناف عالم نهاد ناف عالم که معظم است در اوراد مکه مشرفه است و ناف عالم بودن مکه از خلاف اشتهار مکان جلیل الشان است یعنی بسیط زمین از اطراف مکه مشرف بدان مکان جلیل الشان گسترده شده است و دیار اشتهار یافته

[۲] قوله چو پرکار گردون آن جایگاه گردون آسمان است و پرکار آلتی است از آلات اهل هندسه و حساب و نقطه که در وسط دایره وهمی ارد زمین مکه معظمه است چه زمین در وسط ربع مسکون واقع است لهذا آنرا نافِ زمین گویند و چو حرف شرط است و در بعضی نسخ دران جایگاه مرقوم است یعنی همچنانکه پرکار گرد نقطه میگردد آسمان گرد کعبه میگردد ۱۲ منه

[۳] قوله طوافی که زو نیست کس را گریز آله ای طوافی که گریز نیست کسی را از وی یعنی طوافی که ترک نتوان کرد و ترک نکردن طواف بسبب آنست که طواف عبادتی است که بدون آن حج صحیح نمیشود و حج از ارکان اسلام است پس طواف واجب بود بقول آنکه حلقه بر خانه کعبه زنند یعنی حلقه در کعبه شود کنایه از استحالت دخول است ۱۲ منه

دگر روز آمد به ملکِ عراق | سوِ خانهٔ خویش کرد اتفاق

آمدن قاصد از جانب بادشاه آذرآبادگان

بریدے در آمد چو آزادگان | ز فرماندهِ آذرآبادگان

که شاهِ جهان چون جهان را م کرد | ستم را ز عالم تهی نام کرد

چرا کار ارمن فرومایه سست | نکرد آن بر و بوم را باز جست

بصبح[۱] تو آن بوم نزدیک تر | چرا ماند از شام تاریک تر

بارمن در آتش پرستی کنند | دگر شاه را زیردستی کنند

در اینجا ز گردیست عالی نژاد | که آورد رستم نیارد به یاد

دوالے[۲] بنام آن سوارِ دلیر | بر آرد دوال از تنِ تند شیر

دلیران[۳] ارمن همه خواه او | کمر بسته بر رسم و بر راهِ او

همه[۴] باده بر یاد او می خورند | خراجِ ولایت باو می برند

اگر شاه نامد برو تاختن | زما خواهد این ملک پرداختن

جهاندار کین ز و را باز کشید | سپه را ز بابل به ارمن کشید

---

[۱] قولہ بصبح الخ یعنی آن بوم نزدیک تر است بصبح از آن که بشام یعنی آن بوم نزدیک تر است بمشرق از آن که بمغرب

[۲] قولہ دوالی الخ دیبای معروف نام دوال بالضم نسبتہ و مراد ازان جرم مطلق است دو

[۳] قولہ دلیران ارمن الخ دلایل ارمن بالکسر نام کہ ارمن نیز آمدہ است در کوہ بدوشنبہ ارمنی ہست و اوزاع لسوی ہمدانی دہم

[۴] قولہ همه باده الخ

بارمن درآمد چو دریاے تند
صبا راست شد از گرد او پاے گند

فرو شست زالایش آن بوم را
بپسند آمد ارمن شهروم را

برافگند زور سم وراہ بدان
پرستیدن آتش موبدان

وز انجا بشبیخون برانجاز کرد
در کین باانجا زبان باز کرد

بتیرہ بعزیدن افتادہ باز
سر نیزہ با آسمان گفت راز

بهر حلقه کو داد پیغام خویش
کلید در قلعه بردند پیش

دوانے سپهدار انجاز بوم
چو دانست کامد شهنشاه روم

دوانے کمر بر وفا کرد چست
دل روشن از کینه شاه شست

روان کرد موکب چو کار آگهان
ببوسیدن دست شاه جهان

بسے گنجهاے گرانمایه برد
بگنجینه داران خسرو سپرد

درآمد بدرگاه وبوسید خاک
دل از دعوے دشمنی کرد پاک

سکندر جهاندار گیتی فروز
چو دید آنچنان مردے آغاز کرد

نوازشگرے را بدو راه داد
نزدیک تختش وطنگاه داد

بپرسید اول بآواز نرم
بشیرین زبانی دلش کرد گرم

لہ قولہ برافگند زور سم الخ یعنی سم اسپ بدل زور سم گفتہ است یعنی بر افتش سم اسپان بدل زور سم او راہ

لہ قولہ بتیرہ بعزیدن الخ یعنی بتیرہ بعزیدن بر افتادہ باز

لہ قولہ دوانے الخ یعنی دوانے بر سپهدار انجاز بوم

در اثنائے اطلاع برائے دولت بیچ مراد باقی نماند ۱۲ سکندر قولہ دوانے کمر بر وفا کردہ آہ دوانے حاکم انجا کہ بر طاعت سکندر ثابت قدم بود الخ

بالفتح یعنی استحالت دوانے دل خود را از کینہ سکندر خالی کردہ بود الخ

لہ قولہ بپرسید اول بآواز نرم الخ یعنی اول سکندر از حال او پرسید

بفرمود تا خازنِ زود خیز
کند پیل بالا برو گنج ریز

سزاوار او خلعتی شاهوار
برآرید از طوق و از گوشوار

ز دیبا و گوهر ز شمشیر و جام
دهد زینتِ بادشاهی تمام

چنان کرد گنجور کار آزمای
که فرمود شاهنشهِ خوب رای

دوالی ملک چون بنیک اختری
بپوشید میفور اسکندری

ز طوقِ زر و تاج گوهر فشان
شد از سرفرازانِ گردنکشان

بشکرِ شهنشه زبان برگشاد
که ایزد برو آفرین کرد باد

شتابنده تر شد در آن بندگی
سرافراز شد از سر افگندگی

میان بست بر خدمتِ شهریار
وزان پس همه خدمتش بود کار

نخسبید و پرستی چنان خاص گشت
که از جمله خاصگان درگذشت

بآن مرز روشن تر از صحن باغ
فروزنده شد چشم شه چون چراغ

سوادِ چنین دیدِ دارای دهر
برآسود و زان خرمی یافت بهر

چنین گفت داماد با همتان پیر
که تعلیس زو شد عمارت پذیر

در آن بوم آراسته چون بهشت
شب و روز جز تخمِ نیکی نکشت

---

۱ قولِ سزاوار او خلعتی شاهوار
خلعتی آنه بهانگه صیغه مضارع مفرد در اینجا یا برای آینده صیغه ماضی است و در اینجا معنی حال دارد و کس ظاهر برای اینده است یعنی کس زیبا و شایسته خلعتی خواهد داد و دهی الف اینجا الف اطلاق است یعنی کس نظامی گنجوی که به تصحیف کاتبان برای پیشه شده باقیه بر نظم است

۲ چنان کرد گنجور کار آزمای
بود بتوجیهات بعیده تراشیده قلم عالیه اعلی ۱۲ اشیلوس گرد گنجور راه قول

بغرمود بر خاک آن مرزبوم
اساسے نهادن بر آئینِ روم

تماشا کنان رفت زان مرحله
بخان کرد بر صیدِ صحرا یله

دو هفته کم و بیش در کوه و دشت
بصید افگنی راه رامے نوشت

چو از مرغ و ماهی تهی کرد جاے
بنوشابه بر بردع آورد پاے

ز تعظیمِ آن زن خبردار بود
که با ملک و با مالِ بسیار بود

جهان سبز دید از بسے کشت و رود
بسر سبزی آمد بر آن سرخا فرود

بیا ساقی آن مے که جان پرور است
چو آبِ روان تشنه را در خور است

درین غم که از تشنگی سوختم
کمین ده که مے خوردن آموختم

رفتن اسکندر در ملک بردع

خوشا ملکِ بردع که آقصاے وے
که اردی بهشت است در ماهِ وے

تموزش گلِ کوهساری دهد
ز مستان نسیمِ بهاری دهد

بهشتی شده بیشه پیرامنش
دگر کوثرے بسته در دامنش

سوادش ز بس سبزه و مشک بید
چو باغ ارم خاصه باغ سفید

لله قوله جهان سبز دید از بسے کشت و رود
بسر سبزی آمد بر آن سرخا فرود
کذا فی النسخ التی رأیتها و فی بعضها
بسر سبزی آمد بر آن سرخا فرود

زبهبود[1] و دراج و کبک و تدرو — نیابی تهی سایهٔ بید و سرو

گرانیده[2] بوشش به آسودگی — فروشسته خاکش ز آلودگی

همه سال رخسانِ او سبز شاخ — همیشه در ناز و نعمت فراخ

علف گاهِ مرغانِ این کشور اوست — اگر شیرِ مرغت بر آید دروست

زمینش بآبِ زر آغشته اند — تو گوئی دروز عفران کشته اند

خرامنده بر سبزهٔ آن زمی — خیالے نه بیند بجز خرمی

کنون تخت و آن بارگه گشت خرد — وبیقی و دیباش را باد برد

فرو ریخت آن تازه گلنار بار — وزان نارون گس برآمد غبار

بجز بیزم خشک و سیلاب تر — نه بینی در آن بیشه چیزے دگر

همانا که آن رستمیهاے چست — نه از دانه کز دامنِ عدل رست

گر آن پرورش یابد امروز باز — ازان به بود آستین را طراز

بلے گر فراغت بود شاه را — ز نوزیورے نخشد آن گاه را

هروشش[2] لقب بود ز آغاز کار — کنون بردعش خواند آموزگار

در آن بوم آباد جاے مهان — زمانه بسے گنج دارد نهان

---

[1] قولہ زبہبود و دراج الخ ۱۲ بہبود بکسر نا فارسی است کوک از درج معروف کہ بہندی چکور خوانند و خروس صحرائی ۱۲ منہ

[2] قولہ گرانیدہ بوشش الخ ۱۲ منہ

بدین حرمی گلستانی کجاست
بدین فرخی گنجدانی کجاست

هنوز اندر آن کشورِ مال سنج
زمین گر شگافند یابند گنج

زنے حاکمہ بود نوشابہ نام
ہمہ سال با عشرت و عیش جام

چنین گفت گنجینہ دارِ سخن
کہ سالار آن گنجدانِ کہن

چو طاؤس[۵۱] نر خاصہ در نیکوی
چو آہوے مادہ ز پے آہوی

قوی را ے در و شحنہ دل و نغز گوے
فرشتہ نہش بلکہ فرزانہ خوے

ہزار اندش زنِ بجر در پیشگاہ
بخدمت کمر بستہ ہر یک چو ماہ

برون از کنیزانِ چابک سوار
غلامانِ شمشیر زن سی ہزار

نگشتے ز مردان کسے بر درش
و گر چند نزدیک بودے برش

بجز زن کسے کارسازش نبود
بدیدارِ مردان نیازش نبود

زناداشتن رازِ زن در سرا ے
بکد بانوے فارغ از کتخدا ے

غلامان باقطاعِ خود تاختہ
وطنگاہ از بہرِ خود ساختہ

کسے[۵۲] از غلامان بس قہرِ او
ندیدہ درونِ درِ شہرِ او

بہر جا کہ پیکار فرمود شان
فریضہ ترین کارِ آن بود شان

---

۵۱ طاؤس نر خاصہ در نیکوی
چو آہوے مادہ ز پے آہوی

خاصہ بود در اصل
در نسخہ بجای
و بعضی نسخ
طاؤس نر را
و در بعضی
طاؤس را
بلند بالا آمدہ
و در بعضی
طاؤس را
عیب است
و در بعضی
طاؤس را
بلند بالا
و در بعضی
طاؤس را
عیب است
و در بعضی
طاؤس را
بلند بالا
و در بعضی
طاؤس را
عیب است

۵۲ کسے از غلامان بس قہرِ او
ندیدہ درونِ درِ شہرِ او

در نسخہ
بجای
کسے
آمدہ
یعنی
از آبوبدان
ہیچ
کس
است کہ
بشکل
غلام
نداشتہ
باشد
تا گرد
ہیچ
شہر
و ماده
آہو
نگردد
یا بر خود
حسیسان
ندہد
و ہمگان
این ظاہر است
۱۲ ش
شود کسی
از غلامان
۱۲ یعنی
از غلامان
۱۲ یعنی
از غلامان
بحال
ندارد کہ
جای
خود را
نشناسد
و از
حد خود
تجاوز
نکند
۱۲ ش
عجله و تسلط
از غلامان
ہیچ کس
در شہر
نباشد ۱۲ ش

سکندر چو لشکر بصحرا کشید — سر اپرده را بر ثریا کشید

در آن خرّم آباد[1] سینه و سرشت — فرو ماند حیران ازین کار و کشت

بپرسید کین بوم و فرّخ کراست — کدامین تهمتن درین بارگاه است

زنی از بسے مرد چالاک تر — بگوهر ز دریا بسے پاک تر

قوی رای و روشندل و سرفراز — بهنگام سختی رعیت نواز

بمردی کمر بر میان آورد — تفاخر به نسل کیان آورد

کلهداریش هست و او بے کلاه — سپهدار و او را نه بیند سپاه

غلامان مردانه دارد بسے — نه بیند و لے روے او را کسے

زنان سمن سینه و سیم ساق — بهر کار با او کنند اتفاق

همه نارپستان و بالا چو تیر — ز پستان هر یک شکر خورده شیر

کجا قاقمی یا حریر است نرم — بلرزد بر اندام ایشان ز شرم

فرشته در ایشان نبیند دلیر — وگر بیند افتد ز بالا به زیر

درخشنده هر یک در ایوان باغ — چو در روز خورشید و در شب چراغ

نظر طاقت آن ندارد ز نور — که بیند در ایشان ز نزدیک و دور

[1] قول درین خرم آباد آن خرم آباد بادهای آباد دارد خرم آباد که خرم آباد نخلستانهای بصری یعنی فرخی آباد دارد درین نظر است

بگوشِ کسے کاید آوازِ شان
سرِ خود کند در سنارشان

ز لعلِ[۹۱] وز در گردن و گوش پر
لبِ از لعل کانی و دندان ز دُر

ندانم[۹۲] چه افسون فرو خوانده اند
کز آشوبِ شهوت جدا مانده اند

ندارد[۹۳] نذیر سپهر کبود
رفیقے بجز باده و بانگ رود

زنے پاک پیوندِ فرمانروائے
بر ایشان فرو بسته دارد هوائے

صنمخانها دارد از قصر و کاخ
بران لعبتان کرده درها فراخ

اگرچه پسِ پرده دارد نشست
همه روز باشد عمارت پرست

سرائے ملوکانه دارد بلند
بساطے کشیده در وارجمند

ز بلور[۹۴] تختے برانگیخته
بجز وار گوهر فرو ریخته

ز بس شبچراغ آن گرانمایه گاه
بشب چون چراغ ست رخشنده ماه

نشیند بران تخت هر بامداد
کند شکر آفرینده یاد

عروسانه او کرد بر تخت جاے
عروسانِ دیگر بخدمت بپاے

شب و روز با باده و بانگِ رود
تماشا کنان زیر چترِ کبود

گذشت از پرستیدنِ کردگار
بجز خواب و خوردن ندارند کار

[۹۱] قزل از لعل و زر آرایی و زیور و گوشوار و گردن آویز و بازو بند و دستبند و انگشتری و کمربند و خلخال و پازیب و غیره زیورهای زنان است و در بعضی از لغتها بمعنی لعل آمده و در بعضی بمعنی زیور و زینت و آرایش و در فرهنگ جهانگیری بمعنی زیور و آرایش و آرایش زنان و زیور و آرایش و آرایش زنان و زیور و آرایش و آرایش زنان و

زنے کاروان با همه کانِ گنج
ز طاعت نهد بر تنِ خویش رنج

زیر پهنیر گاری که دارد سرشت
نخسپد در آنجا چو نیکان بهشت

دگر[۱] خانه دارد ز سنگِ رخام
شب آنجا رود ماه تنها خرام

در آن[۲] خانه آن شمعِ گیتی فروز
خدا را پرستش کند تا به روز

بمقدار[۳] آن سر در آرد بخواب
که مرغے فرود آورد سر به آب

دگر بار با آن پری پیکران
خورد مے به آواز رامشگران

شب و روز زینگونه دارد عنان
بروز اینچنین چون شب آید خپان

نه شب فارغست از پرستشگری
نه روز از تماشاے جان پروری

خورند از پے او و یارانِ او
غمِ کار او کاردارانِ او

شه این داستان را بسے دیده داشت
تمناے آن نقش نادیده داشت

نشستنگهے[۴] دید زآب و گیا
به گوهر گرامی تر از کیمیا

وزان جاے آسوده بارود و جام
بر آسود یک چند و شد شاد کام

چو نوشابه دانست کاورنگ شاه
به فالِ همایون در آمد زراه

پرستنگ پیرا بر آراست کار
بر اندازهٔ پایهٔ شهریار

---

[۱] دگر خانه دارد ز سنگِ رخام
با لکسر و با های مختفی کذا فی نسخة
کبیر و لو اسبنشتا زند
و در آیینه فرورود سنگهای
بزرگ و در جمیع نسخ موجود و امه
و در خام با لفِ و با کاف
مجهول سنگ سپید نرم و بهک
و ماه شهنشاهرام جبارت
از نسخهٔ شاهد لغتی عبارت
خانه فرو فرود از سنگ نرم
و در شب تنها بدانجا
بتمام دارد ۱۲ اشکه قوله
در آن خانه آن شمع گیتی فروز
فروزنده از انتهال فتح گتی نوشته
۱۲ سطر قوله بمقدار آن سر در آرد بخواب
سیاه بیان کنجایی
نوشته است بسیار
پرستش الهی را لقمه نهاد
قیر لغتی بجز لقمه نهاد
بخواب میکرزاد کرخاطی

[۴] نشستنگهے دید زآب و گیا
از اراب نسخهٔ طرح ریزد
سنگی از رودان زنگان
سنگی از رودان ۱۲ قوله
نشستنگاه سراسر سنگ
مکرزاد مرد از نشستنگاه
نشستنگاه است و بجاز نشستنگا
اشاره به شهرستان مارد
نشستنگاه در نشستنگاه
سنگ سرخ و سنگ زرد
سنگ سرخ و سنگ زرد
از سیاه اورد سنگ زرد
سنگ سرخ و سنگ زرد
از نسخهٔ سنگ سرخ و سنگ زرد
نشستنگاه سنگ سرخ و سنگ زرد
نشستنگاه سنگ سرخ و سنگ زرد
نشستنگاه سنگ سرخ و سنگ زرد
نشستنگاه سنگ سرخ و سنگ زرد

فرستاد نزلے سزاوار او
کمر بست بر خدمتِ کار او

برون از بسے چارپاے گزین
چہ از بہر مطبخ چہ از بہرِ زین

بہین چیزہائیکہ زان بوم رست
برنگ و برونق دلاویز چست

خورشہاے[۵۱] شاہانہ مشکبوے
طبقہاے مشک از پے دست سوے

دگر گونہ از میوہ بسیار چیز
ز شہد و شکر چند خروار نیز

مے و نقل و ریحان مجلس فروز
کشیدند زنگو نہا چند روز

جداگانہ نیز از پے مہتران
فرستاد ہر روز زنے روان

ز بس مرد میہا کہ آن زن نمود
زبان بر زبان ہر کسش میربود

ملک را بہ دیدار آن دل نواز
زمان بر زمان بیشتر شد نیاز

بدان[۵۲] تا خبر یابد از راز او
بہ بیند دران مملکت ساز او

قدمگاہِ او بنگرد تا کجاست
حکایت درو غست یا ہست راست

رفتن سکندر نزد نوشابہ بلباس سفارت

چو[۵۳] شد بیز ر نعل ز ر بست روز
برآمد بہ زین شاہِ گیتی فروز

---

۵۱ قولہ خورشہا الخ ۔۔۔ بکار میبرند ۔۔۔ بالا میبرند ۔۔۔ بالا میبرند ۔۔۔ بالا

برسمِ رسولان برآراست کار
سوی نازنین شد فرستاده وار

چو آمد به دلهیز درگه فراز
زمانی برآسود زان ترکتاز

درود رگهی دید چون آسمان
زمین بوسِ او هم زمین و زمان

پرستندگان چون خبر یافتند
برِ بانوِ خویش بشتافتند

نمودند کز درگهِ شاه روم
کز و فرخی یافت این مرز و بوم

رسولے رسیدست بارائے و هوش
پیامے آورد چون فرشته خموش

ز سر تا قدم صورتِ بخردی
پدیدار از و فرّهٔ ایزدی

برآراست نوشابه درگاه را
بزر در گرفت آهنی راه را

پرستندگان را بصد گونه زیب
صف اندر صف آراستند از غریب

برآمود گوهر به مشکین کمند
فرو هشت بر گوهر آگین پرند

درآمد به جلوه چو طاؤس باغ
درافشان و خندان چو روشن چراغ

برِ اورنگِ شاهنشهی بر نشست
گرفته معنبر ترنجے به دست

بفرمود کایئن بجاے آورند
فرستاده را در سراے آورند

وکیلانِ درگاه و دیوانِ او
بجا آوریدند فرمانِ او

فرستاده از در در آمد دلیر
سوی تخت شد چون خرامنده شیر

کمر بند و شمشیر بگشاد باز
برسم رسولان ببردش نماز

نهانی در آن قصد زمینبده دید
بهشتی سرائی فرمینبده دید

پُر از حور آراسته چون بهشت
بساط زمین گشت عنبر سرشت

زبس گوهرین گوش گردنکشان
شده چشم بینبده گوهر فشان

ز تابنده یاقوت و رخشنده لعل
خرامنده را آتشین گشت نعل

گمرکان و دریا همه تاختند
همه جوهر اینجا برانداختند

زن زیرک از سیرت شان او
دران داوری شد هراسان او

که این کاروان مرد آهسته رای
چرا رسم خدمت نیارد بجای

درو کرد باید پژوهندگی
که از ما ندارد شکوهندگی

ز سر تا قدم دید در شهریار
ز رنجیته را بر محک زد عیار

چو نیکو نگه کرد بشناختش
به تخت خود آرامگه ساختش

خبر یافت از شه که اسکندرست
نشستن بهر تخت را درخورست

ز فیروزی هفت چرخ کبود
بسی داد بر شاه عالم درود

بپوشید رخسار روز و شرم کرد
نگردار شهی هیچ بروے پدید
سکندر بر سمِ فرستادگان
درودے چنانے رسانید شش نخست
پس آگه گزارش گرفت از پیام
چنین گفت کاے بانوِ نامجوے
چه افتاد کز ما عنان تافتی
ز بونی[۱] چه دیدی که توسن شدی
کجا تیغے از تیغ من تیز تر
که از من بدانجس پناه آوری[۲]
بدرگاهِ من پاے خاکی کنی
چو من رو بدین مملکت ساختم
کمر چون نه بستی به درگاهِ من
بمیخانه و میوه زیبم دهی

نگفتا چین نمودار آزرم کرد
که بر قفل تو هست مارا کلید
نگهداشت آئینِ آزادگان
فرستادگی کرد با خود درست
که شاهِ جهان داورِ نیکنام
ز نام آورانِ جهان برده گوے
سوِ ما تو یک روز شبتافتی
چه بیداد کردم که دشمن شدی
ز پیکانِ من آتش انگیز تر
همان به که سر سوے شاه آوری
ز جوشیدنم ترسناکی کنی
بر و سایهٔ دولت انداختم
چرا روے پیچیدی از راهِ من
به نقل و به ریحان فریبم دهی

[۱] قولہ ز بونی چہ دیدی الخ ایں مصرعہ در زبونی مصیبت و زبوں بالیقین چوں زناداں قصہ پارسی قریہ را زیبد درست دیگارہ و اسپراک و توپ ما قصبہ و فیل مانند کرہ نا مکمل ۱۲ اطلاق ان ہم بر کسیکہ سر تنا فرمان و سخن دراصل درشت سن بود چنانچہ در سوار در قہقہری دشت

[۲] نسخہ بجای فوقانی نہ بینی صد است بیا بر اعظم ذکر آرزش بالا شاہ دریا وضع مطلوب است موضع من بجا دریں کلمہ بیا ارجمن مبالغہ بسیار خوب خود انجا گرفت دریں بجای شاہ را نسخ دقیق است ملاحظہ ۱۲

پذیرفته شد آنچه کردی نخست
پذیرا شو اکنون برای درست

مرا دیدنِ تو به فرهنگ و رای
همایون‌تر آمد ز فرِّ همای

چنان کن که فردا به هنگامِ بار
خرامی سوی درگهِ شهریار

شهنشه چو بگزارد پیغامِ خویش
بامّید پاسخ سر افگند پیش

بپاسخ نمودن زبانِ هوشمند
ز یاقوتِ سرسته بگشاد بند

که صد آفرین بر تو شاهِ دلیر
که پیغامِ خود خود گزاری چو شیر

چنان آیدم در دلِ اپهلوان
که با این سر و سایهٔ خسروان

میانجی نه شاه آزادهٔ
فرستنده نه فرستاده

پیامِ تو چون تیغ گردن زند
گر از هرکمین تیغ بر من زند

ولیکن چو شه تیغ بازی کند
سرِ تیغ او سر فرازی کند

ز تیغِ سکندر چه رانی سخن
سکندر تویی چارهٔ خویش کن

مرا خواندی و خود به دام آمدی
نظر پخته‌تر کن که خام آمدی

فرِ سعادت اقبالِ من بدیشِ من
زهی طالعِ دولت اندیشِ من

جهاندار گفت ای سزاوارِ بخت
پژوهش مکن جز بفرمانِ سخت

سکندر[۵۱] محیط است و من جوے آب
منہ تہمتِ سایہ بر آفتاب

مرا چون نہی بر عیارِ کسے
کہ یابی چو من پاسبانش بسے

دلِ خود زبد عہدی آزاد کن
وزین خوتبر شاہ را یاد کن

سکندر چو گوئی چنان بیکس ست
کہ حمال پیغام خود خود بس ست

بدرگاہ او بیش از انست مرد
کہ او را قدم مرنجہ بایست کرد

دگر بار نوشابہ ہوشمند
ز نوشین لبِ خویش بکشاد بند

کزین[۵۲] پیش بر دلفریبی مباش
بہ نارا ستی یک رکیبی مباش

ستیزہ میاور درین داوری
کہ پیداست نامت بہ نام آوری

پیامت بزرگست و نامت بزرگ
نہفتہ مکن شیر در چرم گرگ

فرستادہ را نیست این دسترس
کہ با ما بہ تندی برآرد نفس

نہ جبار[۵۳]ے خویش را کم کند
نہ در پیش من پشت را خم کند

درآید بہ تندی و خونخوارگی
بجز شہ کرا باشد این بارگی

جز یم نشانہاے پوشیدہ ہست
کز و راز پوشیدہ آید بدست

جوابش چنین داد شاہِ دلیر
کہ ناید ز روباہ پیغام شیر

[۵۱] قولہ سکندر محیط الخ یعنی اگر سکندر محیط ست آہ قیاسِ او با ما چہ تفاوت دارد ما در مقابلہ او قطرہ و او دریاے بزرگ است ۱۲ ک دہقان مراد از سایہ تاریکی مراد از سیاہ قلعہ سیاہ شدہ و مراد از آفتاب ذات اسکندر یعنی تہمت سایہ بر آفتاب منہ یعنی مرا اشتباہ مبند کہ سایہ مرتکب ظلم است و ظالم اسکندر نیست ۱۲ ج

[۵۲] کزین پیش الخ یعنی ما کہ بہ درگاہ تو آمدہ ایم بہ نیازمندی آمدہ ایم نہ بہ نارا ستی و ستیزہ ۱۲ ک

[۵۳] نہ جبار الخ یعنی جبار ہرگز خویش را کم نکند و پشت را خم نکند ۱۲ ک

اگر من بچشمِ تو نام آورم
سکندر نیم زو پیام آورم

مرا[1] با پیامِ بزرگان چکار
تصرف نیابد درین پرده بار

اگر تندیے زیر پیغام هست
تو دانی و آنکس که این نقش بست

اگر[2] در میانجی دلیر آمدم
نه از روبه از نرِ شیر آمدم

درین آئینِ شاهان رسمِ کیان
پیام آوران ایمنند از زیان

چو پیغام شد بر تو کردم پدید
مزن[3] پرهٔ قفل را بر کلید

جوابم بفرمای گفتن براز
که تا ره نوردم سوِ خانه باز

برآشفت نوشابه زان شیر دل
که پوشید خورشید را زیرِ گل

مجابار ها کرد و شد گرم خیز
زبان کرد بر پاسخ شاه تیز

که با من چه سود ست پوشیدنت
بگل روے خورشید اندودنت

بفرمود[4] کارد کنیزِ دوان
حریرے برو پیکرے خسروان

یکے گوشه از شقه آن حریر
بدو داد کین نقش بر دست گیر

ببین تا نشانِ رخِ کیست این
درین کارگه از پئے چیست این

اگر پیکرِ تست چندین مکوش
به ابروے خود آسمان را مپوش

---

[1] مرا با پیامِ بزرگان چکار
آورده یعنی مرا با پیام آوردن فرستادگان چکار
تصرف نیابد درین پرده بار
یعنی دیگری را در پرده پیام
زیر پیغام آوردن راه ندهد
اگر در میانجی دلیر آمدم
بزرگان تصور نفرمایند که
نه از روبه از نرِ شیر آمدم
من از روباه صفت نیستم بلکه
آئین شاهان رسم کیان
آئین پیغامبری و رسالت
پیام آوران ایمنند از زیان
پیغامبر امین است و
مزن پرهٔ قفل را بر کلید
مقفل مکن پیام را
جوابم بفرمای گفتن براز
جواب پیغام را بگو و راز
که تا ره نوردم سوِ خانه باز
زود برگردم

[2] برآشفت نوشابه زان شیر دل
ازین چه طعنه که بلبل
که پوشید خورشید را زیرِ گل
گلبن فلک نمود یعنی
مجابار ها کرد و شد گرم خیز
شاه بر تو ظاهر و هویدا
زبان کرد بر پاسخ شاه تیز
تصور من و خلاف
که با من چه سود ست پوشیدنت
عقل را مرد و زن
بگل روے خورشید اندودنت
کاوه آهنگر بود
بفرمود[4] کارد کنیزِ دوان
کنیز و معمولیست که
حریرے برو پیکرے خسروان
در سرکار پادشاهان
یکے گوشه از شقه آن حریر
تصاویر جلد سلاطین
بدو داد کین نقش بر دست گیر
پر نقاشی بوده و در
ببین تا نشانِ رخِ کیست این
آخر نسخه ۱۲
درین کارگه از پئے چیست این
اگر پیکرِ تست چندین مکوش
به ابروے خود آسمان را مپوش

وگر نه[1] گذر که رستی ز غم
جوابی ببر خدمتی نیز هم

سکندر[2] بفرمانِ او ساز کرد
عزیزِ نوشته ز هم باز کرد

بعینه[3] در و صورتِ خویش دید
ولایت بدستِ بداندیش دید

ستیزه دران کار نامد صواب
فرو ماند یکبارگی در جواب

بترسید و شد رنگِ رویش چو کاه
بدارای خود بُرد خود را پناه

چو دانست نوشابه کان تندشیر
هراسان شد از تندی آمد بزیر

بدو گفت کای خسروِ نامدار
بسی بازی آرد چنین روزگار

ببندیش و مهرِ مرا بیش دان
هم آنجا نه را خانهٔ خویش دان

به تو نقشِ تو زان نمودم نخست
که تا نقشِ من بر تو گردد درست

اگرچه نه زن سیر نیستم
ز کارِ جهان بی خبر نیستم

ترا من کنیزِ پرستنده ام
هم آنجا هم اینجا یکی بنده ام

منم شیرزن گر تو ئی شیر مرد
چه ماده چه نر شیر وقتِ نبرد

چو[4] برجوشم از خشم چون تند میغ
در آب آتش انگیزم از برق تیغ

کفد[5] گاه شیران درآرم بداغ
ز پیه پهلوان فروزم چراغ

---

[1] قول وگر نیست بگذر که رستی ز غم — بیت دوم آنچه می آید بس غم مکن و شاد باش و جواب پیغام ببر نزد سکندر برو تخفه بفرست

[2] قول سکندر بفرمان او ساز کرد — ای موافقت نمود

[3] قول بعینه در و صورت خویش دید — آنچه می آید اگر بخوانی بعینه در و صورت خویش دید پس بفرمود تا بیامد پس بفرمود تا نگاه دارند اول آنکه نامه را خواند و دانست که نوشابه چه نوشته است و آنچه می آید

[4] قول چو برجوشم از خشم چون تند میغ

[5] قول کفد گاه شیران درآرم بداغ

زمهرم کشش سوے پیکارِ خویش ۹۱ گرفته مزن با گرفتارِ خویش

منه خار تا در نیفتی به خار ۹۲ رهانده شو تا شوی رستگار

تو آنگه که بر من شوی فتحیاب ۹۳ زنِ بیوه را داده باشی جواب

من ار با تو چیرم به هنگامِ کین شوم قائم انداز روے زمین

درین ۹۴ هم نبردی چو روباه و گرگ تو سر کوچک آئی و من سر بزرگ

چنین آمدست از بزرگانِ پیر که با هیچ ناداشت کشتی مگیر

که گر بر جهد بر تو چیره بی کند بکوشد بجان تا ترا الکند

تنم گرچه پیوست از مقیمانِ شهر دلم نیست فارغ ز شاهانِ دهر

ز هندوستان تا بیابانِ روم ز ایران زمین تا به آباد بوم

فرستاده ام سوے هر کشورے طبیعت شناسے و صورتگرے

بدان تا ز شاهانِ اقلیم گیر زند صورتِ هر کسے بر حریر

نگارنده صورتِ هر دیار سرانجام نزدِ من آرد نگار

چو آرند صورت به نزدیکِ من درونِ نگر در اے یار یکِ من

بجان خواهم آن نقش را درنشست زهر کس که این راز دارد سرشت

چو گوئیند نقشِ فلان با وشاست
پذیرم که آن نقش نقشیست راست

پس از ناخنِ پاتا فرقِ سر
گمارم بهر صورتے در نظر

ز هر سا لکورے و هر تازه
بگیرم به قدرِ وے اندازه

بدو نیک هر صورتے در قیاس
شناسم که هستم فراست شناس

شب و روز بے چاره سازی نیم
درین پرده با خود به بازی نیم

ترا[۵۲] از وے همت روان میکنم
سبک سنگِ خسروان مے کنم

ز هر نقش کان یافتم در پرند
خیالِ تو آمد مرا دل پسند

که تا جان بهم آشنائی دهد[۵۳]
بر آزرمِ خسرو گوائی دهد

چو گفت این سخن با سکندر ولیه
ز تختِ گرانمایه آمد به زیر

فرو ماند شه اندرین دستگاه
که یک تخت را بر نشاید دو شاه

نه بینی دو شاه است شطرنج را[۵۴]
که بر هر دلے نو کند رنج را

پریچهره چون از سرِ تختِ خویش
فرود آمد و خدمت آورد پیش

عروسانه بر کرسئے زر نشست
شهنشاه را گشت آئین پرست

شه از شرم آن ماهِ چون نهنگ[۵۵]
چو زرافه از رنگ مے شد به رنگ

بدل گفت کین کار دان گر زن است
بفرهنگ مردی دلش روشن است

زنے کاینچنین گرد پیما کند
فرشته بروآفرینها کند

ولے زن نباید که باشد دلیر
که محکم بود کینهٔ مادهٔ شیر

زنان را ترازو بود سنگ زن
بود سنگ مردان ترازو شکن

زن آن به که در پرده پنهان بود
که آهنگ بے پرده افغان بود

اگر نیک بودے همه کار زن
زنا نزا مرن نام بودے نه زن

چه خوش گفت جمشید بار آزمن
که یا پرده یا گور به جاے زن

مشو ایمن از زن که زن پارسا ست
که خفته به گرچه در دژ آسا ست

دگر باره گفت اینچه کم بود کیست
شفاعت درین پرده بهبود کیست

به تلخی درانداخته زابوش ده
ورا افتاده تن فراموش ده

نپوشم دگر رخ چو بیگانگان
نگیرم ره و رسم دیوانگان

دل بسته را بر گشایم ز بند
گره بر گره چون توانم فگند

بجاے چنین دلبر مهربان
که زیبا بهشت است و شیرین زبان

گرت دشمنے کینه دریافتے
بجز سر بدین چه بر تافتے

این صفحه در نسخهٔ اصل نیست

از نیجا اگر برگشم بار خویش
نگهدارم اندازهٔ کار خویش

چو بر طاس رخشنده افتاد مور
رهاننده را چاره باید نه زور

شکیبائی آرم درین رنج و تاب
خیالیست گوئی که بینم بخواب

حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم رسن بسته سوی دار
بر و تازگی رفت چون نو بهار

بپرسیدش از مهربانان یکے
که خرم چرائی و غم اندکے

چنین داد پاسخ که عمرا نیقدر
بغم بردنش چون توانم بسر

درین بود کایزد رهائیش داد
در آن تیرگی روشنائیش داد

بسا قفل کانرا نیابی کلید
کشاینده ناگه آید پدید

ازین در بسے گفت ناجوشتین
هم آخر بتسلیم درداد تن

تهمتن چو تنها کند ترکتاز
برو دیو را دست گردد دراز

معنی چو بیرون پرده گوید سرود
زند خنده بر بانگ او بانگ رود

چو لختے منش را بمالید گوش
نشاند آتش طیرگی را ز جوش

شکیبندگی دید درمانِ خویش — به تسلیم دولت سر افگند پیش

کمر بست نوشابه چون پیکران — بفرمود تا آن پری پیکران

ز هر گونه آرایشِ خوان کنند — پسِ پیچ خورشهای الوان کنند

کنیزانِ چون شمع برخاستند — ملوکانه خوانها برآراستند

نهادند نزلے ز غایت برون — ز هر پخته ناپخته چند گون

ز قاقِ تنک گرده گرد روے — ز گردِ سر اپرده تا گرد کوے

همان قرصه شکر آمیخته — چو کنجد بران گرده ها ریخته

ز بامانے نوشینِ عنبر سرشت — خبر داد از خوردهاے بهشت

ز بس کوهه گاو و ماهی چو کوه — شد و رزمین گاو ماهی ستوه

ز مرغ و بره روے رنگین بساط — برآورد بر مرغ خواران نشاط

مصوصِ سرائی و آچار نغز — ز بادام و پسته برآورده مغز

ز بس صاف پالوده عطر سای — سبا مغز پالوده کامد بجاے

ز لوزینهٔ خشک حلوائے تر — به تنگ آمده تنگهاے شکر

قفاع گلابی و گل شکری — طبرزد فشان از دمِ عنبری

لہ قورمہ شکیبگی آوینی او بیاز

مذاقست قورمہ را بیاز

قورمہ آماده ابالغ

پاچی بزه بیخ آش

بافتخان با

لفظ مرکب ای جای

زنگ زدن ای بیان

یعنی بیان کنیزان

از زرد و طلا قورمہ

می دار

ز بامانے نوشینِ عنبر سرشت — خبر داد از خوردهاے بهشت

پشت گاو باشد و ماهی آگر

مراد از پشته است نیفی

پس پشته از نیلبای

قشقاگاو و ماهی

کوه شده بود در زیر

زین گاو بلی از بار

ان عاجز شده بود

۱۲ بهشت و قورمہ

دیره آه رسمی عادم

نکه مقاومت ست

درنیض بر او بدار

مرغ فروان نشاط

مرنیض طبایع

ست از آن گشته دیر

اوبدن کی به از

پر بدن ست بیض

از بس ای فی و بره گر

زرد بر تو از

نوفاه نیض

غایت شادی

جدا از پے خسرو نیک بخت
بساط زر افگند بالاے تخت

نهاده یکے خوان خورشید تاب
بر و چار کاسه ز بلور ناب

یکے از زر و دیگر از لعل پر
سوم پر ز یاقوت و چارم ز دُر

ولے بود سرپوش مالاے شان
که تا سر نوشابه ماند نهان

سکندر چو سرپوش شان کرد باز
ببینند که سنگیست در خوان فراز

چو بر مائده دستها شد دراز
دهان بر خورش راه بگشاد باز

بشه گفت نوشابه بگشاے دست
بخور این خوشها که پیش تست

به نوشابه شه گفت کاے سادهدل
نواکج مزن تا نمانی خجل

درین صحن یاقوت خوان زرم
همه سنگ شد سنگ را چون خورم

چگونه خورد آدمی سنگ را
طبیعت کجا خواهد این رنگ را

طعامے بیاور که خوردن توان
برغبت برو دست بردن توان

بخندید نوشابه در روے شاه
که چون سنگ را در گلو نیست راه

چرا از پے سنگ ناخوردنی
کنی داور ما بساے ناکردنی

بچیزے چه باید سر افراختن
که نتوان از و طعمه ساختن

له فرهنگ جهانگیری خورشید بمعنی سنگ آتشی که آدمی آنرا بر آهن زند تا آتش از آن ظاهر شود

چو ناخوردنی آمد این سفله رنگ
درو سفلگانه چه بازیم جنگ

درین ره که از سنگ ناید گشاد
چرا سنگ بر سنگ باید نهاد

کسانی که زین سنگ برداشتند
نخوردند چون سنگ بگذاشتند

تو نیز ارنه مرد سنگ آزمای
سبک سنگ شو تا بمانی بجای

ز بیچارهٔ آن زن نغز گوی
ز ناخورده خوان کروشه دست شوی

بنوشا به گفت آن شه بانوان
به از شیر مردان هوش و توان

سخن خوب گوئی که جوهر پرست
ز جوهر بجز سنگ ناردبه دست

ولی آنکه این نکته بودش درست
گر گوینده جوهر نخست

مرا گر بود گوهری بر کلاه
ز گوهر نباید تهی تاج شاه

ترا کاسه و خوان پر از گوهرست
ملامت بهین تا کرا در خورست

چه باید به خوان جوهر انداختن
مرا جوهر اندازی آموختن

ز دُر خاک در دیدهٔ جوهری
همه خانه یاقوت اسکندری

ولیکن چو مے بینم از راه خویش
سخنهای تو هست بر جای خویش

هزار آفرین بر زن نیک رای
که ما را به مردی شود رهنمای

زپندِ تو اے بانوے پیش بین
زدم سکّهٔ زر چو زر بر زمین

چو نوشابه آن آفرین کرد گوش
زمین را به لب کرد یاقوت نوش

بفرمود کارند خوانهاے خورد
همین بقلیه نهاے نادیده گرد

نخست از همه چاشنی برگرفت
دران چاکی ماند خسرو شگفت

زخدمت نیاسوده چندانکه شاه
ز خوردن برآسود و شد سوے راه

بوقتِ شدن کرد با شاه عهد
که نازد به آزار نوشابه جهد

بفرمود تا شه و شفیت نبشت
بدو داد و شد سوے بزم بهشت

سکندر[1] چو زان شهر شد باز جاے
فریب از فلک دید و فتح از خداے

بدان رستگاری[2] که بودش هراس
رهاننده را کرد صد ره سپاس

شب از روز رخشنده[3] چون گونه برد
چراغے بفروخت و شمعے بمرد

به تا وان آن گوے زرّینِ مهر
بسا گوے سیمین که نمود چهر

شه آسایش خواب را کار بست
دو لختے دران چار دیوار بست

برآسود تا صبحدم بردمید
سپیدی شد اندر سیاهی پدید

سر از خواب نوشین برآورد شاه
بکے مجلس آراست چون صبحگاه

[1] اسکندر
[2] رستگاری
[3] روز رخشنده

چو خورشید تابنده زرّین برد دست — تبرِ فلک را بدو سر شکست

پر از چهره نوشابهٔ نوش بهر — بفالِ همایون برون شد ز شهر

چو رخشنده ماهی که در وقتِ شام — برآید ز مشرق چو گردد تمام

کنیزان چو پروین به پیرامنش — ز تارک در آموده تا دامنش

روان‌ها هرویان پسِ پشتِ او — چو ناهید صد در یک انگشتِ او

پریرخ چو لشکر گهِ شاه دید — جهان جهان خیل و خرگاه دید

ازان پرنیانهای زرّین درفش — هوا گشت گلگون و صحرا بنفش

ز بس نوبتی‌های گوهر نگار — نمی بود ره بر درِ شهریار

نشان جست آمد به درگاهِ شاه — سرِ نوبتی دید بر اوجِ ماه

زده بارگاهی بر سیم طناب — ستونش ز سیمین و میخش ز سیمناب

فرود آمد از بارگی بارخواست — زمین بوس شاهِ جهاندار خواست

رقیبانِ بارش کشادند بار — درآمد به نوبت گهِ شهریار

سرانِ جهاندیده در پیشگاه — سر افگنده بر سایهٔ یک کلاه

کمر بر کمر تا جدارانِ دهر — به پیشِ جهاندار پرویز بهر

در یک انگشت او واقعست
وصفی آن ایراد
که مثل ناپید
عدد کس نگذرم
یک انگشت او
این شتم تحاوده
در فارسی تا در جای
دیگر نیاورده نشنیده
چنانکه گویند در
بنگلم تخریف
مثل فلانی صد
کس در ناخن
من است
بیس انگشت
باشد قول فرد
نشنودیم باید

است ۱۲ ش

چنان کز بس رونق نو تاب — شده مرد و بیننده را زهره آب
همه گشته با نقش دیوار جفت — نه یارای جنبش نه یارای گفت
عروس حصاری چو دید آن حصار — بلرزید زان درگه تنگبار
زمین بوس کرد آفرین برگرفت — درو ماند آن شیر مردان شگفت
بفرمود خسرو که از زر ناب — یکی کرسی آرند چون آفتاب
عروس جهانرا نشاند از برش — عروسان دیگر فراز سرش
بپرسید بس مهربانی نمود — بران آمدن شادمانی نمود
نشیننده را چون دل آمد بجای — اشارت چنان رفت بارنمای
که سالار خوان خورد و خوان آورد — خورشهای خوش درمیان آورد
نخستین ز جلاب نوشین سرشت — زمین گشت چون حوض کوثر بهشت
یکی جوی زان حوض نوشین گلاب — نه خسرو که شیرین ندیده بخواب
نهادند خوان انگبین بی دریغ — گرانیده شد گرد عنبر به میغ
ز هر نعمتی کاید اندر شمار — فرو ریخته کوه از هر کنار
حریر رقاق دو پرویزنی — چو مهتاب روشن ترازروشنی

حصاری آه خاں
آزرد قصہ کر
عقل را گرچہ
علم از بار
حسن بعنی
را چنانکہ مرکس
پایا رد را
آورہ لیکن
میتوانست
کہ باید بعنی
باشد و قع
کثرت مردم از
فرسخ راہ
۱۲ مراد
حصاری
نشانی
رزحصار
سکندر
ارزنایت
شاہی
راچیل دل آمد
آورد
باوشاہ آورد
بعنی
فرنیزی
چین
نیز

همان گردهٔ نرم چون برگ خز
که زو بخته شد گردهٔ گرده پز

ابا ماے الوانِ صد گونه پیش
بخوانهاے زرّین نهادند پیش

جهانزا[1] یکے خورد الوان نبود
که زان خورد چیزے بران خوان نبود

چو خوردند چندانکه آمد پسند
ز جام و صراحی کشادند بند

مے[2] ناب خوردند تا نیمروز
چو مے در ولایت شد آتش فروز

نشاط ابر و مے پرستان کشاد
ز نیروے مے رودستان کشاد

پری پیکران اندر آن دلبری
نشستند تا شب بر اشکری

بآن لعبتان گفت سالار دهر
یکے شب نشاید شدن سوے شهر

چنانست فرمان که فردا پگاه
برآریم برزمے ز ماهی به ماه

برسم فریدون و آئینِ کے
ستانیم دادِ دل از رود و مے

مگر چون[4] فروریزد آتش ز جام
شود کارِ ما یکسره از خونِ خام

زمانے ز شغل زمین بگذریم
بمرجانِ پرورده جان پروریم

فروزنده گردم چو گل زمے
بآن کوزه از گل برآریم خوے

زمین[5] را بجرعه معنبر کنیم
بسر سوے شادی گلِ تر کنیم

---

[1] جهانزا ۱۲ — [2] مے ۱۲ — [4] مگر چون ۱۲ — [5] زمین ۱۲

پریزادگان بوسه دادند خاک
پری وار هم شاد و هم شرمناک

فرزنده نوشابه در بزم شاه
فروزان تر از زهره در صبحگاه

چو شب زیور عنبرین ساز کرد
سر نافهٔ مشک را باز کرد

شه از زلف مشکین آن دلکشان
کمندی برآراست عنبر فشان

سر و مشتری را به شکین کمند
فرود آورید از سپهر بلند

شب جشن بود آن شب دلنواز
پری پیکران چون پری جلوه ساز

مگر کاتشی بر فروزند لعل
در آتش نهد از پی شاه نعل

بفرمود شه کاتش افروختند
بر سم مغان بوی خوش ساختند

زباده چنان آتشی برفروخت
که میخوارگان را دروزخت سوخت

برو دوی دلهوله‌ای دگر
همی برد شب را به شادی بسر

چو شنگرف سودند بر لاجورد
سمور سیه زاد رو با وزرد

دگر بار رود در جنبش آمد نشاط
دُرآموده شد خسروانی بساط

چمن باز نو شد به شمشاد و سرو
خراشش درآمد به کبک و تذرو

نوا گر شدند آن پرچهرگان
نوآئین بود مهر در مهرگان

ز بیجاده گون بادهٔ دل فروز — فشانند بیجاده بر روی روز
بیا ساقی از بادهٔ جامے بیار — ز بیجاده گون گل پیامے بیار
ز خم را به آن بادهٔ چون بادهٔ کن — ز بیجاده رنگم چو بیجاده کن

داستان جشنِ نوشابه

بجشنِ فریدون و نوروز جم — که شادی ستر د از جهان نام غم
جهاندار بنشست بر تختِ خویش — نشستند شاهان سر افگنده پیش
نواز ندگانِ مے در ود و جام — بر آراستهٔ دستِ مجلس تمام
مے نوش و نوشابه چون شکر — عروسان به گردش کمر در کمر
بران محفلی اسکندرِ فیلقوس — نکرد التفاتے بچندین عروس
یکے آنکه خود بود پرهیزگار — دگر در حرم کرد نتوان شمار
یکایک همه لشکر از شرمِ او — نگشتند یک ذره آزرمِ او
هوا سرد و خرگاه خورشید گرم — ز مین خشک و بالینِ جمشید نرم
برون رفت از چاهِ دلو آفتاب — بماهی گرفتن سوِ حوضِ آب

درم بر درم کیسه کوه و شخ
گره بست چون پشت ماهی نتخ

دمادم فرو گیر چون چشم گرگ
شده کارگر گینه دوزان بزرگ

سرین گوزن و کفلگاه گور
به پهلوی شیران برآورده زور

کبابِ تر از رانِ آهوی نر
نمک ریخته آب را در جگر

نباریدن ابر کافور بار
سمن رسته از دستهای چنار

نبفشه نکرده سر عنبر تیز
چو ابر بهار آسمان برف ریز

درخت گل از بار آبستنی
شکم کرده پر بچه رستنی

دهن ناگشاده لب آبگیر
که آید لب سبزه را بوی شیر

جهان بلبلان را دیده دهل
ز نامحرمان روی پوشیده گل

شده بلبله بلبل انجمن
چو کبک دری قهقهه در دهن

ز خسار میخوارگان رنگ مے
بهر گوشه گل برآورده خوے

بعذر شب دوش فرمود شاه
که آتش فروزند در بزم گاه

برآراست از زینت و زر و زیب
چو باغ ارم مجلس دلفریب

درو آتشے چون گل افروخته
گل از رشک آن گلستان سوخته

شده[۱] خار ز آتش چو گل ز ریه دست — نه چون خار زر زشت آتش پرست

بمشکین ز کال آتشِ لعل رنگ — در افتاد چون عکس گوهر بسنگ

باتش بران شوشهٔ مشک سنج — چو مار سیه بر سر کان گنج

ز بیم تمتی داده پیمانهٔ مجوس — سوادِ حبش را به تاراج گنج

ز هندوستان آمده جورنے — بهر جو که زد سوخته خرمنے

مغے ارغوان گشت بر جاے جو — بنفشه درودده به وقتِ درو

سیاهے به مازندران برده مشک — بدل کرده با شوشهٔ زر خشک

ز هندوزنے خانه پر خون شده[۲] — همه آبنوسش طبر خون شده

بچین کرد سقلابئے ترک تاز — سموری بپرطاسئے کرده باز

پلالی برآورد آواز خوش — صلا داده در روم و خود در حبش

برآواز[۳] آن زنگئے قیر گون — گشاده دل از هر وزدیده خون

دبیرے[۴] قلم رسته از نشتِ او — قلمهاے مشکین ز انگشتِ او

نشسته جوانمرد اطلس فروش — ز خاکستر پرزن درع پوش

ز بهر پلاسی رسن تافته — بجاے پلاس اطلسے یافته

چو در کورهٔ مرد اکسیر گر — فرو برد آهن برآورد زر
شرارہ کہ اکسیر زر ساختہ — ز ہر سو بدامن زر انداختہ
دخان[1] از بر شعلهٔ آذری — چو بر سرخ گل برگ نیلوفری
سفالے بریحان برآراستہ — بریحانے از بیشها خاستہ
نہ آتش گل باغ جمشید بود — کلیچہ پژ خوان خورشید بود
فروزندهٔ گوہر نیک و بد — رفیق مغ و مونس بیرمد
شگفتہ گلے خورد او خار بن — بدید آر تازہ بہ گوہر کہن
ترنم سرائے تہی مایگان — پیام آور دیگ همسایگان
ترنگا[2] ترنگی کہ زد ساز او — بہ از ژندزرتشت آواز او
بدین[3] ژندگی آتش ژندسوز — برافروختہ شاہ گیتی فروز
چو برگ گل سرخ بر شاخ سرو — بروگاہ دراج و گاہے تدرو
ز بسبدی چنارے برافروختہ — بر و کبک نالندہ چون فاختہ
اگر پائے لبط بر سر آرد چنار — بر و سینهٔ لبط زندزیر زار
تن لبط بود در خور آب گیر — چو بر آتش آری برآرد نفیر

[1] قولہ دخان الخ آہ دخان با ضم در بعض نسخ بکاف و لام اول است چودم عام است و در بعض نسخ بفتح و الف بعد کاف و نون بعد الف و سین مہملہ ای دار بر نعم و الله اعلم

دران باغ مرغان بجوش آمده
ز هر یک دگرگون خروش آمده

صراحی[۵۱] برآورد بانگ سرود
سرود نو آئین تر از بانگ رود

جگرها بخون در نمک یافته
نمک را ز حسرت جگر تافته

شکرپاره[۵۲] با نوک دندان براز
شکرخواره را کرد دندان دراز

کباب[۵۳] تر و بوی افزار خشک
اباهای پرورده با بوی مشک

ز آچار ما آنچه باشد عزیز
ترنج و به و نار و نارنج شیر

مغنّی چو زهره برآشگری
صراحی درخشنده چون مشتری

به گلگون[۵۴] گلابی دلاویزتر
فشانده جهان از جهان تیزتر

همه[۵۵] ساز آهنگها نرم خیز
بجز ساز کاهنگ او بود تیز

همه[۵۵] نخته بودند یاران تمام
بجز باده کو در میان بود خام

سکندر ز مستی شده نیمخواب
روان خنگ در خنگی چو آب

مے و مرغ و ریحان و آواز چنگ
بتے تنگ چشم اندر آغوش تنگ

کسے کین مرادش میسّر شود
گرش جم نباشد سکندر شود

بیاد شه آن مشتری پیکران
چو زهره کشیدند طلِ گران

لغت و اصطلاحی بیاورید
آورد اکثر نسخه ستان زدن
تصحیف ستان زدن
صحیح و رونویسی بانگ رود
۱۲ نسخه فوراً بانگ رود است
بیاد لون سخن آهسته
گفتن و این آن ناچه
در هیچ یک از نسخه ها
است ۱۲ نسخه فوراً
کباب تر و بوی افزار خشک
تر و بوی افزار خشک
رطل گران مرکب خمر
رطل و اصطلاحی دیگر
قدح و جام و ساغر و پیاله
و لفظ خنگ اگر صحیح نیست
بوده است ۱۲ نسخه فوراً بانگ رود

گلگون شراب سرخ
و خنگ برای شراب سفید
در حالت خماری بگلابه
بگذارند بعضی گویند
جهان بی تکلفت و دوستی
که دوست سابق آنرا
است و این صورت
انسان اول را خلق
بودند و او نسل آدم
اشاعت یافت و آنکه
ملاحظه کند این گلها
بیاد شه آن مشتری پیکران
۱۲۱ ۲۰۲ ۳۰۲

چو یک نیمه از روز روشن گذشت — فلک نیم راهِ زمین در نوشت

بفرمود شه تا رفیقانِ گنج — کشیدند از پئے میهمان پائے رنج

ز روز و ز یور آرند خروارها — ز سیفور اطلس شتر بارها

ز چین و حبش خادمان سیصد اند — به دیدار نیکو به بالا بلند

بسے نافهٔ مشک و دیبائے نغز — کز ایشان فزوده شود هوش مغز

ز مرد و نگینهائے با آب و رنگ — دُر و لعل و پیروزه بیوزن و سنگ

یکے تاج زرّین ز مردِ نگار — برآمود از لولوِ شاهوار

پرندے مکلّل به یاقوت و دُر — همه درزش از مشک و کافور پُر

عماری[۵۲] و اشتر به هر پائے زر — عماری کشان جمله زرّین کمر

همه تازی اسپانِ دریا گذار — به یونان همه تیز رو زیر بار

چنین[۵۳] زیورِ نغز گوهر فشان — بنوشابه دادند زیور کشان

بپوشید نوشابه تشریفِ شاه — چو تشریف خورشید رخشنده ماه

جداگانه از بهرِ هر پیکرے — بفرمود پرداختن زیورے

باندازهٔ[۵۴] هر یکے چیز داد — بپوشیدشان بردنی نیز داد

پریچهره با آن پری پیکران
شده از بسے گنج و گوهر گران

زمین بوسه دادند بر تخت شاه
به خرّم دلی برگرفتند راه

رخ از خرّمی چون گل افروخته
ز نعمت بسے نعمت اندوخته

مراد دل از پادشه یافته
عنان سوے ماوا ے خود تافته

از آن کان گوهر گرا آمدند
چو گنج روان با بجا آمدند

بیا ساقی آن شیر شنگرف گون
که عکسش دهد لاجورد سیماب خون

بمن ده که سیماب گون گشته ام
بسیماب چون ناخن رشته ام

داستان رفتن سکندر بدیدن زاهدے

برانم من ے همت صبح خیز
که مغز سخن را کنم ریزریز

به زرّین سخن گوهر آرم بچنگ
سر زر پرستان در آرم بسنگ

کرا زور و زهره که آرد به دست
که دارا ے دین را کند زیر دست

ز راز همه مقصود پور بود
چو بندش کنی بندی از زر بود

تو انگر که باشد زرش زیر خاک
ز دزدان بود روز و شب ترسناک

تهیدست کاندیشهٔ زر کند
تمنای بخشش تو اگر کند

چو از زر تمنای زر بیشتر
تو اگر تر آنکس که زر بیشتر

جهان آنجهان شد که درویش راست
که هم خویشتن را و هم خویش راست

شب و روز خوش میخورد بهر اوی
نه از شحنه بیم و نه از دزد باس

فراوان خزینه فراوان غم ست
کم اندوه آنرا که دنیا کم است

گزارندهٔ عقد گوهر فشان
چنین داد ازکان گوهر نشان

که چون کرد سالار جمشید هوش
مے چند بر یاد نوشا به نوش

به ریحان و ریحانهٔ دلفروز
بسر برد با خسروان چند روز

یکے روز بنشست برعزم کار
بساطے نو آراست چون نوبهار

حصارے چنان زنجمن بر کشید
که انجم دران مرج شد ناپدید

گرانمایگان سیه را بخواند
گرامی کنان هریکے را نشاند

شدند انجمن کاردانان دهر
ز فرهنگ شه برگرفتند بهر

شه از قصه آرزوهاے خویش
سخنها ز هر دستے آورد پیش

که دوشم چنان در دل آمد هوس
که جز با شما بر نیارم نفس

سله قول بریحان و ریحانی او بریحانی شراب گلرنگ راز ریحان خوشبو در بعضی نسخ بیان بریحان و ریحانی و از لطف روح شد دین نسبت دارد از ریحان محل است

بنیروی رای شما مهتران — جهان را ببینم کران تا کران

سوم[۱] ازین پیش بودم پسیچ — عنان مراداد زان چرخ هیچ

برانم[۲] که تا جملهٔ مرز بوم — بگردم پس آنگه شوم سوی روم

در آباد ویران نشست آورم — همه ملک عالم بدست آورم

کنم دست هیچی بسنجانیان — زنم سکه بر سیم سقلابیان

بهر نوم[۳] دیگر کشور که گردِ زمی ست — ببینم که خوشدل کدام آدمی ست

از آن[۴] خوشدلی بهره یابم مگر — که آهن بآهن شود کارگر

نخستین خرامش ازین کوچگاه — بالبرز خواهم برون بردراه

وزان کوه فرخ درایم بدشت — ز صحرا به دریا کنم بازگشت

تماشای دریای خزران کنم — ز جزعه بران گوهر افشان کنم

چو موکب درآرم به دریاکنار — کنم هفته مرغ و ماهی شکار

ببینم که تا عزم چون آیدم — زمانه کجا رهنمون آیدم

چه گویند هر یک درین داستان — که دولت نپیچد سر از راستان

زمین بوسه دادند کمبر سپاه — که تدبیر با هست و تقدیر شاه

[۱] سوم ازین پیش بودم پسیچ — عنان مراداد زان چرخ هیچ
[۲] برانم که تا جملهٔ مرز بوم — بگردم پس آنگه شوم سوی روم
[۳] بهر نوم دیگر کشور که گردِ زمی ست — ببینم که خوشدل کدام آدمی ست
[۴] از آن خوشدلی بهره یابم مگر — که آهن بآهن شود کارگر

کجا او نهد پای ما سر نهیم
ز فرمانِ او بر سر افسر نهیم

اگر آب و آتش کند جای ما
مگر دور ز فرمانِ او رای ما

گر اندازد از کوه ما را به خاک
بیفتیم و در دل نداریم باک

ز شاهِ جهان راه برداشتن
ز ما خدمتِ شاه نگذاشتن

شه آسوده دل شد ز گفتارشان
نوازشگری کرد بسیارشان

بسنجید ره را به آهستگی
گشاد از خزینه درِ بستگی

غنی کرد گردنکشان را به گنج
ز گوهر کشی لشکر آمد به رنج

جهاندار چون دید گنج و وزر
غنیمت گشاز اگران گشت سر

دران بیشه بینی خرد پیشه کرد
که لختی ز چشمِ بد اندیشه کرد

ز بس گنج و گوهر که در بارداشت
بهر جاکه شد راه دشوار داشت

به کوه و بصحرا به سختی و رنج
سپاهش به گردون کشیدند گنج

چو در خاطر آمد جهانجوی را
که در چنبر آرد گلین گوی را

زمین را شود میل منزل شناس
ببرّی و خشکی رساند قیاس

بداند جهان را ز پست و بلند
دراز و نشیب چند و پهناش چند

زهر داد و بیداد آگه شود — براه آرد آنرا که از ره شود

فرو شوید از دهر بیداد را — رهاند ز خون خلق آزاد را

بهر[۹۱] بیم گاهے حصارے کند — زبهر سرانجام کارے کند

ز دوری دران شد اند ترسناک — که دارد ره دور در دو هلاک

نباید که ضائع شود رنج او — شود روزے دشمنان گنج او

سپاه از غنیمت گرانبار دید — بتر سید چون گنج بسیار دید

یکے[۹۲] آنکه سیران نکو شند سخت — که ترسد ز ایشان ستانند رخت

دگر[۹۳] هر که با شیرے آید بجنگ — دو دستے زند تیغ بر بوئے رنگ

ز فرزانگان الهی پناه — صد و سیزده بود با او براه

همه انجمن ساز و انجم شناس — بتدبیر هر شغل صاحب قیاس

از انجمله در حضرتِ شهریار — بلیناس فرزانه بود اختیار

بهر[۹۴] کار زو چاره درخواستے — که زو گردنِ چاره برخواستے

ز شوارے راه و گنجے چنان — سخن راند با کارسنجی چنان

جوابش چنان آمد از پیش بین — که شه گنج پنهان کند در زمین

سپہ را اگر شاہ فرمان کند
بہ ویرانہا گنج پنہان کند

زبہر گواہی بران گنجدان
طلسمے کند ہر یک از خود نشان

بدان تا چو آیند از راہ دور
ز ہر تیرہ چاہے برآرند نور

گواہی کہ بر گنج خویش آورند
نمودار پیشینہ پیش آورند

شہ این را ز اعالم آرائے دید
سپہ را سلامت در آن رائے دید

بزیر زمین گنج را جائے کرد
طلسمے بران گنج برپائے کرد

بفرمود تا ہر کرا گنج بود
نہان کرد کز بردنش رنج بود

پراگندہ ہر یک دران کوہ و دشت
بگل گنج پوشیدہ خود باز گشت

جدا ہر یکے بر سر مال خویش
برآنگیخت شکلے ز تمثال خویش

چنان بود شب بازے روزگار
کہ شہ را دگرگون شد آموزگار

زہے بار دیگر درآمد بروم
فرو ماند گنج اندر آن مرز و بوم

ہمان لشکرش را ز بس برگ و ساز
بآن گنج پنہان نیامد نیاز

ز بس گنج پیدا کہ دریافتند
سر گنج پوشیدہ بشتافتند

چو در خانۂ روم کردند جائے
بتسخیر جہان درکشیدند پائے

یکی دیر سنگی برافراختند
بجمهور طاعت بپرداختند

همان نسخت گنجنامه که بود
بدارندهٔ دیر دادند زود

که تا هر که او باشد ایزد پرست
از آن نامهای گنجی آرد بدست

هنوز اندران گنج دیرینه سال
بسی گنج ماندهٔ از ان گنج بال

کسانیکه از راه خدمت گری
کنند آن صنم خانه را چاکری

اندان گنجنامه مهشان یکی
اگر بیش باشد وگر اندکی

بیایند و آن گنجدان بشکنند
وزان گنج پارنج خود برکنند

مگر داد دولت مرا پای رنج
که پایم فرو رفت زنسیان به گنج

بیا ساقی آن مے که ناز آورد
جوانی دهد عمر باز آورد

بمن ده که این هر دو کم کرده ام
قناعت بخونناب جم کرده ام

کشادن سکندر قلعه دژ از دعای عابد

کسے کو درِ نیکنامی زند
درین حلقه لافِ غلامی زند

بنیکی خپان پرورد نام خویش
کز ان نیک یابد سرانجام خویش

بدر اغه در گریزد تنش — که آن در عه باشد به پیرامنش
چو میخواهی اے مرد نیکی پسند — که نامے برآری به نیکی بلند
یکے جامه در نیکنامی بپوشش — به نیکی دگر جا مهامے فروشش
نه بینی که باشد ز مشکین حریر — فروشنده مشک را ناگزیر
به از نام نیکو دگر نام نیست — بد آنکس که نیکو سرانجام نیست
گزارنده این نو آئین خیال — دم از نیک نامان زند ده و سال
سکندر که آن نیک نامی نمود — بدان نام نیکو بسے کرد سود
همه سوے نیکان نظر داشتے — بدان را بر خویش نگذاشتے
ز کشور کشایان شهزادگان — نظر بیش کردے با فتادگان
کجا زاهدے خلوتے یافتے — از ایشان بهمت مدد خواستے
بهر جا که رزمے بیارا استے — از ایشان بهمت مدد خواستے
همانا که زان بود فیروز جنگ — که فیروزه را فرق کردے ز سنگ
سپاهی که با او به جنگ آورند — ازین پیشه کو داشت ننگ آمدند
نمودند کاے داور روزگار — به تعلیم تو دولت آموزگار

ل فرامینی که
باشد آن
است سابق
فرد نیکو نام
چنانکه
ها

ترا فتح و فیروزی از لشکرست — تو زاهد نوازی سخن دیگرست

بشمشیر باید جهان را کشاد — تو از نیکمردان چه آری بیاد

چو همت سلاحست در دستبرد[۹۱] — بگو تا کنیم آنچه داریم سنرد

ازین پس که با هم نبردان زنیم — در همتِ نیک مردان زنیم

جهاندار ازین داوریهای سخت[۹۲] — نگهداشت پاسخ بنیروی بخت

سخن بر بدیهه نیاید صواب — بوقتِ خودش داده باید جواب

چو لشکر سوِ کوه البرز راند — بهر ناحیت نائبی را نشاند

به دلخیزه[۹۳] رگذرهای سخت — ز شروان چو شیران برون در درخت

دران تاختن کار زرمند بود — رهش در گذرهای دربند بود

بپائینِ آن شهر آراسته — دژی بود دروی بسی خواسته

دژی بود با آسمان در نبرد — نگشته به پیرامنش هیچ مرد

دران دژ تنی چند ره داشتند — که کس را دران راه نگذاشتند

چو[۹۴] شه را سراپرده آنجا زدند — رقیبانِ دژ خیمه بالا زدند

درِ دژ به بستند بر روی شاه — نکردند در تیغ و لشکر نگاه

نبوتنگه شاهِ بستا فتند — سر از خدمتِ شاه برتافتند

اگر خواند شان داورِ دوربین — بهرفتن نگشتند فرمان پذیر

وگر دفترِ داوری درنوشت — نداوند رامش دران کوه و دشت

همان[۱] چاره دید آن خجسته سمند شا — که بردارد آن بند زان بندگاه

به[۲] لشکر بفرمود تا صد هزار — درآیند پیرامنِ آن حصار

بخر سنگ[۳] غضبان خراشش کنند — بسیلاب خون غرقِ آتش کنند

چهل روز لشکر شب و روز ساختند — کزان دژ کلوخی نیفداختند

زپرتاب او ناوک افگنده بال — کمندی نه کانجا رساند دوال

عروسک زمانی چو دیوان شموس — خجل گشته زان قلعه چون عروس

نه عراده برگرد او ره شناس — نه از گردشش منجنیقش هراس

چو[۴] عاجز شدند اندران تاختن — دران جوز برگنبد انداختن

شهِ[۵] کاردان مجلسِ نو نهاد — سر از اطلب کرد و ابرو گشاد

چه گوید گفتا درین بند کوه — که آورد زاندیشه ما را ستوه

ولایت کشایانِ گردن فراز — نشستند و بردند شه را نیاز

که ما بندگانِ[۹۱] کمر بسته ایم
بدین کار یک روز نه نشسته ایم

چهل روز[۹۲] باشد که بیخورد و خواب
ستیزیم با ابر و با آفتاب

تو دانی که بر تارکِ مهر و میغ
نشاید زدن نیزه و تیر و تیغ

چو دیوان نسے چار ما ساختیم
وزین دژ کلوخے نینداختیم

همان به که گردیم ازین راه تنگ
کریوه نوردیم و سازیم خنگ

شهنشه چو دانست کان سروران
فرو ماندہ بود از جزیره دران

چو در سرمه زد چشم خورشید میل
فرو رخت گوهر به دریاے نیل

شه از گنج و گوهر به دریا کنار
یکے مجلس آراست چون نوبهار

بپرسید چون حلقه گشت انجمن
ازان سرفرازان لشکر شکن

که از گوشه[۹۳] و رزان دران گوشه کیست
که بر ما تم آرزو ما گریست

یکے گفت کاے شاه دانش پرست
پرستشگرے در فلان غار هست

بکس[۹۴]ے رو ننماید از هیچ راه
کند بے نیازی به مشتِ گناه

شهنشاه برخاست هم در زمان
عنان تاب گشته ازین همدمان

ز خاصان تنے چند همراه کرد
نشان جست و آمد بر نیک مرد

[۹۱] در بعضی نسخ بندگان بجای
[۹۲] در بعضی نسخ بجای
[۹۳] در بعضی نسخ بجای
[۹۴] در بعضی نسخ بجای

ره از شب چو روز بداندیش بود
وشاتی و شمعی روان پیش بود

چو نزدیک غار آمد از راه دور
به غار اندر افتاد زان شمع نور

پرستنده چون پرتو نور دید
ز تاریکی غار بیرون دوید

فرشته وشی دید چون آفتاب
برآورد اقبال را سر ز خواب

جهاندیده نزد جهان دار تاخت
به نور جهانداری او را شناخت

بدو گفت شخصی مهی پیکری
گمانم چنانست کاسکندری

شه از مهربانی بدو داد دست
درون رفت پیشش بزانو نشست

بپرسید از و کاشنای تو کیست
ز دنیا چه پوشی و خورد تو چیست

چه دانستی ای زاهد هوشیار
که اسکندرم من درین تنگ غار

دعا کرد زاهد که دلشاد باش
ز بند ستمگاری آزاد باش

ز اقبال بادا ختر خاسته
به پیروزی دولت آراسته

اگر نیک بشناختم شاه را
شناسد بشب هر کسی ماه را

نه آئینه تنها تو داری به دست
مرا در دل آئینه نیز هست

بصد سال کو ریاضت نمود
یکی صورت آخر تواند نمود

دگر آنچه پرسید خداوندِ رای — که چونست زاهد درین نیک جای

به نیروی تو شادم و تندرست — تنومندتر ز آنچه بودم نخست

ز مهر و ز کین کس یادم نیست — کس از بندگان چون من آزاد نیست

جهان را نه دیدم وفادار یی — نخواهد کس از بیوفا یاریی

چو بر سختم اندازهٔ کارِ خویش — همین گوشه دیدم سزاوارِ خویش

بمیدم ز هر آشنائی شمار — بسست آشنای من آموزگار

به بسیار خواری ندیدم پسیچ — که پرّی دهد ناف را پیچ پیچ

گیا پوشم و قوتِ من گیا — کنم سنگ را زر بدین کیمیا

بود سالها گرد سرایندگان — ندیدم کسی جز تو زایندگان

سبب چیست کامشب درین کنجِ غار — به نیک اختری رنجه شد شهریار

درین غار من دام و دد چون توئی — بلی پاس شه را کنم مهتری

جهاندار گفت ای جهاندیده پیر — ازین کُه مدن داشتم ناگزیر

خدا آهنی را بدو نیم کرد — بما هر دو آن هر دو تسلیم کرد

کلیدی دو تیغی بدینسان نگاشت — کلیدانِ تو تیغ بر من گذاشت

چو من زامن تیغ گیتی فروز
کنم بازی خلق در نیم روز

تو در نیمشب گر کنی یاوری
کلیدی بجنبان درین داوری

گر از کلید تو در تیغ من
گشاده شود کار این انجمن

حصاریست بر سفت این تیغ کوه
درین رهزنانند چندین گروه

که در روز و شب کاروانرا زبند
ز بد گوهری راه جانها زمند

درین جستجویم که بگشایمش
بداد و بدانش بیارایمش

تو نیز ار بهمت کنی یاریی
درین ره کند بخت بیداریی

ز رهزن شود راه پر داخت
شود توشهٔ رهروان ساخته

چو آگاه شد مرد ایزد شناس
که دزدان دران قلعه دارند پاس

یکی منجنیق از نفس برکشاد
که بر قلعهٔ آسمان درکشاد

چنان زد بر و کوهه منجنیق
که شد کوه در آب دریا غریق

به شه گفت برخیز و شو باز جای
که آن کوه پایه در آمد ز پای

چو شاهنشه آمد سوی بزم خویش
مقیمان مجلس دویدند پیش

دگر باره مجلس بیاراستند
بر آنش نشستند و می خواستند

کس آمد که دژبان این کوهسار
ستا دست بر در به امید وار

بفرمود شه تا بیارند زود
درآمد بر شاه خدمت نمود

چو برشه دعا کرد و زاندازه بیش
کلید در قلعه افگنده پیش

خبر کرد کامشب به نیروی شاه
خرابی درآمد به این قلعه گاه

دو برج قوی زین در سنگ بست
ز برج فلک زود در هم شکست

ز خشم خدا منجنیقی رسید
در افتاد و ناگاه در هم درید

گرش منجنیق تو کردی خراب
بذره کجا ریختی آفتاب

خرابش دانم نه زین لشکر است
که این منجنیق از در دیگر است

چو حکم در آسمانی تر است
تو دانی و در حکمرانی تر است

نگه کرد شه سوی لشکرکشان
کزین به دعا را چه باشد نشان

چهل روز باشد که مردان کار
بشمشیر کوشند با این حصار

بچندین سر تیغ الماس رنگ
نسفتند سنگی ازین خاره سنگ

بآبی که برداشت بی توشه
فرو ریخت از منظرش گوشه

شمارا چه روی نماید درین
که بی نیکمردان مباد ازین

بزرگانِ لشکر به عذر آوری
پشیمان شدند از چنان داوری

زمین بوسه دادند بر بزم شاه
که خالی مباد از تو تخت و کلاه

قوی باد در ملک بازوی تو
تبا باد بخت تراز روی تو

چنین حرفها را تو دانی شناخت
که یزدان ترا سایهٔ خویش ساخت

چو ما نیز ازین پرده آگه شدیم
بره آمدیم ار چه از ره شدیم

فرستاد شه تا بدژ تاختند
ازان هر زنان دژ بپرداختند

دگر روز بستد چو شه آن حصار
رهِ در گشادند بر شهریار

همه خلق آن دژ رعیت شدند
اگرچه ازین پس مخالف بدند

ز روز یور و تحفها ے دگر
بخدمت کشیدند شه را سپر

چو از کار ایشان بپرداخت شاه
همه لشکرِ خویش نواخت شاه

بجاے دژ اقطاعها داد شان
سپرده خود فرستاد شان

در آن سنگ بسته دژِ اوج سای
عمارت بسے کرد بسیار جای

خرابیش را یکسر آباد کرد
دژِ ظلم را خانهٔ داد کرد

نواحی نشینانِ آن کوهسار
تظلم نمودند هنگامِ کار

سانحہ: چند بار دوا شت و از شوراب درست کردن رخصت و ریاست دادستدن لکھ تومان زر خارا تر شان آہ ارکان سلطنت بایکدیگر مصدارت یعنی فکر سازش

که از بیم خفچاق وحشی سرشت
درین مرز تخمی نیاریم کشت

که هرگه کزین سو شتابد ورند
زیانی درین کشت و آبی ورند

از یزدی مارا زیانها رسد
زیانی که آفت بجا نهارسد

گر آرد ملک هیچ بخشایشی
رساند بدین کشور آسایشی

درین پاس گر رخنهائیکه هست
عمارت کند تا شود سنگ بست

نگرز آفتِ آن بیابانیان
به راحت رسد کار خرزانیان

نفرمود شت تا گذرهای کوه
به بندند خرزانیان هم گروه

دلپولاد و از ریزه و از خاره سنگ
برآرند سدی در آن کوه تنگ

زخار آر اشانِ احکامِ کار
که بر کوه دانند بستن حصار

فرستاد خلقی به انبوه را
گذرگاه بر بستن آن کوه را

چو آبادیی رخنه پرداختند
بعزمِ شدن رایت افراختند

شد از زخمهٔ کاسه و چرمِ کوس
خدنگ اندر آن بیشهها آبنوس

ملک بارگه سوی صحرا کشید
عنان راه را دید و منزل برید

چو ستیارهٔ چرخ شبدیز راند
بهر برج کامد سعادت رساند

چو زلفِ شب از حلقهٔ عنبری
سمن رنگیت بر طاقِ نیلوفری

شه و لشکر از رنج فرسودگی
رسیدند لختی به آسودگی

تنی چند را از رفیقانِ راه
ز بهرِ شب افسانه بنشاند شاه

از ایشان خبرها ازان کوه و دشت
بپرسید و آگه شد از سرگذشت

پس آنگاه از هر نشیب و فراز
بگوشش ملک برگشادند راز

نمودند کاینجا حصاریست خوب
که دور است ازو تندبادِ جنوب

یکی سنگ مینا و مینو سرشت
به زیبائی و خرمی چون بهشت

سریر سر افراز شد نام او
در و تخت کیخسرو و جام او

چو کیخسرو از ملک پرداخت رخت
نهادند زان جایگه جام و تخت

همان گورخانه ز غاری گزید
که آتش دران غار نتوان خزید

هم از تخمهٔ او درین پیشگاه
ملکزاده هست بر جمله شاه

بدستش کند جای آن شاه را
نگهدارد آن جام و آن گاه را

جهان مرزبان شاه گیتی نورد
برافروخت کاین داستان گوش کرد

کجا بستدی فرخ آئین ردی
چه از زورمندی چه از عاجزی

این قسمت تا اینجا تکمیل شده است

اگر آن شکارا بدے گر نهان
بدان دژ شدے تا جدار جهان

بدیدن دران دژ فرود آمدے
بدژبان دراز وے درود آمدے

به نادیده دیدن هوسناک بود
بهر جا که شد چست و چالاک بود

چو آن شب صفتهاے آن دژ شنید
بدژ دیدنش رغبت آمد پدید

مگر کز کهن جام کیخسروی
دهد مجلس مملکت را نوی

همه شب درین جام واندیشه بود
که تا چون تواند درِ دژ کشود

بیا ساقی ازمے مرا تازه کن
درین ره صبوری به اندازه کن

چراغ دلم یافت بے روغنی
بمے ده چراغ مرا روشنی

رفتن سکندر تعلبه سر بر بارت کیخسرو

چو روز سپید از شب زاغ زنگ
برآمد چو کافور ز اقصاے زنگ

هوا صاف از دود و گیتی زگرد
فلک روے خود شست چون لاجورد

فروزنده روزے چو فردوس پاک
برآورد سر گنج قارون ز خاک

بعزلت کمر بسته باد خزان
نسیم بهاری ز هر سو وزان

همه کوه و گلشن همه دشت و باغ
جهان چشم روشن به زرین چراغ

درود دشت چون باغ افروخته
از و چشم بد دیده بر دوخته

زمانه به کردار باغ بهشت
زمین از گل و سبزه مینو سرشت

به فیروزه رائی شه نیک بخت
بتخت روند ه در آمد ز تخت

سر تاج بر زد به هفتم سپهر
بر افراخت رایت بر افروخت چهر

زمین خسته کرد از خراسم ستور
گزان کوه را در دل افگنده شور

سپه را ندز انجا به تخت سریر
که تا بیند آن تخت را تخت گیر

سریر بخبر یافت کان تاجدار
برین تخت گه کرد خواهد گذار

ز فرهنگ فرمانده آگاه بود
که فیروز فرخ جهان شاه بود

ز تخم کیان هیچکس را نکشت
همه راستا را قوی کرد پشت

سران را رسانید تارک به تاج
بسے خرجها داد و نستد خراج

ز شادی دو منزل برابر دوید
بفرسنگها فرش دیبا کشید

ز نزلے که بودش دران دسترس
بجز یکه حدش ندانست کس

ز هر موضه کان چو گل تازه بود
گرانمایگیش ز اندازه بود

سمورِ سیه رویه سرخ تیغ — همان قاقم و قندزی بی دریغ
وشق نیفهای چو برگِ بهار — بنفشه بر و رخت صد هزار
غلامانِ گردن برافراخته — یکایک همه رزم را ساخته
وشاقان موکب رو زود خیز — به دیدار تازه به رفتار تیز
چو نزدیک چنین خوب آراسته — روان کرد با آن بسی خواسته
باستادکاران درگه سپرد — شده عاجز آنکس که اورا شمرد
درآمد به درگاه شاهِ جهان — دوتا کرد قامت چو کار آگهان
شهنشاه برخاست تا پیش کرد — بشرطِ نشاندن گرامیش کرد
چو دادش ز دولت درودِ تمام — بپرسیدش از قصهٔ تخت و جام
که جامِ جهان بین و تختِ گیان — چگونه است بی فرّ فرخ بیان
سریرِ ملک پاسخش داد باز — که ای ختم شاهان گردن فراز
کیومرث از خیلِ تو چاکرے — فریدون ز ملکِ تو فرمانبرے
ستاره کمانِ ترا تیر باد — کمندت سپهرِ جهانگیر باد
کلیدے که کیخسرو از جام دید — در آئینه دست تست آن کلید

جز این نیست فرقی که ناموس و نام
تو ز آئینه بینی و خسرو ز جام

چو رفته ز شاهان بیدار بخت
ترا باد جاوید دیهیم و تخت

ز تختِ تو آفاق را باد نور
مباد از سرت سایهٔ تاج دور

چه مقصود بد شاه آفاق را
که نوکرد نقش این کهن طاق را

چه بد بارگی سوی این مرز راند
بر و بوم ما را به گردون رساند

جهان خسروش گفت کای نامدار
ز کیخسرو این تخت را یادگار

چو شد تخت من تخت کاوس و کے
همان خوردم از جامِ جمشید مے

به این جام و این تخت آراسته
دلے دارم از جاے برخاسته

دگر آنچه بینم که چون خفت شاه
دران غار چون ساخت آرامگاه

پژوهنده راز کیخسروم
تو اینجا نشین تا من آنجا روم

به گریم بران تخت پدرام او
زنم بوسه بر لبِ جامِ او

به بینم که آن تخت خسرو پناه
چه زاری کند با من از مرگِ شاه

وز آن جام آن تا جور بشنوم
درودے دگر زین جام برتر شوم

شد آئینهٔ جانِ من زنگ خورد
ز دایم ازان زنگ آئینه گرد

بدان دیده دل را هراسان کنم
بخود در همه کار آسان کنم

سریری ز گفتار صاحب سریر
بران داستان گشت فرمان پذیر

فرستاد تنها به در دار خویش
که پیش آورد نزل اندازه بیش

کمر بند دو چرب دستی کند
بصد مهر مهمان پرستی کند

اشارت کند تا قمیان تخت
بسازند با شاه فیروز بخت

بگنجینه و تخت بارش دهند
چو خواهد مے خوشگوارش دهند

فشانند بر تختِ کیخسرو ش
فشانند بر سر نوارِ نوش

دران حام فیروزه ریزند مے
بفیروزی آرند نزدیکِ وے

بهر چه خوش آید به دندانِ او
نتابد گردن ز فرمانِ او

چو با استواران بپرداخت راز
بشه گفت کاهنگِ رفتن بساز

من اینجا نشینم بفرمانِ شاه
چو شاه از ره آید کنم عزم راه

شهنشه پذیرا شد آن خانه را
بهم خانگی برد فرزانه را

تن چار پنج از غلامانِ خاص
چو زر ے که آید برون از خلاص

سوے تخت خانه زمین در نوشت
ببالا شدن ز آسمان در گذشت

برآمد بد انسان که ناسود هیچ — بران چرخ پیچان بصد چرخ پیچ

دُرے دید با آسمان هم نورد — نبرده کسے نامِ او در نبرد

عروسانِ دُر شربت آمیختند — دران شربت از لب شکر ریختند

نهادند شاهانه خوانِ زرش — همان خوردهائیکه بد در خورش

پریچهرگانِ سرائی چو ماه — همه صف کشیدند در گردِ شاه

فرومانده حیران دران فروزیب — که کیمیاد دولت بود دلفریب

چو شه زان خورش خورد و شربت چشید — سوِ تخت کیخسروی سر کشید

سر افگنده و برکشیده کلاه — درآمد به پائینگهِ تختِ شاه

زدیوارِ درگاهش آمد خروش — که کیخسرو خفته آمد به هوش

چنان بود فرمانِ فرمانگزار — که بر تخت ننشیند آن تاجدار

سرِ تاجداران برآمد به تخت — چو سیمرغ بر شاخِ زرّین درخت

نگهبانِ آن تختِ زرّین ستون — ز کانِ سخن ریخت گوهر برون

که پیروزیِ شاه بر تختِ شاه — نماید به پیروزیِ بخت راه

همان گوهرین جام یاقوت سنج — کلیدیست بر قفلِ بسیار گنج

بدین تخت و این جام دولت پرست ۹۱ بسا جام و تختا که آرد بدست

رقیبی دگر گفت کای شهریار ۹۲ ندیده چو تو شاه چندین دیار

چو بر تخت کیخسروی تاختی سر از تخت گردون برافراختی

دگر نغز گوئی زبان برگشاد که تا چند کیخسرو و کیقباد

چو زین تخت شه بازو شه قوی کند کیقبادی و کیخسروی

همان فال خسرو دران جام و تخت به پیروز بختی برآورد بخت

شه آن تخت را چون بخود ساز داد ۹۳ بکیخسرو مرده جان باز داد

بران تخت بنشست یکدم نه دیر ببوسید واز تخت آمد بزیر

ز گوهر بران تخت گنجی فشاند ۹۴ که گنجور خانه درو خیره ماند

بفرمود تا کرسئی زر نهند همان جام فرخ برابر نهند

چو کرسی ۹۵ نهادند خسرو نشست به جام جهان بین کشادند دست

چو ساقی چنان دید پیغام را زباده برافروخت آن جام را

برخسرو آورد بار ای وهوش که بر یاد کیخسرو این می بنوش

بخور کاختر فرخت یار باد ۹۶ بدین جام دستت سزاوار باد

چو شه جام را دید بر پای خاست
بخورد ش یکے جام دیگر بخواست

بران جام عقدے بازوے خویش
برافشاند بنشست و بنهاد پیش

گه از بے شرابی گه از بے شهی
مشکل رد بران جام و تختِ تهی

دران تخت بے تاج و رنگ بسیت
بران جام بے باده لختے گریست

که بے تاج و تخت زرین مباد
چو مے نیست جامِ جهان بین مباد

بمے روشنائی بود جام را
بلندی ز شه تخت پدرام را

شهے[۱۱] را بدین تخت باشد نیاز
که بر تخت مینو نخسپد نباز

کسے[۱۲] کو بمینو کشد رخت را
بزندان شمارد چنین تخت را

چو شه رفت گو تخت بشکن تمام
چو مے رفت گو بر زمین اُفت جام

بسا مرغ را کز چمن گم کنند
قفس عاج و دام از بریشم کنند

چو از شاخ بستان کنند تخت و تاج
نه زابرت بشمے یاماند نه عاج

از بنیم[۱۳] در جستنِ تاج و ترک
که فارغ نشینم ز شبخون مرگ

بهارِ چمن شاخ ازان بر کشید
که شمشیر بادِ خزان را ندید

کفل[۱۴] گرد کردند گورانِ دشت
مگر شیر ازین گورگه در گذشت

---

۱۱ فردوسی شه را همان تخت آباد یعنی تخت پادشاهی را نامه باین تخت جاودان که بر تخت مینو بود اعتماد باشد بافلک ها مالش نیفتد نه گزند ۱۲ یعنی کسی که مینو را بزندان شمارد چنین تخت را ۱۳ یعنی از بنیم در جستنِ تاج و ترک که فارغ نشینم ز شبخون مرگ ۱۴ یعنی گرد کردند گورانِ دشت مگر شیر ازین گورگه در گذشت

همان نافهٔ آهوان مشک بست
اگر چنگ و دندانِ یوزان شکست

گوزنان به بازی درآشفته اند
هزبران هامل گرخفته اند

چو شیران نمانند در مرغزار
کنند روبه لنگ آنجا شکار

بدین[۱] غافلی میگذاریم روز
که در بازمندآتشِ رخت سوز

چه سازیم تختی درین خیر خیر
که درویش شود دیگرے جا گیر

کنم[۲] از پے دیگران جاے گرم
که مارا ز جاے چنین باد شرم

چه سود[۳] از نخستین تخت کردن بپاے
که گور است مارا نه تخت است جاے

نه تختِ درست اینکه او جاے ماست[۴]
که از آهن یکے کنده در پاے ماست

چو بر تخت جاوید نتوان نشست
ازین پیشتر تخت باید شکست

چو در جامِ کیخسرو آبے نماند
به جام آبگینه نشاید فشاند

بیا ساقی آن جامِ کیخسروی
که نوشش دهد دیدهٔ ما روی

لبالب کن از بادهٔ خوشگوار
بنه پیش کیخسروِ روزگار

در حق ممدوح خود بطریق موعظت گوید

[۱] آدمی غافل بین غافلی
[۲] خال عقل است آرزوی تن
[۳] کی بپیرایه زنند ما را بخت
[۴] ما گور بستر و دریاب
[۱۲] است بستر و گور ما کاف
[۱۲] گفتم از پی آرام کاف
[۱۲] عاقبت کار ما ما
[۱۲] از نخست بیاد ۱۲
[۱۲] شش صد ع اول
[۱۲] بطریق ما است
[۱۲] انکاری و صد ع
[۱۲] و کاف و صد ع
[۱۲] بیان
[۱۲] مصدر مفعول مطلق
[۱۲] یعنی ای کاش بعد از
[۱۲] ما از ایشان را آرام
[۱۲] نخستین تخت آه
[۱۲] است مارا در اول
[۱۲] گفت تابوت است
[۱۲] نیست آه و او
[۱۲] یکم عدد دوم یعنی

شهانشهریارا جهان داورا — فلک پایگه مشتری پیکرا
کجا بزم کیخسرو و رخت او — سکندر که شد بر سر تخت او
چو آن کوکب از برج خود شد روان — تو ئی کوکبه دار آن خسروان
جهاندارییت هست و فرماندهی — بجا نیست گر در جهان دل نهی
جهان گرچه در سکه نام تست — زمین گرچه فرخ به آرام تست
منه دل برین دلفریبانِ دهر — که با مهربانان نسازد سپهر
جهان بین که با مهربانانِ خویش — ز نامهربانی چه آورد پیش
تختی که نیرنگ سازی نمود — به آن تخت گیران چه بازی نمود
بجامیکه یک مست شان شاد کرد — بدان جام داران چه بیداد کرد
چو کیخسرو و هفت کشور توئی — ولایت ستانِ سکندر توئی
در آئینه و جام آن هر دو شاه — چنان به که بینی بآن هر دو راه
بهر شغل کامروزی آوری — ره آورد فردا بجای آوری
تو آن تاج بخشی کزان تاجدار — سریر پدر را شدی یادگار
تو شادی کن از تاجداران شدند — تو با تاجی از تاجداران شدند

اگر شد سهی سرو شاه اختستان
تو سرسبز باد این گلستان

گر او داشت از نعمتم بهره مند
رساند از زمینم به چرخ بلند

تو زان برتر و بهترم داشتی
درِ باغ را بسته نگذاشتی

فلک تا بود نقشبند زمی
نیندازد بر تو درِ خرمی

مرا زان کریمانِ صاحب زمان
تو ئی مانده باقی که باقی بمان

چه میگفتم و در چه پرداختم
کجا بود اشهب کجا تاختم

چو اسکندر آن تخت و آن جام دید
سریر نه درخور و آرام دید

سریری که جز آسمانی نبود
بزندان کنِ زندگانی نبود

بلیناس فرزانه را پیش خواند
بنزدیک جامِ جهان بین نشاند

نظر خواست ازو در آئینِ جام
که تا راز او باز جوید تمام

چو دانا نظر کرد در جامِ ژرف
رقمهای او خواند حرفاً بحرف

بدان جام از آنجا که پیوند بود
مسلسل کشیده خطی چند بود

تماشای آن خط بسی ساختند
حسابی نهان بود نشناختند

شهنشاه و فرزانه اوستاد
عددهای خط را اگر دانستند یاد

سرانجام[1] چون شاه زان مرز بوم — گرانیده شد سوی اقلیم روم

صطرلاب دوری که فرزانه ساخت — بآئین آن جام شاهانه ساخت

چو شاهِ جهان دید بدان جام یافت — در آن تنگنا لختے آرام یافت

به فرزانه گفتا که بر تختِ شاه — نخواهد که سازد کس آرام گاه

طلسمے بران تخت فرزانه بست — که هر کو بر آن تخت سازد نشست

اگر بیش گیرد زمانے درنگ — براندازد آن تخت یاقوت رنگ

شنیدم که آن جنبشِ دیرپاے — هنوز اندر آن تخت مانده بجاے

چو شه رسمِ کیخسروی تازه کرد — چو کیخسرو آهنگِ دروازه کرد

برون آمد از دیدنِ تخت و جام — سوِ غار کیخسرو آورد گام

نگهبانِ دُژ رنج بسیار کرد — که تا شاه را سوے آن غار کرد

چو شه شد نبرد یکِ آن غار تنگ — درآمد پے بادپایان به سنگ

کز آن[2] ره روش بود برداشته — بخارو به خارش برانباشته

نماینده غار باشاه گفت — که کیخسرو اینک درین غار خفت

رهے دارد از صاعقه سوخته — ز بیشش کمر بر کمر دوخته

[1] قول کرمانی و روش بود و قال ازرقی گفته که بخارا دال در گ استه ازنای مجهوده زیادی فارش حاصل مصدر از خاستن ای غار بخارد و بود و سبب انباشتن خارش اینا شده بخارا در اینا شته واقع است باسکان صورت بخارد

[2] فوته ربی

بغارت مبر گنج غارے چنین
درا ندیش لختے ز کارے چنین

بچنگ آوند مندان رہش رفتہ گیر
چو کیخسرو آنجا فرو خفتہ گیر

سبب جستن پردگیہاے راز
کند کار جویندگان را دراز

ازین غار باید عنان تافتن
بہ غار اژدہا را توان یافتن

سکندر ز گفتار او روے تافت
پیادہ سوے غار خسرو شتافت

روان ہر از پیش و فرزانہ پس
غلامے دو با او دگر ہیچکس

بتدریج زان رہگذرہاے سخت
بدہلیز غار اندر آورد رخت

چو گنجینۂ غارش آمد بدست
ہراسندہ شد مرد ایزد پرست

شگافِ کہن دید در ناف سنگ
رہے سوے آن رخنہ باریک و تنگ

بہ سختی در آن غار شد شہریار
نشانے مگر یابد از یارِ غار

چو لختے شد آن آتش آمد پدید
کہ شد سوختہ ہر کہ آنجا رسید

بہ فرزانہ گفت این شرار از کجاست
درین غار تنگ این سنجار از کجاست

نگہ کرد فرزانہ در غار سنگ
کہ آتش ہمیتابد از خارہ سنگ

فروزندہ چاہے در و دید ژرف
کہ میتافت زان چاہ نورے شگرف

---

۱۲ قوز بجیم و در بعض نسخ آوند بنون و دال ہر دو صحیح است و ہر دو بمعنی ظرف و اوعیہ آمدہ

۱۳ سبب جستن پردگیہاے راز یعنی سبب جستن کسے کہ پردگیہاے راز را بداند

۱۴ روان ہر از پیش و فرزانہ پس یعنی ہر از پیش روان و فرزانہ پس

۱۵ بدہلیز غار اندر آورد رخت یعنی رخت را در دہلیز غار آورد

۱۶ چو گنجینۂ غارش آمد بدست یعنی چون گنجینۂ غار بدست او آمد

۱۷ ہراسندہ شد مرد ایزد پرست یعنی مرد ایزد پرست ہراسندہ شد

۱۸ شگافِ کہن دید در ناف سنگ یعنی در ناف سنگ شگافِ کہن دید

۱۹ رہے سوے آن رخنہ باریک و تنگ یعنی رہے سوے آن رخنہ باریک و تنگ

۲۰ بہ سختی در آن غار شد شہریار یعنی شہریار بہ سختی در آن غار شد

۲۱ نشانے مگر یابد از یارِ غار یعنی مگر نشانے از یارِ غار یابد

۲۲ چو لختے شد آن آتش آمد پدید یعنی چون لختے شد آن آتش پدید آمد

۲۳ کہ شد سوختہ ہر کہ آنجا رسید یعنی ہر کہ آنجا رسید سوختہ شد

۲۴ بہ فرزانہ گفت این شرار از کجاست یعنی بہ فرزانہ گفت این شرار از کجاست

۲۵ درین غار تنگ این سنجار از کجاست یعنی این سنجار از کجاست درین غار تنگ

۲۶ نگہ کرد فرزانہ در غار سنگ یعنی فرزانہ در غار سنگ نگہ کرد

۲۷ کہ آتش ہمیتابد از خارہ سنگ یعنی کہ آتش از خارہ سنگ ہمیتابد

۲۸ فروزندہ چاہے در و دید ژرف یعنی در و چاہے فروزندہ دید ژرف

۲۹ کہ میتافت زان چاہ نورے شگرف یعنی کہ نورے شگرف از چاہ میتافت

---

۱۲ قوز بجیم و در بعض نسخ آوند بنون و دال ہر دو صحیح است و ہر دو بمعنی ظرف و اوعیہ آمدہ

۱۳ سبب جستن پردگیہاے راز یعنی سبب جستن کسے کہ پردگیہاے راز را بداند

۱۴ روان ہر از پیش و فرزانہ پس یعنی ہر از پیش روان و فرزانہ پس

۱۵ بدہلیز غار اندر آورد رخت یعنی رخت را در دہلیز غار آورد

۱۶ چو گنجینۂ غارش آمد بدست یعنی چون گنجینۂ غار بدست او آمد

۱۷ ہراسندہ شد مرد ایزد پرست یعنی مرد ایزد پرست ہراسندہ شد

۱۸ شگافِ کہن دید در ناف سنگ یعنی در ناف سنگ شگافِ کہن دید

۱۹ رہے سوے آن رخنہ باریک و تنگ یعنی رہے سوے آن رخنہ باریک و تنگ

۲۰ بہ سختی در آن غار شد شہریار یعنی شہریار بہ سختی در آن غار شد

۲۱ نشانے مگر یابد از یارِ غار یعنی مگر نشانے از یارِ غار یابد

۲۲ چو لختے شد آن آتش آمد پدید یعنی چون لختے شد آن آتش پدید آمد

۲۳ کہ شد سوختہ ہر کہ آنجا رسید یعنی ہر کہ آنجا رسید سوختہ شد

۲۴ بہ فرزانہ گفت این شرار از کجاست یعنی بہ فرزانہ گفت این شرار از کجاست

۲۵ درین غار تنگ این سنجار از کجاست یعنی این سنجار از کجاست درین غار تنگ

۲۶ نگہ کرد فرزانہ در غار سنگ یعنی فرزانہ در غار سنگ نگہ کرد

۲۷ کہ آتش ہمیتابد از خارہ سنگ یعنی کہ آتش از خارہ سنگ ہمیتابد

۲۸ فروزندہ چاہے در و دید ژرف یعنی در و چاہے فروزندہ دید ژرف

۲۹ کہ میتافت زان چاہ نورے شگرف یعنی کہ نورے شگرف از چاہ میتافت

از آن روشنائی کس آگه نبود — که جوینده را سوی آن ره نبود

بران روشنی ره بسے بار جست — بر و راه روشن نمیشد درست

رسن در کمر بست مرد دلیر — فرو شد در آن چاه رخشنده زیر

نشان جست زان آتش هولناک — که چون روشنی می دهد آن مغاک

پراگنده نے آتش گرد بود — چو دید اندرو کان گوگرد بود

خبر داد و بر کشیدش ز چاه — برآمد دعا کرد بر جان شاه

که باید به زودی نمودن شتاب — کزین چاه آتش برآید نه آب

درو کانِ گوگرد افروخته است — ز گوگرد او گرد سوخته است

خبر داشت او کاندرین غار خفت — بگوگرد آن کیمیا را نهفت

درودے شهنشه بران غار خواند — برون رفت و عطرے ز آتش فشاند

چو بیرونِ غار آمد و راه جست — نشد هیچ هنجار بر وے درست

شنیدم که ابرے ز دریا ثرف — برآمد به اوج و فرو ریخت برف

ازان برف سرد جهان داشته — زمستان کریوه شده انباشته

سکندر دران برف سرگشته ماند — چو برف از مژه قطرها مے فشاند

رقیبان آن دژ خبر یافتند — سوی رخنهٔ غار بشتافتند
بچوب و لگد راه را کوفتند — بریزنگها برف را روفتند
بچاره گری شاه ازان کنج غار — برون آمد و رفت بر کوهسار
چو این سبز طاؤس جلوه نمای — سپید استخوانی ربود از همای
همایون کنِ تاج و تخت و سریر — فرود آمد از تاجگاه حریر
سوی نوبتے گاه خود باز گشت — بلند اختریش باز دمساز گشت
برآسود[۹۲] ازان رفتن و تاختن — هراس دل و رنج ره یافتن
تنے کان همه تابش و تاب یافت — بمالش گر آسایش خواب یافت
فرو خفت کآسایش آمد پدید — شد آسوده تا صبح صادق دمید
چو صبح دوم سر برافلاک زد — شفق شیشهٔ باده بر خاک زد
بیاراست[۹۳] این برکهٔ لاجورد — سفال زمین را بریحان زرد
بفرمود شه بزمے آراستن — مے و مطرب و نقل درخواستن
سریرے ملک را سوی بزم خواند — بنیکوترین جایگاهے رساند
مئے لعل بگرفت با او بدست — چنین تا شدند از مے آنروز مست

---

۹۲ از تاب گرد و هراس فلک کز مبادا ال آگه باد عذری سازند تا فراد از ال است که در غار بسبب دیون ظلمت و چاه گرد و بند شدن راه بود ۱۲

۹۳ بیار است این برکهٔ لاجورد — بفرمود شه بزمے آراستن
سریرے ملک را سوی بزم خواند — بنیکوترین جایگاهے رساند
مئے لعل بگرفت با او بدست — چنین تا شدند از مے آنروز مست

قول بیار است ۱۲ در بعض نسخ گنبد لاجورد و کرسی مناسب است بریحان و سفال بزم چون لاجورد دارد غلط بخط است

بجنبش در آمد کفِ مرزبان
درِ گنج بگشاد بر میزبان

غنی کردش از دادنِ طوق و تاج
همش تاج زر داد و هم تخت عاج

مکلّل بگوهر قبائے پرند
چو پروین گوهر کشی ارجمند

ز فیروزه جامے ترنجے نمائے
که یک نیمه نارنج را بود جائے

یکے نصفے از لعل مذهوب زر
به از نار دانه چو گلنار تر

ز بلور تابنده خوانے فراخ
چو نسرین تر بر سر سبز شاخ

ز لعل و ز مرد یکے تخت نرد
بساطے ز یاقوت و زر سرخ و زرد

تگاور ده اسپ مرصّع فسار
همه زین و هر اسپ گوهر نگار

صد و شصت قوی پشت و بالیده ران
غرق کرده در زیر بار گران

ز هر بسته‌ها که در بار بود
جواهر من زر بجز وار بود

قباهاے خاص از پے هر کسے
قباباد لیهاے زرکش بسے

ز بس تحفه و طلعتِ خواسته
سریر سریرے شد آراسته

بران دستگه دست شه بوسه داد
بنوبتگهِ خویشتن رفت شاد

شهنشه بزد کوس و لشکر براند
سر رایتِ خود به گردون رساند

ازان کوه پایه درآمد بدشت
سوی ژرف دریا زمین درنوشت

درآن دشت یک هفته لشکر کرد
پس از هفته کوچ تدبیر کرد

بیا ساقی آن جام زرین بیار
که ماند از فریدون و جم یادگار

مئے ناب ده عاشق ناب را
بمستی توان کردن این خواب را

رفتن سکندر به ملک ری و خراسان و انداختن آتشکده

دلا چند زین بازی انگیختن
بهر دست رنگے درآمیختن

درخت هوا رسته شد بر درت
به پیچان سرشت تا نه پیچد سرت

مئے ناب ناخورده مستی کنی
اگر مے خوری مے پرستی کنی

چو بے زعفران گشته خنده ناک
مخور زعفران تا نگردی هلاک

چو شاهان مکن خویه خوشخوارگی
هراسان شو از روز بیچارگی

ازین آتشین خانه سخت جوش
کسے جان برد کو بود سخت کوش

ز سختی بسختی توان رخت برد
بگو گرد و لفظ آتشِ کس نمرد

هلا تا رهاکن ز رازِ کهن
سر انجام دیباچه در سخن

گزارندهٔ صفحهٔ سالخورد
چنان در کشد نقش این لاجورد

که چون خسرو از تخت کیخسروی
سوی لشکر آمد به چابک روی

نشسته یکی روز بالای تخت
بر اندیشهٔ کوچ مے بست رخت

شتابنده پیکے در آمد چو باد
بآئینِ پیکان زمین بوسه داد

به شاهِ جهان راز پوشیده گفت
خبر داد و شد از آشکار و نهفت

که بر آستان بوس این بارگاه
ز تخت صطخر آمدم نزدِ شاه

نژادِ ملک نائبِ شهریار
سخن را چنین مینماید عیار

که تا شاه بر حل و عقدے که داشت
نیابت گر خویشتن بر گماشت

چنان داشتم ملک را پیش و پس
که آزار شے نامد از کس به کس

بشرطیکه در عهدِ شه داشتم
پذیرفتهار انگه داشتم

بحمد الله از هیچ بالا و پست
نیامد درین ملک موئے شکست

ولیکن چو گردنده آمد سپهر
بگردِ جهان گرد و از کین و مهر

زمانہ بہ نیک و بد آلستن ست — ستارہ گہے دوست گہ دشمن ست

نکشتہ درختے بر آمد ز رے — کند دعوے از تخم کاؤس کے

گزایندہ[۳] عفریتے آشوب ناک — شتابندہ چون اژدہا بر ہلاک

شبانان[۴] کہ آہو پرستی کنند — ز تیرش اگر چو بدستی کنند

ہمان بیل زان مرد ایزد شناس — کند بلکیش را بہ پلی قیاس

بر آورد گردن بہ آہرمنی — فگندہ بہر شہر در شیونی

مہ و تلبے از دعوے انگیختہ است — بہ ناموس رنگے بر آمیختہ است

پراگندہ چندرا اگر و کرو — کہ از آب دریا بر آورد کرو

ز پیروزے خود دلاور شدہ است — ہمانا کہ تہمانہ دادور شدہ است

ز رو سیم[۵] آن بندہ در سر شود — کہ با خواجۂ خود برابر شود

خراسانیان[۶] را عنان میکشند — بہ پیکار شہ در میان مے کشند

ز حدِ نشاپور تا خاکِ بلخ — کنندش بصفرا ے ما آبِ تلخ

ز سر خیلے فتنہ بر بست موے — سوے تا جگاہ تو آورد روے

چنین فتنہ را کہ شد گرم کین — اگر خردہ بینی بجز دمی مبین

---

۳ گزاینده عفریتے آشوب ناک — گزاینده عفریتے آشوب ناک

۴ شبانان کہ آہو پرستی کنند — شبانان کہ آہو پرستی کنند

۵ ز رو سیم آن بندہ در سر شود — ز رو سیم آن بندہ در سر شود

۶ خراسانیان را عنان میکشند — خراسانیان را عنان میکشند

ز خود ان بسی فتنه آید بزرگ
که در پای پیکان بود کعب گرگ

گر این فتنه ماند چنین دیر باز
کند دست بر شغل گیتی دراز

شه ارماه او در نیارد به میغ
سر تخت خواهد گرفتن ز تیغ

چو باز از نشیمن کشاید دوال
شکسته شود کبک را پر و بال

مرا لشکری نیست چندان به زور
کز و چشم بد را توان کرد کور

سران سپه در ولایت کم اند
بدرگاه شاهنشه عالم اند

همه هر چه زور آرد این دیو زاد
قوی دست گردد که دستش مباد

بجز صرصر بادپایان شاه
کس این گرد را بر ندارد ز راه

چو اندر سخن نیک چیستی نمود
پیام سخن را درستی نمود

به نیک و بد از راز های نهفت
همان بود در نامه کارنده گفت

شه شیر دل خسرو پیلتن
وران داوری گفت با خویشتن

مرا تخت کیخسرو اینجا به زیر
ز تخت من آنجا دگر کس دلیر

بدان داستان ماند این تاج و تخت
که از مندوی هندوی برد رخت

صواب آنچنان شد که آرم شتاب
که آزرم دشمن بود ناصواب

مگر کوکبِ[۱] شاه بود آسمان — که تا سود بر جای خود یک زمان

جهان کاروان شاه سالار بود — دران کاروان بار بسیار بود

بهر گوشهٔ[۲] بار او مے فتاد — همان کار در کار او مے فتاد

دران کارها یار او بود و بس — پناهنده را گشت فریادرس

چو طالع جهانگیری آرد بپیش — نشاید زدن تیشه بر پای خویش

برون رفت زان کوچگه شهریار — سوا حل سوا حل به دریا کنار

سپاهش زمه بر درایت برون — ستونے برآورد چون بیستون

به صید افگنی مے نوشتند راه — که هم صید خوش بود و هم صیدگاه

ز بارِ گران[۳] خوشه خم گشته بود — تگ و تاز نخچیر کم گشته بود

ز بس[۴] رود خیزان لبِ رود بار — نشانده ز رخسار گیتی غبار

ز برق آمده ابر نیسان بجوش — برآورد تندر به تندی خروش

رگِ رستنی در زمین گشت سخت — برقص آمده بر گهاے درخت

ز گلبانگ سبا بهٔ زند باف — دریده صبا شعر گل تا به ناف

غرامنده بر رخش بیجاده لعل — گل لعل در زیر گلنار لعل

---

۱ کوکب شاه قمر که در آسمان سیر میکند

۲ گوشهٔ بار آنچه بر یک طرف شتر نهند

۳ بار گران خوشه خم گشته بود — تگ و تاز نخچیر کم گشته بود

۴ ز بس رود خیزان لبِ رود بار — نشانده ز رخسار گیتی غبار

اردو ما را سه روز در پیش افتاد

۱۲ برالدین قول زنا خون آه یعنی با خون چکی خونریز بود و فریب زراعت کرده در فصل سرخ توانست ۱۲ قول زیب رود ده رود نیز آن ۱۲ قول بیجاده غیر لعلی لعل و رود بار

دو نو باوه هم تو دو هم برگ تو و
ز حلوا و ابریشم آورد سود

زمین چون زر و آب چون لاجورد
چو دیبای نیم ازرق و نیم زرد

نوای چکاوک به از بانگ رود
برآورد بادشتبانان سرود

گره بر کمر گه زده ساقِ جو
رسیده به دهقان درود درو

شکم کرده آهوی صحرا بزرگ
برو تیز گشته دندانِ گرگ

پیِ گور چون زهره گاو مست
گوزن از بیابان رو کوه جست

ز نوزادنِ آهوانِ سره
جهانده جهان یک یک آهوره

جهاندار با صید و بار و دو جام
همیکرد منزل به منزل خرام

چو گلمیخ یک روزه ماهِ نو
بخلخال کهیفته درشد گرو

زپرگار آن حلقه برکرده سه
که خوانندش امروز خلخالِ زر

بگیلان برآمد به کردارِ ابر
بدانسان که در بیشه آید هزبر

هر آتشکده کامد آنجا به دست
چو یخ سرد کردش برآتش برست

چو بشکست بر هیربد پشت را
براندخت آئین زرتشت را

برآتش پرستان سیاست نمود
برآورد زان دود یکباره دود

زگیلان برون شد در آمد بہ ری
برافگندنِ دشمن افتد بہ ری

چو دشمن خبر یافت کامد پلنگ
بہ سوراخ در شد چو روباہ لنگ

بہ آوارگی در خراسان گریخت
وزان قائمِ ری بہ قائم بہ ریخت

چو دانست خسرو کہ در خیم او
گریزان شد از فرّ و بیم او

گرازِ گزارندہ[۱] را پے گرفت
شبیخون زد و راہ بر وے گرفت

چنان تیز رو شد کہ دریافتش
بزخمے سر از ملک برتافتش

چو بدخواہ[۲] را در گل آگندہ کرد
پراگندگان را پراگندہ کرد

ہمانجا کہ بدخواہ را کشتہ بود
نبرد یک صحرا یکے پشتہ بود

بشکرانۂ دولتِ تندرست
بر آن پشتہ بنیاد بے افگند چست

بہ رائے گنجش[۳] چو پدرام کرد
بہ پہلوز بانش ہرانام کرد

چو گنجینۂ آن بنا برکشید
بہ شہر نشاپور لشکر کشید

دو بہرہ[۴] جہانرا دران شہر یافت
ہواخواہ خود را یکے بہر یافت

دگر بہرہ زو طبل دارا زدند
دمِ دوستیش آشکارا زدند

ز دارا ملک رایتے داشتند
ملک زیر آن رایت انگاشتند

[۱] گزارندہ راہ گزارنده
[۲] بدخواہ دشمن
[۳] گنجش نام شہر
[۴] دو بہرہ جہان را دو بہره

چنان رایتے را بہ ناموس شاہ
برانگیختندے بہ ناموس گاہ

سکندر بسے پاے در کین فشرد
ز کس مہر وا نتانست برد

ہمان دید چارہ دران داوری
کہ یارانِ خود را کند یاوری

زنو تبگہ خود بہ فرہنگ ورائے
کند رایتِ دیگر آنجا بپاے

وزان رایت این بود مقصود شاہ
کہ رایت زرایت بود کینہ خواہ

چو دانست کاین شہر دارا پرست
بجہدِ سکندر نیارد بہ دست

خصومت گہے بود تا نفخ صور
کہ از سازگاری شد آن شہر دور

خصومت گران گشت در خاک پست
ہنوز آن خصومت در آن خاک ہست

چو ز دلشکرِ باز زر ابر تدرو
ز ملکِ نشاپور شد سوے مرو

بکشت آتشِ ہیربد خانہ را
در آتش پراگندہ پروانہ را

بہ بلخ آمد و آتشِ زردہشت
بطوفانِ شمشیر خونناب گشت

بہارِ دل افروز در بلخ بود
کز و تازہ گل را دہن تلخ بود

پری پیکرانے در و چون نگار
صنمخانہاے در و چون بہار

در و بیش از اندازہ دینار و گنج
نہادہ بہر گوشہ بے دست رنج

---

۵۱ قولہ رکن ہر
آہ فنانست
مخفف نتوانست
یعنی از دل بال
منشاپود دوستی
دارا نتوانست برد
بردل
۵۲ قولہ خصومت
گہے آہ یعنی سکندر
بنصب راشت
خصومت گاہی را
کہ تا نفخ صور
آن باقی ماند و
از سازگاری د
شد آن مقام دور
۵۳ قولہ خصومت
گران آہ
خصومت گران
پست شد خاک
۵۴ قولہ بلخ

زده موبدش نعل زرّین بر اسپ
شده نامِ آن خانه آذرگشسپ

چو خسرو بدان گنجدان دست یافت
مغانرا ز جامِ مغان مست یافت

بهشتِ صنمخانه بی حور کرد
ز دوزخ پرستنده را دور کرد

بپرداخت آن گنجِ دیرینه را
وزان داد مرهم بسی سینه را

بمغزِ خراسان[۱] در افگنده جوش
خراسانیان را به مالید گوش

بگردِ خراسان[۲] در آمد تمام
بهر شهری آورد لختی مقام

بهر ناحیت[۳] کرد موکب روان
که یارِ یگرش بود بختِ روان

خراسان و کرمان و غزنین و غور
بپیمود هر یک به سیم ستور

بهر شهر کامد به شادی فراز
درِ شهر کردند بر شاه باز

جهان گشتنش گرچه با رنج بود
همه راه او گنج بر گنج بود

بهر منزلی کو گرفتی قرار
گران سنگ بودی ز گنجینه بار

زمین را به گنجی برانباشتی
گذشتی و در خاک بگذاشتی

زری کادمی را کند بیم ناک
چه در صلب آتش چه در ناف خاک

خلایق که زر در زمین مه نهند
بر و فضل بندِ آهنین مه نهند

چو باد آمد و خاک شان برد بود | بزر بر زدن قفل آهن چه سود
بیا ساقی آن زر بگداخته | که گوگرد سرخست از و ساخته
بمن ده که تا زو دوائی کنم | مس خویش را کیمیائی کنم

رفتن سکندر به هندوستان و فیروزی یافتن

فرس خوشترک ران که صحرا خوشست | عنان در مکش بارگی دلکشست
به نیکوترین نام زینجای زشت | بیاید شدن سوی باغ بهشت
نباید نهادن برین خاک دل | که زو گنج قارون فرو شد به گل
رهِ رستگاری در افگندنست | که خورشید جمع از پراگندنست
همی تا بود راه بر نیشتر | در و سود بازارگان بیشتر
چو این بود ره ز خونخوارگان | در و کم شود سود بازارگان
در آن گنج خانه که زر یافتند | رهِ اژدها پر خطر یافتند

همان چرب گو مرد شیرین گزار
چنین چربی انگیخت از مرد کار

که چون شه ز غزنین درآمد به بلخ
بیکسو شد از آب دریای تلخ

زبس سر که بر آستان آمدش
تمنای هندوستان آمدش

درین شغل بازیرکان رای زد
که دولت مرا بوسه بر پای زد

همه ملک ایران مرا شد تمام
بهندوستان داد خواهم لگام

چو من سر سوی کید هندو نهم
از و کینه و کید یکسو نهم

گر آید بخدمت چو دیگر کسان
نباشم بر و جز عنایت رسان

وگر با من او در ستیز آورد
من و گردن کید و سر تیز آورد

ز پهلو به پهلو گرد دامنش
نشیند بجائی که نبشامنش

چو مرکب سوی راه دور آورم
سر تیغ بر فرق فور آورم

چو از فور فوران ربایم کلاه
سوی خان خاقان گرایم سپاه

وز آنجا شوم سوی چاچ و طراز
زمین را نوردم بیک ترکتاز

دلیران لشکر بزرگان بزم
پذیرا شدندش باین رای عزم

بروزی که نیک اختری یار بود
نمودار دولت پدیدار بود

سکندر برافراخت سر بر سپهر
روان کرد موکب چو خورشید مهر

ز غزنین درآمد به هندوستان
ره از موکبش گشت چون بوستان

بران شد که در مغز تاب آورد
سوی هند و شتاب آورد

به تاراج ملکش درآید چو میغ
دهد ملک او را به تاراج تیغ

وگر[1] ره به فرمانِ فرزانگان
نکرد آنچه آید ز دیوانگان

چریده یکی قاصدِ تیز گام
فرستاد و واوش بهند و پیام

که گر جنگ داری برون کش سپاه
که اینک رسیدم چو ابرِ سیاه

وگر بر پرستش میان بسته[2]
چنان دان که از تیغ من رسته

سر از نرگس انگه برآید ز خواب
که ریزد بر و ابرِ بارنده آب

گل از نگه عماری[3] درآرد به باغ
که خورشید را گرم گردد دماغ

بجوشم بجوشد جهان از شکوه
بجنبم بجنبد همه دشت و کوه

بجایی[4] نخسپد عقابِ دلیر
کز انجا توان هشتن او را به زیر

گر آنجا ز سر موی انگیخته است[5]
بدانجا سر از موی آویخته است

وگر هست کوه شمر تیغ دار
کند تیغ من کوه را غار غار

---

[1] قوله وگر ره یعنی اگر راه بفرمان آمد یعنی اطاعت کرد

[2] قوله بر پرستش میان بسته یعنی آماده است

[3] عماری کجاوه

[4] بجایی نخسپد عقاب دلیر یعنی جای نشیمن نگیرد

[5] گر آنجا ز سر موی انگیخته است یعنی اگر از آنجا سر موی برانگیخته است

گر از بهر گنج آرم اینجا فریش
نمغرب زر مغربی هست بیش

گرم هست بر خور بر و یال و شاب
بخوارزم روشن تر از آفتاب

جواهر بخویم درین مرز و بوم
گزین مایه بسیار دارم به روم

بهندوستان آمدم تیغ هندی بدست
کباب ترم باید از پیل مست

مخور عبرهٔ هند بی یاد من
که هندی ترا زتست پولاد من

چو سر بایدت سر متاب از خراج
وگرنه نه سر با تو ماند نه تاج

فرستادهٔ آمد به درگاه کید
سخن درهم افگند چون دام صید

فرو گفت با وی سخنهای تیز
که سوزان ترا از آتش رستخیز

چو کید آنچنان آتش تیز دید
از و رستگاری بپرهیز دید

که خوابی دران داوری دیده بود
ز تعبیر آن خواب ترسیده بود

دگر کز جهانگیری شهریار
خبر داشت کو را سپهر ست یار

که از کینه با شاه دارا چه کرد
ز حد حبش تا بخارا چه کرد

نه رای آمدش روی زو تافتن
ز فرمان سوی رشته نشتافتن

ندانست کو را دران تاب تیز
چگونه ز خود باز دارد ستیز

بخواهش[1] نمودن زبان برگشاد — بسے آفرین شاه را کرد یاد

که چون[2] در جهان اوست هشیارتر — جهانداری اورا سزاوارتر

همش[3] پایهٔ تخت بر ماه باد — هم آزرم را سوے او راه باد

نبودست جز مهر او کارِ من — سبب جستیست کامد به پیکارِ من

اگر گنج[4] خواهد فدا سازمش — گر افسر هم از سر بیندازمش

اگر میل دارد بجان هم خوشم — بدندان گرفته به خدمت کشم

وگر بندهٔ را فرستد زراه — سپارم بدو گنج و تخت و کلاه

ز مولائی و چاکری نگذرم — سکندر خداوند و من چاکرم

گر او نازِ شش آرد من آرم نیاز — مگر گردد از بنده خشنود باز

وگر باز گونه بود داوری — که شه میل دارد به کین آوری

ز پرخاش او پیش گیرم رحیل — نیندازم این دُبه در پاے پیل

چو من سر بگردانم از رزمِ او — شود باطل از خون من عزمِ او

اگر راے گیرد که کم گیردم — نمالم چو دردِ شکم گیردم

گر آرد سپه پاے من لنگ نیست — دگر سو گزیرم جهان تنگ نیست

[1] قولہ بخواہش نمودن زبان الخ یعنی آفرین در بجا یعنی شاد صفت است قولہ چون در جہان الخ کذا فی النسخ الصحیحۃ والصواب چو من در جہان الخ کما لا یخفی

[2] قولہ چون در جہان الخ کذا فی النسخ الصحیحۃ والصواب چو من در جہان الخ کما لا یخفی

[3] قولہ ہمش پایۂ تخت الخ کذا فی النسخ الصحیحۃ والصواب ہمش پایۂ تخت الخ کما لا یخفی

[4] قولہ اگر گنج الخ کذا فی النسخ الصحیحۃ والصواب اگر گنج الخ کما لا یخفی

بلے گر کند عہد با من نخست
بشرطیکہ آن عہد باشد درست

کہ نارد بہ من عذر و غار نگری
وزین در بیک سو نہد داوری

دہم چار چیزش کہ بے پنجم اند
بنو باوگی برتر از انجم اند

یکے دختر خود فرستم بہ شاہ
چہ دختر کہ تابندہ خورشید و ماہ

دوم نوش جامے زیاقوت ناب
کز و کم نہ گردد بہ خوردن شراب

سوم فیلسوفی نہانے کشاے
کہ باشد زرازِ فلک رہنماے

چہارم حکیمے خردمند و چست
کہ نالندگان را کند تندرست

بدین تحفہ شہ را شوم حق شناس
اگر شہ پذیرد پذیریم سپاس

فرستادہ پند رفت کین ہر چہار
اگر تحفہ سازی برِ شہریار

درین کشورت شاہ نامی کند
بہ پیوند خویشت گرامی کند

زنام آوران برکشد نامِ تو
بتابد سراز جبتنِ کامِ تو

چو ہند و ملک دیدگان پاک مغز
نداد ش درین کار در پاے لغز

زپیرانِ ہند و یکے نام دار
فرستاد با قاصدِ شہریار

بدین شرط پیمانے انگیختہ
سخن چرب و شیرین برآمیختہ

لہ قولہ دہم ... نسخہ ... بعضی ...

الشارحین ... کہ درین بیت ... الا اعداد است ... لغت ہندی ... داخلی و مفید ... تودر تو با یکی ... مراوف ... شود ... بجنس ... ہم ... بلحوظ ... شہ ... آہ مراد از ... طبیب است ... قبیل اطلاق عام ... دارد ... خاص ... متعارف است ... بعضی نسخ ... بین بعد ... طبیب و ... و در بعض ... اولی است ۱۲

فرستادگان باز گشتند شاد
همان قاصدِ پیر هندوستزاد

سوِ درگهِ شهریار آمدند
دران باغ چون گل به بار آمدند

چو هندو سرا پردهٔ شاه دید[۱]
همه خیمه بر خیمهٔ ماه دید

درآمد زمین را به تارک بسود
پیامی که آورد با شاه گفت

چو[۲] پیشینه پیغامها گفته شد
سخن راند از انها که پذرفته شد

صفت کرد زان چار پیکر به شاه
که کس را نیامد چنان دستگاه

دلِ[۳] شه بدان آرزو دست یافت
طلب کرد چشم آنچه در گوش یافت

به عزمیکه آن تحفه آرد به چنگ
نبود از ستایش زمانی درنگ

پس انگه بآن هندوِ نرم گوی
بسوگند و پیمان شد آزرم جوی

بلیناس را باد گر مهتران
فرستاد سر بستهٔ گنج گران

یکی[۴] نامه کالماس را موم کرد
همه هندرا هندوِ روم کرد

نبشت از سکندر به کیدِ دلیر
زتندآژدهای به غرنده شیر

فرمیند[۵] گیها دروبی شمار
که آید نویسندگانرا به کار

بسی شرط بر عذر و آزرم او
برانگیخت با دلِ گرم او

[۱] قولیچو هندو داه خیمه
ماه مراد از آسمان یعنی
هر خیمه اسکندر با مقابل رسانید
بر آسمان یافت ۱۲ بدر
خیمه چنان بلند بود که خیمه
ماه مراد از بالا ۱۲ خیمه
یعنی آنکه هر خیمه ماه گردید
۱۲ ماه قولیچو پیشینه
پیغام ها سازم ماه گردید
اول گفته که با دلیل چون
پیغام گفته نبود گفته شنید
بعد ازان سخن راند ازان
مراتب که با دشاه شنید قبول
نموده بود ۱۲ اضح نکته قولیچو

[۲] دل شه بدان آرزو دست یافت
طلب کرد چشم آنچه در گوش یافت
آرزو آه یعنی
دل شه بدان آرزو دست یافت
اسکندر ما نام ستان
دل شه بدان آرزو دست یافت
سکندر سوی هند
دل شه بدان آرزو دست یافت
هندو ها پیکر سوی سکندر
دل شه بدان آرزو دست یافت
خطه ها صلح گوید گوش یافت
دل شه بدان آرزو دست یافت
دل شه بدان آرزو دست یافت
دل شه بدان آرزو دست

چو نامه نویس این وثیقت نبشت
مثالے به کافور و عنبر سرشت

بلیناس با کارداران روم
سوے کیدر فرستند زان مرز بوم

چو دانای رومی دران ترک و تاز
بلشکر گه هند آمد فراز

دل کید هندو پر از نور یافت
ز کیدے که هندو کند دور یافت

پرستش نموده به آئین شاه
که صاحب کمر بود و صاحب کلاه

ببوسید سر نامه و پیش برد
کلید خزینه به هندو سپرد

فرو خواند نامه دبیر دلیر
که از هیبت افتاد گردون بزیر

چنین بود در نامه شاه روم
بلطفے کز و گشت خارا چو موم

نامه سکندر بسوے کیدراے

هندی

پس از نام دارنده مهر و ماه
که اندیشه را سوے او نیست راه

خداوند فرمان و فرمانبران
فرستنده وحی و پیغمبران

بادشاهی و نظرات دکاور
بسیاری مداد
و پنسیلی کلکته
اگست ۱۲
۱۲

به فرمانِ او زیر چرخ کبود[1] — بسے داد بر نیکناماں درود

سخن راند آگه که ای پهلوان — که شیشت قوی باد و بخت جوان

بران بود رایم که عزم آورم — بگوپال با پیل رزم آورم

نمایم به گیتی یکے دستبرد — که گردد ز پولاد من کوه خرد

بهندوستان در زنم آتشے — نمانم در آن بوم گرد نکشے

کمند افگنم بر سر شهر و پیل — ز خون بیخ روئین برآرم ز نیل

همه خاک او را به خون تر کنم — همه آب زو خاک بر سر کنم

چو تو روے در آشتی داشتی — عنان بر نه پیچیدم از آشتی

بشیرین سخنهاے جان پرورت — خداوند بودم شدم چاکرت

دلم را به زنهار ره برزدی — به جادو زبانی گره برزدی

چنان کن که این عهد نیکو نماے — در انبار ماند بجاے

گر آن چار گوهر فرستی ممن — کنم با تو عهدے درین انجمن

اگر هفت کشور شود پر سپاه — نگردد ز ملکِ تو موئے پناه

بهر نیک و بد با تو یاری کنم — بدین گفتها استواری کنم

---

[1] قولہ فرمان او زیر چرخ کبود الخ در بعض نسخ در مصرع دوم بسی داده واقع است و در بعضه فرستاده واقع شده است و در بعض نسخ بسی با بسے واقع است و در بعضه بسے با بسی واقع است و در بعضه بسے با بسی واقع است و در بعضه بسے با بسی

فرستادہ چون نامہ بر کید خواند
درود فرستندہ بروے رساند

ز افسون و افسانہ دل نواز
در جادوئیہا بروکرد باز

ز کید و فسونہائے جادوے او
شدہ کید یک بار ہندوے او

شنیدم[۱] کہ جادوے ہندو بسیست
نخواندم کہ ہندے جادو کسیست

چو لختے[۲] سخن راند بر جائے خویش
رہ آورد آورد و بنہاد پیش

دل کید ہندو بر آمد ز جائے
جہانجوے را سد پرستش نمائے

بسے کرد بر شہریار آفرین
کہ بے او مباد اسپہر برین

فرستادۂ کاردان را نواخت
امان خواست یکہفتہ تا کار ساخت

چو شد ہفتہ و کار شد ساختہ
پسیچید از کار پرداختہ

بفرمانبری شاہ را سجدہ برد
پذیرفتہا را بہ قاصد سپرد

جز ین چار پرایۂ ارجمند
گرانمایہائے دگر دل پسند

ز گنج و ز روز یور و لعل و دُر
بسے مست پیلان ز گنجینہ پُر

ز پولاد ہندی بسے پارہا
ز عود و ز عنبر بہ حد وارہا

چو کوہ[۳] روانہ چہل زندہ پیل
کہ گذشتے از ناف شان رود نیل

[۱] شنیدم کہ جادوے ہند و بسیست
نخواندم کہ ہندے جادو کسیست

[۲] چو لختے سخن راند بر جائے خویش
رہ آورد آورد و بنہاد پیش

[۳] چو کوہ روانہ چہل زندہ پیل
کہ گذشتے از ناف شان رود نیل

سه پیل سپید از پئے تخت شاه — کز ایشان شدے روئے دشمن سیاه
بلیناس زمینیان زر و زیورے — که بودند هر یک به از کشورے
پری دخت را در یکے مهد عود — که مهدِ فلک بر دے او را سجود
روان کرد با آن چنین گنجها — جهان بر در بر هر یکے رنجها
بلیناس شه نیز گنجے تمام — هم از مشک سنجیده هم از مشکِ خام
بزرگِ جهان داورِ خویش بود — جهان داوری هین که چون پیش بود
چو شه دید گنجِ فرستاده را — چهار آرزوے خداداده را
بدان گنجها آنچنان شاد شد — که گنجینهٔ روشن از یاد شد
فگند آزمایش بران چار چیز — چنان بود کان گفت زان بیش نیز
چو در آب جامِ جهان تاب دید — ز یک شربتش خلق سیراب دید
چو با فیلسوف اندر آمد سخن — خبر یافت از کارهاے کهن
بچشکِ مبارک چو برزد نفس — ز تن برد بیماری از دل هوس
چو نوبت بدان گنجِ پنهان رسید — ز هندوستان کانے آمد پدید
از ان خوبتر دید کاندازه گیر — صفتهاے او را کند دلپذیر

ف چیے

له قوله جوا فیلسوف اندرام نام فرزانه کهن حال بوقم افلک و گردش آنها

لے دید خوشبوئے مادیدہ گرد
بہارے نیازردہ از بادِ سرد

ی پیکرے چون گل آراستہ
پری بت از ہندوان خاستہ

ن تنگ و سر گرد ابرو فراخ
رخ چون گلِ سرخ برسبز شاخ

یر بینی از گل شکر نوش تر
بزمی ز گل نازک آغوش تر

ہ بر گرہ چین زلفش چو دام
ہمہ چینیان چین اور اغلام

اہوے چین مشک پروردہ بود
ز نفل ہندوستان خوردہ بود

سیو کہ زنجیر از مشک ناب
فرو ہشتہ چون ابرے از آفتاب

ان مشک تر آب گل یختہ
مہ از سنبلہ سنبل آویختہ

ن گونہ گندمی رنگ او
چو مشکِ سیہ خال چو سنگِ او

دہ چو از گندمِ مشک سائے
نہ چون جو فروشانِ گندم نمائے

ے ترک رخسارِ ہندی سرشت
ز ہندوستان داد شہ را بہشت

ہندو کہ ترکِ خطائے بنام
بدزدید دینِ دل چو ہندو تمام

می رخ ہندوی گوے او
شہ روسیان گشتہ ہندوے او

رے بدین خوبی و دلکشی
کہ ہر ہم آبی ہمہ آتشی

چو شه دید در پیش باز آمدش
عروسی چنان دلنواز آمدش

نهشت این سخنها که بودش مراد
ز پیروزیِ مرز مشکین سواد

بر آئینِ اسحاق فرخ نیا
کز و یافت چشمِ خرد توتیا

طرازی عروسی بر و بست شاه
بس انگه منش را بدو داد شاه

بمنزلِ سپهدار هندوستان
بساطی برآراست چون بوستان

جواهر به دینار و خروار و رخت
پلنگینه جرگاه و زرینه تخت

ز تاجِ مرصع ز یاقوت و لعل
ز تازی سمندانِ پولاد نعل

ز جامِ زمرد ز خوانِ عقیق
از و هر یکی در جواهر غریق

ز چینی غلامانِ حلقه بگوش
ز رومی کنیزانِ زرّین بپوش

از آن پس چو کار و کسی در ضمیر
فرستاد و شد کید منت پذیر

جهانآن خسرو اسکندر فلیقوس
ز پیوند آن ماه پیکر عروس

برآسوده کالحق تنی نغز بود
همه مغز و پالوده مغز بود

چو انگشت بر صحن پالوده راند
ز پالوده انگشتش آلوده ماند

نسفته دُرِ ناسُفته گلی
همائی برو رفته چون بلبلی

ای قدر جهان فرخ و اسکندر راه جهان فرمروا افاقت مقلوب ای فرخ و جهان و افاقت اسکندر لسوی فلیقوس بجلالت نبوت و پیوند برد زن و زر و زیبی مفصل و اتصال و فرزند و تبنی و تزکیب و ... و ... و ...

گل از غنچه خندید و دُر سفته شد — سخن بین که در پرده چون گفته شد

فرستاد زآموزگاران کسے — باصطخر کرد استواری بسے

جهاندار چون از جهان کار یافت — دران جنبش از دولت آزار یافت

نوشت آن سخنها که بودش مراد — ز پیروزیِ مرز شکین سواد

که کار آنچنان شد به هندوستان — که باشد مرادِ دلِ دوستان

ز کین خواهیے کید برداختم — چو شد دوست با دوست پرداختم

به قنوج خواهم شدن سوے فور — خدایا ربادم دران راه دور

به بینم کز انجا چه پیش آیدم — مگر کار بر کام خویش آیدم

تو ئی نائبِ ما بهر مرز و بوم — ز دریاے چین تا به دریاے روم

جهان را به پیروزی آوازده — ز ما مژدهٔ خرمی بازده

سپاهی و شهری و برنا و پیر — که از ملکِ ما هست شان ناگزیر

دلِ هر یکے را ز ما شاد کن — دعا خواه و دانش ده و داد کن

نبشت آنچنین نامه بر هر درے — فرستاد پیکے بهر کشورے

عروسِ[1] گرانمایه را نیز کار — برآراست تا شد به یونان دیار

[1] عروس گرانمایه را نیز کار — برآراست تا شد به یونان دیار

گرانمایه عروس را یعنی دولت و جاه را نیز که عروس وار بود و بجمال و دولت و حسن و دولت دنیا و جاه رغبت فراوان بود آراست تا شد به یونان دیار یعنی آن را از سبب پیشرفت و تقرب او بامیر گرانمایه کرده امیر گرانمایه اسم فاعل است اما مراد معنی مفعولیست ۱۲

سپه داد شش از استواران خویش
همان استواری صد کرد بیش

بپایمنِ آن مهد پیرایه سنج
فرستاد چندین شتر بار گنج

وگر گنج را در زمین کرد جای
نمونش نگهداشت تا رهنمای

بدستور دانا و ثقیت بگشت
که با دانش و داد بودش سرشت

خبر دادش از جمله نیک و بد
ز فیروزیِ نیکخواهانِ خود

به فارغ دلی چون برآسود شاه
سوِ فوریان زد سرِ بارگاه

ره و رسمِ شاهی چنان تازه کرد
که هندوستان را پر آوازه کرد

به داد و دهش در جهان پی فشرد
بدین دستبرد از جهان دست برد

مئے نوش منخورد بر یادِ کے
چو شاهانِ این دور بر یاد دے

بیا ساقی آن آب چون زعفران
کز و پیر فرتوت گردد جوان

بمن ده که تازه جوانی کنم
گلِ زرد را ارغوانی کنم

رفتنِ سکندر از ملک هند به چین

سعادت بمارے بنمود باز
نوازنده ساز نو ساخت باز

۱ یادی کند

سخن را گزارش به یاری رسید — سخنگو بامید واری رسید

گزارش کنا تیز کن مغز را — گزارش ده این نامهٔ نغز را

نبرد جهاندار فتح نبرد — خبر ده که با فور فوران چه کرد

گزارندهٔ حرف این حسب حال — ز پرده چنین مینماید خیال

که چون شاه فارغ شد از کار کید — گهی رای میکرد و گه راه صید

روان کرد لشکر به تاراج فور — ز فیروزیش کرد یک بار دور

چو شه تیغ را بر کشید از نیام — بداندیش را سر در آمد به دام

همه ملک و مالش به تاراج داد — سرش را ز شمشیر خود تاج داد

چو افتاده شد خصم در پای او — بدیگر کسی داده شد جای او

وز انجا بر فتن علم بر فراخت — که آن خاک با باد پایان بساخت

سه چیز است کان در سه آرامگاه — بود هر سه کم عمر و گردد تباه

بهندوستان اسپ و در فارس پیل — بچین گرد زنیان نماید دلیل

جهاندار چون دید کان آب و خاک — ز پوینده اسپان بر آرد هلاک

ز هندوستان شد به تبت زمین — ز تبت در آمد به اقصای چین

چو بر اوج تبت رسید افسرش
بخندہ درآمد ہمہ لشکرش

بپرسید کاین خندہ از بہر چیست
بجائیکہ بر خود بباید گریست

نمودند کاین زعفران گونہ خاک
کند بے سبب مرد را خندہ ناک

عجب ماندشہ زان بہشتی سواد
کہ چون آورد خندۂ بے مراد

بدشوارے راہبر خشک و تر
ہمے برد منزل بہ منزل بسر

رہ از خونِ جنبیدگان خشک دید
ہمہ دشت پر نافۂ مشک دید

چو دید آہوِ دشت را نافہ وار
نفرمود کاہو کند کس شکار

بہر جا کہ لشکر گذر داشتے
بہ خروار ہا نافہ برداشتے

چو لختے بیابانِ چین در نوشت
بآبادی آمد ز ویرانہ دشت

چو مینو چرا گاہے آمد پدید
کہ از خرمی سبزہ مینو کشید

بہر بیخ کاہے دران مرغزار
روانہ شدہ چشمۂ خوشگوار

ہوائے خوش و بیشہائے فراخ
درختان بار آور و سبز شاخ

روان آب در سبزۂ آب خورد
چو سیماب بر پیکرِ لاجورد

کیاہانِ نو رستہ از آب پر
چو بر شاخ مینا برآمودہ در

پی آهو از چشمه انگیخته
چو بر نیفها ناف‌ها ریخته

سم گور بر سبزه خاریده جای
چو بر سبز دیبا خط مشکسای

سوادی که در روی سیاهی نبود
وگر بود جز بشت ماهی نبود

سکندر چو دید آن سواد بهی
ز سودای هندوستان شد تهی

در آب و چراگاه آن مرحله
بفرمود کردن ستوران یله

یکی هفته از خرّمی یافت بهر
بر آسود با پهلوانان دهر

دگر هفته روزی پسندیده جست
کز و فال فیروزی آمد درست

بفرمود تا کوس بنواختند
ازان مرحله سوی چین تاختند

دهلزن چو شد بر دل خشمناک
برآورد فریادی از آب و خاک

چو آئینهٔ چینی آمد پدید
سکندر سپه را سوی چین کشید

نشستند بر تازیِ تیز هوش
همه خاره خفتان پولاد پوش

هوا بی خس و سبزه بنجار بود
وگر بود خار انگبین وار بود

ز شیرین گیاهای کوه و دره
شکر یافته شیر آهو بره

بران صید گه چون گذر کرد شاه
معنبر شد از گرد او صید گاه

هر آهو که باغ او زاده بود
زنافه کشی نافش افتاده بود

گوزنی که زور وی بر خاک داشت
بچشمش جهان چشم تریاک داشت

جهانجوی میشد چو غرنده شیر
جهنده هزبر شکاری به زیر

شکار افگنان در بیابان چین
بپرداخت از گور و آهو زمین

حریر زمین زیر سم ستور
شده گور چشم از پی چشم گور

به مقراضه تیر پهلو شگاف
بسی نافه افگند آهو ز ناف

ازو یم گوزنان سرین تا بسر
ز پیکان زرگشته چون کان زر

کمان شهنشه کمین ساخته
گوزنی بهر تیری انداخته

به نقاشی نوک تیر خدنگ
تهی کرد صحرای چین را ز رنگ

بنخچیر کردن دران صیدگاه
یکی روز تا شب بسر برد شاه

چو ترک حصاری ز کار او فتاد
عروس جهان در حصار او فتاد

ز سودای شب همچو مهندوزنی
شده جوزنان گرد هر برزنی

شهنشه فرود آمد از بارگی
همان لشکرش نیز یکبارگی

بتدبیر آسایش آورده رای
بخفتند تا روز مرغی ز جای

چو خاتونِ[۱] لغیما به خلخالِ زر — ز خرگاهِ خلخ برآورد سر
جهانی[۲] چو هندوز دود افگنی — چو لغیما و خلخ شد از روشنی
ز کوسِ شهنشه برآمد خروش — به لغیما و خلخ درافتاد جوش
شه عالم آهنج گیتی نورد — در آن خاک یکماه کرد آبخورد
طویله[۳] زدند آخر ایستند — ببستند آخوران بر علف رستند
خبر شد به خاقان که صحرا و کوه — شد از نعل پولاد پوشان ستوه
درآمد بسیجید سیل از ایران زمین — که نے چین گذارد نه خاقانِ چین
شتابنده سیلے که در کوه و دشت — ز طوفانِ پشینه خواهد گذشت
تگرگش زمین را ثریا کند — هلاکِ نهنگان دریا کند
سیاه اژدهائے که در هیچ بوم — نیامد چنان تند شیرے ز روم
حبش داغ بر روے فرمان اوست — سیه پوششے ز نگ ز افغان اوست
بدارا رسانید تاراج را — ز شاهانِ هندوستد تاج را
چو فارغ شد از غارتِ خوریان — کمر بست بر کین فغفوریان
گر آن ژرف دریا درآید ز جائے — ندارد دران داوری کوه پائے

[۱] خاتون لغیما حصار مستحکمے بود در خلخ و خلخ ولایتے بود در ترکستان
[۲] جهانی چو هندوز دود افگنی — چو لغیما و خلخ شد از روشنی
[۳] طویله زدند آخر ایستند — ببستند آخوران بر علف رستند

بترسید خاقان چو زو در ترس — که بود از چنان دشمنی جای ترس

بهر مرز بانان[۱] خطی از خون نبشت — که در مرز ما خاک با خون سرشت

ز شاهِ ختا تا به شاه ختن — فرستاد[۲] و ترتیب کرد انجمن

سپاهان و سنجاب و فرغانه را — دگر مرزداران فرزانه را

ز خرخیز[۳] و از چاچ و از کاشغر — بسے پهلوان خواند زین کمر

چو عقدِ سیه برهم آموده شد — دل و جان خاقان برآسوده شد

به کوهِ روئنده در آورد پاے — چو پولاد کوهی روان شد ز جاے

دو منزل کم و بیش نزدیکِ شاه — طویله فرو بست و زد بارگاه

شب و روز ترسیدی از شهریار — که با او چه شب بازی آرد به کار

نهان رفت و جاسوس را باز جست — که تا حال او باز گوید درست

خبر دادش آن مردِ پنهان پژوه — که شاهست با شوکت و با شکوه

دها و دهش دارد و مردمی — سر و شستیست در صورتِ آدمی

خردمند و آهسته و تیز هوش — نجلوت سخنگو بمجلس خموش

به سنگ و سکونت برآرد نفس — نکوشد به تعجیل در خونِ کس

ستم رازیان عمل راسود ازو
خدا راضی و خلق خوشنود ازو

نیارد زکس جز بہ نیکی بیاد
نگردد بہ اندوہ کس نیز شاد

ندیدم کسے کو برود ستبرد
نہ مردانہ کوز بہیش نمرد

گریزش از جبہ آرش ست
کہ از نوک او خارہ در خارش ست

چو شمشیر گیرد بود چون درخش
چو مے بر کف آرد بود گنج بخش

چو نقد سخن در عیار آورد
ہمہ مغز حکمت بکار آورد

سخن نشنود دکان نباشد درست
نگیرد پذیرفتۂ خویش ست

بہر جایگہ رونق انگیز گار
بجز در شبستان و جز در شکار

بہ نخجیر کردن ندارد درنگ
شکیبا بود چون رسد وقت جنگ

جہان ایمن از دانش و داد اوست
ملک بر ملک زاده برزاد اوست

بمیدان سر شہسواران بود
بمستی بہ از ہوشیاران زود

چو خندد خیال غریب آیدش
چو طیبت کند بوے طیب آیدش

فراوان شکیبست واندک سخن
کہ در راستی راست چون سرو بن

سیاست کند چون بود کینہ ور
بجنباند انگہ کہ یابد ظفر

لبش در سخن مسیح طوفان زند — همه را با فیلسوفان زند

بتد بیر پیران کند کارها — جوانان بر دسوے پیکارها

پناہد بہ ایزد بہ بیگاہ و گاہ — نیفتد بہ بد مرد ایزد پناہ

چو در زین کشد سر و آزاد را — بر اسپ افگند پیل بیداد را

ہم آورد باد گر بود زندہ پیل — کم از قطرہ باشد بہ دریاے نیل

مباد اکہ اسپش حرونی کند — ز چرم ار چہ شیر ست خونی کند

پس و پیش چنبر جہاند چو مار — چپ و راست آتش زند چون شرار

ملوکان کہ افسر نشان داشتند — جہانرا بہ لشکر کشان داشتند

جز او نیست در لشکرش تیغ زن — زہے لشکر آراے لشکر شکن

نیندیشد از ہیچ خونخوارۂ — مگر کز ضعیفے بود بیچارۂ

فراخ افگند بارگہ را بساط — باندازہ خند و چو باید نشاط

نہ بیند ز تعظیم خود در کسے — چو بیند نوازش نماید بسے

خزینہ است بخشیدن گوہرش — طویلہ بود دادن استرش

بخواہندگان گر کسے زر دہد — بجاے زر او ملک و کشور دہد

سلہ قولہ فرخ افگند و بسیاط یا معاہ فرخ افگندہ کنایہ است از دست باز داشتن و جاداشتن (رزم) بساط است ۱۲

سلہ قولہ بہ بند ز تعلیم او یعنی بہ پاس ملکت و سلطنت خود بہ کسے اعتنا نمی کند و ہرگز نوازش نمی فرماید ۱۲

مرادے کہ آرودلش در شمار
دہد روزگارش بکم روزگار

چو خاقان خبر یافت کز بخردی
شکوہید زان فرہ ایزدی

بہ آزرم خسرو دلش نرم شد
پسیچش بدیدار او گرم شد

براندیشہ جنگ بربست راہ
بہانہ طلب کرد بر صلح شاہ

بہ شاہِ جہان قصہ برداشتند
کہ ترکان چین رایت افراشتند

شہنشہ مثل زد کہ نخچیر خام
بپاے خود آن بہ کہ آید بہ دام

اگر با من او ہم نبردے کند
نہ مردی کہ آزاد مردی کند

مراد او شمار اسبک راہ کرد
بکابرہ دور کوتاہ کرد

چنان آرمش چین در ابروے تنگ
کہ در چین بگرید بر و خارہ سنگ

سپیدہ دمان کز سپہر کبود
رسانید خورشید شہ را درود

دبیرِ عطارد منش را بخواند
کہ بر مشتری زہرہ دانہ فشاند

یکے نامہ درخواست آراستہ
فروزان تر از ماہِ ناکاستہ

سخن ساختہ در گزارش دو نیم
یکے نیمہ زامید و دیگر ز بیم

دبیرِ قلم زن قلم برگرفت
نخستین سخن زافرین برگرفت

۱۲ قولہ شہنشہ الخ
مثل زد یعنی مثل
لفظ مثل زدہ و
بخیر دلالت واضح
دارد و تغیر این کلام
رخبار ہی باشد
و عبارت اصل بہ
اینکہ الشاہ بود و
بہ است نہ جای
انشار حسین تغلق
ان نسخہ و دیگر
نسیہ و در نقرہ
فقرہ ارزد و در نقرہ
روز تصحیف واقعہ
شدہ صحیح ہمین
است کہ نوشتہ
خود ما کہ ایدہ بدام
او بدام آرمش

۱۳ باشد کنایہ از افتادن
قولہ چنان
ابروی چین او
تنگ
است و چین در
ابرو کنایہ از
غم و تأسف
اس

نامهٔ سکندر بخاقانِ چین

جهان آفریننده را کرد یاد
که بی یاد او آفرینش مباد

خدائی که امّید واری ازوست
دلِ مرد را کامگاری ازوست

به بیچارگی چارهٔ کار ما
در آب و در آتش نگهدار ما

چو بخشش کند رو نماید به گنج
چو بخشایش آرد رماند ز گنج

جهان را نبود از بنه هیچ ساز
به فرمانِ او نقش بست این طراز

گزیده کسی کو به فرمانِ اوست
بران آفرین کافرین خوان اوست

چو کلک از سرِ نامه پرداخته
سخن بر زبانِ شه انداخته

که این نامه ز اسکندرِ چیره دست
به خاقان که باد اسکندر پرست

بفرمانِ دارای چرخِ کبود
زمانا و بر جانِ خاقان درود

چنان داند آن خسروِ دادبخش
که ما چون درین بوم راندیم رخش

نه بر خنگ زایران زمین آمدیم
بمهمانِ خاقانِ چین آمدیم

بآن دل که از راهِ فرمان بری
کنم میهمان را پرستشگری

بشهرِ شما گر بلند آفتاب
ز مشرق کند سوی مغرب شتاب

من آن آفتابم که اینک ز راه
ز مغرب بمشرق کشیدم سپاه

تیه پاسپیدم گرفتم به تیغ
بدادم بخواهندگان بی دریغ

ز حدِّ حبش عزم چین ساختم
ز مشرق بمغرب زمین تاختم

ز پائینگه آفتاب بلند
سوِ جلوه گاهش رسانم کمند

بهندوستان کاشتم مشک بید
بکارم به چین یاسمین سپید

اگر ترسی از تیغِ برّانِ من
بپیچان سر از خطِّ فرمانِ من

وگر پیچی از امرِ من رای و هوش
به پیچاندت چرخِ گردنده گوش

بجائے میاور که این تند شیر
بنخچیر گوران درآید دلیر

بگردانْ پئے شیرزین بوستان
مده پیل را یاد هندوستان

بلا بر سرِ خود فرود آورند
که بر یاد ستان سرود آورند

ببین تا ز شمشیرِ من روز جنگ
چه دریاے خون شد به صحراے زنگ

چگونه ز دار انشاندم غرور
چه کردم بجاے فریبنده نور

دگر خسروان را به نیروی بخت
بسر چون برآوردم از تاج و تخت

گر ایدون درآید فرمدون بمن
گرفتار گردد همیدون بمن

بهرمرز و بومی که من تاختم
ز بیگانه آن جای پرداختم

کسی کو مرا نیک خواهی نمود
ز من هیچ بدخواهی او نه بود

چو دادم کسی را به خود زینهار
نگشتم بران گفته زنهار خوار

مرا خود بسی دُر دریائی ست
غلامانِ چینی و نیمائی ست

زبانم چو بر عهد شد رهنمون
نه بردم سر از حدِ پیمان برون

به نیمای و چین زان نیارم شکست
که نیمائی و چینی آرم به دست

به زیر آیدن ز آسمان بر زمین
بسی برتر از ملک ایران به چین

چه داری تو ای ملک چین در دماغ
که بر باد صرصر کشائی چراغ

بجای فرستادن نزل و گنج
چرا با هزبران شدی کینه سنج

فرود آمدن چیست بر طرفِ راه
چو ستدِ سکندر کشیدی سپاه

اگر قصد پیکار ما ساختی
بخاری به آتش در انداختی

اگر پیش اقبال باز آمدی
کجا عذر گر عذر ساز آمدی

دگر خسرو انرا بنیروی بخت
سبر چون در آوردم از تاج و تخت

سپاه از صبوری بجوش آمدند
ز تقصیر من در خروش آمدند

هزبرانم آهوی چین دیده اند
کم آهوی فر به چنین دیده اند

برید ند زنجیر شیرانِ من
دلیرند بر خون دلیرانِ من

پر تیر و منقار پیکانِ تز
کند از شغب حبر را ریز ریز

سنان چشم در راه این دشمن است
گر آنجا منی گرز ما صد من است

غلامانِ ترکم که گیرند شست
ز تیری رسد لشکری را شکست

اگر خسرو شصت امیران بود
هم آماج این شست گیران بود

چو بر دودهٔ دود من برگذشت
اگر نقش چین بود شد دود دشت

ز پیوند آزرم چون بگذرم
مبادام از ترس آبی خورم

سنانم چنان اژدها را خورد
که طوفانِ آتش گیا را خورد

چو تیرم گذر بر دلیران کند
نشانه ز پهلوی شیران کند

گرم ژرف دریا بود هم نبرد
ز دریا برآرم به شمشیر گرد

بهم نیچگی پیل را بشکنم
شه پیل تن بلکه پیل افگنم

وگر کوه باشد بجوشاندش — بزنگار آهن بپوشاندش

سرین خوردنِ گور و پشتِ گوزن — ندارد بر شیرِ درنده وزن

چو شاهین و بحری درآید بکار — دهد ماهیان را بمرغان شکار

شما ماهیانید بی پا و چنگ — مرا اژدها در دهن چون پلنگ

سگان نیز کان استخوان میخورند — بدندان چو تیغ نان میخورند

بهر جا که نیروی من پا فشرد — مرا بود فیروزی و دستبرد

چو کین آوری کین ستانی کنم — سرِ مهربان مهربانی کنم

اگر گوهرت باید و گر نهنگ — ز دریای من هر دو آید بچنگ

ندیدی مگر تیغ یم آبگون — نهنگی و گوهر بر و بحر و خون

من آن گنج و آن اژدها پیکرم — که زهر است پازهر در ساغرم

بنزدِ تو آن گنج و آن اژدها — خبر ده مرا تا چه آرد بها

گر آئی تنت در پرند آورم — وگر نه سرت در کمند آورم

درشتی و زشتی نمودم ترا — بدین هر دو قول آزمودم ترا

اگر پای خاکی کنی بر درم — چو خورشید بر خاک چین بگذرم

وگرنه در اندازم از راهِ کین
همه خاک چین را به دریای چین

چو نامه بخوانی بسازم درنگ
نمانی همین صورتِ صلح و جنگ

تغافل نسازی که در پایِ تیز
بجوشست چون ابر سیلاب ریز

زباندان یکی مردِ مردم شناس
طلب کرد کز کس ندارد هراس

فرستاد تا نامهٔ نغز برد
بمهرِ سکندر به خاقان سپرد

چو خاقان فرو خواند فرمان شاه
فرو خواست افتادن از تخت گاه

از آن هیبتش در دل آمد هراس
که زیرک منش بود و زیرک شناس

دو پیکر خیالی بر و بست راه
که بر سر زنم یا شوم نزد شاه

دو رنگی درانداز بیشه تاب آورد
سرِ چاره گر زیر خواب آورد

بیا ساقی آن بادهٔ چون گلاب
برافشان همین تا درآیم ز خواب

گلابی که آبِ جگر ماه روست
دوای همه درد سرما دروست

اندیشه نمودن خاقان چین در جواب نامهٔ سکندر

رقیبا مناخیز در پیش کن
تو شو نیز اندیشهٔ خویش کن

ز تشویش خاطر جدا کن مرا
به اندیشهٔ خود رها کن مرا

ندارم سر گفت و گوے کسے
مرا گفت و گوہست با خود بسے

کہ آید خریدارے از دور دست
کہ با کانِ گوہر شوم ہم نشست

تماشاے گنجِ نظامی کند
بہ بزمِ سخن شاد کامی کند

بگو خواجہ خانہ در خانہ نیست
وگر ہست محتاجِ بیگانہ نیست

خطا گفتم اے پے نخجستہ رقیب
کہ شد دشمنے با غریبان غریب

درِ ما بروے[۱] کسے در مبند
کہ بر بستنِ در بود ناپسند

چو ما را سخن نام دریا نہاد
درِ ما چو دریا بباید کشاد

درِ خانہ بگشاے و آبے بزن
چو مہ خیمهٔ در خرابے بزن

رہا کن[۲] کہ آیند جویندگان
بہ بینند در شاہ گویندگان

کہ فردا[۳] چو رخ در نقاب آورم
ز گنجہ بہ گیلان شتاب آورم

بسا کس کہ آید خریدارِ من
نیابد رہے سوے دیدارِ من

گر نقشے از کلکِ صورتگرے
نگاریدہ بیند بہر دفترے

سخن[۴] بین کز و دور چون ماندہ ایم
کجا بود و ہم کجا ماندہ ایم

[۱] در ما بروی کسے در مبند یعنی نقاد و دقیقہ یاب در سخن ما فراوان اند و کلام ما ترا مشکل نماید و بستن در نشاید
[۲] رہا کن یعنی مرا از قضا گویند گمان ذات تو دارند
[۳] کہ فردا یعنی نقاب او رون است و رخ در نقاب دارد
[۴] سخن بین یعنی از دور چون ماندہ ایم کجا بود و ہم کجا ماندہ ایم

گزارندهٔ گنج هم راسته — جواهر چنین داد زان خواسته

که چون وارثِ ملک افراسیاب — سر از چین برآورد چون آفتاب

خبر یافت کامد بدان مرز بوم — دمنده چنان اژدهائے زروم

همان نامهٔ شاه برخوانده بود — دران کار حیران فرومانده بود

بر اندیشهٔ پاک و رائے درست — سر رشتهٔ کار خود باز جست

نخستین چنان دید رایش صواب — که فرمانِ شه را نویسد جواب

بفرمود تا کاغذ و کلک و ساز — نویسندهٔ چینی آرد فراز

جوابے[۵۱] نویسد سزاوار شاه — سخن را در و پایه دارد نگاه

ز نافِ[۵۲] قلم دستِ چابک دبیر — پراگند مشکِ سیه بر حریر

سخنهائے پرورده دلفریب — که در مغز مردم نیاید شکیب

خطابے که امیدواری دهد — عتابے که در صلح یاری دهد

فسونے که بندد درِ جنگ را — فریبے که نرمی دهد سنگ را

زبان بندهائے چو پیکانِ تیز — درے در تواضع درے در ستیز

طراز[۵۳] سرِ نامه بود از نخست — بنامے کز و نامها شد درست

[۵۱] بالکسر علم جامه مخرب نیرنگ و نعوذ صحت که در آن جامهای خوب بافند و جامها و شاهان و سرنامه بر کرب مضاف و مضاف الیه را و از اغراض شاعر و بنای بیت بر مجهول است و مقام آن است که راوی ذات حق است

[۵۲] ناف قلم جراب که مشک در آن نگاه دارند و نافه آهو را نیز گویند

[۵۳] طراز سرنامه بود از نخست

نامۂ خاقانِ چین بجانب اسکندر

خداوندِ[1] بے یار و یارِ همه
بخود زنده و زنده دارِ همه

جهان آفرین ایزدِ کارساز
توانا کن و ناتوانا[2] نواز

علم برکشِ روشنانِ سپهر
قلم برکشِ دیو تاریک چهر

پدید آورِ هر چه آید پدید
رسانندهٔ هر چه خواهد رسید

زگویا[3] و خاموش و هشیار و مست
کسے را بر اسرار او نیست دست

بجز بندگی ناید از هیچکس
خداوندِ مطلق او راست بس

پس از آفرینِ جهان آفرین
کز و شد پدید آسمان و زمین

سخن راند در پوششِ شهریار
که باد آفرین بر تو از کردگار

زهر شاه کاید جهانرا پدید
بدستِ تو داد آفرینش کلید

ز دریا به دریا تو کردی نشست
برایران و توران ترا هست و هست

نبیگار مغرب چو پرداختے
علم بر خطِ مشرق انداختے

گرفتے جهان جمله بالا و زیر
هنوزت نشد دل ز پیکار سیر

---

[1] قولہ خداوند الخ بیت اول و ثانی مرکب از دو مصرع است ۱۲

[2] توانا کن و ناتوانا نواز یعنی توانا را ناتوان کن و ناتوانا را توانا نواز و این ترکیب عکس ترکیب مشهور است که بعضے جمع واقع شده است ناتوان توانا غلط

[3] زگویا و خاموش الخ یعنی از گویا و خاموش و هشیار و مست کسے را بر اسرار او دست نیست ۱۲

عنان بازکش کارزدها بره است — فسانه دراز است و شب کوته است

سکندر تویی شاه ایران و روم — منم کارفرمای این مرز و بوم

ترا هست[۱] چون من بسے گفته گوش — بخونریز چون من نبندی مکوش

من و تو[۲] ز خاکیم و خاک از زمی — همان به که خاکی بود آدمی

همه سروری تا نجا کست و بس — کسے نیست در خاک بهتر ز کس

چو قطره به دریا در انداختند — دگر قطره ز و باز نشناختند

حضور تو در ضرب این سنگلاخ — دیار مرا نعمتے شد فراخ

بهر نعمتے مرد ایزد شناس — فزونتر کند پیش یزدان سپاس

چو ایزد به من نعمتے درفزود — سپاس خداوند باید نمود

کنم تا زیم شکر نعمت پسیچ — کزین به ندارد خداوند هیچ

شنیدم ز چندین خداوند راز — بهر جا که آری تو لشکر فراز

فرستی تنے چند از اهل روم — بباز ارگانان ازان مرز و بوم

بدان[۳] تا خورند آنچه یابند خورد — طعامے که پیش آید از گرم و سرد

بسوزند و ریزند یکسر به چاه — ندارند تعظیم نعمت نگاه

---

[۱] ترا هست حوصلهٔ گفتگوئی چون من بسیار شنیده باشد

[۲] من و تو ز خاکیم و خاک از زمی — ازان زمین که خاک ازو خیزد

[۳] بدان تا خورند آنچه یابند خورد — تا فرزندان او بدانند

ذخیره چو زان شهر گردد تهی
تو چون اژدها رخ به آنجا نهی

ستانی زبے برگی آن بوم را
چو آتش که عاجز کند موم را

من از بهر آن آمدم پیش باز
که گردانم از شهر خود این نیاز

اگرچه به زرق و فسون ساختن
نشاید به چین توشه پرداختن

ولیکن به آشتی به زرخاش و جنگ
که این داغ و درد آرد آن آب و رنگ

مکن کشتی چینیان را خراب
که افتد ترا نیز کشتی در آب

قوی دل مشو گرچه دشمت قویست
که حکم خدا برتر از خسرویست

خردمند را نیست کز رای تیز
کند با خداوند قوت ستیز

بکار آمد عالمے چون خرد
بحکم تو هر کار ے از نیک و بد

کسے کو کسے را نیاید به کار
شمارنده زو بر نگیرد شمار

باصل از جهان بادشاهی ترا ست
که فرمان و فر الهی ترا ست

همه چیز را اصل باید درست
که باشد خلل در بناهاے سست

زر از نقره کردن عقیق از بلور
رسانیدن میوه باشد به زور

کند سوقیے سیب را خانه رس
ولے خوش نیاید بدندان کس

ترا ایزد از بهر عدل آفرید — ستم ناید از شاه عادل پدید

ستمگارگان را کمن یاوری — که پرسند روزیت زین داوری

نکورای چون رای را بد کند — خرابی در آبادیِ خود کند

چو گردد[۱] جهان گاه گاه از نورد — به گرمای گرم و به سرمای سرد

دران گرم و سردی سلامت مجوی — که گرداند از عادتِ خویش روی

چنان به که هر فصلی از فصل سال — بخاصیت خود نماید خصال

ربیع از ربیعی نماید سرشت — تموز از تموز آورد سر نوشت

هر آنچه آن نه گردد ز ترتیبِ کار — بگردد بگردشِ روزگار

سکندر به انصاف نام آورست — وگرنی ز ماهر یکی اسکندرست

سپندار کز من نیاید نبرد — برآرم به یک جنبش از کوه گرد

چو بر پشتِ پیلان نهم تختِ عاج — ز هندوستان آورندم خراج

هزبر[۲] ژیان را درآرم به زیر — زنم طاق خرپشته بر پشت شیر

ولیکن به شاهی و نام آوری — نیم با تو درجستنِ داوری

گر از بهرِ آن کردی این ترکتاز — که چون بندگان میپشیت آرم نیاز

---

[۱] قوله گرد در آرم یا ز ژیان اه خرپشته بزیر کلانست و یا خا نیم و پشت خرپشته بر فلک بعنی فلک ازین جامه فلک دیبا نداند کرطاق از عاری یعنی بی چنانکه نیمه خرپشته طاق دیده بیرس معنی

[۲] قوله گرد در آرم یا ز ژیان اه خرپشته بزیر کلانست و یا خا نیم و پشت خرپشته بر فلک بعنی فلک ازین جامه فلک دیبا نداند کرطاق از عاری یعنی بی چنانکه نیمه خرپشته طاق دیده بیرس معنی

به درگاه تو سر نهم بر زمین
نه من جمله کشور خدایان چین

بهر کار زو آوری در قیاس
به فرمان پذیری پذیرم سپاس

درین داوری هیچ پیرایه نیست
ز مهمان پرستی مرا چاره نیست

جوابے چنین خوب و خاطر نواز
بقا صد سپرد تا برد باز

چو برخواند نامه شه شیر زور
شکیبنده تر شد بچنگیر گور

سپهدار چین از شبیخون شاه
نبود ایمن از شام تا صبحگاه

بروزے که از روز ها آفتاب
بسے جلوه گر بود بر خاک آب

سپهدار چین از سر هوش و رائے
سگالشگری کرد با رهنمائے

جهاندیده بود دستور او
جهان روشن از رائے پرنور او

حسابیکه خاقان برانداختے
بفرمان او کار او ساختے

دران کارزان کاروان رائے جست
که در کارها داشت رائے درست

که چون دارم این داوری را بپیچ
چگونه دهم چرخ را گوش هیچ

چه مهره برآریم از مهر و کین
باین چین که آمد برابر ز چین

بدستور خود گفت خاقان برائے
درنگ کار ما را یکے ره نمائے

اگر حرب سازم مخالف قویست
به تارک رش تاج کیخسرویست

وگر در ستیزش مدارا کنم
ز بونی به خود آشکارا کنم

نه دانم که مقصود این شهریار
چه بود از گذر کردن این دیار

به خاقان چین گفت فرخ وزیر
که هست از نصیحت ترا ناگزیر

بر اندیشیم از تندی رای تو
که تندی شود کار فرمای تو

به گنج و به لشکر غرور آیدت
ز بون گشتن از کار دور آیدت

جهاندار آمد چنین زورمند
در دوستی را برو در مبند

بهر جا که آمد ولایت گرفت
نشاید درین کار ماندن شگفت

چه پنداشتی کار سازیست این
همان نکته کارسازیست این

برنیگونه کار خدائی بود
خصومت خدا آزمائی بود

نشاید زدن تیغ بر آفتاب
نه البرز را کرد شاید خراب

پذیره شوارنی سپهر بلند
به دولت گزایان در آرد گزند

نه اقبال را شاید انداختن
که با مقبلان دشمنی ساختن

میاویز در مقبلانی بخت
که افگندن مقبلانست سخت

چو مقبل کمر بست پیش آرکش
طپانچه نشاید زدن بر درفش

بیک مه کم و بیش با او بساز
که بیگانه اینجا نماند دراز

مزن سنگ بر آبگینه نخست
که چون بشکند دیر گیرد درست

گلے کان زنی بر ستون سرای
گل افتد نشان لیک ماند بجای

درستی بود زخمها را به خون
ولے زخم گه موے نارد برون

دران کوشش کاین اژدهای سیاه
بازرم یابد درین بوم راه

به چین بر در آز و زنفرین رسید
که این اژدها بر در چین رسید

مپندار کز گنبد لاجورد
رسد جامه بے کبودی به مرد

نوای جهان خارج آهنگیست
خلل در بربشم نه در چنگیست

درین پرده گر سازگاری کنی
هم آهنگ را به که یاری کنی

طرفدار چین چون دران داوری
بکوشش ندیده فلک یاوری

ازین کارگه کاختیار آمدش
پرستشگری در شمار آمدش

بران عزم شد کاورد سر براه
ببیند جهاندار سے شاه را

برسم رسولان شود نزد شاه
همان سرفرازان درگاه را

تماشای آن شاه بافر کند
پس آنگاه تدبیر دیگر کند

چو روز دگر خور ز مشرق شتافت
سپهدار چین کار رفتن بساخت

آمدن خاقان چین خود به رسالت بر اسکندر

سحر گه که زورق کش آفتاب
ز ساحل در افگند زورق بر آب

سپهدار چین شهریار نشستن
رسولے برآراست بر خویشتن

به لشکر گه شاه عالم شتافت
بدانسان که این راز کس در نیافت

چو آمد به درگاه شاهنشهی
از آن آمدن یافت شه آگهی

که خاقان رسولے فرستاده چیست
بدین همایون به گفتن درست

بفرمود خسرو که بارش دهند
بجائے رسولان قرارش دهند

در آمد پیام آور سرفراز
پرستش کنان برد شه را نماز

بفرمود شه تا نشیند ز پاے
سخنهاے فرموده آرد بجاے

به فرمان شه آن سخنگوے مرد
نشست و نشاننده را سجده کرد

زمانے شدہ دیدہ بر ہم نہ زد
زنیک و بدِ خویشتن دم نہ زد

زپرگارِ آن حلقہ مدہوش ماند
دران حلقہ چون نقطہ خاموش ماند

اشارت چنان آمد از شہریار
کہ پیغامے از نیک داری بیار

مہ روے پوشیدہ در زرچو میغ
بگو ہر زبانی درآمد چو تیغ

کز آمد شدِ شاہ ایران و روم
برومند با او ہمہ مرز و بوم

زچین تا دگر بارہ اقصاے چین
بفرمانِ شہ باد یکسر زمین

جہان بے درِ بارگاہت مباد
سریرِ جہان بے پناہت مباد

نہفتہ سخنہاست دربارِ من
کزان در ہراسست گفتارِ من

فرستندۂ من چنان دیدرا ے
کہ خالی کند شہ زبیگانہ جاے

نباشد کس از خاصگان پیشِ او
جز او کافرین باد بر کیشِ او

اگر یک تن آنجا بود در نہفت
نباید ترا راز پوشیدہ گفت

شہ از خلوت آنچنان خواستن
شکوہید در خلوت آراستن

بفرمود کز زر یکے پایہ بند
نہادند بر پاے سرو بلند

ہمان ساعدش را بزرّین کمر
کشیدند در زیر زنجیر در

سرای آنکه از خلق پرداختند — همه خاصگان سوی درتاختند
ملک ماند خالی ورا جای خویش — نهاده یکی تیغ الماس پیش
فرستاده را گفت خالیست جای — نهفته سخن را گره برگشای
به فرمانِ شه مرد پوشیده راز — زرازِ نهفته گره کرد باز
چو[1] بر قع زروی سخن برگرفت — سر آغاز آن از دعا برگرفت
که تا سبزه روینده باشد بباغ — گلِ سرخ تابد چو رویِ چراغ
رخت باد چون گل برافروخته — جهان از تو سرسبزی آموخته
نگینِ فلک زیرِ نامِ تو باد — همه کار دولت به کامِ تو باد
برآنم که گر بنده در شهریار — شناسد نیایش نیاید به کار
ور[2] از راز پوشیده آگاه نیست — به از راستی پیشِ او راه نیست
من آن قاصدِ خود فرستاده ام — کز آن پیش کافگندی افگنده ام
منم شاه خاقان سپهدار چین — که در خدمتِ شاه بوسم زمین
سکندر ز گستاخیِ کارِ او — پسندیده نشمرد بازارِ او
به تندی بر و بانگ برزد درشت — که پیدا بود روی و پیدا پشت

[1] چو بر قع زروی سخن برگرفت — سر آغاز آن از دعا برگرفت
[2] ور از راز پوشیده آگاه نیست — به از راستی پیشِ او راه نیست

شناسم من ازبار کنجشک را — همان از جگر نافهٔ مشک را
ولیکن نگهدارم آزرم و آب — ز پوشیدگان بردارم نقاب
چه گستاخ روئی بران داشتت — که در پرده پوشیدگی نگذاشتت
چه بی‌بیمیی دیدی از شاه روم — که پولاد را زم دانی چو موم
نترسیدی از زور بازوی من — که خاک افگنی در ترازوی من
گوزنِ جوان گرچه باشد دلیر — عنان به که برتابد از راه شیر
جوانش چنان داد خاقانِ چین — که ای در خورِ صد هزار آفرین
باین بارگه زان گرفتم پناه — که بی زینهاری ندیدم ز شاه
چو من ناگرفته در آیم ز در — نبُرّد مرا هیچ بدخواه سر
شهِ شیر چندان بود کینه ساز — که از دور دندان نماید گراز
چو دندان کنان گردن آرد بزیر — ز گردن کند خونِ او تند شیر
ز من چون دلِ شاه رنجور نیست — جوانمردیِ شه ز من دور نیست
مرا بیم شمشیر چندان بود — که شمشیرِ من تیز دندان بود
چو من با سکندر نه دارم ستیز — کجا دارم اندیشهٔ تیغ تیز

دگر کان جنایت نکردم نخست — که بر من گرفتاری آمد درست

تو آوردہ[1] سوے من تاختن — مرا با تو کفرست کین ساختن

خصومتگری برگزیدم ز راہ — بدین اعتماد آمدم نزدِ شاہ

چو من مہربانی نمایم بسے — نبُرّد سرِ مہربانان کسے

دگر نیز کردم گناہے بزرگ — غریبی بود عذر خواہی بزرگ

نوازندہ[2] تر شد ز انصاف شاہ — کہ رحمت بود خاصہ بر بے گناہ

پناہندہ[3] را سر نیارد بہ بند — ز نہاریان دور دارد گزند

اگر من بدین بارگہ آمدم — بدستورِ عدلِ شاہ آمدم

کہ شاہِ جہان داد گر داورست — خدا ایش بہر کار زان یاورست

ازان چرب گفتار شیرین زبان — گرہ برگشاد از دلِ مرزبان

بدو گفت نیک آمدی شاد باش — ز بندِ گرفتاری آزاد باش

حسابِ تو زین آمدن بر چہ بود — چہ گستاخی آمد بباید نمود

پناہندہ گفتا بہ آپناہ جہان — ندارم ز تو حاجتِ خود نہان

بدان آمدم سوے درگاہِ تو — کہ بینم رضاے تو در راہِ تو

---

[1] قولہ تو آوردہ سوی الخ یعنی تو خود آمدہ سوی من تاختن یعنی حملہ کردن بر من کار خود کردی پس مرا با تو کفرست کین ساختن یعنی کینہ ورزیدن بر تو کار من نیست

[2] قولہ نوازندہ تر شد الخ یعنی انصاف شاہ نوازندہ تر بود یعنی انصاف شاہ نوازش کنندہ تر بود

[3] قولہ پناہندہ را سر نیارد بہ بند الخ یعنی پناہندہ را سر نیارد بہ بند یعنی پناہندہ را بند نہادن سر نیارد یعنی روا نباشد

کزین آمدن شاه را کام چیست
وزان خنبش آغاز و انجام چیست

گرم دسترس باشد از روزگار
کنم بر غرض شاه را کامگار

گران کام بکشاید از دست من
همان تیر دور افگند از شست من

زمین را بوسم نخواهشگری
مگر دور گردد ز شه از اوری

چو من جان ندارم ز خسرو دریغ
چه باید زدن چنگ در تیر و تیغ

گهر چون به آسانی آید به چنگ
به سختی چه باید تراشید جنگ

مرادے که در صلح گردد تمام
چه باید سوے جنگ دادن لگام

اگر تخت چین باید و تاج خور
ز فرمانبری نیست این بنده دور

وگر بگذری از محاباے من
به بخشی همین جاے آباے من

پذیرندهٔ مهر نامت شوم
درم ناخریده غلامت شوم

زیانے ندارد که در ملک شاه
زیادت شود بندهٔ نیک خواه

بچین بر قبا بسته کین مباش
قباے ترا گو یکے چین مباش

ز جمعِ غلامانِ کشور ربا
بکن بر چو من بنده چینی رها

گر فتار چین کے بود روے ماه
ز چین دور به طاق ابروے شاه

شهنشاه گفت ای پسندیده رای — سخنها که پرسیدی آرم بجای
سپهزان کشیدم باقصای چین — که آرم بکف ملک توران زمین
بداندیش را سر در آرم بخاک — کنم گیتی از کیش بیگانه پاک
بفرمان پذیرے بهر کشورے — نشانم جداگانه فرمانبرے
چو تو بے شب خون شمشیر من — نهادی بتسلیم سر زیر من
سرت را سریر بلندی دهم — ز تاج خودت بهره مندی دهم
نه تاج از تو خواهم نه کشور نه بخت — بگیرم درین کارها با تو سخت
ولیکن بشرطیکه از ملک خویش — کشی هفت ساله مرا دخل پیش
چو آری همین عبره هفت سال — دگر عبرها بر تو گردد حلال
نیوشنده فرهنگ را ساز کرد — جواب پسندیده را باز کرد
که چون خواهد از من خداوند تاج — به عمر چنین هفت ساله خراج
چنان به که پاداشش مالم دهد — خط عمر تا هفت سالم دهد
جهانجوے را پاسخ نغز او — پسند آمد م گرم شد مغز او
بدو گفته شش ساله دخل دیار — بپا مزد تو دادم اے هوشیار

چو دیدم ترا زیرک و هوشمند — بیکساله دخل از تو کردم بسند
چو سالار ترکان ز سالار دهر — بدان خرمی گشت فیروزه بهر
بنوک مژه خاک درگاه رفت — پس رفتن خاک باشاه گفت
که شه گرچه گفتار خود را بجای — بیارد که نیروش باد از خدای
مرا بر چنین زینهاری نخست — خطی باید از دست خسرو درست
که من چون کشم دخل یکساله پیش — شهم برنگیزد از جای خویش
چو تعویذ بازو کنم خط شاه — برای سر خویش دارم نگاه
دهم خط بخون نیز من شاه را — که جز بر وفا نسپرم راه را
برین عهد شان رفت پیمان بسی — که در بیوفائی نکوشد کسی
نخواهند کین تازه دارند مهر — مگر کز روش باز ماند سپهر
بفرمود شه تا قیبان بار — کنند این فروبسته را رستگار
ز بندش زرش پایه برتر نهند — به تارک برش تاج گوهر نهند
چو شد کار خاقان ز قیصر بساز — بشکرگه خویش برگشته باز
خرامان و خندان و شادی کنان — در آمد بچین بطبل شادی زنان

کتب بادشاه چین ست و قیصر لقب بادشاه روم ایدا بجا مراد از قیصر شاه اسکندر است و بساز بفتح باست و صیغه امر خیتی گوید خاقان از اسکندر بساز و سامان

آمدن شاه چین پیش سکندر و بدگمانی سکندر ازو

چو سلطان شبِ چتر بر سر گرفت
سوادِ جهان راه عنبر گرفت

ستاره چنان کنجی از زر فشاند
که مهدِ زمین گاو بر گنج راند

سکندر منش کرده بر باده تیز
زمین را زمی کرد یاقوت ریز

نشست از گهِ شام تا صبحدم
روان کرد بر یاد جم جامِ جم

خسک ریخته بر گذرِ خواب را
فراموش کرده نگ و تاب را

دل از کارِ دشمن شده بهر ایس
نه پروای لشکر نه آوای پیس

صبوحی ملوکانه تا صبح راند
همی داشت شب زنده تا شب نماند

چو یاقوتِ تاسفته را خرج سفت
جهان گشت با تاج یاقوت جفت

درآمد ز دریده بانی بگاه
که غافل چرا گشت یکباره شاه

رسیده ابنک از دو رسلطان چین
بدرِ انسان که لرزد بزیرش زمین

لغت تواریخ استاد و
نوشته ترجمه شاه خوان
از انشاء خود و لغت
نوشته زبان گویا و
بود جنبه مشتاق
علم
نوشته ترجمه
سفت آه سرد
با گفت تا سفته
است و
با اعتماد
پیل
از آفتاب

جهان جهان لشکر آراسته ۔۔۔ ز بوق و دهل بانگ برخاسته

ز بس پای پیلان که آزرده راه ۔۔۔ شده گرد بر روی خورشید و ماه

سپاهی که گر باز جوید نسے ۔۔۔ نبیند بیک جای چندان کسے

همه آلتِ جنگ برداشته ۔۔۔ چو دریاے از آهن انباشته

نشسته ملک بر یکے ژنده پیل ۔۔۔ ز ما تا بدو نیست پیش از دو میل

چو زین شعبده یافت شه آگهی ۔۔۔ فرود آمد از تخت شاهنشهی

نشست از بر بارهٔ ره نورد ۔۔۔ بر آراست لشکر بر سم نورد

بپرخاش خاقان کمر بست چست ۔۔۔ که نشمرد پیمان او را درست

بفرمود تا کوس رویین زدند ۔۔۔ برابر دو راز چینیان چین زدند

بر آراست لشکر چو کوه بلند ۔۔۔ بشمشیر و گرز و کمان و کمند

ز آهنگ تا ساقه از تیر و تیغ ۔۔۔ بر آورد کوهے ز دریا بمیغ

چو خاقان خبر یافت از کار او ۔۔۔ که آمد سکندر به پیکار او

برون آمد از موکبِ قلبگاه ۔۔۔ با واز گفتا کدام است شاه

بگوئید کار و عنان سوے من ۔۔۔ ندارد نهان روے از روے من

سکندر چو آواز چینی شنید — قبای قزاکن بچین برکشید

برون راند پیل افگن خویش را — رخ افگند پیل بر اندیش را

به نفرین ترکان زبان برگشاد — که بی فتنه ترکی زمادر مزاد

ز چینی بجز چین ابرو مخواه — ندارند پیمان مردم نگاه

سخن راست گفتند پیشینیان — که عهد وفا نیست در چینیان

ز چینی نجوید کسی مردمی — که جز صورتی نیست شان آدمی

همه سنگ چشمی پسندیده اند — فراخی بچشم کسان دیده اند

وگرنه پس آنچنین آشتی — ره خشمناکی چه برداشتی

دران دوستی جستن اول چه بود — درین دشمنی کردن آخر چه سود

مرا دل یکی بود و پیمان یکی — درستی فراوان فریب اندکی

خبر نی که مهر شما کین بود — دل ترک چین پر خم و چین بود

اگر ترک چینی وفا داشتی — جهان زیر چینی قبا داشتی

مرا بسته عهد کردی چو دیو — به بد عهدی اکنون برآری غریو

اگر کوه پولاد شد پیکرت — وگر خیل یا جوج شد لشکرت

---

۱ قزاکن: قزاق

۲ پیل افگن: پیل افگن

۳ ز چینی: ز چین

۴ ز چینی: ز چین

۵ چینی: چین

۶ چینی: چین

سنجد سپر زیاجوج پولاد خاے — سکندر چو سدِ سکندر بجاے

تدروے کہ بروے سر آمد زمان — بنخچیر شاہنیش آید گمان

ملخ[۵۱] چون پرِ سرخ را ساز داد — بکنجشک خطے بجون باز داد

اگر[۵۲] سر برآری ربایم کلاہ — وگر نوش ری پذیرم گناہ

مرا زیت[۵۳] و زنبور در کیش ہست — چو زنبور ہم نوش و ہم نیش ہست

سپہدار چین گفت کاے شہریار — نہ پیچیدہ ام گردن از زینہار

ہمان زینہارم کہ بودم نخست — بسوگند محکم بہ پیمان درست

چو گشتم پذیرای پیمان تو — نہ بندم کمر جز بہ فرمانِ تو

ازین خنبش[۵۴] این بود مقصود من — کہ خوشبو کنی مجمر از عودِ من

ندانی کہ من با چنین دستگاہ — کہ بر چرخِ گردان کشیدم سپاہ

نباشم[۵۵] چنان عاجز و روز کور — کہ برگردم از جنگ بیدست و زور

باین ساز لشکر کہ بینی چو کوہ — ز جوشندہ دریا نیایم ستوہ

ولیکن[۵۶] ترا بخت یار نیست — زمینت رہے آسمان چاکرست

ستیزندگی با خداوند بخت — ستیزندہ را سر در آرد ز تخت

---

۵۱ قولنامہ جوں زہر خواہ وظیفہ جوں دادن کنیزان اجازت دادن دروغ دادن بقتل خود اصت ۱۲ قولنامہ اگر سر برآری ربایم کلاہ در نسخہ کہنہ سر گرداند نمونہ سر برآری

۵۲ قولنامہ زیب و زیور زیب لغتیست زانی نمونہ و نشانہ یعنی زینون است کہ واقع میشود گرندگی زنبور در پیلان زیت و زنبور را عطف

۵۳ قولنامہ

۵۴ قولنامہ

۵۵ قولنامہ

۵۶ قولنامہ

فلک مے کند شاه را یاوری
مرا با فلک کے رسد داوری

چو گفت[۱] این فرود آمد از پشت پیل
سوے مصر شه رفت چون رود نیل

چو شه دید کان خسرو عذر ساز
پیاده بنزدیک او شد فراز

زبهرش[۲] یکے مرکبے در کشید
ز سر تا کفل زیر زر نا پدید

چو بر بارگی کامرانیش دید
بهم پهلوے پهلوانیش دید

جز انیش دگر داد بسیار چیز
رها کردش آن دل کیاله نیز

چو شد شاه را شاه خاقان رهی
خصومت شد از خاندانها تهی

دو لشکر یکے شد دران همچنان جاے
دو لشکر شکن را یکے گشت راے

سلاح از تن و خوے زخم ریختند
بداد و ستد در هم آمیختند

سپهدار چین هر دم از چین دیار
فرستاد نزدے سوے شهریار

که در گه نشینان شه را تمام
کفایت شد آن نزل در صبح و شام

همے بود رود و مے و جام شان
همان نزد یک دیگر آرام شان

چو از مے بنخچیر پرداختند
بیکجاے نخچیر مے ساختند

بخورند[۳] بے یک دگر باده
به آزادے خواهر آزاده

---

[۱] این فرود آمدن عزت
[۲] پادشاه قشقاق در وقت
[۳] بخورند بے یک دگر باده
به آزادے خواهر آزاده

بیا ساقی آن مے کہ جان پرورست
بمن دہ کہ چون جان مرا در خور است

مگر نو کند عمر پژمردہ را
بجوش آرد آن خونِ افسردہ ما

مناظرۂ رومیان با چینیان در صورت گری

یکے روز جشنم تر از نو بہار
گزیدہ ترین روزے از یادگار

مہمانِ شہ بود خاقانِ چین
دو خورشید با یک دگر ہمنشین

زرد و مزایان و ارجین و زنگ
سماطینِ صفہا کشیدند تنگ

بمے مجلس و چہرہ آراستہ
زروئے جہان گرد برخاستہ

دران خزینه[۱] مهای با ناز و نوش
رسیده بلب موج گوهر فروش

سخن میشد از کارکار آگهان
که زیرک ترین کیستند از جهان

زمین خیز هر کشور از دهر چیست
بهر کشور از پیشها بهر چیست

یکی گفت نیرنگ و افسونگری
ز هندوستان خیزد ار بنگری

یکی گفت بر مردم شوربخت
ز بابل رسد جادوی های سخت

یکی گفت کاید گهِ اتفاق
سرود از خراسان و رود از عراق

بران[۲] شد سرانجام کار اتفاق
که سازند طاقی چو ابروی طاق

میانِ دو ابروی طاقِ بلند
حجابی فرود آورد نقشبند

برین گوشه رومی کند دستکار
بران گوشه چینی نگارد نگار

نه بیند آرایشِ یک دگر
مگر مدتی دعوی آید بسر

چو زان کار گردند پرداخته
حجاب از میان گردد انداخته

به بینند کز هر دو پیکر کدام
نوآیین تر آید چو گردد تمام

نشستند[۳] صورتگران در نهفت
دران حقبه طاق چون طاق جفت

به کم مدت از کار پرداختند
حجاب از دو پیکر برانداختند

[۱] گفتش مناسب چرا رکابی آگهی نیافتند
[۲] فولی بران شد سرانجام او مراد داد
ابروی طاق ابروی طاق ست کو در خوبی طاق
اشارتیست بانوشکر تجمل دارد و حجت
دارد کو طاق یعنی حجت است موثق گوئد که
باشد یعنی ابرو که حجت است این است علاحده
است نسخه قوی دانشته
صورتگران اوده و بهره
دوم دو نسخه ست معتمد
طاق و جفته طاق نرد
خال آرزو نسخه دوم
مناسب یعنی دو گانه
طاقی که طاق ست و
عدیل ندارد و ۱۲ ازین
بیشتر صاف معلوم
میشود

یکے بود پیکر دو ارژنگ را — تفاوت نہ ہم نقش دو ارژنگ را

عجب ماند زان کار نظارگی — بعبرت فرو ماند یکبارگی

کہ چون کردہ اند این دو صورت گزار — دو ارژنگ را بر یکے سان نگار

میانِ دو پیکر چو بنشست شاہ — درین و دران کرد نیکو نگاہ

نہ لشناخت از یک دگر بازشان — نہ پے برد از یک دگر رازشان

بسے رازشان در نظر بازجست — نشد صورتِ حال بر وے درست

بلے در میانہ یکے فرق بود — کہ این مے پذیرفت و آن میفزود

چو فرزانہ دید آن دو تنجانہ را — بدیع آمد آن نقشِ فرزانہ را

درستے طلب کرد چندان شتافت — کزان نقش سررشتہ باز یافت

بفرمود تا رومیان تاختند — حجابِ دگر درمیان ساختند

چو آمد حجابِ میانِ دو کاخ — یکے تنگ دل شد یکے رو فراخ

رقمہائے رومی نشد زآب و رنگ — بر آئینۂ چینی افتاد زنگ

چو شد صفحۂ چینیان بے نگار — شگفتے فرو ماند زان شہریار

دگر رہ حجاب از میان برکشید — ہمان پیکرِ اول آمد پدید

لہ و زیبی بود پیکر دو ارژنگ را الخ جفت طاق جفت بضمتین دو گانہ و صفت طاق جفت یک یک و بعضی کتابہ از دو و بر دو ست یعنی نقشہ دو ان طاق دو گانہ یکتا و طاق دو گانہ کہ زوج باشد و تاک یکتا فرد گفتہ اند رقعہائے رومی نقشہ اہ زنگ بر اثر افتادن کتابہ از نمودن صور و تماثیل است

بدانست کان طاق افروختہ
بصیقل رستم دار داندوختہ

درانوقت[۵۱] کان شغل میساختند
میانے حجابے براندا ختند

بصورتگری بود رومی بپای
بصیقل نیکرد چینی سرائے

ہران نقش کان صفحہ گیرندہ شد
بافروزش انمیشود پذیرندہ شد

بران وقت[۵۲] فتوی ادین داوری
کہ ہست از بصر ہر دو را یاوری

نداند چو رومی کسے نقش بست
کہ بر صیقل[۵۳] چین بود چیرہ دست

حکایت
بر سبیلِ تمثیل

شنیدم[۵۴] کہ مانی بصورت گری
زرے سوے چین شد بہ پیغمبری

ازو چینیان چون خبر یافتند
بران راہ پیشینہ بشتافتند

درو نشنده حوضے ز بلور ناب
برآن راه بستند چون حوض آب

گزارندگیهاے کلک دبیر
برانگیخته موج زان آب گیر

چو آبے که باو شش کند بے قرار
شکن بر شکن میرود بر کنار

همان سبزه کو بر لب حوض رست
بسبزی بران حوض بستند دست

چو مانی رسید از بیابان دور
دلے داشت از تشنگی ناصبور

سوے حوض شد تشنه و سرفراز
سر کوزه بسته بکشاد باز

چو زد کوزه بر حوضه سنگ بست
سفالے بدان کوزه خالی شکست

بدانست مانی که در راه او
بدآن حوضه چینیان چاه او

برآورد کلکے به آئین و زیب
رقم زد بران حوض مانی فریب

نگارنده زان کلک مانی دبیر
سگے مرده بر روے آن آبگیر

درو کرم چو شنده بیش از قیاس
کز و تشنه را در دل آید هراس

بدان تا چو تشنه دران حوض آب
سگے مرده بیند نیارد شتاب

چو در خاک چین این خبر گشت فاش
که مانی در آن آب زد دور باش

ز بس جادوئیهاے فرهنگ او
بدو نگروند از درنگ او

---

۱ ه قوله چو در خاک
از خاک
۲ ز زمین ملک
علیه الرحمة میخواند
۳ چو با کان نیاز
طلائی نهاد نیترم
که دولت بران
خاک باد و دود
باش یعنی دود
که دود کنایه است علی
شیئا پس مطابق
ثم یعود تمام دود
کنایه از دود دیده
کنایه از اشاره دیدن
سبب اطلاع
مردم بود بر
هر چیز

۵۱ قوله چو در خاک چین این خبر گشت فاش
۵۲ قوله ز بس جادوئیهاے فرهنگ او

ببالین[۲] تا دگر باره چون تاختم — سخن را کجا سر برافراختم

جهاندار با شاه چین چند روز — برخشنده می بود رامش فروز

زمان تا زمان مهرشان میفزود — هم آزاهم این راجهان می ستود

بدو گفت روزی دودارم پسیچ — گرم پیش نارد فلک پایه پیچ

که گردم سوی کشور خویش باز — زچین سوی روم آورم ترکتاز

جوابش چنان داد خاقان چین — که ملک تو شد هفت کشور زمین

به اقبال هرجا که خواهی خرام — توئی قبله هرجا که سازی مقام

کجا موکب شه کند تاختن — زمابندگان بندگی ساختن

ز فرهنگ[۳] خاقان و بیدارئیش — عجب ماند شه در وفادارئیش

بسالار چین هر زمان بزم شاه — فروزنده تر شد ز خورشید و ماه

کمر بسته خاقان بفرمانبری — بگوشش اندرون حلقه چاکری

بآئین خود نزل شه میرساند — بدان مهر خود را همه می رساند

اگرچه ملک داشت بالاترش — زمان تا زمان گشت مولی ترش

چو پایه دهد مرد را شهریار — نباید که برگیرد از خود شمار

به بالاترین پایه پستی کند
همان دعوی زیردستی کند

شه آن کرد با چینیان از شرف
که باران نیسان کند با صدف

ز پوشیدنیهای بغداد و روم
که بود آن گرامی در آن مرز و بوم

به خاقانِ چین دستگاهی نمود
که در قدرتِ هیچ شاهی نبود

ز بس خسروی خون که در چین نهاد
ز پیشانیِ چینیان چین گشاد

به چین در نماند از خلایق کسے
که خزی نپوشید یا اطلسے

چو هنبود شاه از سرِ نیکوی
بدان تنگ چشمان فراخ ابروی

چو ابروے شه بود پیوند شان
بچشم و سرِ سیاه سوگند شان

همیشه بر خطِ او سر زدند
دم از مهرِ شاه اسکندر زدند

بیا ساقی آزاد کن گردنم
سرشکِ قدح ریز در دامنم

سرشکے که از صرف پالودگی
فروشوید از دامن آلودگی

مهمان داشتن خاقان اسکندر را

مکن ترکی اے ترک چینی نگار
بیا ساعتے چین در ابرو میار

دلم را به دیدار خود شاد کن
ز بندِ غمم امروزم آزاد کن

اگر دخل خاقانِ چین آن تست
وگر خنگ ایام در رانِ تست

همه خلق و عالم به فرمانِ تست
مکن خرج کین روزبارانِ تست

بخور چیزے از مال و چیزے بده
ز بهرِ کسان نیز چیزے بنه

مخور جمله ترسم که دیر ایستی
به پیرانه سر بد بود نیستی

در خرج بر خود چنان بر مبند
که گردی ز ناخوردنش دردمند

چنان نیز یکسر مپرداز گنج
که آئی ز بیهوده خواری به رنج

براندازهٔ کن براندازِ خویش
که باشد میانه نه اندک نه بیش

چو رشتہ ز سوزن فزونتر کنی
بسا چشم سوزن کہ در سر کنی

سخن را گزارشگر نقشبند
چنین نقش بزرد بہ چینی پرند

کز آوازۂ شہ چنان گشت پر
کہ چینی برآمودہ دامن چو در

شب و روز خاقان و دہقان و را
ہمہ حسبت از بخت خود یاوری

کہ شہ را دہد پایہ مژدہ ی شگرف
بمہمانی شہ کند گنج صرف

ملوکانہ مہمانیی سازدش
جہان در سر مرکب اندازدش

کشد پیشکشہای شاہانہ پیش
باندازۂ پایۂ کار خویش

یکی روز کز اختران اختیار
فروزندہ چون طالع شہریار

برآراست بزمی چو روشن بہشت
کہ دندان شیران ازان شیر ہشت

چنان از مے و میوۂ خوشگوار
برآراست مہمانیی شاہوار

کہ ہیچ آرزوی بعالم نبود
کہ یکیک بران خوان بنا ہم نبود

گذشت از خورشہای چینی سرشت
کہ رضوان ندید آنچنان در بہشت

ز شکر بے پختہ حلوای نغز
ببادام و پستہ براگندہ مغز

طرائف نہ از انسان کہ دنیا پرست
یکی آوردہ زان بعمری بہ دست

جواهر نه چندانکه جوهر شناس
کند نیمه آن را به جوهر قیاس

چو شد خانهٔ گنج پرداخته
بدان گونه مهمانیی ساخته

شه ترک با خاصگانِ دیار
به خواهشگری شد برِ شهریار

تیانسیکنان گفت اگر تخت شاه
کند بر سرِ تختِ این بنده راه

سرش را به افسر گرامی کند
بدین سرفرازیش نامی کند

زمین بوسه داده به آئینِ پیش
فزود از زمین بوس او قدر خویش

پذیرفت شه خواهشِ گرم او
به رفتن نگهداشت آزرمِ او

شه و لشکرِ شه بکیپارگی
بران خوان شدند از سرِ بارگی

زمین از سرِ گنج بگشاد بند
روارو برآمد به چرخِ بلند

سکندر که بر خونِ خاقان رسید
پئی خضر بر آبِ حیوان رسید

یکی تخت زرید چون آفتاب
در و چشمه جو چو دریای آب

نشستی بر آن تختِ زرین نشست
ز کافور و عنبر ترنجی بدست

جهانجوی فغفور بر دست راست
به خدمت کمر بسته بر پای خاست

نوازش کنانش ملک پیش خواند
ملک وار بر کرسئی زر نشاند

دگر تاجداران بفرمان شاه
بزانو نشستند در پیشگاه

بفرمود خاقان که آرند خورد
ز خوانهای زرین شود خاک زرد

فرو ریخت شاهانه برگ فراخ
چو برگ زر از برگ ریزان شاخ

در آن آرزوگاه فرخار دیس
بکرد آرزو با معامل مکیس

بهشتی صفت هر چه در خواستند
بران مائده خوان بر آراستند

چو خوردند هر گونه خورها
نمودند بر باده ناوردها

نشاطی قرمزی ساختند
بساطی هم از قرمزان اختند

نشسته برامش ز هر کشوری
غریب اوستادی ز هر لشگری

نواساز خنیاگران شگرف
به قانون نوازان برآورد حرف

بربیشم نوازان سعدی سرود
به گردون برآورد آواز رود

سرایندگان ره پهلوی
ز بس نغمه داده نوا را نوی

همان پای کوبان کشمیرزاد
معلق زن از رقص چین و یوباد

ز یونان زمین ارغنون زن بسی
که بردند هوش از دل هر کسی

کمرسته رومی و چینی بهم
برآورد از روم از چین علم

در گنج بگشاد خاقان چین
بپرداخت از گنج قارون زمین

بخست از جواهر در آمد بکار
ز در اعه و درع گوهر نگار

ز بلور تابنده چون آفتاب
یکی دست مجلس بتری چو آب

ز دیبای چینی به خروارها
هم از مشک چینی پر انبارها

طبقهای کافور با بوی مشک
ز کافور تر بیشتر عود خشک

کمانهای چاچی و چینی پرند
گرانمایه شمشیرهای نیز چند

نگاور سمندان ختلی خرام
همه تازه پیکر همه تیز گام

یکی کاروان جمله شاهین و باز
بمرغ و کلنگ افگنی تیز باز

چهلسال با تخت و بر کشوران
بلند و قوی مغز سخت استخوان

غلامان لشکر شکن خیل خیل
کنیزان که در مرده آرند میل

چو نزلی چنین پیش مهمان کشید
جز این پیشکشها فراوان کشید

پس از ساعتی گنج نو باز کرد
ازان خوبتر تحفه ساز کرد

خرامنده خنگی فشود دم سیاه
نگاورتر از باد در صبحگاه

رونده یکی تخت شاهنشهی
نشینندش از پویه بی آگهی

---

۸ قوله از نخست الخ یعنی اول چو اسپ پیشکش آید ازان خوبتر تحفه ساز کرد بود و از خاص در اعه و درع گوهر نگار بود و از عام یکی دست مجلس بتری چو آب و میان این دو قسم یکی دست مجلس بتری چو آب و گوهر نگار و درع نیز بود ۱۲ قوله از بلور تابنده الخ یعنی یکی دست مجلس بتری چو آب خواند ۱۲ قوله نگاور سمندان ختلی خرام یعنی سمندان ختلی نگاور و خرام بودند ۱۲ قوله غلامان لشکر شکن الخ یعنی غلامان لشکر شکن و کنیزان که در مرده آرند میل صید او بودند ۱۲ قوله چو نزلی چنین الخ یعنی چو نزلی چنین پیش مهمان کشید جز این پیشکشها فراوان کشید ۱۲

۱۲ قوله بلند و قوی مغز سخت استخوان یعنی بلند و قوی مغز سخت استخوان بود ۱۲ قوله بمرغ و کلنگ افگنی تیز باز یعنی یکی کاروان جمله شاهین و باز بمرغ و کلنگ افگنی تیز باز بود ۱۲ قوله همه تازه پیکر همه تیز گام یعنی همه تازه پیکر همه تیز گام بود ۱۲ قوله گرانمایه شمشیرهای نیز چند یعنی گرانمایه شمشیرهای نیز چند بود ۱۲ قوله طبقهای کافور با بوی مشک یعنی طبقهای کافور با بوی مشک بود ۱۲ قوله ز کافور تر بیشتر عود خشک یعنی ز کافور تر بیشتر عود خشک بود ۱۲ قوله ز دیبای چینی به خروارها یعنی ز دیبای چینی به خروارها بود ۱۲ قوله هم از مشک چینی پر انبارها یعنی هم از مشک چینی پر انبارها بود ۱۲ قوله ز بلور تابنده الخ یعنی ز بلور تابنده چون آفتاب یکی دست مجلس بتری چو آب خواند ۱۲ قوله یکی دست مجلس بتری چو آب یعنی یکی دست مجلس بتری چو آب بود ۱۲ قوله ز در اعه و درع گوهر نگار یعنی ز در اعه و درع گوهر نگار بود ۱۲ قوله بخست از جواهر الخ یعنی بخست از جواهر در آمد بکار ز در اعه و درع گوهر نگار بود ۱۲ قوله در گنج بگشاد خاقان چین یعنی در گنج بگشاد خاقان چین بپرداخت از گنج قارون زمین ۱۲

سبق برده از آهوان در شتاب
بگرمی چو آتش بتری چو آب

بصحرا ز مرغان سبکخیز تر
بدریا در از ماهیان تیز تر

به چابک روی پیکرش دیو باد
بگردندگی کینتش دیو زاد

به انگیزش از آسمان کم نبود
صبا مر مر میدان او هم نبود

چنان رفت و آمد به ناورد گاه
که واماند زود هم در نیم راه

فرس را رخ افگند در وقت شور
بگفتی رخش پیل را وقت زور

چو دهم از همه سوی مطلق خرام
چو اندیشه در تیز رفتن تمام

سمندی نه گویم سمندروشی
سمندروشی نه سکندر کشی

شکاری یکی مرغ شوریده سر
ز خواب شب فتنه شوریده تر

چو دوران در آمد شدن تیز بال
شدن چون جنوب آمدن چون شمال

عقابین پولاد در چنگ او
عقابان سیه جامه آهنگ او

بسی خون گرو کرد در گردنش
عقابین خنگی عقاب افگنش

جگرسای سیمرغ در تاختن
شکارش همه کرگدن ساختن

غضبناک و خونریز و گستاخ چشم
خدا آفریدش ز بیداد چشم

طغانشاه مرغان و طغرل بنام — بسلطانی اندر چو طغرل تمام

کنیزے سیه چشم و پاکیزه روے — گل اندام و شکر لب و مشکبوے

تنے چون بهشتے برآراسته — مرادے بصد آرزو خواسته

خرامنده ماهے چو سرو بلند — مسلسل دو گیسو چو مشکین کمند

بروے غبغبے کاب زو میچکید — بر آتش بر آبِ معلق که دید

سهی سرو محتاج بالاے او — شکر بنده و شهد مولاے او

رخش بر بنفشه گل انداخته — بنفشه نگهبانِ گل ساخته

کمر بسته زلف او مشک ناب — که زلفش کمر بسته بر آفتاب

سخنگوے شهدے شکر پاره — به شهد و شکر بر ستمگاره

بلورین تن و قامتین پشتِ او — بشکل دم قائم انگشتِ او

ز سیمین سخن گوے انگیخته — بروطوقے از غبغب آویخته

بدان طوق و گوآن بتِ مهر جوے — ز مه طوق بر دوز خورشید گوے

ز ابرو کمان کرده از غمزه تیر — به تیر و کمان کرده صد دل اسیر

چو مے خوردے از لطف اندام و بے — ز حلقش پدید آمدے رنگِ مے

هزار آفرین بر چنان دایه
که پرورد آنسان گرانمایه

نزد بر کس از تنگ چشمی نظر
ز چشمش دهانش بتنگ تر

تو گفتی که خود نیست او را دهان
همان نام او هست اندر جهان

رساننده تحفهٔ ارجمند
به تعریف آن تحفه شد سربلند

که این مرغ و این بارگی و این کنیز
عزیزند بر شاه با او عزیز

نه کس بر چنین تنگ جنگی نشست
نه مرغی چنین آید آسان بدست

به گفتن چه حاجت که هنگام کار
هنرهای خود را کنند آشکار

کنیزی پریروی هم خوانیست
که در خوبروئی کسش یانیست

سه خصلت در او را در آورده است
که آنرا چهارم نیاید بدست

یکی خوبروئی و زیبندگی
که هست آیتی در فریبندگی

دوم زورمندی به وقت نبرد
نه پیچد عنان را ز مردان مرد

سه دیگر خوش آوازی و بانگ رود
که از زهرهٔ خوشتر آید سرود

چو آواز او برکشد زیر و زار
بخندد ز آواز او مرغ و مار

جهانجوی را زان دلارام چیست
خوش آوازی و خوبی آمد درست

حدیثِ دلیری و مردانگی — پذیرفته بود آن ز فرزانگی

سمن نازک و خار محکم بود — که مردانگی در زنان کم بود

زنِ سیمتن[۵۱] گرچه روئین تن است — ز مردی چه لافد که زن هم زنست

اگر ماهی از سنگِ خارا بود — شکارِ نهنگانِ دریا بود

ز کاغذ نشاید سپر ساختن — پس آنگه به آب اندر انداختن

گران داشت آن نکته را شهریار — نه نازیبد از مردی نه دید استوار

پذیرفتش و حلقه در گوش کرد — چو پند رفت نامش فراموش کرد

چو آن پیشکشها پذیرفت شاه — شد از خوانِ خاقان سوِ خوابگاه

سحرگه[۵۲] چو طاؤس مشرق خرام — برون زد سر از طاق پیروزه فام

دگر باره شه باده بر کف نهاد — برآمش در بارگه برگشاد

بسر بر دو روزے دو در لهو و ناز — برود و مے و باده دل نواز

به شادی همے بود در رود و مے — دگر باره شد مرکبش تازه پے

سوِ بازگشتن بپیچید کار — بگزوندگی گشت چون روزگار

پریچهره ترکی که خاقانِ چین — بشد داد و تا دارد شش نازنین

[۵۱] آورده اند که سمن بت نازنین بود و در غایت نزاکت و لطافت و نازکی بدن و بسبب آن بر سر هر خاری که می نشست خار را می شکافت و فرو می رفت و از آن جهت او را سمن بت می گفتند و این حکایت در زنان بسیار است و این نهایت ندارد و از آن جمله است آنچه گفته اند که زن را هیچ چیز نمی تواند کشت و این ظاهر است که زن را هیچ چیز نمی تواند کشت الا مرد و این نیز بسیار است و از آن جمله است آنچه گفته اند که زن را هیچ چیز نمی تواند کشت الا مرد و این نیز بسیار است و از آن جمله است آنچه گفته اند که زن را هیچ چیز نمی تواند کشت الا مرد و این نیز بسیار است

[۵۲] خرامیدن طاؤس مشرق خرام — برون زد سر از طاق پیروزه فام

از آنجا که شه را نیامد پسند
چو سایه پس پرده شد شهر بند

برافروخت آن ماه چون آفتاب
فرو ریخت بر گل ز نرگس گلاب

بزندان سرای کنیزان شاه
همیبود چون سایه در زیر چاه

یکی روز کین چرخ چوگان پرست
ز شب بازی آورد گوئی بدست

سکندر که از خسروان گوی برد
عنان را به چوگانی خود سپرد

درآمد به طیارهٔ کوه کن
فرس پیل بالا و شه پیلتن

علم برکشیدند گردن کشان
پدید آمد از دور محشر نشان

ز لشکر که عرصه بر آن فرسنگ بود
بیابان بنخچیر بر تنگ بود

ز صحرای چین تا به دریای چند
زمین بر زمین بود زیر پرند

سپه چون درآمد به عرض شمار
گزیده در و بود پانصد هزار

پس و پیش ترکان طاوس رنگ
چپ و راست شیران پولاد چنگ

به قلب اندرون شاه دریا شکوه
سپه گرد بر گرد دریا چو کوه

بجز پیل زوران آهن کلاه
چهل پیل جنگی پس پشت شاه

هزار و چهل سنجق پهلوی
روان در پی رایت خسروی

کمرهای زر بر غلامان خاص
چو بر شوشهٔ نقرهٔ زر خلاص

وشاقان جوشنده چون آب سیل
ز هر سو جنیبت کشان خیل خیل

ندیمان شایسته بر گرد شاه
که آسان از ایشان شود رنج راه

خرامان شده خسرو خسروان
طرفدار چین در رکابش روان

شهنشه چو بنشست لختی زمین
اشارت چنان شد به خاقان چین

که گردد سوی خانهٔ خویش باز
با قلیم ترکان کند ترک تاز

جهانجوی را ترک پدرود کرد
ز آب مژه روی رارود کرد

عنان[۱] تا فته شاه گیتی نورد
ز صحرا به جیحون رسانید گرد

چو آمد به نزدیک آن ژرف رود
بفرمود تا لشکر آید فرود

بران عرصه جای دل افروزدید
نشستن بدانجای پیروزدید

طناب سراپردهٔ خسروی
کشیدند و شد میخ و مرکز قوی

ز بس نوبتیهای گوهر نگار
چو باغ ارم گشته جیحون کنار

چو شه کشور ماوراالنهر دید
جهانی نگویم که یک شهر دید

ازان مال کز چین بچنگ آمدش
بسی داد کانجا درنگ آمدش

[۱] عنان تافتن آوردن لشکر را بجیحون یعنی بقصد گرفتن ماوراالنهر بجیحون رسیدن یعنی لشکر بکنار جیحون رسانیدن و فرود آوردن

بناهای ویرانه آباد کرد — بسی شهر نو نیز بنیاد کرد

سمرقند را کادمی شاد ازوست[۸۱] — شنیده چنین شد که بنیاد ازوست

خبر گرم شد در خراسان و روم — که شاهنشه آمد ز بیگانه بوم

بهر شهرے از شادے فتح شاه — بشارت رسان بر گشادند راه

بشکرانه رایت برافراشتند — بهر خانهٔ خرمی ساختند

فرستاد هر کس بسے مال و گنج[۸۲] — بدرگاهِ شاه از پے پاے رنج

بیا ساقی امشب بمے کن شتاب — که با دردِ سر واجب آمد گلاب

مے کاب در روے کار آورد

نه آن مے که در سر خمار آورد

آگاهی سکندر از تاخت روس بملک برد ع و بردن نوشابه

جهانگرد[۹۱] در آمد در جهان تاختن — خوش آمد سفر در سفر ساختن

بهر کشورے دیدن آرایشے — بهر منزلے کردن آسایشے

ز پوشیدگیها خبر داشتن[۹۲] — ز نادیدها بهره برداشتن

ولیکن[۹۳] چو بینی سرانجام کار — بشهرِ خود ست آدمی شهریار

فرومانده شهرِ خود با جهان — به از شهریاری به شهرِ کسان

به شهرِ کسان گرچه باشد تهی — دل از مهرخانه نباشد تهی

سکندر بآن کامگاری که بود — همه میل بر شهرِ خود مے نمود

اگرچه ولایت ز حد بیش داشت — هم اندیشهٔ خانهٔ خویش داشت

شبے رائے آن زد که فردا ز جاے — چو باد آورد پاے بر باد پاے

هواے وطن[۹۴] در دل آسان کند — هواے نشاطِ خراسان کند

زمینِ عجم زیر پاے آورد — سوے ملک اصطخر جاے آورد

جهانرا بر افروز از رنگِ خویش — بلندی در آرد به اورنگِ خویش

بدان ملک نوش آفرین بگذرد — بدو نیک آن مملکت بنگرد

نماید که ترتیبها نو کنند — بپیچ زمین بوسِ خسرو کنند

[۹۱] جهانگرد آن کس که در جهان بسیار گردد و سیر کند.

[۹۲] پوشیدگیها یعنی مخفی که در جهان است.

[۹۳] ولیکن چون بینی سرانجام کار یعنی آخر کار چون بینی که بهتر است.

[۹۴] هواے وطن یعنی محبت وطن.

کند تازه نان پاره هر کسے
دران پاره سازد نوازش بسے

بخواهندگان ارمغانے دهد
جهان راز نوزندگانی کند

فرو برد سر تیره و خشمناک
در آن تیرگی گشت آشوبناک

بفریاد جو گفت فرمان ترا ست
مرا در دل است آنچه در جان ترا ست

ازین گفت به باشد ار بگذری
تو گفتی و باقی ز من بپذیری

به بینی که سر چون بره آورم
چه سرها ز چنبر به چاه آورم

برآرم سگان را به شور افگنی
که با شیر بازیست گور افگنی

چه دلهاے مردان برآرم ز هوش
چه خونهاے شیران درآرم بجوش

نه پرطاس دانم نه روس و نه چاے
سر هر دو را سپرم زیر پاے

اگر روس و مصر ست نیلش کنم
سر اسیمه در پاے پیلش کنم

برافرازم از روس او تنگ را
درآنش نشانم همه سنگ را

نه در غار و کوه آرزومندے ام
نه از بهر دار و گیاے ام

گر این کین نخواهم ز شیران روس
سگم من نه اسکندر فیلقوس

وگر گرگ و پرطاس را نشکرم
ز پرطاسی و روس رو برترم

گر از گردشِ چرخ باشد امان
نخواهیم کین خود از بدگمان

همه بُرده را باز جاے آوریم
ستانندہ را زیر پاے آوریم

نمانیم نوشابہ را زیر بند
چو وقت آید از نے برآریم قند

گر آن سیم[۱] در سنگ شد جا گیر
برون آورمش چو موے از خمیر

بہ چارہ گشادہ شود کارِ سخت
بمدت شگوفد بہار از درخت

بہ سختی دراز چاہ دل بر مگیر
کہ گردد زمان تا زمان چرخ پیر

درین رہ چو برداشتم برگ و زاد
صبوری کنم تا برآید مراد

ز کوہِ گران[۲] تا بہ دریاے ژرف
بآہستگی کار گردد شگرف

مرا سوے ملکِ عجم بود راے
کہ سازم درین مملکت چند جاے

چو زین[۳] داستانم رسید آگہی
بہ ارتخت من باشد از من تہی

بجنبش گرایندہ شد رختِ من
سپہ زینِ من بس بود بختِ من

نخسپم نیاسایم از ہیچ راہ
مگر کینہ بستانم از کینہ خواہ

دوالے چو دید آن پذیرفتگی
برآسود از خشم و آشفتگی

بہ لب خاک را عنبر آلود کرد
زمین را بہ چہرہ زر اندود کرد

---

۱ فردوسی این را بمعنی تن و جسم آورده است
۲ یعنی از کوہ گران تا بہ دریا
۳ یعنی چون داستانم بہ زین رسید

بیا ساقی آن باده در دستگیر
که از خوردنش نیست کس را گزیر

نه باده جگر گوشهٔ آفتاب
که هم آتش آمد به گوهر هم آب

آمدن سکندر به دشت چچاق

دو پروانه[1] بینم درین طرفگاه
یکی روسپید است و دیگر سیاه

نه گردند[2] پروانه شمع کس
که پروانهٔ ما بخوانند و بس

فروغ[3] از چراغی دهد خانه را
که سازد کباب این دو پروانه را

گزارش[4] کن فرش این سبز باغ
چنین برفروزد چراغ از چراغ

که چون یافت اسکندر فیلقوس
خبرهای ناهوس ز تاراج روس

نخفت آن شب از غم کین ساختن
ز هر گونه رایی برانداختن

که جنبش درین کار چون آورم
کزین عقد خود را برون آورم

دگر روز کین بور بیجاده رنگ
ز پهلوی شبدیز بگشاد تنگ

سکندر بران خنگ خنگی نشست
که چون باد بر خاست چون برق جست

[1] قوله دو پروانه الخ
چشم او طرف نگاه
زاد او ذرین داده
پروانه سیار بخت
[2] قوله نگردند پروانه الخ
او پروانه دو وقتی
دارد یکی که ملکش
که ملکش یکی است
دوم پروانه گرامر
شکار درین باشد
و حاصل انگلیس بود
سوای گرفتاران آن
نسل دیگر سامیل
نمیکنند ۱۲ درین
بست لیکن
التفات خطاب
نکرده میشود
که چرا چنین شد و رفت
خلاصه دعا شق فرمانند
که خلد سنتی را
بگذاشتن دشمن کنم

[3] سرزنش درین کار
[4] واجب قرار

ز جوشنده جیحون جنبیت جهاند
وز انجا سوی دشت خوارزم راند

سپاهی چو دریا پس و پشت او
حساب بیابان در انگشت او

بیابانِ خوارزم را در نوشت
ز جیحون در آمد به بابل گذشت

بدان تا کند عالم از روس پاک
قرارش نمیبود در آب و خاک

دران تاختن دیده بیخواب کرد
گذر بر بیابانِ سقلاب کرد

بیابان پر از خیلِ خفچاق دید
در و لعبتانِ سمن ساق دید

به چهره چو آتش به عارض چو آب
فروزان تر از ماه و از آفتاب

همه تنگ چشمان مردم فریب
فرشته ز دیدارشان ناشکیب

نقابی نه بر صفحهٔ روی شان
نه باک از برادر نه از شوی شان

سپاهی عرب پیشه و تنگ تاب
چو دیدند روی چنان بی نقاب

ز تابِ جوانی به جوش آمدند
دران داوری سخت کوش آمدند

کس از بیم شه ترکتازی نکرد
بآن لعبتان دستبازی نکرد

چو شه دید خوبانِ آن راه را
نه خوب آمد آن قاعدهٔ شاه را

پری پیکران دید چون سیم ناب
سپاهی همه تشنه ایشان چو آب

به پیرانِ خفچاق پوشیده گفت
که زن روی پوشیده به در نهفت

زنی کو نماید به بیگانه روی
ندارد شکوهِ خود و شرم شوی

اگر زن خود از سنگ و آهن بود
چو زن نام دارد همان زن بود

چو آن دشتبانانِ شوریده راه
شنیدند یکیک سخنهای شاه

سر از حکمِ آن داوری تافتند
که آئینِ خود را چنان یافتند

بدو گفتند ما بنده ایم
به میثاقِ خسرو شما بنده ایم

ولی روی بستن ز میثاق نیست
که این خصلت آئینِ خفچاق نیست

گر آئینِ تو روی بستن است
در آئینِ ما چشم در بستن است

چو در روی بیگانه ننهاده به
جنایت نه بر روی بر دیده به

وگر شاه را نامد از ما درشت
چرا بایدش دید در روی و پشت

عروسانِ ما را سزد این حصار
که با جامهٔ کس ندارند کار

به برقع مکن روی این خلق ریش
تو شو برقع انداز بر چشمِ خویش

کسی کو کشد دیده را در نقاب
نه در ماه بیند نه در آفتاب

جهاندار گر نیک فرمان دهد
ز ماهر که خواهد بر و جان دهد

بلے شاہ را جملہ فرمان بریم
ولیکن ز آئینِ خود نگذریم

چو بشنید شاہ آن زبان آوری
ز یونان شد زبانش دران داوری

حقیقت شد او را کہ با آن گروہ
بنصیحت نمودن ندارد شکوہ

بفرزانہ آن قصہ را گفت باز
وز و چارہ خواست از چارہ ساز

کہ این خوبرویان ز بیگانہ موے
درنغیست کز کس نپوشند روے

وبالست ازین چشم بیگانہ را
چو از دیدنِ شمع پروانہ را

چہ سازیم تا نرم خوئی کنند
ز بیگانہ پوشیدہ روئی کنند

چنین داد پاسخ فراست شناس
کہ فرمانِ شہ را پذیریم شناس

طلسمے[1] بر انگیزم از ناف دشت
کہ افسانہ سازند زان سرگذشت

ہر آن زن کہ در روے او بنگرد
بجز روے پوشیدہ زو نگذرد

بیشہ[2] طلیکہ شاہ آرد اینجا نشست
وز و ہر چہ خواہیم آرد بہ دست

شہ از نیک و بد ہر چہ فرزانہ خواست
بزور و بہ زر یک بہ یک کرد راست

جہاندیدہ دانا بہ نیک اختری
در آمد بہ تدبیر صنعت گری

نو آئین عروسے در آن جلوگاہ
بر انگیخت از خانہ سنگے بہ راہ

بر و چادری از رحام سپید — چو برگ سمن بر سر مشک بید

هر آن زن که دیدی در آزرم او — شدی روی پوشید از شرم او

در آویزد از شرم چادر برو — نهان کرده رخسار و پوشیده موی

از آن روز خفچاق رخساره بست — که صورتگران نقش بر خاره بست

نگارنده را گفت شه کین نگار — درین سنگدل قوم چون کرد کار

که فرمان مارا نه دادند گوش — درین سنگ بندند و یابند هوش

خبر داد دانای بیدار بخت — که خفچاق را دل چو سنگست سخت

ببرگرچه سیمند سنگین دلند — به سنگین دلان این سبب مائلند

برین سنگ چون گنبد دخت شان — از و نرم گردد دل سخت شان

که روی بدین سختی از خاره سنگ — چو خود را همی پوشد از نام و ننگ

روا باشد ار ما بپوشیم روی — ز بیداد بیگانه شرم و شوی

وگر بسته‌ئی کاسمانیست آن — نگویم که رمزی نهانیست آن

بپا مردی این طلسم بلند — برین رویها بسته شد روی بند

همی زان طلسم برانگیخته — در آن دشت ماندست نار بخته

یکے بیشه در گردش از چوبه تیر
چو باشد گیا بر لب آبگیر

زیر پاے تیرِ عقاب افگنش
عقابان فرو نند پیرامنش

همان خیل خفچاق کانجا رسید
دو تا پیش این نقش یکجا رسید

زره گر پیاده رسد گر سوار
پرستش کنندش پرستنده وار

سوارے که راند فرس پیش او
نهد تیرے از جعبه در کیش او

شبانیکه آنجا رساند گله
کند پیش او گوسفندے یله

عقابان در آیند ز اوج بلند
نمانند یک موے ز ان گوسپند

ز پیم عقابانِ پولاد چنگ
نگردد کسے گرد آن خاره سنگ

صنم بین که آن نقش پرواز کرد
که گاهے گره بست و گه باز کرد

بیا ساقی آن بحر پوشیده رو
بمن ده که گرمش هست پیرانه سوے

کنم دست شوے بپاک از لبید
به بکر انچنین دست باید کشید

لشکر کشیدن سکندر از راه خفچاق بر روس

دگر باره میل به باغ آمده است
پری پیش رو شمع چراغ آمده است

خیالم پری پیکری مے کند
مرا چون خیالِ پری میکند

ازین کانِ تاریک آہرمنی
گہر بین کہ آرم بدین روشنی

ہزار آفرین باد بر زیرکان
کہ روشن زر آرند از تیرہ کان

گزارندۂ شرحِ این داستان
گزارش چنین کرد بر مزبان

کہ چون شاہِ عالم بہ دانائے رُوم
بفرمود تا سازد از سنگ موم

بہ پیروزی آن نقش درخواستہ
چو پیروزہ نقشے شد آراستہ

ز خوبی چنان ساختش نقشبند
کہ بر بست بر نقشِ ترکان پرند

چو پیکر بر انگیخت پیکر نمائے
شہ از پیش پیکر تہی کرد جائے

بہر جا کہ میرفت میریخت گنج
با میدِ راحت ہمی بود رنج

بہر ہفتہ منزل بہ چندے راند
بہر منزلے ہفتہ چند ماند

چو منزل در آمد بہ بدخواہ تنگ
ہزبران بہ کین تیز کردند چنگ

فراخی گہے بود نزدیکِ آب
فرود آمد آنجا بہ ہنگامِ خواب

دران مرغزار از ملک تا سپاہ
بر آسودہ گشتند زآسیبِ راہ

چو انجم بر آراست لشکر گہے
کشید گردون درود رگہے

سلہ فرازیں کمان تاریک آہرمنی مراد از کمان تاریک آسمان است و از گہرہای روشن ستارگان و از زر آرند از تیرہ کان ۱۲ دشنام بود بر ایرانیان کہ آہرمن را خدای بد میدانستند و او را از کمان تاریک آسمان تیر میانداخت و گہرہای روشن ستارگان بودند ۱۲ سلہ گزارندۂ شرح این داستان عالم ۱۰ از نسل سام است از کارہای او بر آمدن شاہ بہ پیروزی و ساختن پیکر پیروزہ بہ پیروزی آن پیکر ۱۲ سلہ چون شاہِ عالم بہ دانائے رُوم بفرمود تا سازد از سنگ موم بہ پیروزی آن نقش درخواستہ چو پیروزہ نقشے شد آراستہ ۱۲ سلہ ز خوبی چنان ساختش نقشبند کہ بر بست بر نقشِ ترکان پرند چو پیکر بر انگیخت پیکر نمائے شہ از پیش پیکر تہی کرد جائے ۱۲ سلہ بہر جا کہ میرفت میریخت گنج با میدِ راحت ہمی بود رنج ۱۲ سلہ بہر ہفتہ منزل بہ چندے راند بہر منزلے ہفتہ چند ماند ۱۲ سلہ چو منزل در آمد بہ بدخواہ تنگ ہزبران بہ کین تیز کردند چنگ ۱۲ سلہ فراخی گہے بود نزدیکِ آب فرود آمد آنجا بہ ہنگامِ خواب ۱۲ سلہ دران مرغزار از ملک تا سپاہ بر آسودہ گشتند زآسیبِ راہ ۱۲ سلہ چو انجم بر آراست لشکر گہے کشید گردون درود رگہے ۱۲

جهان رامز رانیت چو طاؤس کرد — سر اپرده را در سیه روس کرد

به روسی خبر شد که دارای روم — در آورد لشکر بدان مرز و بوم

سپاهی که اندیشه را پی کند — چو بر که زند کوه را خوی کند

دلیران شمشیر زن بی شمار — بمردم گزائی چو پیچیده مار

کمند افگنانیکه چون تند شیر — در آرند سرهای پیلان به زیر

غلامان[1] چینی که در دار و گیر — بموئی جهانند صد چو به تیر

سکندر[2] نه تند آژدهائیست این — جهانرا ستمگر بلائیست این

نه لشکر[3] یکی کوه بادی روان — که در زیر او شد زمین ناتوان

نه پیلان[4] دو صد پیل پولاد پوش — که آرند خون زمین را بجوش

یکی دشت پر پیل و پر پلتن — همه کشور آشوب و لشکر شکن

چو قطغال روسی که سالار بود — شد آگه که گردون بدین کار بود

یکی لشکر انگیخت از هفت روس — به کردار هر هفت کرده عروس

ز پرطاس و آلان و خزران گروه — بر انگیخت سیلی چو دریا و کوه

ز البرز زمین تا به خفچاق دشت — زمین را به تیغ و زره در نوشت

---

[1] غلامان چینی — آئین غلامان چینی خیال تازه است انداز تیر و کمان ایشان بسیار مشهور است و در شاهنامه هم مذکور شده است

[2] سکندر — جالینوس در خواص الاشیاء گوید که در ولایت روس سکندر نامی است که هر که را بگزد بمیرد

[3] نه لشکر — چندان لشکر جمع دارد که گیتی را بپای است کوبد

[4] نه پیلان — پیل پولاد پوش پیلی است که پوست او را پولاد پوش ساخته باشند

به آهن شده غرق جمله سپاه
نهاده به سر بر ز آهن کلاه

سپر در سپر جمله آورده روی
کشاده نه یک جای یکتار موی

یلان جمله چون شیر غرّان دلیر
ز هر یک یکی پیل آورد زیر

خروشان و نعره زنان هر زمان
که از بانگ او پیر گردد جوان

سپاهی نخیزد که لشکر شناس
بیندازهٔ آن رساند قیاس

چو عارض شمرد آنچه در پیش بود
ز نهصد هزارش عدد بیش بود

فرود آمدند از سر راه دور
که فرسنگ از لشکر شاه دور

بلشکر چنین گفت فغطال روس
که مرد افگنان را چه باک از عروس

چنین لشکر خوب و نادیده رنج
همه سر بسر کاروانهای گنج

کجا پای دارند بارو سیان
چنین نازنینان و ناموسیان

همه کارشان شرب و آشتگری
نگشته شبی گرد چالشگری

شبانگه ببوی خوش انگیختن
سحرگه به شربت درآمیختن

جگر خوردن آئین روسان بود
مے و نقل کار عروسان بود

ز رومی و چینی نیاید نبرد
همه خزو دیبا بود سرخ و زرد

لہ قولہ چو عارض الخ عارض بمعنی آماده باش و سان دیدن لشکر و سالار لشکر را نیز عارض گویند چون سالار فوج خاصگی سپاهیان را سان دیده نوشت آنچه پیش نظر او پدید آمد

لہ قولہ که از بانگ او الخ دانندگان گویند که بانگ او بیست و پنج گز بوده

لہ قولہ چو عارض الخ

خداداد ما را چنین دستگاه — خداداد را چون توان بست راه

اگر دیدمی این غنیمت بخواب — دمانم شدی زین حلاوت پر آب

یکی[1] نیست زین جمله بی تاج و زر — بدریا نیابیم چندان گهر

گر این دشمنکه را به دست آوریم — بر اقلیم عالم شکست آوریم

جهانرا بگیریم و شاهی کنیم — همه سال صاحب کلاهی کنیم

پس[2] آنگه فرس راند بالای کوه — تنی چند با او شده همگروه

بانگشت بنمود کاینک ز دور — جهان در جهان نازنینند و حور

درو در گه از گوهر و گنج پر — بجای سنان و زره لعل و در

همه[3] زین زرین یاقوت کار — کفل پوشهای جواهر نگار

کلاه مرصع بر افراشته — قبا تا کف پای بگذاشته

همه فرش دیبای شعر حریر — نه در دست نیزه نه در جعبه تیر

همه عنبرین خال و خلخال پوش — سر زلف پیچیده بالای گوش

سر و پای در زیور خسروی — نه پای دونده نه دست قوی

بدان سست پایان پیچیده دست — شکندر چه لشکر تواند شکست

---

[1] آه ازین نسخه نیست ۲ فرس راند بالای کوه فتحالله راست کرد ۳ همه زین زرین یاقوت کار بیکلمه یک مارزیر کمر قبا بود ۴ قوی پس انگه فرش راند آه فاعل فرش راند فتحالله راست کرد ۵ قوی چون زین آن زست عیان گوید

گر افتد بر ایشان سر سوزنے — دہن را کشایند چون روزنے
بتاریخ و تقویم جنگ آورند — مہے در حساب و درنگ آورند
نہ آن لشکر اند اینکہ روز نبرد — زخستہ کلوخے برآرند گرد
چو ما حملہ سازیم یکرہ بجاے — بیک حملہ ماندارند پاے
چو روسان سختی کش سخت مغز — فریبے نشنیدند ز انگونہ نغز
نہادند سر ہا کہ تا زندہ ایم — بدین عہد و پیمان سر افگندہ ایم
بگوشیم کوشیدن چون نہنگ — نمائیم زین گلستان بوے رنگ
براعداے دولت شبیخون کنیم — بنوک سنان خارہ را خون کنیم
چو دست از عنان سوے خنجر کشیم — بداندیش را دام در سر کشیم
چو روسی سپہ را دل گرم دید — ز نیروے خود کوہ را نرم دید
بلشکر گہ آمد بتدبیر جنگ — ز دل برد زنگار روز ز تیغ زنگ
ز دیگر طرف شاہ لشکر شکن — بتمکین بنشست با انجمن
بزرگان لشکر ہمہ گرد شاہ — نشستند چون اختران گرد ماہ
قدرخان ز چین گورخان از ختن — رئیس از مداین ولید از یمن

لہ فوز
گر افتد بر ایشان
سر سوزنے آہ
یعنی اگر بر ایشان
سر سوزن برسد
از غایت جبن
دہان را مانند
روزن دیوار
باز میکنند
و فریاد نمیکنند ۱۲
لہ فوز لہ چو
روسی سپاہ ما
آہ مراد از
سپاہ سپاہ
خود روسی است
و دل گرم کنایہ
از آمادہ
جنگ و نیز
و با لشکر بعض طائفہ
روس و تواناے
اے سپاہ چوں
لشکر خود امیداے
کارزار است
فرزندان نوشتہ شد
کہ در اصل روزبہ
کہ بود خوانند
زور خوانند
لہ فوز دل گرم
کردن زنگار
کردہ از دل
بردن اے اسفاے
دل و فراغ دل
خاطر جمع
سلاح شیر فروش
درست کاہ
لہ فوز قدرخان
آہ لقب پادشاہ
چین است چنانچہ
خاقان و ترکان
خان و فغفور
فغ پادشاہ
چین و ملک اعظم
و عبد اللہ اعظم
۱۲

دوالے ز آنجاز و ہندی زرے ۱ قبادِ صطرخی ز خوشیان کے

زریوند گیلے ز مازندران نیاویل از کشورِ خاوران

سہیل از خراسان و قوم از عراق برسیال از من بدین اتفاق

زیونان و افرنجہ و مصر و شام سنجیدانکہ از گفتن آید تمام

جہاندار کرد از غم آزادشان ۳ بدلگرمی امید ہا دادشان

چنین گفت کین لشکرِ جنگجوے ۴ بہ پیکار شیران نر و مندخوے

بدزدی و سالوسی و رہزنی نمایند مردی و مرد افگنی

دو دستے ندیدند شمشیر کس ہمہ ناچخ و نیزہ از پیش و پس

سلاحے و سازے ندارند چست ز بے آلتان جنگ ناید درست

برہنہ تنے چند را در مصاف چہ باید بریدن ز سر تا بہ ناف

چو من تیغ گیرم بجنبم ز جاے فرو بندم الیز را دست و پاے

من آن دور گیرم کہ دارا ے گرد ز من جا نہ بیرد دو جان ہم نبرد

بکیدے کہ با کید پرداختم ۵ بپاے خودش چون در انداختم

چو با لشکرِ فور کردم نبرد ۶ ز مردانگی فور کافور خورد

۱ قبادِ صطرخی ۲ زریوند گیلے ۳ جہاندار کرد ۴ چنین گفت ۵ بکیدے ۶ چو با لشکرِ فور

کمانم چو برزد بر ابرو گره
شه چین کمان را فرو کرد زه

هم از جنگ روسم نباشد شکوه
که بسیار سیلاب ریزد ز کوه

ز کوه خزر تا به دریای چین
همه ترک بر ترک بینم زمین

اگرچه نشد ترک یارم خویش
هم از روسیان کینه یارم خویش

به پیکار ترکان این مرحله
توان ریخت بر پای روس آبله

بساز هر که در تن آرد شکست
ز هر سو دگر بادیش باز بست

حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم که از گرگ روباه گیر
به بانگ سگان رست روباه پیر

دو گرگ جوان تخم کین کاشتند
پئے روبه پیر برداشتند

دو سه بود در وی سگان ستر گ
همه تشنه خون روباه و گرگ

یکی بانگ زد روبه چاره ساز
که بند از دهان سگان کرد باز

سگان ده آواز برداشتند
که روباه را گرگ پنداشتند

ز بانگ سگان کامد از دور دست
رمیدند گرگان و روباه رست

سگالندهٔ کاردان وقت کار — زدشمن به دشمن شود تیزکار
اگرچه مرا با چنین برگ و ساز — بهم پشتی کس نیاید نیاز
درِ چاره بر چاره گر بسته نیست — همه کار با تیغ پیوسته نیست
سرانِ سپه سر کشیدند پیش — که ریزیم در پای تو خونِ خویش
نبودیم زین پیشتر سست گوش — کنون گر متر زان برآریم جوش
هم از بهر مردی هم از بهرِ مال — بکوشیم تا جو بود در جوال
سپه را چو دل داد خسرو بسی — که بیدل نباید که باشد کسی
سپه را زدل دادنِ خسروی — دل و پشت شان گشت یکسر قوی
دراندیشه میبود تا وقت شام — که فردا چه سازیم از تیغ و جام
چو از تیره شب روی روشن نهفت — طلایه برون رفت جاسوس خفت
نگهبانِ لشکر برون از قیاس — نشستند بر رهگذرهای پاس
شبِ تیره بی پاس نگذاشتند — ز شب تا سحر پاس پنداشتند
بیاساقی آن زیبق تافته — شبنگرف کاری عمل یافته
بده تا در ایوانِ بارش برم — چو شنگرف سوده به کارش برم

سگالنده ۱۲ — سگالیدن ۱۲ — همه شبی ۱۲

۱۲ بودند رهای یافت — سگالنده بنون بصیغه اسم فاعل و کاردان بالا بجهه دانندهٔ کار و آنچه در بعضی نسخ سگالیدن بصیغه امر آمده است و چنانکه شارحین کاردان بود درست بنظر نمیرسد درست است

مصاف کردن سکندر با رویان

بیار اے جہاندیدہ دہقانِ پیر
سخنہاے پرورده و دلپذیر

کہ چون خسرو از چین درآمد بروس
کجا بردش آن سبز خنگِ شموس

وگر بارِ خرچش چہ بازی نمود
جہانش چہ نیرنگ سازی نمود

گزارنده صرافِ جوہر فروش
سخن را بہ جوہر برآمود گوش

کہ رومی چو آشفتنِ روس دید
جہان را چو پرکنده طاؤس دید

بہ فرمانِ شہ رایت افراختند
دران بہن صحرا وطن ساختند

شبِ تیره پہلو بہ بستر نبرد
بطالع شمرد ہے ستاره شمرد

زمین فرشِ سیفور چون درنوشت
برآورد سر صبح با تیغ و طشت

بدان تیغ کز طشت نمود تاب
سر افگنده تیغ گشت آفتاب

برون آمد از پرده تیره میغ
ز ہر تیغ گوئی یکے کوه تیغ

دو لشکر نگویم دو دریاے خون
بہ بسیاری از آب دریا فزون

بتدبیرِ خونریختن تاختند
بہم تیغ و رایت برافراختند

به عرضِ دو میدان در آن تنگجای — فشردند چون کوه پولاد پای
دران معرکه عارضِ رزمگاه — برآراست لشکر به فرمانِ شاه
ز پولاد پوشانِ الماس تیغ — به خورشید روشن درآورد میغ
جداگانه از موکبِ هر گروه — حصارے برآورد مانند کوه
دوالے[۱] و گردانِ ایران زمین — سوے میمنه گرم کردند کین
قدر خان[۲] و فغفوریان یکسره — علم برکشیدند بر میسره
جناح از خدنگِ غلامانِ خاص — زده پرده بر کشتنِ مقیاص
به پیش اندرون پیلِ پولاد جوش — پس او دلیرانِ تندرخروش
شه پیلتن با نبرداران امید — کمر بست بر پشتِ پیلِ سفید
ز دیگر طرف[۳] سرخرویانِ روس — فروزنده چون قبله گاهِ مجوس
بخرزانیان[۴] راست آراسته — ز چپ با نگ پرطاس برخاسته
الانی ز پس ایسوئی بر جناح — سر انداختن کرد بر خود مباح
تقلب اندرون روسے کینه جوے — ز مهرِ سکندر شده سینه شوے
دراماے روسی درآمد به جوش — چو مهتد و بیمار بر زد خروش

[۱] دوالے و گردانِ ایران زمین
[۲] قدر خان و فغفوریان یکسره
[۳] ز دیگر طرف سرخرویانِ روس
[۴] بخرزانیان راست آراسته

سپاه از دو جانب صف آراسته — زمین آسمان وار برخاسته

ز غرّیدنِ کوس گردون شگاف — زمین را برافگنده پیچش بناف

همان بانگِ ترکی برآورده شور — به بازوی ترکان درآورده زور

صهیلِ زمین سنبهٔ تازیان — سلهٔ — بماهی رسانده زمین رازیان

لگد کوبهٔ گرزهٔ هفت جوش — برآورد از گاؤ گردون خروش

پلارک بکاورسهٔ نقره گون — ز مهره برآورد کاورس خون

خدنگِ سه پر کرده زاهن گزار — چو مرغِ دو پر بر سرِ مرغزار

ز نیزه نیستان تهمتن شده روی خاک — ز گوپالها کوه گشته مغاک

سنان بر سرِ موی باری کنان — بخون روی دشمن نماری کنان

ز غرّیدنِ شیر در چرم گرگ — شده فتنهٔ خر در اسر بزرگ

سنان چشمهٔ خون کشاده ز سنگ — برورسته صد بیشه تیرِ خدنگ

نهنگانِ شمشیر جوشن گداز — بگردن کشی کرد گردن دراز

کشاده بخارا ز تنِ کوه ورز — زمین را فتاده براندام لرز

ز غو غا برآوردنِ خیلِ اروس — لگاورشده زیر شیرانِ شموس

---

۱ قولہ ز غرّیدن آہ کنایہ از آمدن آواز مہیب و چرم گرگ نقارہ جنگ کہ از آواز آن خلایق میگریزند ۱۲

نیز زید با کمترین روسپی — فلاطون آنجا فلاطو سپی

همان روسپی رایت افراخته — زهندی در آب آتش انداخته

گلوی هوا در کشیدای شگفت — بضیق النفس کام گیتی گرفت

نه پوینده را بر زمین پای بود — نه پرنده را بر هوا جای بود

ز روسی بر آمد بناورد گاه — یکی شیر پرطاس روئین کلاه

چو کوهی روان گشته بر پشت باد — عجب بین که بر باد کوه ایستاد

سباز طلب کرده و جولان نمود — بنام آوری خویشتن را ستود

که پرطاسیان را درین خام حرم — پرطاسی من شود پشت گرم

چو تندی کنم تندری گوسپرم — چو آیم به رزم اژدها پیکرم

پلنگان درم بر سر کوهسار — نهنگان خورم بر لب جویبار

چو شیران بزخاش خو کرده ام — نه چون روبهان دنبه پرورده ام

درشتم به چنگال و سختم به زور — بجمله درم پهلوی نره گور.

همه خون خامست نوشیدنم — همه چرم خامست پوشیدنم

سنانم ز پهلو در آید بناف — دروغی نمیگویم اینک مصاف

لہ نیز زید با کمترین روسپی — فلاطون آنجا فلاطو سپی

ز روسی بر آمد بناورد گاه — یکی شیر پرطاس روئین کلاه

که پرطاسیان را درین خام حرم — پرطاسی من شود پشت گرم

چو تندی کنم تندری گوسپرم — چو آیم به رزم اژدها پیکرم

چو شیران بزخاش خو کرده ام — نه چون روبهان دنبه پرورده ام

۲ همه چرم خامست پوشیدنم

۱ نیز زید با کمترین روسپی — فلاطون آنجا فلاطو سپی

۲ که پرطاسیان را درین خام حرم — پرطاسی من شود پشت گرم

۳ چو شیران بزخاش خو کرده ام

بیاید یکے لشکر از چین و روم
که آتش فروزنده گردد ز موم

منجشاویزدان بدان آرزو
که بخشایش آرد بمن روز خون

ز قلب ملک پیش آن تند باز
برون رفت جوشن درید و کتاز

بپرخاش گردان کشاده خدنگ
دران پویه گردند لختے درنگ

ز شمشیر برّاق خشمناک
جوانمرد رومی درآمد بخاک

دگر رومیے رفت و هم خاک دید
که پرطاس را سخت چالاک دید

چنین تا به مقدار هفتاد مرد
به تیغ آمد از رومیان در نبرد

ملکزاده هندی بنام
بسے سر بریده همی بندی حسام

بران گرگ درنده چون شیر مست
برآشفت پولاد هندی به دست

بسے حمله کرد خدنگ آزمای
سر بخت کس در نیامد ز پای

ملکزاده هندی چو شد سخت کوش
برآورد شمشیر هندی به دوش

چنان راند بر نده الماس را
که سر در سم افگند پرطاس را

ز روسی یکے شیر شوریده سر
به گردون درآورده روسی سپر

درآمد بنا ورد چالش کنان
بخون مخالف نگالش کنان

---

۱ قوله یکی حمله
سر در آرای آره سر بخت
آرای او در نیامد بکے
بخت بیدار کس در نیامد ز پای
ساقی نامه ظهوری ۱۲۵

ز هندی چنان هندیئے خورد باز
زروسی سپر گشته زو بی نیاز

چنین بر رویسے دیگر آمد بخشم
هم افتاد تا بر هم آرند چشم

چنین چندرا کشت تا نیم روز
چو آهوئے پے کرده را تند یوز

فرو بسته شد روسیانرا نفس
نیامد دگر سوے پیکار کس

به آرامگه تافت هندی عنان
بخون و خوے آلوده ستر امیان

ملک چون چنان دید بنواختش
سزاوار خود خلعتے ساختش

فرود آمدند از دو جانب سپاه
نیز کهان نشاندند بر پاس گاه

مصاف دوم

دگر روز کین ساتے صبح خیز
زمی کرد بر خاک یاقوت ریز

دو لشکر چو دریاے آتش دمان
کشادند باز از کمینها کمان

دگر باره در کارزار آمدند
بشمشیر افگنی درشکار آمدند

دراے جگر تاب و فریاد زنگ
ز سر مغز میبرد و از روے رنگ

همان کوس رومی گر گینه چرم
نه دل بلکه پولاد را کرد نرم

لم قوله
زهندی چنان هندیئے خورد باز
زروسی سپر گشته زو بی نیاز
خورد باز آه بیاض ازنهدی
چنان شهدی بسر و سر و گردن
زروسی بود از و بازو کمانها
نهاد و فارغ شود و با اولکاران
نهاد سر ۱۲ بدر الدین
مراد از هندی اسلحه و
پنج هندی است معطوف بر آلت
کمانها آن گرفتن و گردن
پرودی بود از و بازو کمانها
روسی شدن و بر آلت
فارغ شدن و بر آلت
بازو خنجر بیضه کمانها آه
سلح کردن بیضه بسیر
۱۲ قوله
است قوله دوم و بعین عاوده
۱۲ شکه و شد و گردن غلطت
ساقی آه بیاض لفظ ریز
در حالت ترکیب بریخ
فاعل و مصدر ها کرد و دی آید
چنانکه خون بریخ خون
بریز نده و خون ریختن
پس یاقوت ریز بریخ
ریختن یاقوت ریز
۱۲ ش این قاعده مفعول
بلفظ ریز نیست بلکه عام است
برای هر چیز است اگر چه باشد
ترکیب با چه ۱۲

زمین را زشورش برافتاد بیخ
فگندند آسمان نعل و خورشید میخ

برون رفت زایلاقیان سرکشی
سوار شتابنده چون آتشی

ز سر تا قدم زیر آهن نهان
بسختی و آهن دلی چون جهان

سبارز طلب کرد چون پیل مست
کسی کامد از پای پیلان نرست

دلیران از و بد دلی بافتند
سر از پنجهٔ شیر برتافتند

پس از ساعتی تند شیر سیاه
برون آمد از پردهٔ قتلگاه

بر اسپ سنجاری بالای پیل
خروشان و جوشان ترا ز رود نیل

بایلاقیی اهرمن روی گفت
که آمد برون آفتاب از نهفت

منم جام بر دست چون ساقیان
نه از باده از خون ایلاقیان

بگفت این و بر مرکب افشر دران
برافراخت پولاد گرز گران

ز گوپال آن پیل جنگ آزمای
در آمد سر پیل بگرز پای

شد ایلاقی از گرز پولاد پست
ز طوفان خونش زمین گشت مست

سوار سر افراز ترزان گروه
بران کوهکن راند مانند کوه

بزخم دگر باز مین پست شد
چنین چند گرد نکش از دست شد

سواری

سرانجام کار آن سر انداختن — غرورش داد از سر افراختن
ز پولاد در عانِ پولاد تیغ — بسے گشت و هم گشته شد اے دریغ
ز پشینگیان تا نماز دگر — بمیدان نشد رزم ساز دگر
دگر بارہ خون در جگر جوش زد — قضا را قدر بر بنا گوش زد
ز روسی در آمد سوارے چو پیل — رخے چون بقم چشمهاے چو نیل
برون خواست از روسیان در نبرد — همیکرد مردی همے کشت مرد
بدینگونه خیلے بخون در کشید — تنے چند را جان ز تن بر کشید
ز بس کشتنِ مردِ جنگ آزماے — نیامد بکسے را سوے جنگ رائے
چو روسی به رومی بران دست یافت — ز گوپالِ خود پیل را پست یافت
همیکشت پولاد هندی بمشت — تنے چند رومی و چینی بکشت
چو بالاے نیزه دراز می گرفت — در آن معرکه نیزه بازی گرفت
ز پهلوے لشکر گهِ شهریار — برون راند مرکب بکے شهسوار
نه اسپے عقابے برانگیخته — نه تیغے نهنگے در آویخته
حریرِ نشش در قزاگند زرد — کلاهے ز پولاد چون لاجورد

ل قضا را انجام

ز انجام

ل دگر بارہ

ل قضا را قدر بر بنا گوش زد

قضا را قدر بر بنا گوش زد

قضا را قدر بر بنا گوش زد

بمیدان در آمد چو عفریت مست — یکے حملۂ چار پہلو بہ دست

طریدے[۵۱] بر آورد و باروس گفت — کہ خواہی ہمین لحظہ در خاک خفت

زریوند مازندرانی منم — کہ بازی بود جنگ آہرمنم

چو روسی در و دید و در پیکرش — ز صفر اگشتن در آمد سرش

شد آگہ کہ در کشت و نا ورد او[۵۲] — نباشد چنان مردمی مرد او

عنان سوے لشکر گہِ خویش داد[۵۳] — ہمیت ہمیدا دچون تند باد

رہا کرد حملہ بہ سوارِ دلیر — پسِ پشت او پشت بر کردہ شیر

گریزندہ را حملہ بہ خار دیشت — برون[۵۴] شد ز سینہ سنان چار شت

تزیزی کہ شد مرکبش با دپاے — رساند آن تنِ سفتہ را باز جاے

چو دیدند کان اژدہاے نبرد — صلیبے کند صلب مردانِ مرد

برو خویش و بیگانہ بشتافتند — صلیبے شدہ کشتۂ یافتند

عنانہا فرو بستہ شد پیش و پس — ز پرخاش و روسی نجنبید کس

چو لشکر شد از صبر کردن ستوہ — برون رفت روسی چو یکپارہ کوہ

ز خویشان قطال گوپال[۵۵] نام — کہ چون پلتن کرد بروے خرام

---

۵۱ قو ۱ طریدی ۲ طریدہ ۳ طریدہ ۴ طریدہ ۵ طریدہ ۶ طریدہ ۷ طریدہ ۸ طریدہ ۹ طریدہ ۱۰ طریدہ ۱۱ طریدہ ۱۲ طریدہ

۵۲ قو ۱ آنگاہ کہ ۲ آنگاہ کہ ۳ آنگاہ کہ ۴ آنگاہ کہ ۵ آنگاہ کہ ۶ آنگاہ کہ ۷ آنگاہ کہ ۸ آنگاہ کہ ۹ آنگاہ کہ ۱۰ آنگاہ کہ ۱۱ آنگاہ کہ ۱۲ آنگاہ کہ

۵۳ قو ۱ عنان سوی ۲ عنان سوی ۳ عنان سوی ۴ عنان سوی ۵ عنان سوی ۶ عنان سوی ۷ عنان سوی ۸ عنان سوی ۹ عنان سوی ۱۰ عنان سوی ۱۱ عنان سوی ۱۲ عنان سوی

۵۴ قو ۱ برون ۲ برون ۳ برون ۴ برون ۵ برون ۶ برون ۷ برون ۸ برون ۹ برون ۱۰ برون ۱۱ برون ۱۲ برون

۵۵ قو ۱ گوپال ۲ گوپال ۳ گوپال ۴ گوپال ۵ گوپال ۶ گوپال ۷ گوپال ۸ گوپال ۹ گوپال ۱۰ گوپال ۱۱ گوپال ۱۲ گوپال

دو شمشیر زن درهم آویختند — زهر سو شمشیرها انگیختند

سرانجام کوشش ز ریوند گرد — بیک زخم جانِ ستیزنده برد

چنین[۱] تا ز روسانِ گردون گرای — درآورد هفتاد تن را ز پای

برآشفت قنطال ز ان شیرتند — که پای سپه دیدزان کار کند

بپوشید جوشن برافراخت ترک — چو سرو که تیغش بود بار و برگ

درآمد بزین چون یکی اژدها — سر بارگی کرد بر وی رها

ز ریوند چون دید کامد بزبر — بغرید مانند غرنده ابر

کشیدند بر یک دگر تیغ تیز — ز گرمی شده چون فلک گرم خیز

دو پره[۲] چو پرکار مرکز نورد — یکی دیر جنبش یکی زود گرد

بسی گرد بر گرد برتاختند — بسی زخم چون آتش انداختند

نمایشد[۳] یکی بر یکی کامگار — ز پیشین درآمد بشب کارزار

هم آخر یکی تیغ زد شاه روس — بر آن شخص آراسته چون عروس

بیفگندش از زین بران سوی روی خاک — برآورد زان شیر شرزه هلاک

کشنده چو بر خصم خود دست یافت — عنان سوی لشکرگه خویش تافت

---

۱ گرد و دن نوشته ۲ چنین زد ۳ نمایشد

جهان دار زان کار شد تنگدل — که سالار گیلی درآمد به گل
بفرمود بر ساختن کار او — بشرطیکه باشد سزاوار او

مصاف سوم

دگر روز کین ترک سلطان شکوه — ز دریای چین کوه بر زد چو کوه
گرانیده شد هر دو لشکر بخون — علم بر کشیدند چون بی ستون
درآمد ز دریا بغرّیدن ابر — ز هر شیشه سر برون زد هزبر
نفیر دلیران درآمد باوج — ز هر گوشه میرفت خون موج موج
ز رومی یکی پیل گوپال گیر — برآهیخت شمشیر بر سبت تیر
بجنگ آزمائی برون خواست مرد — برون شد دلیرے نجفتان مرد
فرو هشته گوپال رومی ز دست — سر و پای رومی بهم بر شکست
دگر خواست با او همین رفت نیز — بجز مغز کو بی ندانست چیز
الانی سوارے فرنجه بنام — هنرها نموده بشمشیر و جام
درآمد برآورده گرزے بدوش — که از دیدنش مغز را رفت هوش

هم این گرز خود را به کین برکشاد
همان تیر بر دوش لختی نهاد

دو لختِ دری شد بهم لخت شان
دران در شد آویزشِ لخت شان

چو دانست[۵۱] الانی که در راه او
فرو ماند بی بخت بدخواهِ او

برآورد لختی و زد بر سرش
سرش را فرو ریخت بر پیکرش

چو فرقِ سرِ خصم در خون کشید
ازان سرکشی سر به گردون کشید

ز گردانِ ارمن یکی نامدار
بگفتن قوی دل مردی دلیر

ز شیران سبق برده شهره به نام
بهنگامِ جنگ آزمائی تمام

نهنگی دو تیغی برافراخته
به تیغ از نهنگان سر انداخته

به رزمِ الانی روان کرد رخش
برافراخت از تیغ رخشان درخش

فرنجه چو دید آنچنان دست زور[۵۳]
سپر بر کتف دوخت چون پرّ مور

چنان زد بر و شهره شمشیر تیز
که کرد از قفس مرغ جانش گریز

از نیو کمر بسته گردن نکشت
برون زد جنیبت چو تند آتشی

بکوشید و مردانگیها نمود
بشیری کجا کرده با شهره سود

چو خصمی قوی دید گردن کشاد
بیک ضربت او نیز گردن نهاد

---

۵۱ قولہ چو دانست الانی الخ در راہ او آہ در بعض نسخ بجای بی بخت بد بخت نیز دیدہ شد پس بی بخت عبارت از بیدانست و بی شدن باشد ۱۲ منہ

۵۳ قولہ فرنجہ چو دید الخ فرنجہ نام شہرہ است کہ در دو فن سپر و شمشیر زنی مہارت کامل داشت و در ہر دو فن بیدانست پہلوان زمان خود بود و در ہر دو فن ہمتا نداشت و بیدانست پہلوان زمان خود بود و در ہر دو فن ہمتا نداشت

جرم نامے از کوہ لاکن چو کوہ
درآمد کز و عالم آمد ستوہ

یکے ترک زد آہنے بر سرش
کہ پیکار میریخت از پیکرش

قبائے زرہ بر تنش تاب داد
چو سیماب روشن چو سیم آبدار

بشر وہ درآمد چو شیر دمان
ز گفتن نہ دادش زبانے بدان

چنان راند شمشیر بر شیر مرد
کز ان شیر شرزہ برآورد گرد

چو افتاد دشمن دران پاے لغز
بسم سمندش بسائید مغز

بسے گردنان راز گردن کشان
زد از سر دمہری چو بیخ بر نشان

دوالے چو دید آنچنان گردنے
نہ گردے ہمانا کہ گردن زنے

بہ پیچید و پیرایۂ جنگ خواست
پسیچ شدن کرد و در جنگ خواست

تبارک برآورد روے آہنین
یکے ترک سنجیدہ زو لاد چین

حمایل یکے تیغ زہر آب دار
کمندے چو زلف بتان تاب دار

فرس را برافگندہ بر گستوان
بزین اندر آمد چو کوہے روان

سوے دشمن آمد چنان تازہ روے
کہ طفل از دبستان دوآید بہ کوے

جرم چون دران فرز بیندہ دید
دل از جنگ شیران شکیبندہ دید

---

۱ قولہ جرم نامے الخ گاہ نامی از رزم گیو و گودرز و طوس و فرامرز و بہرام و رہام و فریبرز و گرگین و بیژن و گستہم و گرازہ و گراز و گشواد و گستوہم و گشتاسپ و گروی زرہ و گلباد و گلشاہ و گلباد و گلشاہ و گلباد و گلشا

ولیکن[۵۱] نبودش سیر بازگشت — بناچار با مرگ دمساز گشت

به گرد[۵۲] دوالے درآمد دلیر — دوالک همیباخت با تندشیر

دوالے زپیچیدنِ بدسگال — به پیچید بر خویشتن چون دوال

بسے حرف در بازی اند و چند — زرحمت یکے حرف ناموختند

دوالے کمر بست چون شیرنر — زدش ضربتے بر دوالِ کمر

گزارنده شد تیغ بے هیچ رنج — دو نیمه شد آن کوه فولاد سنج

برادر یکے داشت چون پیل مست — به کینِ برادر میان را ببست

چوزخم دوال از دوالے چشید — نبه سوے رختِ برادر کشید

بدینگونه آن کوه پولاد پشت — بسے گرد لشکر شکن را بکشت

یکے روس[۵۳] بدنام او جو دره — که شیرِ نرش بود آهو بره

درشت[۵۴] و تنومند و زور آزماے — به تنها عدو بند و لشکر کشاے

به گردان[۵۵] بسے خون درآویخته — بسے خونِ گردنکشان ریخته

گره بر دوالِ کمر کرد سخت — بجنگِ دوالے روان کرد رخت

بسے ضرب[۵۶] شان رفت بر یکدگر — زکار آگهی شان نشد کارگر

جنگ

۵۱ فردوسی چنین خورده
ای چون این را بخیال خود
عیب دانسته بجای آن
دیگری آورده است
۵۲ دوالک بازی نوعی
از زور آزمائی بوده
۵۳ روس بمعنی جنگی
و جنگجو است
۵۴ درشت و تنومند
۵۵ گردان بمعنی
دلیران و جنگجویان
۵۶ ضرب بمعنی
زخم و ضربت

برآورده روسی گزارنده تیغ — بران کوه فولاد زد بے دریغ
ز پولاد ترک اندر آمد به فرق — بدریاے خون شد تن جنته غرق
ازان سستی اندام ز خم آزماے — عنان دزد دیے کرد و شد باز جاے
فرود آمد از اسپ و سر باز بست — دل شاه زان سر شکستن شکست
به فرزانه فرمود تا هم ز راه — کند نوشدارو بران زخم کاه
نوازش کند تا به آهستگی — دوا لے برآساید از خستگی
چو شب در سر آورد کحلی پرند — به سرمه درآمد به مشکین کمند
دو رویه سپه پاس میداشتند — نگس گرد خرگاه نگذاشتند

مصاف چهارم

چو خورشید برزد سر از کنج نیل — فروشست گردون قبا را ز نیل
دگر باره شیران نمودند شور — ز گوران همه دشت کردند گور
بغلغل درآمد جرس بادراے — بجوشید خون از دم کرناے
به فریاد شیپور و آواز کوس — پدید آمد از سرخ گل سندروس

ل فوارشه چو فوارشه بین آول برابر فریاد و براد ازان آسمان دوم فوق گرازان رنگ کننده ۱۲
ل قود و گرباره شیران امراد از گوران جاقوان دشتی که عمارت باشد از نشستگان گوردوم فرس ۱۲ ل فوگ بنفش در ۱ بدا ۱ ل چون در عالم کتب چون فن و چه اشعار اسکندر ترس و

همان چو دره سوی میدان شتافت — که در خود یکی دره سستی نیافت

دگر باره هندی چو شیر سیاه — در افکند خشتی به ناورد گاه

بسی چابکی کرد با جو دره — نمیرفت بر زخم کاری سره

هم آخر در ابر و یکی چین فگند — سر جو دره بر سر زین فگند

برآورد زو فگندنش کام خویش — سپردش به نعل سرانجام خویش

دلیرانه سگیشت و میخواست مرد — تهی کرد جای از بسی هم نبرد

یکی نامور بود طرطوس نام — بمردی برآورده در روس نام

چو سنخ اژدهائی به پیچیدگی — همه بر هلاکش به سنجیدگی

سوی هندی آمد چو سیلی به جوش — که از کوه در پستی آرد خروش

دران داوریهای بیگانگی — نمودند بسیار مردانگی

سرانجام روسی یکی حمله کرد — گران مرد هندی برآورد گرد

بپرداخت از خویش اندام را — چو میر بخیت بر سنگ زد جام را

ز سر ترگ برداشت گفتا منم — هژبرم کز نیگونه صید افگنم

مرا مادر من که طرطوس خواند — بروسی زبان رستم روس خواند

---

۱ نسخه بدل: از راه انجامش

۲ نسخه بدل: از راه انجامش

۳ نسخه بدل: از راه انجامش

۴ نسخه بدل: از راه انجامش

۵ نسخه بدل: از راه انجامش

پسپید

۱ نسخه بدل: زاد و در وقت دوم از بخت بین الطلوع باشد طرطوس در زبان روسی پهلوان زبردست را گویند پس این نام از آنست که دوبی میگوید کین از منم روم در مقابل من نگه نتوانند کرد نیز گویند

زمیدان نخواهم شدن بازجای — مگر لشکرے را درآرم زپای

۱۲ شه از کشتن هندوی زخم روس — به پیچید بر خود چو زلف عروس

بران بود کارد عنان سوے جنگ — دگر بار در عزمش آمد درنگ

چپ و راست میدید تا از سپاه — که خواهد شد از کینه ور کینه خواه

روان کرد مرکب شتابنده — زپولاد چون برق تابنده

همایون سوارے چو غرّنده شیر — توانا و چابک عنان و دلیر

۱۳ چنان غرق در آهن اندام او — که پیدا نه جز بر نفس کام او

۱۴ بجولانگری سر فرازی کنان — بشمشیر چون برق بازی کنان

۱۵ ازان چابکیها که مے کرد چست — بر و بر شده دست بدخواه سست

بران روسی افگنده مرکب چو باد — به تیغ آزمائی بغل بر کشاد

چنان زد که از تیغ گردن زنش — سر خصم افتاد در دامنش

ازان شیر دل تر سوارے دگر — در آمد بپرخاش چون شیر نر

به زخم دگر هم سر افگنده شد — چنین تا سرے چند بر کنده شد

فرون از چهل روسے کوه پشت — به آسانی آن شیر جنگی بکشت

۱۲ از کشتن نری آه پرفسون
فرقوس نمی در کشتن سکندر
از کشتن او در زخم زدن
روی او
برخ
را
۱۳ قوی چنان
تازی کلم بکاف
اندرون دمان
کرسپار زبان
۱۴ آهن غرق بود
سر و بر بن او
۱۵ نوبه بجولان
گری او بجولان
نفع و او نقطه
و بی است
سکون و او
استعمال کرده
۱۶ ازان
۱۷ چابکی
۱۸ بر

بهر سو که میراند شبرنگ را ۱ ... زخون لعل کرد آهنش سنگ را

بهر حمله کانگیخت از هر دری ... بیفگند ار روسیان لشکری

چو بر خون ستا بنده شد نعلش او ... نیامد کس از بیم در پیش او

یکی حمله آتشین ساز داد ... بیکبار سالاران عنان باز داد

دران حمله کان کوه آهسته کرد ۲ ... صد افگند و صد کشت و صد خسته کرد

شه از شیر مردیش حیران شده ... بران دست و تیغ آفرین خوان شده

بدینگونه می کرد پیکارها ... همی سوخت آتش در آن خارها

فلک تا نشد بر سرش مشکسای ... نیامد ز ناورد گه باز جای

چو در برقع کوه رفت آفتاب ... سر روز روشن فرو شد بخواب

شب تیره ۳ چون اژدهای سیاه ... ز ماهی بر آورد سر سوی ماه

سپه کرد بر شیروان ره ۴ را ... فرو برد چون اژدها ماه را

سوار شبیخون ۵ بر آتاختن ... بر آسود و آمد به شب ساختن

تبار یکی شب چنان شد نهان ... که نشناختش هیچکس در جهان

شه از مردی آن سوار دلیر ... گمان برد کان شیر دل بود شیر

---

۱ در نسخهٔ سوری بهر سو که میراند شبرنگ بود ... زخون لعل کرد آهنش سنگ بود

۲ در نسخهٔ سوری بدان حمله کان کوه آهسته کرد ... صد افگند و صد کشت و صد خسته کرد

۳ در نسخهٔ سوری شب تیره چون اژدهای سیاه ... ز ماهی بر آورد سر سوی ماه

۴ در نسخهٔ سوری سپه کرد بر شیروان راه را ... فرو برد چون اژدها ماه را

۵ در نسخهٔ سوری سوار شبیخون بر آتاختن ... بر آسود و آمد به شب ساختن

درانديشه ميگفت کان شهسوار — که امروز کرد آنچنان کارزار
دريغا اگر روسے او دیدمے — صدش گنج سربسته بخشیدمے
قوی بازوئی کرد و خلقے بکشت — چو بازوے خویشم قوی کردپشت
نبود[1] آدمی بود شیرِ عرین — که با دابران شیر صد آفرین

مصافِ پنجم

دگر روز کین طاق فیروزه رنگ — برآورد یاقوت رخشان درنگ
الانی سوارے چو غرنده شیر — برآمد سیاه اژدهائے به زیر
یکے گرز هفتاد مردے به دست — که الوند را مغز در سر شکست
مبارز همی خواست میگشت مرد — ز گردانِ گیتی برآورد گرد
ز رومی[2] و ایرانی و خاوری — بسے را فگند اندران داوری
همان روسی افگن سوارِ دلیر — برون آمد از پرده چون نره شیر
کمان[3] را زهے برز داز چرم خام — بمشت اندر آمد دو یک تیر تام
به پیرد دستِ کمان گیر او — بیفتاد الانی به یک تیرِ او

چو ماشورهٔ هندوانی به رنگ[۱] — میان آگنیده به تیرِ خدنگ

دگر بار یک روسیِ گرد چشم — چو شیران برابر درآورد خشم

سلاح[۲] آزمائی درآموخته — بسے درع را پاره بر دوخته

درآمد بشمشیر بازی چو برق — ز سر تا قدم زیرِ پولاد غرق

پذیرا شده شورشِ جنگ را — لحد فی برافگنده شبرنگ را

اگرچه دلے داشت چون خارهٔ سنگ — نبود آزموده خطرهاے جنگ

به تنهائی این پیشه ورزیده بود — ز شمشیر دشمن نه لرزیده بود

چو آن[۳] شیر دل دم برانداختش — شکارے بون دید شناختش

سلاحے برو دید بیش از نبرد — جل و جامه اش بهتر از اسپ و مرد

بیک ضربتش جان ز تن برکشید — اجل بر رخش برقع اندر کشید

دگر روسیے بست بر کین کمر — همان رفت با او که با آن دگر

دلیرے دگر جنگ را ساز کرد — به تیرِ دگر جان ازو باز کرد

بهر تیر کز شست او شد روان — به پهلو درآمد یکے پهلوان

بدید چو بیه آن سوارِ بهی — بزد پهلوان کرد میدان تهی

---

[۱] ماشوره هندوانی به رنگ — دارنی آره میرد ازان شوره ان

[۲] سلاح آزمائی درآموخته — ازان است کز شهای الوان
بر آرند و پیش بازی کنند — گران هندوانی بسازند

[۳] چو آن شیر دل دم برانداختش — چو این لفظ در بیت گردید
شکارے بون دید شناختش — حاصل مرآن
الانی سوار ارب
نهای آن شناخته
کرا زهره بود از شیرهای
خرشید چنگ گرفی

ماشوره دان پرنگ
پر بود ۱۲ شه
قوله سلاح آزمای
الی آخره چون
تعریف سلاح آزمائی
او کرده معلوم شد که
بجمیع فنون آراسته
بود پس بیکبار بدیگر
درع و زره و
پاره گردده دوخته
اول ظاهر تر شبیر است
دوم ۱۲ تیر هنوز اهو اهتی
فلا یلتفت الی ما
سبق الی الاذهان ۱۲
شه قوله چون آن
شیر دل آه دم بر
اندا ختن ماند ه بودن
دم گیر ساختن
بشناختن صحیح است

دگر بار پنهان ز بینندگان[۹۱] — بیامد بجای نشینندگان

چنین چند روز آن سپهبد سوار[۹۲] — بپوشید گی حرب کرد آشکار

نشست سحرگه[۹۳] براد گر بارگی — که با او برون افگند بارگی

بجائے رسیدند کز بیم تیغ — پراگندگی شان درآمد چو میغ

شکیبے[۹۴] بناموس میساختند — خیالے بنیرنگ می باختند

مصافِ ششم

چنین تا یکے روز این چرخ پیر — برآورد گوهر ز دریائے قیر

دگر بار میدان شد آراسته — ز نیغولها نعره برخاسته

ز لشکر گهِ روس بانگِ جرس — بتیوق برمیشد از پیش و پس

کشیدند صف قلبدارانِ روس — وزان قلب آراسته چون عروس

کهن پوستینے درآمد بجنگ — چو از ژرف دریا برآید نهنگ

پیاده بکردار یک پاره کوه — ز پانصد سوارش فزونتر شکوه

درشتے که چون پنجه را گرم کرد — بافشردن الماس را نرم کرد

---

۹۱ قو دگر بار آمد او از نظر بازان نشینندگان و بنگاه نشینندگان

۹۲ قو چنین چند روز آن سپهبد سوار

۹۳ قو نشست سحرگه

۹۴ قو شکیبے

چو عفریتے از بہر خون آمدہ — ز دلہیز دوزخ برون آمدہ

یکے سلسلہ بستہ بر پاے او — دراز و قوی ہم بہ بالاے او

چو شیران وحشی دران سلسلہ — بہان کرد پر شور و پر مشغلہ

ز ہر سو کہ جستے یک آماجگاہ — زمین گشتے از زور مندش چاہ

سلاحش نہ جز آہن سرخم — کز و کوہ را در کشیدے بہم

ز ہر سو بدان آہن مردکش — بمردم کشی دست می کرد خوش

ز سختی کہ بد خلعت خام او — سفن گشتہ کیخت اندام او

چو آوردے آہنگ بر کارزار — نکردے برو تیغ فولاد کار

در آمد چنان اژدہا پارہ — فرشتہ کشے آدمی خوارہ

کسے را کہ دیدے گرفتے چو مور — بکندے سرش را بہ یک دست زور

گر ایشش نہ کردے بہ کار دگر — گہے پاے کندے ز تن گاہ سر

ز لشکر گہ شہ بہ نیروے دست — بسے خلق را پاے و پہلو شکست

جریدہ سوارے تواناؤ چست — بکار مصاف اندرون تندرست

در آمد کہ گردن فرازی کند — بآن آتشے نیزہ بازی کند

لہ قولہ زیر آمد یک الف جگاہ

سہ آہ یک الف

ع جاے آمد ورزان نیز

ی ز ہر سو کہ جستے یک الف

ہ ز ہر سو کہ جستے یک الف

ز ہر سو کہ جستے یک الف

ظاہر عبارت چنین

و وحشیان کہ بودند

سابق گذشت آن

نماند و کہ بعضان

گرد و ہمین

است پس مراد از

کہ دباغت نمودہ

نداشتہ باشد و

بہ نیزہ و اقسام

داز خطا است

و سفن بگریز

سوہان باشد

سختی خلعت چرم

اعلی کہ بخش

باشد سوہان

گشتہ یکخن

است از یکخن

۱۲

چو دیدش زدور آن نهنگِ دمان — گرفتن همان بود و کشتن همان

دگر نامداری درآمد دلیر — هم آوردش آن شیرِ جنگی بزیر

بدینگونه از رخمهای درشت — تنی چند از نامداران بکشت

زبس دل که آن شیر در سینه جست — دلِ شیرمردانِ لشکر شکست

تشنگفتی فرو ماند صاحب خرد — که نی آدمی بود و نی دام و دد

بسی تیره چون بانگ برزد بزور — سر افگنده شد مهر گیتی فروز

شه از حیرتِ کار آن اهرمن — سخن راند پوشید با انجمن

که این آدمی کش چه بتیاره بود — که از جنگ او خلق بیچاره بود

سلاحی نه در قبضهٔ دست او — همه با سلاحان شده پست او

برانم که او آدمی زاد نیست — وگر هست زین بوم آباد نیست

ز دیرانه جائیست وحشی نهاد — بصورت چو مردم نه مردم نژاد

تشناسندهٔ کان زمین را شناخت — بتمکینِ پاسخ علم برفراخت

که چون داد فرمانِ شهِ داوگر — نمایم تو حالِ آن جانور

یکی کوه نزدیک تاریکی است — که راهش چو موی زباریکی است

از آنجا که شه را نیامد پسند
چو سایه پس پرده شد شهر بند

برافروخت آن ماه چون آفتاب
فرو ریخت بر گل ز نرگس گلاب

بزندان سرای اکنیران شاه
همی بود چون سایه در زیر چاه

یکی روز کین چرخ چوگان پرست
ز شب بازی آورد گوئی به دست

سکندر که از خسروان گوی برد
عنان را به چوگانی خود سپرد

درآمد به طیارهٔ کوه کن
فرس پیل بالا و شه پیلتن

علم برکشیدند گردن کشان
پدید آمد از دور مرز نشان

ز لشکر که عرصه شد بر فرسنگ بود
بیابان بنخچیر بر تنگ بود

ز صحرا چین تا به دریای چند
زمین بر زمین بود زیر پرند

سپه چون درآمد به عرض شمار
گزیده در و بود پانصد هزار

پس و پیش ترکان طاوس رنگ
چپ و راست شیران پولاد چنگ

به قلب اندرون شاه دریا شکوه
سپه گرد بر گرد دریا چو کوه

بجز پیل زوران آهن کلاه
چهل پیل خنگی پس پشت شاه

هزار و چهل سنبق پهلوی
روان در پی رایت خسروی

شاهنامه آمسایه یعنی از آنجا که ... سایه پس پرده شد شهر بند ... بیت ۱۲ ... بیت ۱۳ ... بیت ۱۴ ... بیت ۱۵ ... بیت ۱۶ ... بیت ۱۷ ... بیت ۱۸ ... بیت ۱۹ ... بیت ۲۰ ... بیت ۲۱ ... بیت ۲۲ ... بیت ۲۳ ... بیت ۲۴ ... بیت ۲۵ ... بیت ۲۶ ... بیت ۲۷ ... بیت ۲۸ ... بیت ۲۹ ... بیت ۳۰ ... بیت ۳۱ ... بیت ۳۲ ... بیت ۳۳ ... بیت ۳۴ ... بیت ۳۵ ... بیت ۳۶ ... بیت ۳۷ ... بیت ۳۸ ... بیت ۳۹ ... بیت ۴۰ ... بیت ۴۱ ... بیت ۴۲ ... بیت ۴۳ ... بیت ۴۴ ... بیت ۴۵ ... بیت ۴۶ ... بیت ۴۷ ... بیت ۴۸ ... بیت ۴۹ ... بیت ۵۰ ... بیت ۵۱ ... بیت ۵۲ ... بیت ۵۳ ... بیت ۵۴ ... بیت ۵۵ ... بیت ۵۶ ... بیت ۵۷ ... بیت ۵۸ ... بیت ۵۹ ... بیت ۶۰ ... بیت ۶۱ ... بیت ۶۲ ... بیت ۶۳ ... بیت ۶۴ ... بیت ۶۵ ... بیت ۶۶ ... بیت ۶۷ ... بیت ۶۸ ... بیت ۶۹ ... بیت ۷۰ ... بیت ۷۱ ... بیت ۷۲ ... بیت ۷۳ ... بیت ۷۴ ... بیت ۷۵ ... بیت ۷۶ ... بیت ۷۷ ... بیت ۷۸ ... بیت ۷۹ ... بیت ۸۰ ... بیت ۸۱ ... بیت ۸۲ ... بیت ۸۳ ... بیت ۸۴ ... بیت ۸۵ ... بیت ۸۶ ... بیت ۸۷ ... بیت ۸۸ ... بیت ۸۹ ... بیت ۹۰ ... بیت ۹۱ ... بیت ۹۲ ... بیت ۹۳ ... بیت ۹۴ ... بیت ۹۵ ... بیت ۹۶ ... بیت ۹۷ ... بیت ۹۸ ... بیت ۹۹ ... بیت ۱۰۰ ... بیت ۱۰۱ ... بیت ۱۰۲ ... بیت ۱۰۳ ... بیت ۱۰۴ ... بیت ۱۰۵ ... بیت ۱۰۶ ... بیت ۱۰۷ ... بیت ۱۰۸ ... بیت ۱۰۹ ... بیت ۱۱۰ ... بیت ۱۱۱ ... بیت ۱۱۲ ... بیت ۱۱۳ ... بیت ۱۱۴ ... بیت ۱۱۵ ... بیت ۱۱۶ ... بیت ۱۱۷ ... بیت ۱۱۸ ... بیت ۱۱۹ ... بیت ۱۲۰ ... بیت ۱۲۱ ... بیت ۱۲۲ ... بیت ۱۲۳ ... بیت ۱۲۴ ... بیت ۱۲۵ ... بیت ۱۲۶ ... بیت ۱۲۷ ... بیت ۱۲۸ ... بیت ۱۲۹ ... بیت ۱۳۰ ... بیت ۱۳۱ ... بیت ۱۳۲ ... بیت ۱۳۳ ... بیت ۱۳۴ ... بیت ۱۳۵ ... بیت ۱۳۶ ... بیت ۱۳۷ ... بیت ۱۳۸ ... بیت ۱۳۹ ... بیت ۱۴۰ ... بیت ۱۴۱ ... بیت ۱۴۲ ... بیت ۱۴۳ ... بیت ۱۴۴ ... بیت ۱۴۵ ... بیت ۱۴۶ ... بیت ۱۴۷ ... بیت ۱۴۸ ... بیت ۱۴۹ ... بیت ۱۵۰ ... بیت ۱۵۱ ... بیت ۱۵۲ ... بیت ۱۵۳ ... بیت ۱۵۴ ... بیت ۱۵۵ ... بیت ۱۵۶ ... بیت ۱۵۷ ... بیت ۱۵۸ ... بیت ۱۵۹ ... بیت ۱۶۰ ... بیت ۱۶۱ ... بیت ۱۶۲ ... بیت ۱۶۳ ... بیت ۱۶۴ ... بیت ۱۶۵ ... بیت ۱۶۶ ... بیت ۱۶۷ ... بیت ۱۶۸ ... بیت ۱۶۹ ... بیت ۱۷۰ ... بیت ۱۷۱ ... بیت ۱۷۲ ... بیت ۱۷۳ ... بیت ۱۷۴ ... بیت ۱۷۵ ... بیت ۱۷۶ ... بیت ۱۷۷ ... بیت ۱۷۸ ... بیت ۱۷۹ ... بیت ۱۸۰ ... بیت ۱۸۱ ... بیت ۱۸۲ ... بیت ۱۸۳ ... بیت ۱۸۴ ... بیت ۱۸۵ ... بیت ۱۸۶ ... بیت ۱۸۷ ... بیت ۱۸۸ ... بیت ۱۸۹ ... بیت ۱۹۰ ... بیت ۱۹۱ ... بیت ۱۹۲ ... بیت ۱۹۳ ... بیت ۱۹۴ ... بیت ۱۹۵ ... بیت ۱۹۶ ... بیت ۱۹۷ ... بیت ۱۹۸ ... بیت ۱۹۹ ... بیت ۲۰۰ ... بیت ۲۰۱ ... بیت ۲۰۲ ... بیت ۲۰۳ ... بیت ۲۰۴ ... بیت ۲۰۵ ... بیت ۲۰۶ ... بیت ۲۰۷ ... بیت ۲۰۸ ... بیت ۲۰۹ ... بیت ۲۱۰ ... بیت ۲۱۱ ... بیت ۲۱۲ ... بیت ۲۱۳ ... بیت ۲۱۴ ... بیت ۲۱۵ ... بیت ۲۱۶ ... بیت ۲۱۷ ... بیت ۲۱۸ ... بیت ۲۱۹ ... بیت ۲۲۰ ... بیت ۲۲۱ ... بیت ۲۲۲ ... بیت ۲۲۳ ... بیت ۲۲۴ ... بیت ۲۲۵ ... بیت ۲۲۶ ... بیت ۲۲۷ ... بیت ۲۲۸ ... بیت ۲۲۹ ... بیت ۲۳۰ ... بیت ۲۳۱ ... بیت ۲۳۲ ... بیت ۲۳۳ ... بیت ۲۳۴ ... بیت ۲۳۵ ... بیت ۲۳۶ ... بیت ۲۳۷ ... بیت ۲۳۸ ... بیت ۲۳۹ ... بیت ۲۴۰ ... بیت ۲۴۱ ... بیت ۲۴۲ ... بیت ۲۴۳ ... بیت ۲۴۴ ... بیت ۲۴۵ ... بیت ۲۴۶ ... بیت ۲۴۷ ... بیت ۲۴۸ ... بیت ۲۴۹ ... بیت ۲۵۰ ... بیت ۲۵۱ ... بیت ۲۵۲ ... بیت ۲۵۳ ... بیت ۲۵۴ ... بیت ۲۵۵ ... بیت ۲۵۶ ... بیت ۲۵۷ ... بیت ۲۵۸ ... بیت ۲۵۹ ... بیت ۲۶۰ ... بیت ۲۶۱ ... بیت ۲۶۲ ... بیت ۲۶۳ ... بیت ۲۶۴ ... بیت ۲۶۵ ... بیت ۲۶۶ ... بیت ۲۶۷ ... بیت ۲۶۸ ... بیت ۲۶۹ ... بیت ۲۷۰ ... بیت ۲۷۱ ... بیت ۲۷۲ ... بیت ۲۷۳ ... بیت ۲۷۴ ... بیت ۲۷۵ ... بیت ۲۷۶ ... بیت ۲۷۷ ... بیت ۲۷۸ ... بیت ۲۷۹ ... بیت ۲۸۰ ... بیت ۲۸۱ ... بیت ۲۸۲ ... بیت ۲۸۳ ... بیت ۲۸۴ ... بیت ۲۸۵ ... بیت ۲۸۶ ... بیت ۲۸۷ ... بیت ۲۸۸ ... بیت ۲۸۹ ... بیت ۲۹۰ ... بیت ۲۹۱ ... بیت ۲۹۲ ... بیت ۲۹۳ ... بیت ۲۹۴ ... بیت ۲۹۵ ... بیت ۲۹۶ ... بیت ۲۹۷ ... بیت ۲۹۸ ... بیت ۲۹۹ ... بیت ۳۰۰ ... بیت ۳۰۱ ... بیت ۳۰۲ ... بیت ۳۰۳ ... بیت ۳۰۴ ... بیت ۳۰۵ ... بیت ۳۰۶ ... بیت ۳۰۷ ... بیت ۳۰۸ ... بیت ۳۰۹ ... بیت ۳۱۰ ... بیت ۳۱۱ ... بیت ۳۱۲ ... بیت ۳۱۳ ... بیت ۳۱۴ ... بیت ۳۱۵ ... بیت ۳۱۶ ... بیت ۳۱۷ ... بیت ۳۱۸ ... بیت ۳۱۹ ... بیت ۳۲۰ ... بیت ۳۲۱ ... بیت ۳۲۲ ... بیت ۳۲۳ ... بیت ۳۲۴ ... بیت ۳۲۵ ... بیت ۳۲۶ ... بیت ۳۲۷ ... بیت ۳۲۸ ... بیت ۳۲۹ ... بیت ۳۳۰ ... بیت ۳۳۱ ... بیت ۳۳۲ ... بیت ۳۳۳ ... بیت ۳۳۴ ... بیت ۳۳۵ ... بیت ۳۳۶ ... بیت ۳۳۷ ... بیت ۳۳۸ ... بیت ۳۳۹ ... بیت ۳۴۰ ... بیت ۳۴۱ ... بیت ۳۴۲ ... بیت ۳۴۳ ... بیت ۳۴۴ ... بیت ۳۴۵ ... بیت ۳۴۶ ... بیت ۳۴۷ ... بیت ۳۴۸ ... بیت ۳۴۹ ... بیت ۳۵۰ ... بیت ۳۵۱ ... بیت ۳۵۲ ... بیت ۳۵۳ ... بیت ۳۵۴ ... بیت ۳۵۵ ... بیت ۳۵۶ ... بیت ۳۵۷ ... بیت ۳۵۸ ... بیت ۳۵۹ ... بیت ۳۶۰ ... بیت ۳۶۱ ... بیت ۳۶۲ ... بیت ۳۶۳ ... بیت ۳۶۴ ... بیت ۳۶۵ ... بیت ۳۶۶ ... بیت ۳۶۷ ... بیت ۳۶۸ ... بیت ۳۶۹ ... بیت ۳۷۰ ... بیت ۳۷۱ ... بیت ۳۷۲ ... بیت ۳۷۳ ... بیت ۳۷۴ ... بیت ۳۷۵ ... بیت ۳۷۶ ... بیت ۳۷۷ ... بیت ۳۷۸ ... بیت ۳۷۹ ... بیت ۳۸۰ ... بیت ۳۸۱ ... بیت ۳۸۲ ... بیت ۳۸۳ ... بیت ۳۸۴ ... بیت ۳۸۵ ... بیت ۳۸۶ ... بیت ۳۸۷ ... بیت ۳۸۸ ... بیت ۳۸۹ ... بیت ۳۹۰ ... بیت ۳۹۱ ... بیت ۳۹۲ ... بیت ۳۹۳ ... بیت ۳۹۴ ... بیت ۳۹۵ ... بیت ۳۹۶ ... بیت ۳۹۷ ... بیت ۳۹۸ ... بیت ۳۹۹ ... بیت ۴۰۰ ... بیت ۴۰۱ ... بیت ۴۰۲ ... بیت ۴۰۳ ... بیت ۴۰۴ ... بیت ۴۰۵ ... بیت ۴۰۶ ... بیت ۴۰۷ ... بیت ۴۰۸ ... بیت ۴۰۹ ... بیت ۴۱۰ ... بیت ۴۱۱ ... بیت ۴۱۲ ... بیت ۴۱۳ ... بیت ۴۱۴ ... بیت ۴۱۵ ... بیت ۴۱۶ ... بیت ۴۱۷ ... بیت ۴۱۸ ... بیت ۴۱۹ ... بیت ۴۲۰ ... بیت ۴۲۱ ... بیت ۴۲۲ ... بیت ۴۲۳ ... بیت ۴۲۴ ... بیت ۴۲۵ ... بیت ۴۲۶ ... بیت ۴۲۷ ... بیت ۴۲۸ ... بیت ۴۲۹ ... بیت ۴۳۰ ... بیت ۴۳۱ ... بیت ۴۳۲ ... بیت ۴۳۳ ... بیت ۴۳۴ ... بیت ۴۳۵ ... بیت ۴۳۶ ... بیت ۴۳۷ ... بیت ۴۳۸ ... بیت ۴۳۹ ... بیت ۴۴۰ ... بیت ۴۴۱ ... بیت ۴۴۲ ... بیت ۴۴۳ ... بیت ۴۴۴ ... بیت ۴۴۵ ... بیت ۴۴۶ ... بیت ۴۴۷ ... بیت ۴۴۸ ... بیت ۴۴۹ ... بیت ۴۵۰ ... بیت ۴۵۱ ... بیت ۴۵۲ ... بیت ۴۵۳ ... بیت ۴۵۴ ... بیت ۴۵۵ ... بیت ۴۵۶ ... بیت ۴۵۷ ... بیت ۴۵۸ ... بیت ۴۵۹ ... بیت ۴۶۰ ... بیت ۴۶۱ ... بیت ۴۶۲ ... بیت ۴۶۳ ... بیت ۴۶۴ ... بیت ۴۶۵ ... بیت ۴۶۶ ... بیت ۴۶۷ ... بیت ۴۶۸ ... بیت ۴۶۹ ... بیت ۴۷۰ ... بیت ۴۷۱ ... بیت ۴۷۲ ... بیت ۴۷۳ ... بیت ۴۷۴ ... بیت ۴۷۵ ... بیت ۴۷۶ ... بیت ۴۷۷ ... بیت ۴۷۸ ... بیت ۴۷۹ ... بیت ۴۸۰ ... بیت ۴۸۱ ... بیت ۴۸۲ ... بیت ۴۸۳ ... بیت ۴۸۴ ... بیت ۴۸۵ ... بیت ۴۸۶ ... بیت ۴۸۷ ... بیت ۴۸۸ ... بیت ۴۸۹ ... بیت ۴۹۰ ... بیت ۴۹۱ ... بیت ۴۹۲ ... بیت ۴۹۳ ... بیت ۴۹۴ ... بیت ۴۹۵ ... بیت ۴۹۶ ... بیت ۴۹۷ ... بیت ۴۹۸ ... بیت ۴۹۹ ... بیت ۵۰۰

یعنی هر سر زمین و مرادانه پرند سفته علم است و معنی نخست درست است و میتواند که پرند یعنی جوهر شمشیر بود و این دور تر است الاجمه ۱۲

سرون برفشارد به شاخ بلند — چو دیو نخسپد دران دیو بند
چو بینی بشاخی برآویخته — یکی اژدها بینی آویخته
بخسپد شبا روز نه از بیخودی — که خوابست بنیاد نابخردی
چو روسی شبانان برو بگذرند — دران دیو برخفته برسنگرند
بآهستگی سوی آن اهرمن — بیایند و پنهان کنند انجمن
رسنها بیارند و بندش کنند — ز زنجیر و آهن کمندش کنند
برو چون مسلسل شود بند سخت — کشندش به پنجاه مرد از درخت
چو آن بند دی آگاه گردد ز کار — خروشد خروشیدن رعد وار
گر آن بند را برتواند شکست — کشد هر یکی را به یک پشت دست
اگر سخت باشد دران بستگی — برون آورندش به آهستگی
برو بند و زنجیر محکم کنند — وز و آب و نانی فراهم کنند
برندش بهر کوی و هر خانه — کشایند زان دام شان دانه
دگر جنگی افتد به ناچار شان — بدان زنده پیلست پیکار شان
کشندش به زنجیر چون اژدها — نیارند کردن ز بندش رها

چو گرد دخیان آتشے خنگجوے — نماند زجان در کسے رنگ و بوے
جہانجوے در کار آن پاے لغز — دران داستان ماند شوریدہ مغز
بصاحب خبر گفت کاندیشہ نیست — ہمہ چو بہ تیرے زنیک بیشہ نیست
گر اقبالِ من کارسازی کند — سرش بر سرِ نیزہ بازی کند

مصافِ ہفتم

سپیدہ چو سر بر زد از باختر — سیاہے بہ خاور فرو برد سر
سپہ را بر آراست خاور خدیو — دراندیشہ زان مردم آہنج دیو
سوے میمنہ رومے و بربزی — چو یاجوج در سدِ اسکندری
سوے میسرہ تنگ چشمانِ چین — شدہ تنگ زانبوہ ایشان زمین
شہ روم در قلب چون تند شیر — چو کوہے روان خنگ ختلی بہ زیر
دگر سو الانی و پرطاس و روس — بر آشفت چون تودہ شمّوس
تبیرہ ہم آواز شد با درا — چو صورِ قیامت دمیدند نا
ز خاریدنِ کوسِ خارا شگاف — بر افگند سیمرغ در کوہ قاف

---

۱ سپیدہ چو سر بر زد از باختر
سیہ را بر آراست خاور خدیو
۲ سپہ را بر آراست خاور خدیو
دراندیشہ زان مردم آہنج دیو
۳ سوے میمنہ رومے و بربزی
چو یاجوج در سدِ اسکندری
۴ سوے میسرہ تنگ چشمانِ چین
شدہ تنگ زانبوہ ایشان زمین
۵ شہ روم در قلب چون تند شیر
چو کوہے روان خنگ ختلی بہ زیر
۶ دگر سو الانی و پرطاس و روس
بر آشفت چون تودہ شمّوس
۷ تبیرہ ہم آواز شد با درا
چو صورِ قیامت دمیدند نا
۸ ز خاریدنِ کوسِ خارا شگاف
بر افگند سیمرغ در کوہ قاف

ز فریاد و خم مهره و گاودم — علی الله برآمد ز روئین خم
سپاه از دو سو ماند در داوری — که دولت کرا میکند یاوری
همان اهرمن سوی در خیم زنگ — درآمد چو پیلان جنگی به جنگ
تنی چند را پی سپر کرد باز — نشد هیچکس پیش او رزم ساز
زره پوشی از ساقهٔ قلب شاه — درآمد چو شیری به نا وردگاه
به تیغ آتشی برکشید چو آب — کز و خیره شد چشمهٔ آفتاب
شه از قلب دانست کان شیر مرد — همانست کان جنگ پیشینه کرد
شد اندیشه ناک از پی کار او — که با اژدها دید پیکار او
در تیغ آبدش کانچنان گروئی — شکسته شود پیش آهرمنی
سوار هنرمند و چابک رکاب — که بر آتش انگشت زد بی حساب
فرشته صفت گرد آن دیو چهر — همیگشت چون گرد گیتی سپهر
تخستین نبرد یکه تندی کرد — بران تیره دل بارش تیر کرد
چو ژرخیم را نامدار آن سپاه — زننده شد از تیر خود خشمناک
یکی پشت پولاد الماس رنگ — برآورد ز دل ولاور نهنگ

---

۱ فریاد و خم مهره و گاودم
آه بخش لغت
فی السبه با میم
دانستن آن کلمه
بمعنی بر خدا لازم
است ای رسای
او و این کلمه در عرب
صوت مستعملان
و قندران است
و نیز شور و فغاد
آواز کوس و
دهل و چرا آن
آنند ای بدا الاالله فاضل
و خوشخوا است
خاقانی فرماید
ازین
ای داد و الداد
ران علی الله
علی الله بر آورد ران
کس الا با میم شود
شنیع و زشت است
حرف او دارد
از آنجا که
است
طبیعت
علی الله بر آمد
۱۲

که آن خشت گر بر زدی بر هیون — تمام از دگر گوشه جستی برون

ز سختی که تن را بهم برشرد — بران خاره شد خشت پولاد خرد

دگر خشتی انداخت آن تیزتر — بران کشتنی هم نشد کارگر

سوم همچنین خشت بر وی شکست — نشاید بخشت آب را باز بست

چو دانست کان دیو آهن سرشت — نیندیشد از حربه تیر و خشت

نهنگ جهانسوز را برکشید — سوار اژدهای دمنده دوید

ز دشت کمتف گاه و برد شش ز جای — چنان کان ستمگر درآمد ز پای

دگر باره برخاست از زیر گرد — بسختی در آویخت با هم نبرد

ز شوریدگی راه تابش گرفت — بان آهنی چفته بختش گرفت

ز زینش برآورد چون تندشیر — ز تارک بفتیاد ترکش بزیر

بهاری پدید آمد از زیر ترگ — بسی نغز و نازکتر از لاله برگ

سرشک خوی است کندن گرم آمدش — چو روی چنان دید شرم آمدش

دو گیسو کشان دید در دامنش — رسن کرد گیسوش در گردنش

چو مهتر دو دستش ز گنجینه بود — بزر و می ربودش بر و سی سپرد

سلاح اول بوقت جنگ فرمود
چفته خمیده تیر آهن سر کج پیش
بر گوشه کمان و فارسی پرو بال تیر
در برابر و زین چوب سپر
انگور و داغ آن چوب سپر
سر و جب کمان طفلان در دست گرفته
بر سر چوب کوچک تر بقدر یک
وجب چنان زنند که چوب کوچک
بر چوب احمد و در وقت تیر کشیدن آن
از گاه و خطا و قلقله و انند اگرچه چفته
در پاسبو دارد اما درین جا
بر دو دست را نیز چفته گیرند
گروه بچه بر دو دست
قوه جمع اگر نشود بیتوان گفت که بود
داده شده و انگشتان
میطپاید کمان و دستی هم انداز
نمار دست نموده ۱۲ منه

چو گشت آن فرشته گرفتار دیو — ز دیوانِ روسی بر آمد غریو
دگر ره بنخچیر کردن شتافت — کز اوّل گرانمایه نخچیر یافت
ازان طیرگی شاهِ لشکر شکن — بپیچید چون مار بر خویشتن
بفرمود تا زنده پیلِ سیاه — بخشم آورند اندران رزمگاه
بزد پیلبان بانگ بر زنده پیل — بران اهرمن راند چون رود نیل
چو دید اژدها پیل سرمست را — گشاد اندر آن چیرگی دست را
بدانست کان پیل جنگ آزمای — بخرطوم سنجتش برآرد ز جای
چنان[1] سخت بگرفت خرطوم را — که زندان او شد بر و بوم را
خروشید و خرطومش از جای کند — بیفتاد چون کوهِ پیلِ بلند
شه از هولِ آن بازیِ هیمناک — ببر سید کافتد سپه بر هلاک
دران خشمناکی بفرزانه گفت — که دولت زمن روی خواهد نهفت
مرا[2] نیز دریافت او بار بخت — وگرنه چرا خستم این کار سخت
بلا آسمانی چو آید فراز — سر از نینوان نه بپیچد ز ناز
نه گرز و تاب شاهان بود اندکی — نه تیغِ سترو رسال باشد یکی

---

[1] چنان سخت بگرفت خرطوم را — که زندان او شد بر و بوم را
این بیت در نسخهٔ ۱۲ نیست و در نسخهٔ ۱۳ بعد از بیت دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۴ بعد از بیت سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۵ بعد از بیت چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۶ بعد از بیت پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۷ بعد از بیت ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۸ بعد از بیت هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۹ بعد از بیت هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۰ بعد از بیت نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۱ بعد از بیت دهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲ بعد از بیت یازدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۳ بعد از بیت دوازدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۴ بعد از بیت سیزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۵ بعد از بیت چهاردهم آمده است و در نسخهٔ ۲۶ بعد از بیت پانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۷ بعد از بیت شانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۸ بعد از بیت هفدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۹ بعد از بیت هجدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۰ بعد از بیت نوزدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱ بعد از بیت بیستم آمده است و در نسخهٔ ۳۲ بعد از بیت بیست و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۳ بعد از بیت بیست و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۴ بعد از بیت بیست و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۵ بعد از بیت بیست و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۶ بعد از بیت بیست و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۷ بعد از بیت بیست و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۸ بعد از بیت بیست و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۹ بعد از بیت بیست و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۴۰ بعد از بیت بیست و نهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱ بعد از بیت سی ام آمده است و در نسخهٔ ۴۲ بعد از بیت سی و یکم آمده است و در نسخهٔ ۴۳ بعد از بیت سی و دوم آمده است و در نسخهٔ ۴۴ بعد از بیت سی و سوم آمده است و در نسخهٔ ۴۵ بعد از بیت سی و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۴۶ بعد از بیت سی و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۴۷ بعد از بیت سی و ششم آمده است و در نسخهٔ ۴۸ بعد از بیت سی و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۴۹ بعد از بیت سی و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۵۰ بعد از بیت سی و نهم آمده است و در نسخهٔ ۵۱ بعد از بیت چهلم آمده است و در نسخهٔ ۵۲ بعد از بیت چهل و یکم آمده است و در نسخهٔ ۵۳ بعد از بیت چهل و دوم آمده است و در نسخهٔ ۵۴ بعد از بیت چهل و سوم آمده است و در نسخهٔ ۵۵ بعد از بیت چهل و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۵۶ بعد از بیت چهل و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۵۷ بعد از بیت چهل و ششم آمده است و در نسخهٔ ۵۸ بعد از بیت چهل و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۵۹ بعد از بیت چهل و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۶۰ بعد از بیت چهل و نهم آمده است و در نسخهٔ ۶۱ بعد از بیت پنجاهم آمده است و در نسخهٔ ۶۲ بعد از بیت پنجاه و یکم آمده است و در نسخهٔ ۶۳ بعد از بیت پنجاه و دوم آمده است و در نسخهٔ ۶۴ بعد از بیت پنجاه و سوم آمده است و در نسخهٔ ۶۵ بعد از بیت پنجاه و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۶۶ بعد از بیت پنجاه و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۶۷ بعد از بیت پنجاه و ششم آمده است و در نسخهٔ ۶۸ بعد از بیت پنجاه و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۶۹ بعد از بیت پنجاه و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۷۰ بعد از بیت پنجاه و نهم آمده است و در نسخهٔ ۷۱ بعد از بیت شصتم آمده است و در نسخهٔ ۷۲ بعد از بیت شصت و یکم آمده است و در نسخهٔ ۷۳ بعد از بیت شصت و دوم آمده است و در نسخهٔ ۷۴ بعد از بیت شصت و سوم آمده است و در نسخهٔ ۷۵ بعد از بیت شصت و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۷۶ بعد از بیت شصت و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۷۷ بعد از بیت شصت و ششم آمده است و در نسخهٔ ۷۸ بعد از بیت شصت و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۷۹ بعد از بیت شصت و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۸۰ بعد از بیت شصت و نهم آمده است و در نسخهٔ ۸۱ بعد از بیت هفتادم آمده است و در نسخهٔ ۸۲ بعد از بیت هفتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۸۳ بعد از بیت هفتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۸۴ بعد از بیت هفتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۸۵ بعد از بیت هفتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۸۶ بعد از بیت هفتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۸۷ بعد از بیت هفتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۸۸ بعد از بیت هفتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۸۹ بعد از بیت هفتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۹۰ بعد از بیت هفتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۹۱ بعد از بیت هشتادم آمده است و در نسخهٔ ۹۲ بعد از بیت هشتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۹۳ بعد از بیت هشتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۹۴ بعد از بیت هشتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۹۵ بعد از بیت هشتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۹۶ بعد از بیت هشتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۹۷ بعد از بیت هشتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۹۸ بعد از بیت هشتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۹۹ بعد از بیت هشتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۰ بعد از بیت هشتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۱ بعد از بیت نودم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۲ بعد از بیت نود و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۳ بعد از بیت نود و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۴ بعد از بیت نود و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۵ بعد از بیت نود و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۶ بعد از بیت نود و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۷ بعد از بیت نود و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۸ بعد از بیت نود و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۰۹ بعد از بیت نود و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۰ بعد از بیت نود و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۱ بعد از بیت صدم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۲ بعد از بیت صد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۳ بعد از بیت صد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۴ بعد از بیت صد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۵ بعد از بیت صد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۶ بعد از بیت صد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۷ بعد از بیت صد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۸ بعد از بیت صد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۱۹ بعد از بیت صد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۰ بعد از بیت صد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۱ بعد از بیت صد و دهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۲ بعد از بیت صد و یازدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۳ بعد از بیت صد و دوازدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۴ بعد از بیت صد و سیزدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۵ بعد از بیت صد و چهاردهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۶ بعد از بیت صد و پانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۷ بعد از بیت صد و شانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۸ بعد از بیت صد و هفدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۲۹ بعد از بیت صد و هجدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۰ بعد از بیت صد و نوزدهم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۱ بعد از بیت صد و بیستم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۲ بعد از بیت صد و بیست و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۳ بعد از بیت صد و بیست و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۴ بعد از بیت صد و بیست و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۵ بعد از بیت صد و بیست و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۶ بعد از بیت صد و بیست و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۷ بعد از بیت صد و بیست و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۸ بعد از بیت صد و بیست و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۳۹ بعد از بیت صد و بیست و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۰ بعد از بیت صد و بیست و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۱ بعد از بیت صد و سی ام آمده است و در نسخهٔ ۱۴۲ بعد از بیت صد و سی و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۳ بعد از بیت صد و سی و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۴ بعد از بیت صد و سی و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۵ بعد از بیت صد و سی و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۶ بعد از بیت صد و سی و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۷ بعد از بیت صد و سی و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۸ بعد از بیت صد و سی و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۴۹ بعد از بیت صد و سی و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۰ بعد از بیت صد و سی و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۱ بعد از بیت صد و چهلم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۲ بعد از بیت صد و چهل و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۳ بعد از بیت صد و چهل و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۴ بعد از بیت صد و چهل و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۵ بعد از بیت صد و چهل و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۶ بعد از بیت صد و چهل و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۷ بعد از بیت صد و چهل و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۸ بعد از بیت صد و چهل و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۵۹ بعد از بیت صد و چهل و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۰ بعد از بیت صد و چهل و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۱ بعد از بیت صد و پنجاهم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۲ بعد از بیت صد و پنجاه و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۳ بعد از بیت صد و پنجاه و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۴ بعد از بیت صد و پنجاه و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۵ بعد از بیت صد و پنجاه و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۶ بعد از بیت صد و پنجاه و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۷ بعد از بیت صد و پنجاه و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۸ بعد از بیت صد و پنجاه و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۶۹ بعد از بیت صد و پنجاه و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۰ بعد از بیت صد و پنجاه و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۱ بعد از بیت صد و شصتم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۲ بعد از بیت صد و شصت و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۳ بعد از بیت صد و شصت و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۴ بعد از بیت صد و شصت و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۵ بعد از بیت صد و شصت و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۶ بعد از بیت صد و شصت و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۷ بعد از بیت صد و شصت و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۸ بعد از بیت صد و شصت و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۷۹ بعد از بیت صد و شصت و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۰ بعد از بیت صد و شصت و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۱ بعد از بیت صد و هفتادم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۲ بعد از بیت صد و هفتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۳ بعد از بیت صد و هفتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۴ بعد از بیت صد و هفتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۵ بعد از بیت صد و هفتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۶ بعد از بیت صد و هفتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۷ بعد از بیت صد و هفتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۸ بعد از بیت صد و هفتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۸۹ بعد از بیت صد و هفتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۰ بعد از بیت صد و هفتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۱ بعد از بیت صد و هشتادم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۲ بعد از بیت صد و هشتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۳ بعد از بیت صد و هشتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۴ بعد از بیت صد و هشتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۵ بعد از بیت صد و هشتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۶ بعد از بیت صد و هشتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۷ بعد از بیت صد و هشتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۸ بعد از بیت صد و هشتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۱۹۹ بعد از بیت صد و هشتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۰ بعد از بیت صد و هشتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۱ بعد از بیت صد و نودم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۲ بعد از بیت صد و نود و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۳ بعد از بیت صد و نود و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۴ بعد از بیت صد و نود و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۵ بعد از بیت صد و نود و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۶ بعد از بیت صد و نود و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۷ بعد از بیت صد و نود و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۸ بعد از بیت صد و نود و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۰۹ بعد از بیت صد و نود و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۰ بعد از بیت صد و نود و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۱ بعد از بیت دویستم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۲ بعد از بیت دویست و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۳ بعد از بیت دویست و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۴ بعد از بیت دویست و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۵ بعد از بیت دویست و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۶ بعد از بیت دویست و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۷ بعد از بیت دویست و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۸ بعد از بیت دویست و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۱۹ بعد از بیت دویست و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۰ بعد از بیت دویست و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۱ بعد از بیت دویست و دهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۲ بعد از بیت دویست و یازدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۳ بعد از بیت دویست و دوازدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۴ بعد از بیت دویست و سیزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۵ بعد از بیت دویست و چهاردهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۶ بعد از بیت دویست و پانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۷ بعد از بیت دویست و شانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۸ بعد از بیت دویست و هفدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۲۹ بعد از بیت دویست و هجدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۰ بعد از بیت دویست و نوزدهم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۱ بعد از بیت دویست و بیستم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۲ بعد از بیت دویست و بیست و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۳ بعد از بیت دویست و بیست و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۴ بعد از بیت دویست و بیست و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۵ بعد از بیت دویست و بیست و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۶ بعد از بیت دویست و بیست و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۷ بعد از بیت دویست و بیست و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۸ بعد از بیت دویست و بیست و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۳۹ بعد از بیت دویست و بیست و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۰ بعد از بیت دویست و بیست و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۱ بعد از بیت دویست و سی ام آمده است و در نسخهٔ ۲۴۲ بعد از بیت دویست و سی و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۳ بعد از بیت دویست و سی و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۴ بعد از بیت دویست و سی و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۵ بعد از بیت دویست و سی و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۶ بعد از بیت دویست و سی و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۷ بعد از بیت دویست و سی و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۸ بعد از بیت دویست و سی و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۴۹ بعد از بیت دویست و سی و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۰ بعد از بیت دویست و سی و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۱ بعد از بیت دویست و چهلم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۲ بعد از بیت دویست و چهل و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۳ بعد از بیت دویست و چهل و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۴ بعد از بیت دویست و چهل و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۵ بعد از بیت دویست و چهل و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۶ بعد از بیت دویست و چهل و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۷ بعد از بیت دویست و چهل و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۸ بعد از بیت دویست و چهل و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۵۹ بعد از بیت دویست و چهل و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۰ بعد از بیت دویست و چهل و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۱ بعد از بیت دویست و پنجاهم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۲ بعد از بیت دویست و پنجاه و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۳ بعد از بیت دویست و پنجاه و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۴ بعد از بیت دویست و پنجاه و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۵ بعد از بیت دویست و پنجاه و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۶ بعد از بیت دویست و پنجاه و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۷ بعد از بیت دویست و پنجاه و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۸ بعد از بیت دویست و پنجاه و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۶۹ بعد از بیت دویست و پنجاه و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۰ بعد از بیت دویست و پنجاه و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۱ بعد از بیت دویست و شصتم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۲ بعد از بیت دویست و شصت و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۳ بعد از بیت دویست و شصت و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۴ بعد از بیت دویست و شصت و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۵ بعد از بیت دویست و شصت و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۶ بعد از بیت دویست و شصت و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۷ بعد از بیت دویست و شصت و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۸ بعد از بیت دویست و شصت و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۷۹ بعد از بیت دویست و شصت و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۰ بعد از بیت دویست و شصت و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۱ بعد از بیت دویست و هفتادم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۲ بعد از بیت دویست و هفتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۳ بعد از بیت دویست و هفتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۴ بعد از بیت دویست و هفتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۵ بعد از بیت دویست و هفتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۶ بعد از بیت دویست و هفتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۷ بعد از بیت دویست و هفتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۸ بعد از بیت دویست و هفتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۸۹ بعد از بیت دویست و هفتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۰ بعد از بیت دویست و هفتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۱ بعد از بیت دویست و هشتادم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۲ بعد از بیت دویست و هشتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۳ بعد از بیت دویست و هشتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۴ بعد از بیت دویست و هشتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۵ بعد از بیت دویست و هشتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۶ بعد از بیت دویست و هشتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۷ بعد از بیت دویست و هشتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۸ بعد از بیت دویست و هشتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۲۹۹ بعد از بیت دویست و هشتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۰ بعد از بیت دویست و هشتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۱ بعد از بیت سیصدم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۲ بعد از بیت سیصد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۳ بعد از بیت سیصد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۴ بعد از بیت سیصد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۵ بعد از بیت سیصد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۶ بعد از بیت سیصد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۷ بعد از بیت سیصد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۸ بعد از بیت سیصد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۰۹ بعد از بیت سیصد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۰ بعد از بیت سیصد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۱ بعد از بیت سیصد و دهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۲ بعد از بیت سیصد و یازدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۳ بعد از بیت سیصد و دوازدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۴ بعد از بیت سیصد و سیزدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۵ بعد از بیت سیصد و چهاردهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۶ بعد از بیت سیصد و پانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۷ بعد از بیت سیصد و شانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۸ بعد از بیت سیصد و هفدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۱۹ بعد از بیت سیصد و هجدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۰ بعد از بیت سیصد و نوزدهم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۱ بعد از بیت سیصد و بیستم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۲ بعد از بیت سیصد و بیست و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۳ بعد از بیت سیصد و بیست و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۴ بعد از بیت سیصد و بیست و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۵ بعد از بیت سیصد و بیست و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۶ بعد از بیت سیصد و بیست و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۷ بعد از بیت سیصد و بیست و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۸ بعد از بیت سیصد و بیست و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۲۹ بعد از بیت سیصد و بیست و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۰ بعد از بیت سیصد و بیست و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۱ بعد از بیت سیصد و سی ام آمده است و در نسخهٔ ۳۳۲ بعد از بیت سیصد و سی و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۳ بعد از بیت سیصد و سی و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۴ بعد از بیت سیصد و سی و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۵ بعد از بیت سیصد و سی و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۶ بعد از بیت سیصد و سی و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۷ بعد از بیت سیصد و سی و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۸ بعد از بیت سیصد و سی و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۳۹ بعد از بیت سیصد و سی و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۰ بعد از بیت سیصد و سی و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۱ بعد از بیت سیصد و چهلم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۲ بعد از بیت سیصد و چهل و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۳ بعد از بیت سیصد و چهل و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۴ بعد از بیت سیصد و چهل و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۵ بعد از بیت سیصد و چهل و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۶ بعد از بیت سیصد و چهل و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۷ بعد از بیت سیصد و چهل و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۸ بعد از بیت سیصد و چهل و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۴۹ بعد از بیت سیصد و چهل و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۰ بعد از بیت سیصد و چهل و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۱ بعد از بیت سیصد و پنجاهم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۲ بعد از بیت سیصد و پنجاه و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۳ بعد از بیت سیصد و پنجاه و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۴ بعد از بیت سیصد و پنجاه و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۵ بعد از بیت سیصد و پنجاه و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۶ بعد از بیت سیصد و پنجاه و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۷ بعد از بیت سیصد و پنجاه و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۸ بعد از بیت سیصد و پنجاه و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۵۹ بعد از بیت سیصد و پنجاه و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۰ بعد از بیت سیصد و پنجاه و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۱ بعد از بیت سیصد و شصتم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۲ بعد از بیت سیصد و شصت و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۳ بعد از بیت سیصد و شصت و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۴ بعد از بیت سیصد و شصت و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۵ بعد از بیت سیصد و شصت و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۶ بعد از بیت سیصد و شصت و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۷ بعد از بیت سیصد و شصت و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۸ بعد از بیت سیصد و شصت و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۶۹ بعد از بیت سیصد و شصت و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۰ بعد از بیت سیصد و شصت و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۱ بعد از بیت سیصد و هفتادم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۲ بعد از بیت سیصد و هفتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۳ بعد از بیت سیصد و هفتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۴ بعد از بیت سیصد و هفتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۵ بعد از بیت سیصد و هفتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۶ بعد از بیت سیصد و هفتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۷ بعد از بیت سیصد و هفتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۸ بعد از بیت سیصد و هفتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۷۹ بعد از بیت سیصد و هفتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۰ بعد از بیت سیصد و هفتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۱ بعد از بیت سیصد و هشتادم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۲ بعد از بیت سیصد و هشتاد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۳ بعد از بیت سیصد و هشتاد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۴ بعد از بیت سیصد و هشتاد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۵ بعد از بیت سیصد و هشتاد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۶ بعد از بیت سیصد و هشتاد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۷ بعد از بیت سیصد و هشتاد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۸ بعد از بیت سیصد و هشتاد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۸۹ بعد از بیت سیصد و هشتاد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۰ بعد از بیت سیصد و هشتاد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۱ بعد از بیت سیصد و نودم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۲ بعد از بیت سیصد و نود و یکم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۳ بعد از بیت سیصد و نود و دوم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۴ بعد از بیت سیصد و نود و سوم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۵ بعد از بیت سیصد و نود و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۶ بعد از بیت سیصد و نود و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۷ بعد از بیت سیصد و نود و ششم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۸ بعد از بیت سیصد و نود و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۳۹۹ بعد از بیت سیصد و نود و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۰ بعد از بیت سیصد و نود و نهم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۱ بعد از بیت چهارصدم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۲ بعد از بیت چهارصد و یکم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۳ بعد از بیت چهارصد و دوم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۴ بعد از بیت چهارصد و سوم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۵ بعد از بیت چهارصد و چهارم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۶ بعد از بیت چهارصد و پنجم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۷ بعد از بیت چهارصد و ششم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۸ بعد از بیت چهارصد و هفتم آمده است و در نسخهٔ ۴۰۹ بعد از بیت چهارصد و هشتم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۰ بعد از بیت چهارصد و نهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۱ بعد از بیت چهارصد و دهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۲ بعد از بیت چهارصد و یازدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۳ بعد از بیت چهارصد و دوازدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۴ بعد از بیت چهارصد و سیزدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۵ بعد از بیت چهارصد و چهاردهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۶ بعد از بیت چهارصد و پانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۷ بعد از بیت چهارصد و شانزدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۸ بعد از بیت چهارصد و هفدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۱۹ بعد از بیت چهارصد و هجدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۲۰ بعد از بیت چهارصد و نوزدهم آمده است و در نسخهٔ ۴۲۱ بعد از بیت چهارصد و بیستم آمده است و در نسخهٔ ۴

مرا نیست آسایش از تاختن
نخواهم درین عمر پرداختن

دلش داد فرزانه کای شهریار
شکیبائی آور درین کارزار

همانا که فیروزی آید بدست
چو تدبیر داری و شمشیر هست

اگر چاره در سنگِ خارا شود
بتدبیر و تیغ آشکارا شود

چو یاری کند با تو بختِ بلند
چنین فتنه را سر درآری ببند

اگرچه یکی موی زاندامِ شاه
بمن برگرامی تر از صد کلاه

ولیکن درآختر چنانست راز
که چون شاه عالم شود در رزم ساز

باقبالِ شاه و بنیروی بخت
درآید بخاک آن تنومند بخت

جزین نیست کان پیکر سخت چرم
ندارد پی سست و اندام نرم

یکی تن شد از آنکه روئین تن است
توان کندن از جاش گر آهن است

نباید بزور خم راندن چو تیغ
کز آهن نگردد پراگنده میغ

سرش را اگر در کمند آوری
بخم کمندش به بند آوری

گرش می نشاید بشمشیر کشت
که دارد پی سخت و چرمِ درشت

چو در زیر زنجیر شش آری اسیر
بفرخواه شمشیر زن خواه تیر

شه از مژده مرد اختر شناس — خدا را پذیرفت بر خود سپاس

چو فیروزیِ خویش دید از خدای — بآن خنگِ خُتلی درآورد پای

که اورا شهِ چینیان داده بود — ز سبز آخرِ چینیان داده بود

کمندے و تیغے گرانمایه خواست — عنان کرد سوے بداندیش راست

درآمد بران دیو دریا شکوه — چو ابرِ سیه کوه برآید ز کوه

بجنبید از جاے خویش آن نهنگ — که اقبال شاهش فرو برد چنگ

کمندِ عدو بند را شهریار — درانداخت چون چنبرِ روزگار

بگردن درافتاد بدخواه را — زمین بوسه داد آسمان شاه را

چو در گردنِ دشمن آمد کمند — شتابنده شد خسرو دیوبند

به خمِ کمندش سر اندر کشید — کشان همچنان سوے لشکر کشید

به غلطید زان شیر نخچیر سوز — چو آهو به ره زیر چنگال یوز

چو آن گورِ وحشی در آن دستبرد — از افتادن و خواستن گشت فرد

ز لشکرگهِ شاه فیروزمند — غریوے برآمد به چرخِ بلند

تبیره چنان شد دران خرمی — که آمد به رقص آسمان برزمی

چو شه دید کان پیکرِ دیو رنگ — با قبالِ طالع در آمد به جنگ

نشاند شش روزِ دگر دشمنان[۵۱] — سپهرِ دشب به زندانِ آهرمنان

دلِ روسیان از چپان زور دست — بران دشمنِ دشمن افگن شکست

شهِ روس شد چون گدازنده موم — بشادی در آمد شهنشاهِ روم

تماشای رامشگران ساز کرد — درِ خرمی بر جهان باز کرد

بپوشنده شد نالهٔ چنگ را — بکف بر نهاد آبِ گل رنگ را

ز فیروزیِ بخت خود کرد یاد — بنیدِ گوارنده می خورد شاد

چو شب قفلِ فیروزه بر زد به گنج — ترازوی کافور شد مشک سنج

همان شکبو باده میخورد شاه — همان پرده میداشت مطرب نگاه

گهی سفته لعلی بپیمانه خورد[۵۲] — گهی گوش بر لعلِ نا سفته کرد

بهر می که میخورد میریخت گنج — بنجواهنده میداد بیدست رنج

در آمد به افسانهای دراز — ز هر سرگذشتی پر از پند و راز

ازان تیغ زن مردِ چابک سوار — سخن راند با انجمن بی شمار

که امروز بشکن بوفا هم نبرد — ندانم که خون ریخت یا بند کرد

---

۵۱ بدان ماند چنانچه بر زبانِ دلی هراست ۱۲

اگر ماند در بند آن رهزنان | بزخم | برون آورمش به نوکِ سنان
وگر رفت زان رقعه دل نگذریم | همان به که بر یاد او مے خوریم
چو شد مغزش از خوردنِ باده گرم | به زندانیان بس دلش گشت نرم
بفرمود کان بندیِ بے زبان | بیایند پیشِ شهِ مرزبان
به فرمانِ شه آن گرفتار بند | برِ شاه آمد چو کوهِ بلند
همه تن شکسته ز تیرِ وے شاه | فرو پژمرده دران بزم گاه
بزاری بنالید زان خستگی | شفیعے نه بیش از زبان بستگی
چو مرد زبان بسته نالید زار | ببخشود بر وے دلِ شهریار
ازان زور دیده تنِ زورمند | بفرمود تا گرفتندش بند
نشاندش بر آزرم و دادش طعام | نواز شگری کرد با او تمام
مے چند با گوهرش یار کرد | بے گوهرش را پدیدار کرد
چو مستے درآمد به آن شورِ بخت | بغلطید چون سایه در زیرِ تخت
ز تو سندلی گرچه با کس نه باخت | نوازندهٔ خویشتن را شناخت
ازانجا سرِ اسپه بیرون دوید | چنان شد که کس گرد او را نه دید

شگفتی فرو ماند خسرو دران — نشانِ سخن باز جست از سران

که این بندی از باده چون شاد گشت — چرا شد ز ما دور کاز اد گشت

بزرگانِ دولت دران جستجوے — فتادند زان کار در گفتگوے

یکے گفت صحرا ست این شگفت — چو بندش بریدند صحرا گرفت

دگر گفت چون مے در و کرد کار — سوے خانهٔ خویش بربست بار

شه از هر چه رفت آشکار و نهفت — سخن گوش میکرد و چیزے نگفت

دران ماند کین پردهٔ نیلگون — چه شب بازی آرد ز پرده برون

دلِ شه چو زان نکته آگاه گشت — ز سانفیِ خود آرزو خواه گشت

دگر ره توقف پسندیده داشت — که تا راج بدخواه در دیده داشت

چو لختے گذشت آمد آن پیل مست — کمرگاه زیبا عروسے به دست

بازرم در پیشِ خسرو نهاد — بر سمِ پرستش زمین بوسه داد

چو آورد زینگونه صیدے ز راه — دگر بار بیرون شد از بزمِ شاه

عجب ماند خسرو چو این کار دید — نه در مار در مهرهٔ مار دید

ز شرمِ شه آن لعبتِ نازنین — چو لعبت بسر در کشید آستین

۱۷ — بود کز دگرگونی راغب حاصل شود و بود الجهد است و اگر چنان بود کز دیدن چیزی یا باده حاصل شود و منجب و مبعث بود و نجب چنانکه سابق گفته شد شگفت بحرانیت پس شگفت بمعنی تقدیر پای و شگفت بمعنی قوی ماند بسبب سخن منجب ماند قیاسا بود و بالا شگفتن بدون آنرا که غلط یا باشد

چو شه دید در خرگه آن ماه را
زمردم تهی کرد خرگاه را

دران ترک خرگاهی آورد دست
سلاح نقابش ز رخ برشکست

چو دید آفتی دید زاندیشه دور
نه آفت یکی آفتابی ز نور

پری پیکرے شوخ و مست آمده
پری وار در شب بدست آمده

بهشتی رخ از دوزخے تافته
ز مالک به رضوان گذر یافته

چو سروے به سرسبزی آراسته
وزو مرخ گل عاریت خواسته

بهر ناوکِ غمزه کاندا ختے
شکارے ز روحانیان ساختے

لبِ او چه لب شور بازارها
در و قند و شکر به خروارها

سمن را تماشا در آغوش کرد
تماشاگهِ گل به ناگوش او

چو خسرو دران روے چون ماه دید
صنمخانه در نظرگاه دید

شکارے کنیزے شکرخنده یافت
که خود را به بازار او بنده یافت

کنیزے که صاحب غلامش بود
ببین تا چه دلها به دامش بود

بدانست کان ترک چینی نگار
ز خاقانِ چین شد بر و یادگار

ز مردانگیها کز و دیده بود
بمیدانِ رزمش پسندیده بود

عجب[۵۱] ماند کز پرده بیرون فتاد — عجب ترکه بازش بکف چون فتاد

بپرسید کاحوالِ خود باز گوی — دلم را بدین داستان باز جوی

پرستندهٔ خوب صاحب نواز — پرستش کنان بر دوشه در نماز

دعا کرد بر تاجدارِ جهان — که تا جت مبادا ز گیتی نهان

تو ئی آن جهانگیر کشور کشای — که از دین و داد آفریدت خدای

شکوهت چو روز آشکارا ترا ست — ز دولت دلت بامدارا ترا ست

رهائی به تو روز امید را — فروغ از تو تابندهٔ خورشید را

دگر بادشاهانِ لشکر شکن — یکے تاجور شد یکے تیغ زن

تو آن آفتابی درین روزگار — که هم تیغ گیری و هم تاجدار

چو[۵۲] در بزم باشی جهان خسروی — چو در رزم آئی جهان پهلوی

ندارد چو من خاکی آن دسترس — که با آبِ حیوان برآرد نفس

کرا زهره کانجا کند ناله گرم — که گرزهره باشد گداز د ز شرم

سفالیکه مار است ناسفتنی ست[۵۳] — چو گفتی بگو اندکے گفتنی ست

من آن سفته گویم[۵۴] که خاقانِ چین — ز ناسفتگان کرده بودم گزین

---

۵۱ عجب ماند کز پرده بیرون فتاد — عجب ترکه بازش بکف چون فتاد

۵۲ چو در بزم باشی جهان خسروی — چو در رزم آئی جهان پهلوی

۵۳ سفالیکه مار است ناسفتنی ست — چو گفتی بگو اندکے گفتنی ست

۵۴ من آن سفته گویم که خاقانِ چین — ز ناسفتگان کرده بودم گزین

به درگاه شاهم فرستاد و گفت — که دریاست این درج را در نهفت

مگر آن سخن راگران دید شاه — نگه کرد از سرِ خشم بر من نگاه

مرا در پس پرده خاموش کرد — بیکبار یادم فراموش کرد

من از درِ شه به تنگ آمدم — ز تنگ آمدن سوی جنگ آمدم

نمودم به نامردگه از نخست — با قبالِ شه آن هنرها که چیست

دگر ره که با تنگ برادم زدم — یکے لشکرِ روس در هم زدم

سوم روز چون بخت یاری نکرد — گرفتار دشمن شدم در نبرد

نه دشمن نهنگے بکین تاخته — ز خشمِ خدا صورتے ساخته

نگشت آن نهنگِ ستمگر مرا — ببرد آنچنان سوی لشکر مرا

سپردم به روسانِ بیداد گر — که این گنج را بسته دارید سر

دگر ره سوی جنگ پرواز کرد — به پیل افگنی جنگ را ساز کرد

چو اقبال شاهنشهِ بلقین — چو پیله فگندش دمان انجمن

ز فیروزیِ شه درآورد گاه — سرم بر فلک شد به نیروی شاه

چو دیدم که دارم تو دو میکشد — کمندت بلا را به خود می کشد

له قوله بارگاه شاهم فرستاده گفت آمد در نسخهای لطیف نشان داده شد

لو قوله مگر آن سخن راگران دید شاه از نسخهای لطیف نشان داده شد

لح قوله نهنگے بکین تاخته از نسخهای لطیف نشان داده شد

۵۱ بنوعے ز بیمش نگشتم رہا — کہ ناگشتہ دیدم ہنوز آردہا
بنوعے دلم گشت پیروز مند — کزان گونہ دیوے درآمد بہ بند
۵۲ ہمہ روس رادل پُر از درد شد — گل سرخ شان خیرے زرد شد
بمن برشدہ لشکرے دیدبان — ہمہ خارج آہنگ و ناخوش زبان
چو غول شب آئین بد ساز کرد — زرہ بردنِ مردم آغاز کرد
رسن بستہ چون غول بر دست و پائے — مرا در یکے خانہ کردند جائے
چو از شب یکے نیمہ کمتر گذشت — بگوشم آمد ہائے و ہوئے زدشت
درآمد یکے ابر ظلمات رنگ — بران جنگ سازان ببارید سنگ
رقیبان کہ شب پاس میداشتند — ز بیمش ہمہ جائے بگذاشتند
۵۳ بجز سر ندیدم کہ از گلہ کند — ہمیکند و بر دیگرے مے فگند
ز بس گلہ سر کہ بر کندہ بود — یکے کوہ زان گلہ آگندہ بود
درآمد چو مرغم ز جا بر گرفت — ہمہ بندم از دست و پا بر گرفت
بپائینگہِ تخت شاہم رساند — ز پایانِ ماہے بہ ماہم رساند
۵۴ بزندان بدم تا بہ اکنون چو گنج — بشادی کنون کردہ خواہم بسنج

۵۱ نوزنبوی
۵۲ ہمہ روس رادل پُر از درد شد
۵۳ بجز سر ندیدم کہ از گلہ کند
۵۴ بزندان بدم تا بہ اکنون چو گنج

زن آن بہ کہ زیور کشد پای او
نہ زن دان کہ زندان بود جای او

چنانم نماید دلِ کامیاب
کہ مے بینم این کام را دل بخواب

پرستیرہ چون حالِ خود باز گفت
ز شادی رخ شاہ چون گل شگفت

ببوسید بر حقّہ نوش او
سخن گفت چون حلقہ در گوشِ او

کہ ای تازہ گلبرگ نادیدہ گرد
بمہرِ خدا پیکرے در نورد

بمہرِ تو ام بستہ گشت عزم
کہ دیبای بزمے و زیبای رزم

بپرخاش گہ جانستان دیدمت
قوی دست و چابک عنان دیدمت

بر اسگهت نیز بینم شگرف
حریفے نداری درین ہر دو حرف

حریفت منم خیز و بنواز رود
دلم تازہ گردان بہ بانگِ سرود

پرستیرہ برخاست بنواخت چنگ
کمانِ خدنگی و تیرِ خدنگ

نوائے زد از نغمہای نوی
نوائے سرود از دلِ پہلوی

کہ شاہا خدیوا جہان پہلوا
خردمند خویا خرد پرورا

سرِ سبزت از سرزنش دور باد
دلِ روشنت چشمہ نور باد

جوان بخت بادی و فیروز رای
توانا و دانا و کشور گشای

و در پیکرہ
باضافت اگمان
فرنگی بجای تشبیہ
استعجبن ساز
چنگ تمثال باشد
از اگمان فرنگی گفتہ
و دادار از تراشیدن
مضراب و زخمہ
است و در زخمہ
بجای ہ ترا ضافت
برداشتہ واو
شدہ درین
صورت مفعول
از جہت قیام قرینہ
محذوف شد ۱۲
۵ تو دگ
ساہا خدیوا
جہان آ ۱۰

در بعضے نسخ
بجای پہلوا و
در پرورا ۱۲

کمر بست جانت بہ آسودگی
قبای تنت دور زآلودگی

بہر جا کہ روآری از نیک و بد
پناہت خدا با دو گشتت غرد

چنان باد کاختر بہ کامت شود
ہمہ ملک عالم بہ نامت شود

سر آغاز کردانگہی رازِ خویش
بزد سوز خویش اندران سازِ خویش

کہ نوشین درختے درآمد بہ باغ
برافروخت مانند روشن چراغ

گلے بود در بوستان ناشگفت
ہمان نرگسے در چمن نیم خفت

مئے لعل در جام ناخوردہ بود
نسفتہ دُرے دست ناکردہ بود

بامید آن کز پئے صید شاہ
سوے گل نشاط آرد از صید گاہ

گل سرخ چیند بہار سپید
گہے لالہ بیند گہے مشک بید

مگر شہ ندارد فراغت بہ باغ
کہ تازد نظر سوے روشن چراغ

وگرنہ بہارے بدین سنہ می
چرا رائگان اوفتد برزمی

ز بادِ خزان ہستم اندیشہ ناک
کہ ریزد بہارِ چنین را بہ خاک

شہنشہ کہ آوازِ دلبر شنید
ز دل نالۂ بیدلان برکشید

خوش آوازی و نالۂ چنگ او
خروشش از روئے گلرنگ او

لہ قولہ سر آغاز کرد الخ یعنی نغمۂ خویش را در آغاز کرد و ہمان نغمہ را در آغاز ہر سرود تکرار کرد و بنظر خویش راز دلبران را در آن نغمہ پنہان

که روے چنان نغز گوئی چنین
حرامست مبادا ارزوے چنین

دلِ شه چو زان نکته آگاه گشت
از آن آرزو آرزو خواه گشت

دگر ره توقف پسندیده داشت
که تا راج بدخواه در دیده داشت

زساقی بمے داد نی دل نهاد
که ره توشه از بهر منزل نهاد

یکے جامِ زرّین پُر از باده کرد
بیادِ رخ آن پری زاده خورد

دگر ره یکے جامِ یاقوت نوش
به آن نوش لب داده گفتا بنوش

ستد ماه و بوسید و بر لب نهاد
ببوسه ستد جام و با بوسه داد

شهنشه بیک دست ساغر کشان
بدستِ دگر زلفِ دلبر کشان

گهے بوسه دادے لبِ جام را
گهے لب گزیدے دلارام را

در آن رسم کآئینِ او دلکش است
مے تلخ با نقل شیرین خوش است

چو نوشین مے اندر دهن ریختند
بخوش خواب نوشین در آویختند

در آن آرزوگاه بے دور باش
نکردند جز بوسه چیزے تلاش

بیا ساقی آن رنگ داده عصیر
که رنگش بخون داد و هم جانِ پیر

بده تا مگر چون در آید بچنگ
دهد رنگ و آبش مرا آب و رنگ

فیروزی یافتن سکندر بر لشکر روس

سپاهِ سحر چون علم برکشید
جهان حرف شب را قلم برکشید

دماغِ زمین از تفِ آفتاب
بسر سامِ سودا درآمد بخواب

برآورد مرغِ سحر گه غریو
چو سرسامی از نور و صرعی ز دیو

شه از خواب سر برزد آشوبناک
دلِ پاک را کرد ز اندیشه پاک

بطاعت گه آمد نیایش نمود
زبان را به شکر آزمایش نمود

زیاری ده خود در آن داوری
گهے یارگی خواست گه یاوری

چو لختے بغلطید بر روے خاک
کمر بست و زد دامن درع چاک

نهاد و ندش اورنگ بر پشت پیل
کشیدند شمشیر گردش دو میل

دران بهمن دریاے صحرا شکوه
حصارے زد از موج لشکر چو کوه

سپه را به آئینِ پیشینه روز
برآراست سالار گیتی فروز

چپ و راست پیرامنِ آن حصار
ز پولاد بستند ره بر عبار

ز دیگر طرف روسیے سرفراز
برآراست لشکر به آئین و ساز

---

۱ دماغ زمین از تفِ آفتاب
زمین از تفِ آفتاب دماغ خشک شده است

۲ شه از خواب سر برزد آشوبناک
شه از خواب سر برزد آشوبناک

۳ زیاری ده خود در آن داوری
زیاری ده خود در آن داوری

۴ چو لختے بغلطید بر روے خاک
چو لختے بغلطید بر روے خاک

جرسهای روسی خروشان شده — دماغ از تفِ خشم جوشان شده

ز عکسِ سرِ تیغ و برقِ سنان — دل از جا بیرفت و دست از عنان

ز تنگِ کمان رفت در مغز کوه — فشافش کنان تیر بر هر گروه

ز پولادِ[1] لخت گرد نکشان — برون ریخته مغزها از دهان

ز بیدادِ[2] گوپال پیل افگنان — فلک جامه در خم نیل افگنان

نهیبِ[3] پلارک ز پرهای مور — ز بالِ عقابان تهی کرد زور

سر نیزه از طاسکِ سرنگون — بپرچم فرو ریخته طاسِ خون

ستم بادپایان ز خون چون عقیق — شده تا نمد زین نخون در غریق

سنان در سپر کوکب افروخته — سپر بر سپر کوکبه دوخته

ز بس خشت آهن که زد بر هلاک — لحد بست بر کشتگان خون و خاک

سر افشانئ تیغ گردن گزار — برآورد از جوی خون لاله زار

ز سوزن ستان سینه بر دوخته — ز مقراضه مقراضی آموخته

ز بر قبضهٔ خنجر دشتاب — برآورده چون اژدها سر ز خواب

ز بس کشتگان گرد بر گرد راه — چو بازار محشر شده رزمگاه

---

[1] قوله ز پولادی آه
در نسخهٔ که بخط مولف
در آمده چنین واقع شده
است * ز پولاد یکسر گرفت
گردن شکن و تیغ آن
بی تکلف میخواند و جواد
از پولادی گرفت گردانت
در بعضه از قولا ماخذ
گردن شکن و این بر دو
غلط است و تو چه آن
چنانکه خبر اشارت علی نوشته
بجای ها گرده قوله ز سداد
گوپال آه لفظ گوپال
در اکثر کتب لغت فارسی
است و بعضه از پال
تحقیق بکاتازی آورده اند
و ظاهر پیل است چنانچه از
است از کوه پیکر

[2] مخفف گوپت است کرمک
آن کوفت باشد و الف
لام آن زائده است و
گوپال بمعنی گرز است
و گرز چوبی نیست بلکه
چنگال آهنین بشکل
چنگال خود آدم بود
چنانکه نقاشان چین
و نظایر این الف و نون است
و نظایر این الف و نون است
که علامت جمع است
مثل خرمان و بهاری
و شیرین و غیره

[3] قوله نهیب پلارک
امراری و شیرینی
نفس کردن باز عقاب
نفس کردن عقاب
نفس کردن باز
نفس کردن عقاب
نفس کردن باز
نفس کردن عقاب
نفس کردن باز

نمانده رومی بهر سو ستیز
برآورده از روسیان رستخیز

برآمیخته لشکرِ روم و روس
بسرخ و سپیدی چو روی عروس

سکندر در آن حربتِ چون پیل مست
یکی حربهٔ پهلوانی به دست

چگونه[۱] بود پیل پولاد پوش
ز شمشیرزنان چون برآید خروش

بآن پیل و آن شیر همماند شاه
که بر پیل و بر شیر زد بسته راه

بهر[۲] تیغ دارے که او ساز کرد
سرش را به تیغے ز تن باز کرد

سیه[۳] پوشِ تیرش چو عنّابیان
زده سنگ بر طاس پرطاسیان

به نیروے بازوے زخمِ رکاب
چپ و راست افگند سر بیحساب

هم اوپاے برجاو هم لشکرش
که تا کے برآید ز کوه اخترش

صطرلاب فرزانه در آفتاب
بطالع گرفتن چو مه در شتاب

چو طالع[۴] به پیروزی آمد پدید
جهان گرد و شمشیر شه را کلید

بشه گفت برزن که یاری ترا ست
درین دستبرد استواری ترا ست

بجنبید خسرو چو دریاے نیل
سر دشمن افگند در پاے پیل

سوے روسی آورد یک ترکتاز
چو تند اژدهاے دهن کرده باز

---

۱ شود تیغ زن
پهلوان ۱۲ ۵۳
فولاد سپاه پوش
۲ تیغ چرا زد
مشل عباسی سلاطین
عباسیه سیاه و
و خود عکنده
برطاس و گشت
برطاسیان سنگ
زده مان عبارت
است از شکستن
و بغیر یاد آوردن
۴ ۵۳ چو طالع
آه مرا در آن جهان
در مصرع دوم
زنده گار است
بیت زنده شمشیرا
موجب کشتگی
گردانیده ۱۲

برآور دپیروزیِ شاه دست — بقنطالِ روسی درآمد شکست
چو بشکست بشکستنِ خردشان — بیک حمله از جای خود بردشان
بشستِ پیل افگن بخم کمند — درآورد قنطال را زیر بند
همیت برافتاد بدخواه را — جهان داد شاهی جهانشاه را
ز روسی بسے جوے خون ریختند — گرفتند و کشتند و آویختند
زلبس روسیان را سر انداخته — بقم کشتی از کشته پرداخته
ز شیرانِ پرطاس روسی دیار — گرفتار شد تیغ زن صد هزار
دگر گشته شد زیر شمشیر و تیر — ز کشتن بود فتنه را ناگزیر
قدر مایه رستند بے برگ و ساز — گریزان سوے روس گشتند باز
تهمتن چندان غنیمت بخور رسید — که اندازهٔ آید آن را پدید
ز سیم و زر و قند و لعل و دُر — شتر بار قطار ها گشت پر
چو بر دشمنان شاه شد کامگار — شد از فرخی کارِ او چون نگار
فرود آمد از خنگ ختلی خرام — که دید آنچه مقصود بودش تمام
بشکرِ خدا روے بر خاک سود — که فتح از خدا آمد او خاک بود

چو کرد آفرین داور خویش را
همان گنجها داد درویش را

جهانرا ز دشمن تهی دید جای
بیاراست و آراست و آورد رای

بیا ساقی آن جام گوهر فشان
بترکیب من گوهری در فشان

مگر جان خشکم بدو تر شود
که زنگار گوهر به گوهر شود

رهائی دادن سکندر نوشابه را از دست روس

چو فارغ شد اسکندر فیلقوس
ز نعمای پرطاس قنا راج روس

نشستنگهی ز اطرف با زحبست
که دارد نشیننده را تندرست

درختش ز طوبی دلاویزتر
گیاهش ز سوسن زبان تیزتر

رونده در و آبهای زلال
گوارا تر از مے بود گر حلال

به پیرامنش بیشهای خدنگ
بهم در شده شاخ در شاخ تنگ

فزونتر درختش به پنجه ارش
ز آب و هوا یافته پرورش

چو زینگونه جائے بدست آمدش
دران جا فرخ نشست آمدش

دگر بار گسترد رومی بساط
همیکرد با تازه رویان نشاط

چه شاهان نشستند در بزم شاه — شد آراستهٔ حلقه در بزمگاه
بفرمود شه تا غنیمت کشان — دهند از شمار غنیمت نشان
ز گنجے که آگنده شد کوه کوه — ز روسی و پرطاس و دیگر گروه
دبیران پژوهش بکار آورند — کم و بیش آن در شمار آورند
غنیمت کشان بر درِ شهریار — غنیمت کشیدند بیش از شمار
نه چندین گرانمایه دربار بود — که آنرا شمارے پدیدار بود
کشادند سر بستهٔ گنجینها — گزو خیزد آسایش سینها
ز رکانی[1] و نقرهٔ زیبقی — که مهتاب را داد بے رونقی
ز برجد[2] به خروار مینا به من — ورقهاے زرد عبهاے سفن
ز کتان منقالے خانه باف — زده کوه بر کوه چون کوه قاف
سلبهاے زربفت نادوخته — سپرهاے چون کوکب افروخته
بخروار ماقند زآبدار — سمور سیه نیز بیش از شمار
ز قاقم نخندان فرو بسته بند — که تقریر آن کرده شاید که چند
فروزنده سنجاب روباه لعل — همان کرهٔ اسبان نادیده نعل

[1] رکانی و زیبقی ۱۲
[2] برجد ۱۲

وثاق نیفهای شبستان فروز — چو خال شب افتاده بر روی روز
چنین مایهای نیز بسیار گنج — که آید ضمیر از شمارش برنج
در آن مومیه چون نظر کرد شاه — بهار ارم دید در بزم گاه
بمقدار خود هر یکی را شناخت — که از هر متاعی چه شایست ساخت
برآمود دیدز اندیشه دور — ز سرهای سنجاب و نفخ و سمور
کهن گشته و موی اورنخته — ز نیکوترین جای آویخته
چو لختی دران چرمهای کهن — ندانست کان چرم آموده چیست
بپرسید کین چرمهای کهن — چه پرایه را شاید از اصل و بن
یکی روسپیش پاسخی داد نغز — کزین پوست میزاید این جمله نغز
بجوازی مبین اندرین خشک پوست — که روشن تر نقد این کشور اوست
بنزدیک ما این فرومایه چرم — گرامی تر است از بسی موی نرم
هر آن مونه کایدت انجا پدید — بدین چرم بی موی شاید خرید
اگر سیم هر کشوری در عیار — بگردد بهر سکه چون زرنگار
نباشد چنین موی مارا درم — نگردد یکی موی زین موی کم

ازان هیبت آمد ملک را شکوه — که چون بنده فرمان شدند آن گروه

به فرزانه گفتا که در خنزری — سیاست کند دست شه را قوی

سیاست نگر تا چه تعظیم کرد — که چرم چنین را به از سیم کرد

درین کشور از هرچه من دیده ام — به اینست و این را پسندیده ام

گر این خلق را نیستے این گهر — نه بستے کسے حکم کس را کمر

ندارد هنرهاے شاهانه کس — بدین یک هنر بادشاهند و بس

چو شه با غنیمت شد از دستبرد — سپاس غنیمت غنیمت شمرد

جهان آفرین را سپاس تمام — برآراست آنگاه درخواست جام

ز رود خوش و بادهٔ خوشگوار — درآمد به بخشش چو ابر بهار

سران سپه را که بردند سنج — بخروار ها داد دینار و گنج

غنی کردشان از زر انداختن — ز نو هر زمان خلعتے ساختن

سحرگه که مشکین پرند طراز — بدیباء عودی به دل گشت باز

بفرمود شه تا نقیبان بار — بهر کس کنند این سخن را شکار

که شه جستجوئے کند در سخن — که چون آید از پرده راهے برون

بیایند بر شاہِ گیتی فروز — ازین تیرہ شب پر نمایند روز
یکایک یلان جملہ برخاستند — برفتارِ شاہ بشتافتند
شہنشاہ بنشست با انجمن — برفتن شدہ ہر یکے رائے زن
بہر گونہ چارہ مے ساختند — دگرسان فسونے برانداختند
شہ افسون ہر کس خریدارنے — درچارہ ہر کس پدیدارنے
جوانے خردمند و آہستہ رائے — سخن راند زاندیشۂ رہنمائے
حدیثے کہ از پیر دانا شنید — بہ چارہ گری کردش را پدید
چو بشنید شہ دلپذیر آمدش — بنزدِ خرد جائگیر آمدش
بدو گفت کازادہ مردِ جوان — چنین رائے از خوردن چون توان
تو این دانش از خود نمیدونستی — بگو راست تا از کہ آموختی
نماند از سپہ ہیچ محمل کشی — کہ بروے زد یانشد مفرشے
طلب کرد مردِ زبان بستہ را — بیابانِ بند گسستہ را
درآمد بیابانئے کوہ گرد — چو دیگر کسان شاہ را سجدہ کرد
ملک در سر و پائے آن جانور — بعبرت بسے دید و جنبانید سر

زپیرایه وجوهر وزر و سیم
بدان جانور داد نزلے عظیم

نه پذرفت یعنی که با گنج و ساز
بیابانیان را نباشد نیاز

سر گوسپندے بر شه فگند
نمودش که میبایدم گوسپند

شه از گوسپندان پروردنے
وزانها که باشد همه خوردنے

بفرمود دادن بروبے قیاس
ستد مرد وحشی و بردش سپاس

زمین بوس او کرد و زاندازه بیش
بخشنودی آمد به ماوائے خویش

مے ناب میخورد بر بانگ رود
فلک هر زمان میرساندش درود

چو مست شد از گوارنده مے
گل از آب گلگون برآورده خوے

شه روسیان را برخویش خواند
سزاوار تر جایگاهے نشاند

زپاے و زدست آهن انداختش
زمنسوج زر خلعتے ساختش

بمولائیش حلقه در گوش کرد
برو کین رفته فراموش کرد

دگر بندیان را زبیداد بند
بخلعت برآراست کردار مند

بفرمود کارند نوشابه را
به تنها نخورد آنچنان باده را

بفرمان شه کرد رویے شتاب
رسانید مه را بران آفتاب

همان لعبتانِ پسندیده را
همان روز و شب پسندیده را

برآراست نوشابه را چون بهار
بپوشید نهاے گوهر نگار

بسے گنج دادش بتاراج روس
دگر باره آراستہ چون عروس

شبے چند مے خورد با او بہ کام
چو شد نوبتِ کامرانی تمام

دوالے ملک را بداد و داد دست
دوالِ دوالی بران عقد بست

چو پرایۂ گوهرے داد شان
قرارِ زناشوهرے داد شان

ببرد ع فرستاد شان بے گزند
کہ تا برکشند آن بنارِ الم بند

برائے عمارت بران خرت گاہ
بسے مالِ شان داد جز برگ راہ

چو ترتیب ایشان بواجب شناخت
سرانِ سپہ را یکایک نواخت

شہِ روس را نیز با طوق و تاج
رہا کرد و بنہاد بروے خراج

چو روسی بہ شہرِ خود آمد درخت
دگر بار خرم شد از تاج و تخت

نہ پیچید زان پس سر از داد او
ہمہ سال مے خورد بر یادِ او

شبے روز خسرو دران مرغزار
گہے عیش میکرد و گاہے شکار

بزیرِ سہی سرو بید و خدنگ
مے لعل میخورد با بانگِ چنگ

---

۱ بجاے یک بیفزود
۲ روسی بفرستاد
۳ او را از روس
۴ بفرستاد و دختر
۵ در مرو بجانب شهر
۶ راجع بپیشتر
۷ گفت پیمان اولی
۸ فرزند
۹ پیش سر از
۱۰ نگاه دارد و احکام
۱۱ درباره خود دیده
۱۲ پیچید سر از پیچیدن
از کنایه نافرمانی
کردن و مجید
یاد کسی خوردن
کنایه از کمال
نوبه گوشه ظل
باشد ۱۲
۱۳ قوله روز شنبه
روز آدینه مرغزار
بفتح میم و سکون
رای مهمله و فتح
میم و زای معجمه
سبزه زار
و سبزه باشد
۱۲

چو خوش دید دل را خوشی میفزود
بآن دلکشی دلخوشی مے فزود

جوانی و شاہی و بختِ بلند
چرا خوش نباشد دلِ ہوشمند

بیا ساقی آن آبِ آتش خیال
درافگن درین کہربا گون سفال

گوارندہ آبے کہ زین تیرہ خاک
بدو شاید اندوہ را شست پاک

نشاط کردن اسکندر بآن کنیزک دادۂ شاہ چین

شبے روشن از روز رخشندہ تر
مہے زآفتابِ درخشندہ تر

ز سرسبزیِ گنبدِ تابناک
زمرد شدہ لوحِ طفلانِ خاک

ستارہ بران لوحِ زیبا ز سیم
نبشتہ بسے حرفِ امید و بیم

دبیرے کہ آن حرفہا راشناخت
درین غار با غول منزل بساخت

تشغلِ جہان رنج بردن چہ سود
کہ روزی بکوشش نباید فزود

جہان غم نیرزد بہ شادی گرائے
نہ از غم بنا کردہ اند این سرائے

جہان از پئے شادی و دلخوشی ست
نہ از بہرِ بیداد و محنت کشی ست

درینجائے سختی نگیریم سخت
وزینجائے بے بن برآریم رخت

ف ۱ در گنبد ابری
ف ۲ از آسمان تابان
ف ۳ است فعل آسمان
ف ۴ طفلان خاک
ف ۵ عبارت از زمین
ف ۶ سرسبزی گنبد
ف ۷ زمین

مئے شادی آور بہ شادی نہم
ز شادی نہادہ بہ شادی دہم

چو دی رفتہ فردا بیاید پدید
بشادی یک امشب بباید خرید

چنان بہ کہ امشب تماشا کنیم
چو فردا رسد کارِ فردا کنیم

غمِ نامدہ خورد نتوان بزور
کہ پیش از اجل رفت نتوان بگور

مکن جز طرب در مے اندیشہ
پدید است بازار ہر پیشہ

چہ باید بخود بر ستم داشتن
ہمہ سال خود را بہ غم داشتن

چہ پیچم درین عالمِ پیچ پیچ
کہ آیندہ و رفتہ ہیچ ست و ہیچ

گریزم ازین کوچہ ہائے رحیل
ازان پیش کافتیم در پائے پیل

بیا تا خوریم آنچہ داریم شاد
درم بر درم چند باید نہاد

خوریم آنچہ از ما پسِ ما خورند
بریم آنچہ از ما بہ غارت برند

اگر بردہ خواہی چنان مایہ بر
کہ بردند پیشینگانِ دگر

اگر ترسی از رہزن و باج خواہ
کہ غارت کند آنچہ بیند براہ

بدرویش دہ آنچہ داری نخست
کہ بنگاہ درویش را کس نجست

چہ زیرک شد آن مردِ دنیا سنج
کہ ویرانہ را ساخت ماوائے گنج

---

۱ قوز نشاری
۲ چودی رفتہ فردا بیاید پدید
۳ مکن جز طرب در مے اندیشہ
۴ چہ پیچم درین عالمِ پیچ پیچ
۵ بدرویش دہ آنچہ داری نخست
۶ چہ زیرک شد آن مردِ دنیا سنج

نه بینی که ده یک ستانِ خراج
به دهلیز درویش آرند باج

چو تاریخ یک روزه دارد جهان
چرا گنج صد سال داری نهان

بیا تا نشینیم و شادی کنیم
شبی در جهان کیقبادی کنیم

یک امشب ز دولت ستانیم داد
زدی و ز فردا نیاریم یاد

نپرسیم و زانها کز و سود نیست
کزین پیشه اندیشه خوشنود نیست

برانچه آدمی را بود دسترس
بکوشیم تا خوش برآید نفس

بچاره دلِ خویشتن خوش کنم
نچندانکه تن نقلِ آتش کنم

دمی را که سرمایهٔ زندگی ست
به تلخی سپردن چه فرخندگیست

چنان برزنان ایمنم که دادش دهی
که بادش برد گر برادش دهی

فداکن دلم خوشدلی را بسیچ
که ارزان بود دل خریدن بهیچ

زبهرِ درم تند و بدخو مباش
تو باید که باشی درم گو مباش

مشو در حسابِ جهان سخت گیر
که هر سخت گیرے بود سخت میر

بآسان گزاری دمے مے شمار
که آسان زید مرد آسان گذار

شبے فرخ و ساعتے ارجمند
بود شادمانی درود لپسند

گزارش چنین میکند جوهری
سخن را به یاقوت اسکندری

چو اسکندر آن شب به مهر مدام
بیاد لب دوست پر کرد جام

بنوشین لب آن جام را نوش کرد
ز لب جام را حلقه در گوش کرد

نشسته بکردار سرو جوان
که گه لاله ریزد گهی ارغوان

ز عنبر خطی بر گل انگیخته
بدان گل جهان آب گل ریخته

هم از فتح دشمن دلش شاد بود
هم از دولتش خانه آباد بود

طلب کرد یار دلارام را
پری پیکری نازک اندام را

ز نامحرمان کرد خرگه تهی
سماع و سرود آور خرگهی

بتی فرق گیسو برآراسته
مرادی بصد آرزو خواسته

لب از نار دانه دلاویز تر
زبان از طبرزد شکر ریز تر

دهانی و چشمی به اندازه تنگ
یکی راه دل زد یکی راه جنگ

سر آغوش گیسوی عنبر فشان
رسن وار در عطف دامن کشان

طرازنده مجلس و بزم گاه
نوازنده چنگ در بزم شاه

بفرمان شه چنگ را ساز کرد
در درج گوهر لب باز کرد

---

۱ فرد زلف عنبر
خطی بر آورد از خط عنبر
گلهای خط بجای گل
۲ سر آغوش گیسو
آغوش گیسو
آه سر آغوش گیسو پوشن
دامان و معطف
دامن فراز نیز
دامن را گویند
چنانکه بر سطح گفته
اند گیسو پوشن گر
مانندی باشد بلندی
گلای باشد وان
گلابی را گویند
گیسو را در بیان
سازنده وان را
بر زیر فش گویند
انداخته
لکه فی الشرح ۱۲

که از شادی امشب جهان را نویست
همه شادی از دولتِ خسرویست

بهنگامِ گل خوش بود روزگار
بخندد جهان چون بخندد بهار

چو خورشید روشن برآید بهاوج
ز روشن جهان برزند نور موج

صبا چون درآید بدیباگری
زمین رومی آرد هوا شستری

گلِ سرخ چون کله بندد بباغ
فروزند ز هر غنچه صد چراغ

سکندر چو پیروزی آرد بچنگ
نه زیبا بود آینه زیر زنگ

چو کیخسرو از مے شود جام گیر
چرا جام خالی بود در سریر

ملک گر ز جمشید بالاتر است
رخِ من ز خورشید زیباتر است

شه ار شد فریدونِ زرینه کفش
بفتحش منم کاویانی درفش

شه ار چون سلیمان شود دیوبند
مرا در جهانست دیوانه چند

شه ار کیقبادِ بلندا ختر است
مرا افسر از مشک و از عنبر است

شه ار هست کاؤس فیروزه تاج
زمین بایدش خواستن تخت عاج

اگرچه کمندِ جهانگیر شاه
فتاد است در گردنِ مهر و ماه

شه ار ملک عالم گرفت اے شگفت
من آنم اگر فتم که عالم گرفت

کمندے[۱] من از زلف بر سازمش — مترسم به گردن در اندازمش
گر او را کمندے بود ماه گیر — مرا هم کمندے بود شاه گیر
گر او ناوک انداز دارد ز دور دست — مرا غمزهٔ ناوک انداز هست
گر او حربه دارد به خون ریختن — من از غمزه خون دانم انگیختن
گر او قصد شمشیر بازی کند — زبانم بشمشیر بازی کند
گر او لختے از زر بدارد به دوش — دو لختست زلفین من گرد گوش
گر او را[۲] یکے طوق بر گبست — مرا بین که ده طوق در غبغب است
گر ایدون[۳] که یاقوت او کانی است — مرا لب چو یاقوت رمّانی است
گر او حقّها دارد از لعل پُر — مرا حقّه هست از لعل و دُر
گر او چرخ را هست انجم شناس — مرا انجمِ چرخ دارند پاس
گر او را[۴] علَم هست بالاے سر — مرا صد علم هست بیرونِ در
گر او شاه عالم شد از سروری — منم شاهِ خوبان به جان پروری
چو بر قع برانازم از روے خویش — بگیرم جهان را به یک موے خویش
چو بر مه کشم گیسوِ عنبرین — بگیسو کشم ماه را بر زمین

---

[۱] قول کمندی من الخ شاید بیت بعدی اوصاف است برای کمند و یکی از شارحان لفظ از برای مصراع اول آورده است و این تکلف کرده است و دیگر گفته که مصراع دوم بیت بعدی دارد که از زیبائی مجبور است و دیگر شاید دو مصراع بیت بعدی دارد که از زیبائی مجبور است و دیگر شاید دو مصراع بیت بعدی دارد که از زیبائی مجبور است و دیگر شاید دو مصراع

[۲] گر او را یکے طوق بر گبست الخ طوق چیزی باشد گرد گلو ساخته از عاج و نقره و امثال آن و در گردن اسب اندازند و در گردن آهو و در بعضی گربا یاقوت آهو و در بعضی

[۳] گر ایدون الخ گرا و رنگ یاقوت او دیده شده لفظ کانی بر او رنگ یاقوت بدان سبب اطلاق کرده اند گرچه یاقوتهای آن کانی باشد لیکن این اطلاق مجازی خواهد بود و شرح در ترکیب قلب اضافت است یعنی در اصل یاقوت او رنگ است دریں صورت اطلاق کانی به تکلف رو خواهد بود

[۴] گر او را علم هست بالاے سر الخ گرا و را علم هست الاے سر آن است که هر کس علم بر دروازهٔ من استاده اند جهت آن بداری من

چو نگِ شکر در عقیق آورم — ز پسته شرابِ رحیق آورم

رحیقم بِرقص آورد آب را — عقیقم مفرّح دهد خواب را

زمه طوق خواهی بِبین غبغبم — ز فندق نمک خواهی اینک لبم

بدین قند گویا شکر خندیست — درین نوشن این چون ستم قندیست

اگر کیمیا سنگ را زر کند — نسیمِ من از خاک عنبر کند

سهیلِ یمن تاب را بادیم — همان شد که بوے مرا بانسیم

بچشمے دلِ خسته بریان کنم — بچشمِ دگر غارتِ جان کنم

ازین سو کنم صید بنوازمش — وزان سو به دریا دراندازمش

فریبم به درمان و سوزم به درد — منم کین کنم جز من انیس نکرد

اگر راهبم سبند از راه دور — برو سجده چون هیربد پیشِ نور

وگر زاهدے باشد از خاره سنگ — برقصش درآرم بیک بانگِ چنگ

کنم سیمکاری که سیمین تنم — وتے قفل گنجینه را نشکنم

درِ باغ مارا که شد ناپدید — بجز باغبان کس نداند کلید

رطبهاے تر گرچه دارم بسے — نه بیند بجز خارِ خشکم کسے

گلابم ولے در دسر میدہم
نمک خواہ خود را جگر میدہم

مگر دید شب تر کیے روے من
کہ چون حال من گشتہ ہندوے من

مگر ماہِ نو کان ہلالے کند
با میدِ من خانہ خالی کند

چو زلفم در آید بہ بازی گری
بدام آورم پاے کبکِ دری

بنا گوشم ار بر کشاید نقاب
دہانِ گلِ سرخ گردد پر آب

زنخ را چو بر سازم از زلف بند
بآبِ معلق در آرم کمند

چو پیدا کنم لطف اندام را
سرین بشکنم مغز بادام را

چو ساعد کشایم ز بازو سے نرم
سمن را ورق در نوردم ز شرم

شکر چاشنی گیر نوشِ منست
قمر حلقہ در گوشِ گوشِ منست

دہانم گرو بست با شتری
گرو بر دازو اینک انگشتری

شرابیکہ با گل خورم نوشِ باد
مرا یاد و گل را فراموشِ باد

یک افسون ز چشمم بہ بابل رسید
کز و آمد آن جادو بیا پدید

ز جعدم یکے بوے در چین گذشت
کز و خشک شد ناف آہو بمشت

چو حلقہ کنم زلف بر طرف گوش
ہزاران دلِ رفتہ بینی ز ہوش

تمت

کرشمه چو در چشم مست آورم
صد از دست رفته به دست آورم

ولے را که سر سوے راه افگنم
نمایم ز سنخ تا به چه ها افگنم

ز موئے به عاشق دهم طوق و تاج
ببوئے ز خلخ ستانم خراج

بسلطانئے چین نهم مهر موم
زنم پنج نوبت به تاراج روم

جگر گوشه چینیانم به خال
چراغ دل رومیانم به فال

طبر زد دهم چون شوم خواب خیز
طبر خون زنم چون کنم غمزه تیز

لبم لعل را کارسازی کند
خیالم بخورشید بازی کند

مغ و پیر سیمین صنم خواندم
صنمخانه باغ ارم خواندم

چو شد نارپستانم انگیخته
ز بستان دل نار شد ریخته

ز نارم که نارنج نوروز یست
کرا بخت دولت کرار روز یست

مبارک درختم که بر دو ستم
بر آور گلم گرچه در پوستم

من و آب سرخ و سر سبز شاه
جهان گو فرو شو به آب سیاه

برانم که دستان به کار آورم
چو چنگ خودش در کنار آورم

گهے بوسه بر چشم مستت دهم
گهے زلف خود را به دستت دهم

---

۵۱ قوله السلطانی چین نهم مهر موم الخ اراد بالمهر الموم الختم الذی یختم به الکتب المرسومة و نحوها

۵۲ قوله طبر زد دهم چون الخ اراد بالطبرزد الآلة المعروفة التی یثقب بها الخرز و نحوه

۵۳ قوله ز نارم که نارنج الخ اراد بالنار الرمان و بالنارنج النارنج و کلاهما من الفواکه المعروفة

بشرطے کنم جانِ خود جاے او — کہ ہرگز نتابم ز سر پاے او

چنان خسپم از بہرِ آن آفتاب — کہ سر در قیامت برآرم ز خواب

گر آبیست کو زندگانی دہد — وگر سایۂ کو جوانی دہد

کند وصلِ من زندگانی دراز — جوانی دہم چون درآیم بہ ناز

سکندر بجیوان خطا میرود — من اینجا سکندر کجا میرود

اگر راہ ظلمات مے آیدش — سرِ زلف من راہ بنمایدش

دگر زانکہ جوید ز یاقوت رنگ — ہمان آورد آبِ حیوان بچنگ

لبِ من کہ یاقوت رخشان دروست — بسے چشمۂ آبِ حیوان دروست

جہان خسرو اچند گردن کشی — بر این آبِ حیوان مشو آتشی

پریرویم و چون پری در پرند — چو دل بستہ در پے دل سپند

مرا با تو در بازِ بستن مباد — شکن باد و لیکن شکستن مباد

بس این سنگ سخت از دل گیختن — بہ نازک دلان در نیامیختن

مکن ترکِ کارے کہ میلِ من ست — کہ ترکِ تو ام ملکہ ہندوے تو

بایں ہم بآسمانے زمینِ تو ام — ز چینیم و لے در دلِ چینِ تو ام

گلِ من گلِ سایه پرورد نیست
که سایه نخورشید درخورد نیست

چو من میوه در سایهٔ خانه بس
که ناخوش بود میوهٔ سایه رس

مرا خود تو ریحان خوشبوے گیر
ز ریحان بود خانه را ناگزیر

رها کن نخچیر این کبک باز
بترس از عقابانِ نخچیر ساز

رطب کو رسیده بود بر درخت
ببستی رسد گر نگیرش سخت

نیابی ز من بهِ جگر خوارهٔ
شکر خوارهٔ نه شکر پارهٔ

چه دلها که خون شد ز خون خوردنم
چه خونها که ماند ست بر گردنم

برابر شدم با شکر پارها
مرا بیش از و بود بازارها

بآواز و چهره خوش و دل کشم
همان خوش همین خوش خوش اندر خوشم

چو ساقی شوم مے نباشد حرام
چو مطرب شوم نوش ریزم به کام

چو بر رود دستان کنم دست خوش
کنم مست و آگه شوم مست کش

بدورت انچنین دلبریها کنم
در آغوش جان پروریها کنم

ز ابرو دهم دیده را دل خوشی
چو در برکشندم کنم دل کشی

من و نالهٔ چنگ نوشین مے
ز من عاشقان کے شکیبند کے

چو تو شهریارے بود یارِ من
چه باشد بجز خرّمی کارِ من

چو من نیست اندر جهان کس نکام
ازان نیست اندر جهانم بنام

چو برزد دلاویز چنگی بچنگ
چنین قولے از قند عناب رنگ

درآمد[۱] شه از مهر آن نوش و ناز
بآن چوزهٔ کبک چون جرّه باز

تذرّو[۲] بهاری درآمد به غنج
برون آمد از مهد زرّین ترنج

سرا پرده خالی و معشوق مست
عنان رفت یکباره دل را ز دست

شبِ خلوت و ماهروئے چنان
ازو چون توان در کشیدن عنان

گوزنِ جوانرا در افگند شیر
بتار اجگاهش درآمد دلیر

بصیدِ[۳] حواصل درآمد عقاب
بمهمانیِ ماه رفت آفتاب

زمانے چو شکّر لبش میگزید
زمانے چو نیشکّرش می مزید

ببر در گرفت آن سمن سینه را
ز در مهر برداشت گنجینه را

نخورده مئے دیدِ روشن گوار
یکے باغ در بسته پر سیب و نار

عقیقے[۴] نیازرده بر مهر خویش
نگینے بالماس ناکرده ریش

نچیده[۵] گلے خار بر چیده
بجز با غبان مرد نادیده

---

۱ درآمد شه از مهر آن نوش و ناز
بآن چوزهٔ کبک چون جرّه باز

۲ تذرو بهاری درآمد به غنج
برون آمد از مهد زرّین ترنج

۳ بصیدِ حواصل درآمد عقاب
بمهمانیِ ماه رفت آفتاب

۴ عقیقے نیازرده بر مهر خویش
نگینے بالماس ناکرده ریش

۵ نچیده گلے خار بر چیده
بجز با غبان مرد نادیده

ازان گرمی آتش افزون شدن — زجوشنده خون خواست بیرون شدن

ز شیرین زبان شکر انگیختند — چو شیر و شکر در هم آویختند

بهم درخزیده دو سرو بلند — به بادام روغن در افتاد قند

دو تن هر دو چون لام الف خم زده — دو حرف از یکی جنس درهم زده

دو عاشق دو لولو و مرجان شدند — همی هر دو چون مار پیچان شدند

چو لولوی ناسفته زان لعل سفت — هم اسود لولوی و هم لعل خفت

سکندر به آن چشمهٔ زندگی — بسی کرد شادی و فرخندگی

چنین چند شب را بشادی سپرد — وزان مرحله رخت بیرون نبرد

بیا ساقی آن جام رخشنده مے — بکف گیر با نغمهٔ ناے و نے

مئے کو به فتواے مے خوارگان — کند چارهٔ کار بیچارگان

رفتن سکندر بتلاش آب حیوان

چو بانگ خروس آمد از بارگاه — جرس در گلوبست هارون شاه

دوال دهل زن درآمد به جوش — ز منقار مرغان برآمد خروش

پرستش کنان خلق برخاستند — پرستشگری را بیاراستند
شه از خواب نوشینه سر برگرفت — نیایشگری کردن از سر گرفت
به نیکی ز نیکی دهش یاد کرد — بران پرورش عالم آباد کرد
چو آورد شرط پرستش بجای — بشغل مے و مجلس آورد رای
گهے خورد مے بر نواهاے رود — گهے داد بر نیک مردان درود
بگلگون مے تازه همچون گلاب — ز سر درد مے برد و از دیده خواب
دل لهو و مکث و بزم مهمان — ز شور و ز غوغاے نامهربان
سخن میشد از هر درے در نهفت — کس افسانه بے شگفتی نگفت
یکے قصه گفت از خراسان و غور — کز انجا توان یافتن زر و زور
یکے از سپاهان درے کرد یاد — که گنج فریدون از آنجا گشاد
یکے گفت قیصور به زین دیار — که کافور و صندل دهد بے شمار
یکے داستان زد به خوارزم و چین — که مشکش چنین است و دیبا چنین
یکے گفت هندوستان بهتر است — که هیزم همه عود و گل عنبر است
دران انجمن بود پیرے کهن — چو نوبت باو اندر آمد سخن

آن نقطه که پیکان از آن نقطه گذشته بود
آن نقطه که پیکان از آن نقطه گذشته بود
آن نقطه که پیکان از آن نقطه گذشته بود

همیدون زبان بر سخنگفتنے کشاد
چو دیگر بزرگان زمین بوسه داد

که از هر سواد آن سیاهی به است
که آبے دروزندگانی ده است

بگنجِ گران عمر خود بر مسنج
که خاکست بر گنج و چالِ گنج

چو خواهی که مانی بسے روزگار
سر از چشمهٔ زندگانی برآر

کزان آب صافی بسے سالخورد
به بینی بدهر اندران کس نخورد

شدند انجمن با سر افگندگی
که چون در سیاهی بود زندگی

سکندر بدو گفت کاے نیکمرد
مگر کان سیاهی بران آب خورد

سوادِ حروفست دست آزماے
همان آب او معنیِ جانفزاے

وگرنه که بیند زمینِ سیاه
همه چشمه گرمرگ دارد نگاه

دگر باره پیرِ جهاندیده گفت
که بیرون ازین رمزهاے نهفت

حجابیست در زیر قطبِ شمال
در و چشمهٔ پاک ز آبِ زلال

حجابے که ظلمات شد نام او
روان آبِ حیوان ز آرام او

هر آنکس که زو آب حیوان خورد
ز حیوان خورانِ جهانِ جان برد

اگر باورت ناید از من سخن
بپرس از دگر زیرکانِ کهن

---

۱ گران ۲ و ۳ گرانج ۴ گرانج ۵ گرانج ۶ گرانج ۷ گرانج ۸ گرانج ۹ گرانج ۱۰ گرانج ۱۱ گرانج ۱۲ گرانج ۱۳ گرانج ۱۴ گرانج ۱۵ گرانج ۱۶ گرانج ۱۷ گرانج ۱۸ گرانج ۱۹ گرانج ۲۰ گرانج ۲۱ گرانج ۲۲ گرانج ۲۳ گرانج ۲۴ گرانج ۲۵ گرانج ۲۶ گرانج ۲۷ گرانج ۲۸ گرانج ۲۹ گرانج ۳۰ گرانج ۳۱ گرانج ۳۲ گرانج ۳۳ گرانج ۳۴ گرانج ۳۵ گرانج ۳۶ گرانج ۳۷ گرانج ۳۸ گرانج ۳۹ گرانج ۴۰ گرانج ۴۱ گرانج ۴۲ گرانج ۴۳ گرانج ۴۴ گرانج ۴۵ گرانج ۴۶ گرانج ۴۷ گرانج ۴۸ گرانج ۴۹ گرانج ۵۰ گرانج ۵۱ گرانج ۵۲ گرانج ۵۳ گرانج ۵۴ گرانج ۵۵ گرانج ۵۶ گرانج ۵۷ گرانج ۵۸ گرانج ۵۹ گرانج ۶۰ گرانج ۶۱ گرانج ۶۲ گرانج ۶۳ گرانج ۶۴ گرانج ۶۵ گرانج ۶۶ گرانج ۶۷ گرانج ۶۸ گرانج ۶۹ گرانج ۷۰ گرانج ۷۱ گرانج ۷۲ گرانج ۷۳ گرانج ۷۴ گرانج ۷۵ گرانج ۷۶ گرانج ۷۷ گرانج ۷۸ گرانج ۷۹ گرانج ۸۰ گرانج ۸۱ گرانج ۸۲ گرانج ۸۳ گرانج ۸۴ گرانج ۸۵ گرانج ۸۶ گرانج ۸۷ گرانج ۸۸ گرانج ۸۹ گرانج ۹۰ گرانج ۹۱ گرانج ۹۲ گرانج ۹۳ گرانج ۹۴ گرانج ۹۵ گرانج ۹۶ گرانج ۹۷ گرانج ۹۸ گرانج ۹۹ گرانج ۱۰۰ گرانج

ملک را ز تشویش آن گفتگوے — پدید آمد اندیشۂ حبست وجوے
بپرسید از و کان سیاہی کجاست — نمایندہ ہمبود کز دستِ راست
زماتا[۱] بہ آن بوم راہ اندکیست — ازین رہ کہ ہمپوی ازدہ یکیست
چو شہ دید کان چشمۂ خوشگوار — بظلمت توان یافتن صبح وار
در[۲] بارگہ سوے ظلمات کرد — برفتن سپہ را مراعات کرد
چو[۳] شد منزلے چند در کار دید — ز لشکر بسے خلق بیمار دید
بہ ہر منزلے روان دید لشکر گہش — جہانے دگر خاص بر در گہش
ز ما نزاز لشکر دران کوچ گاہ — بہ بازار محشر ہمے ماند راہ
سو[۴] شیر مرغ از عنان تا فتند — بہ بازارِ لشکر گہش یافتند
بہر[۵] خشکسارے کہ خسرو رسید — ببارید باران گیا بر دمید
ز بسیارے لشکر اندیشہ کرد — صبوری دران تاختن پیشہ کرد
یکے غار کہ بود نزدیک دشت — کہ لشکر گہِ خسرو آنجا گذشت
بنہ[۶] ہر چہ با خود گران داشتند — ہمہ نزدیکِ آن غار بگذاشتند
ازان جمع کانجا شد، جاگیر — شد آن بوم ویران عمارت پذیر

[۱] زماتا آہ پچون ظلمات بود بجزو در چلب اشارت بقرب بیشتر ازین راہ دور دور ازکہ از زر دم و ہمان ظلمات شہ و از دہ حصہ یکی حاصل
[۲] در بارگہ سوی ظلمات کرد آن ظلمات مضمون است استعمال می کنند
[۳] چو شد منزلے چند در کار دید چنانکہ لفظ حرکت در کلام بعضے از شعرای متاخرین بسکون
[۴] سو شیر مرغ از عنان تا فتند دوم ہمچنین لفظ ارتی دعای حضرت موسی علیہ السلام است
[۵] بہر خشکسارے کہ خسرو رسید آہ پچون بکون منزل چند رفت و در کار ہوال پیاہ تال نمود بیمار دید بیمار را کو بشیر آہ قوت کنایہ از چیز نایاب است چنانکہ مثل است کہ فلان بجا شیر مرغ زد جان آدم ہم مرکبہ ۱۲ عنان تا تافتن بسوی چیزی کنایہ از متوجہ شدن بران چیز ۱۲ بہر خشک ریگاہ بیابان مخشف قبلہ است ۱۲

بنِ غار خواندش نگهبانِ دشت
بنام آن بنِ غار بلغار گشت

کسانیکه سالارِ آن کشور اند
زهے داده شاه اسکندر اند

چو شه دید کان لشکرِ بیقیاس
دران ره نباشند منزل شناس

تنی چند گزید عیّار وش
کماندار سختی کش و سخت کش

دلیر و تنومند و سخت استخوان
شکیبنده و زورمند و جوان

بفرمود تا هیچ بیمار و پیر
نگردد دران راه جنبش پذیر

که پیرِ کهن گر بود سالخورد
ز دشوارِ منزل آید به درد

نشستند پیران جوانان شدند
رهِ دور بی راه دانان شدند

جهان جسته از مردمِ آن دیار
طلب کرد کار آگهی هوشیار

بره برونِ لشکرش پیش داشت
دو منزل بهر منزلے میگذاشت

همه توشهٔ ره ز شهرین و شور
روان کرد بر پشتِ اسپ و ستور

دو اسپه سپه سوی ظلمات راند
بران ماندگان نائبے را نشاند

باندرز گفتش همان گفتنی
که جایے چنین نیست ناخفتنی

چو یک ماه ره رفت سوی شمال
گذر گاه خورشید را گشت حال

۱ نسخه بدل شهرین و شور
۲ نسخه بدل دو اسپه

ز قطبِ فلک روشنائی نمود — برآمد فرو شد به یک لحظه زود
بجائے رسیدند کز آفتاب — ندیدند بیش از جهانے بر آب
چنان راند لشکر همے بر شتاب — که میکش همیرفت و میخیست آب
خطِ استوا بر افق سر نهاد — میانجی به قطبِ شمال ایستاد
زمین از هوا روشنائی نمود — حجابِ سیاست سیاهی نمود
سوِ عطف گاهِ زمین تاختند — دران سائبان رایت افراختند
ز میکو سیاهی برآورده حرف — وگر سو گذر بسته دریائے ژرف
همیبرد این رهبرِ هوشمند — بیک سوز پرگارِ چرخِ بلند
چو گشت اندک اندک ز پرگار دور — بهر دور یے دورتر گشت نور
چنین تا گذر گه بجائے رسید — که یکباره شد روشنی ناپدید
سیاهے پدید آمد از کنجِ راه — جهان خوشش نما شد که گردد سیاه
فرو ماند خسرو که تدبیر چیست — نماینده رسم این راه کیست
سگالش نمودند کار آگهان — که هست این سیاهے حجابِ نهان
درون رفت شاید بهر سان که هست — بباز آمدن ره که آرد به دست

۱ فلک روشنائی نمود از قطب
مراد از قطب قطب جنوبی است
۲ بجائے رسیدند که از جنوب قطب شمال
۳ چنان راند لشکر همے بر شتاب
۴ خطِ استوا بر افق سر نهاد
۵ زمین از هوا روشنائی نمود
۶ سوِ عطف گاهِ زمین تاختند
۷ ز میکو سیاهی برآورده حرف
۸ همیبرد این رهبرِ هوشمند
۹ چو گشت اندک اندک ز پرگار دور
۱۰ چنین تا گذر گه بجائے رسید
۱۱ سیاهے پدید آمد از کنجِ راه
۱۲ فرو ماند خسرو که تدبیر چیست
۱۳ سگالش نمودند کار آگهان
۱۴ درون رفت شاید بهر سان که هست

بیچارہ گری ہر کسے متاقت — بسامانِ چارہ کسے رہ نیافت

چو آمد شب آن نیم روشن دیار — سیہ شاک برعود کرد اختیار

بر آشفت گردون چو زنجیریے — بزنگی بدل گشت کشمیریے

شد آن راہ از موے باریکتر — ز تاریکیِ شام تاریک تر

بہ بنگاہِ خود ہر کسے رفت باز — در اندیشہ آن شغل را چارہ ساز

نبرد جوانے جوانمرد بود — کہ روشندلے مہر پرورد بود

پدر داشت پیرے نود سالۂ — ز رنجِ تنش ہر زمان نالۂ

دران روز اول کہ فرمود شاہ — کہ ناید زپیران کسے سوئے راہ

جوانمرد بود از پدر ناشکیب — چو بیمار نالندہ از بوئے سیب

نگہداشت آن پیر فرتوت را — چو دیگر کسان سرخ یاقوت را

بصندوق زادش نہان کردہ بود — بزرخ رہ آوردش آوردہ بود

در آنشب کہ از راہِ برگشتگی — در آمد بہ اندیشہ سرگشتگی

جوان آن در بستہ را باز کرد — وزین در سخن باوے آغاز کرد

کہ زین آمدن شہ پشیمان شدہ است — ز سختی کشی سست پیمان شدہ است

ز تاریکی آمد دلش را هراس — که هنجار خود را ندارد قیاس

تواند درون رفت بی رهنمون — برون آمدن را ندانند که چون

جوانمرد را پیر دیرینه گفت — که هست اندرین پرده راز نهفت

چو هنگام رفتن رسد شاه را — بدان تا برون آورد راه را

یکی مادیان باید شتندرست — که زادن همان باشد اورا نخست

چو زاده شود کرّهٔ بادپای — سرش باز برّند خالی بجای

همانجا که باشد بریده سرش — نپوشند تا نگردد مادرش

دل مادیان زو بتاب آورند — وز انجا به رفتن شتاب آورند

چو آید که باز گشتن زراه — بود مادیان پیشرو بر سپاه

بپوید سوی کرّهٔ نغز خویش — برون آورد ره به هنجار خویش

ازان راه بی رهنمون آمدن — بدین چاره شاید برون آمدن

جوان گر چنین حکایت شنید از پدر — بچاره گری رشته را یافت سر

سحرگه که مشکین پرند طراز — به دیباء عودی بدل گشت باز

بفرمود شه تا نقیبان بار — بهر کس که تند این سخن آشکار

که شه جستجوئے کند زین سخن — که چون آید از پرده راهے برون

بیایند بر شاه گیتی فروز — ازین تیره شب پر نمایند روز

یکایک یلان جمله برخاستند — برفتار شاه شبستان فتند

شهنشاه بنشست با انجمن — برفتن شده هر یکے را زن

بهر گونه چاره می ساختند — دگرسان فسونے براندا ختند

شه افسونِ هر کس خریدارنے — درِ چاره هر کس پدیدارنے

جوانے خردمند و آهسته رائے — سخن راند زاندیشهٔ رهنمائے

حدیثے که از پیرِ دانا شنید — بچاره گری کردش را پدید

چو بشنید شه دلپذیر آمدش — بزرگِ خرد جاے گیر آمدش

بدو گفت کای زاده مردِ جوان — چنین رائے ازخورد زان جوان

تو این دانش از خود نیندوختی — بگو راست تا از که آموختی

اگر گفتی آباد گردی به گنج — وگرنه به کژ گفتن آئی به رنج

جوان گفت گر زنهارم دهی — کنم محمل از بار هودج تهی

بدو گفت شه دادمت زینهار — بگو راست گر خود شوی رستگار

جوان گفت میگویمت راست راست — که این دانش از آبای ماست

شهنشه چو فرمود روز نخست — که ناید بره پیر نا تندرست

پدر[۱] داشتم پیر دیرینه سال — ز گردون بسی یافته گوشمال

من از شفقتِ پیر یا بای خویش — فراموش کردم محابای خویش

بپوشیدگی با خود آوردمش — نه بد بود گرچه بد آوردمش

سخنهای ره رفتنِ شاه دوش — رسانیدم اورا یکایک بگوش

به تعلیم او دل برافروختم — چنین چاره زود در آموختم

شه از در آن رهنمون در نهفت — برافروخت کین نکته نغز گفت

جوان گرچه شاهِ دلیران بود — که در چاره محتاج پیران بود

کدوگر بنو شاخ بازی کند — نبشتارخ کهن سرفرازی کند

جوان گر به دانش بود بی نظیر — نیاز آیدش هم به گفتارِ پیر

درین[۲] گفتگو بود شاهِ جهان — ق — که آن مرد وحشی زد در ناگهان

در آمد بیاورد نزدیکِ شاه — یکی پشته وار از سمورِ سیاه

وزان[۳] هر یکی قندزی نام تر — بجوهر یک از یک خوشنام تر

۱۲ — گلستان ناقص است

چو شه نزل اورا خریدار گشت
دگر ره ز شه ناپدیدار گشت

به تاریکی اندر نهان کرو رخت
عجب ماند شه اندران کار سخت

بماند بشه روشنائی نمای
دو اسپه سوی ظلمت آورد رای

بفرمود تا مادیانی چو باد
کز آبستنی باشدش وقت زاد

بیارید[1] ازانگونه کان پرگفت
شود زاده باد با خاک خفت

چو کردند کاری که فرمود شاه
سوی آب حیوان گرفتند راه

بیا[2] ساقی آن آب ظلمات رنگ
بجوی و بیار آب حیوان بچنگ

بدان آب روشن بصر کن مرا
وزین زندگی زنده تر کن مرا

رفتن سکندر در ظلمات بطلب آب حیات

درین فصل فرخ ز نو تا کهن
ز تاریخ دهقان سرایم سخن

گزارنده[3] دهقان چنین در نوشت
که اول شب از ماه اردی بهشت

سکندر[4] به تاریکی آورد رای
که خاطر به تاریکی آید بجای

نه بینی کزین قفل زرین کلید
ز تاریکی آرند جوهر پدید

[1] قول بیارید ز انگونه کان پرگفت شود زاده باد با خاک خفت
[2] بیا ساقی آن آب ظلمات رنگ بجوی و بیار آب حیوان بچنگ
[3] گزارنده دهقان چنین در نوشت که اول شب از ماه اردی بهشت
[4] سکندر به تاریکی آورد رای که خاطر به تاریکی آید بجای
[5] نه بینی کزین قفل زرین کلید ز تاریکی آرند جوهر پدید

کسے[۱] کآب حیوان کند جای خویش
نشیمنده حوضه آب گیرد
سکندر چو آهنگ ظلمات کرد
عنان کرد سوی سیاهی رها
چنان داد فرمان در آن راه نو
شتابنده خنگی که در زیر داشت
بدان تا بران ترکتازی کند
یکی گوهرش داد اندر مغاک
بدو گفت کین را ره اپیش و پس
چریده بهر سو عنان تاز کن
کجا[۲] آب حیوان بدارد فروغ
بخور چون تو یابی به نیک اختری
به فرمان شه خضر خرم اخرام
ز هنجار لشکر بیکسو فتاد

سزد گر حجابی بر آرد ز پیش
بلی کز حجابی ندارد گزیر
عنایت بترک مهمات کرد
نهان شد چو مه در دم اژدها
که خضر پیمبر بود پیش رو
باو داد کو زهره شیر داشت
سوی آبخور چاره سازی کند
بآب آزمودن شدی تابناک
قوی هر دمی نیست بیش از تو کس
بهشیار مغزی نظر باز کن
که رخشنده گوهر نه گوید دروغ
نشان ده مرا تا ز من برخوری
با هنگ پیشینه برداشت گام
نظر باز همت بهر سو کشاد

۱ نظامی در مخزن هم سکندر را بسوی آب حیوان فرستاده است ۱۲

نماید ۱۲

چو بسیار جست آب را ره نیافت
نمیشد لب تشنه با آب جفت

فرو زنده گوهر ز دستش بتافت
فرو دید خضر آنچه میبست یافت

پدید آمد آن چشمهٔ سیم رنگ
چو سیمی که پالاید از ناف سنگ

نه چشمه که آن نین سخن دور بود
وگر بود هم چشمهٔ نور بود

ستاره چگونه بود صبحگاه
چنان بود چون صبح باشد پگاه

بشب ماه ناکاسته چون بود
چنان بود کز مه برافزون بود

ز جنبش نشد یک دم آرام گیر
چو سیماب بر دست مفلوج پیر

ندانم که از پاکی پیکرش
چه مانندگی سازم از جوهرش

نیاید ز هر جوهر آن نور و تاب
هم آتش گوان خواندن او را هم آب

چو با چشمهٔ خضر آشنائی گرفت
بدو چشم او روشنائی گرفت

دلش گشت شاد از آن صافی زلال
که از دیدنش شد دگرگونه حال

فرود آمد و جامه برکند چست
سر و تن بدان چشمهٔ پاک شست

وز و خود چندانکه پرکار شد
حیات ابد را سزاوار شد

همان خنگ را شست و سیراب کرد
مئی ناب در نقرهٔ ناب کرد

نشست از برِ خنگِ صحرا نورد — همید اشت دیده بران آبخورد

که تا چون شه آید به فرخندگی — بگوید که هان چشمهٔ زندگی

چو در چشمه یک چشم زد بنگرید[۱] — شد آن چشمه از چشم او ناپدید

بدانست خضر از سرِ آگهی[۲] — که اسکندر از چشمه ماند تهی

ز محرومیِ او نه از خشمِ او[۳] — نهان گشت آن چشمه از چشمِ او

درین داستان رومیانِ کهن — بنوعے دگر گفته اند این سخن

که الیاس با خضر همراه بود — دران چشمه کو برگذرگاه بود

چو با یک دگر هم درود آمدند — بدان آب چشمه فرود آمدند

گشادند سفره بران چشمه سار — که چشمه کند خورد را خوشگوار

بران نان که بویا تر از مشک بود — نمک یافته ماهیے خشک بود

ز دستِ یکے زان دو فرخ جمال — در افتاد ماهی به آبِ زلال

پسپیچید[۴] در آب فیروزه رنگ — که تا ماهیے رفته آرد به چنگ

چو ماهی بچنگ آمدش زنده بود — پژوهنده را فال فرخنده بود

بدانست کان چشمهٔ جانفزاے — به آبِ حیات آمدش رهنماے

بخود دآب حیوان به فرخندگی
تقاے ابد یافت در زندگی

همان یار خود را خبردار کرد
که او نیز خورد آب زان آبخورد

شگفتے نشد کاب حیوان گهر
کند ماهیے مرده را جانور

شگفتے[۱] دران ماهیے مرده بود
که بر چشمهٔ زندگی ره نمود

زماهے و آن آب گوهر فشان
دگرداد تاریخ تازی نشان

که بود آبِ حیوان دگر جایگاه
مجوسی و روسی غلط کرده راه

گر آبیست روشن درین تیره خاک[۲]
غلط کردن آبِ خورد ش چه باک

چو الیاس و خضر آبخور یافتند
ازان تشنگان روے برتافتند

زشاد ابِ بے کام آن سرگذشت
یکے شد به دریا یکے شد به دشت

ز یک چشمه[۳] رویا شده دانه شان
دو چشمه شده آسیا خانه شان

سکندر به امید آبِ حیات
همیکرد در رنج و سختی ثبات

سرِ خویش را سبزی از چشمهٔ جست
که سیراب تر سبزه از چشمه رست

چهل[۴] روز در جستنِ چشمه راند
بر و سایه افگند و در سایه ماند

مگر گرمیے در دلِ تنگ داشت
که بر چشمه و سایه آهنگ داشت

چشمه نه سایه رسد بلکه نور
ولے کم فتد سایه از چشمه نور

اگر چشمه با سایه بودے صواب
کجا سایه با چشمهٔ آفتاب

چو چشمه ز خورشید شد خوشگوار
چرا از پی سایه شد آن چشمه سار

بلے چشمه را سایه بهتر زگرد
که آن هست سوزنده وین هست سرد

فرو ماند خسرو دران سایه گاه
چو سایه شده روز بروے سیاه

بامید آن کاب حیوان خورد
که هر کس که مینی غم جان خورد

ازان ره که او عمر پرداز گشت
چو نومید شد عاقبت باز گشت

دران غم که تدبیر چون آورد
کزان سایه خود را برون آورد

سروشے دران راه پیش آمد به پیش
بمالید بر دست او دست خویش

جهان گفت یکسر گرفتے تمام
نشد سیر مغز از هوسهاے خام

بدو داد سنگے کم از یک پشیز
که این سنگ را دار با خود عزیز

دران کوشش از نیخانه سنگ بست
ازان کز همه سنگ این سنگ آری بدست

همانا کز آشوب چندین هوس
بهم سنگ این سیر کردی و بس

ستد سنگ زو شهریار جهان
سپارندهٔ سنگ زو شد نهان

ایں قصه در اصل نوشته آمده است
خانه سنگ بست هما آنست
از دنیا و متعلق بعمارت آری
بخیر دران سعی کن که بهتر
ایں سنگ
دنیا را سنگ بست ازان
شدن مدار ۱۲

ستا بندہ میشد دران تیرگی — خطر در دل و در نظر خیرگی

یکے[۱] ہاتف از غیب آواز داد — کہ روزے بہر کس خطے باز داد

سکندر کہ حسبت آب حیوان ندید — بخجستہ خضر آب حیوان رسید

سکندر بہ تاریکی آرد شتاب — رہِ روشنی خضر یابد بر آب

دگر ہاتفے گفت کاے اہلِ روم — فروزندۂ کے شد این مرز و بوم

پشیمان بود ہر کہ بردارد ش — پشیمان تر آنکس کہ بگذارد ش

ازان ہر کس افگند در رخت خویش — باندازۂ طالعِ بخت خویش

شگفتے بسے دید شہ در نہفت — کہ نتوان ازان دہ یکے باز گفت

حدیثے[۲] سرافیل و آوازِ صور — نگفتم کہ رہ میشد از راہ دور

چو گویندۂ دیگران کان کشاد — اساسے دگر باز نتوان نہاد

چو با چشمۂ شاہ آشنائی نیافت — سوے چشمۂ روشنائی شتافت

سپہ نیز بر حکمِ فرمانِ شاہ — بباز آمدن بر گرفتند راہ

ہمان پویہ در راہ نوشد کہ بود — ہمان ہا دیان پیشرو شد کہ بود

چہل روز دیگر چو رفت از شمار — پدید آمد آن تیرگی را کنار

---

[۱] در نسخۂ شاہنامۂ مورخہ ۸۱۴ ہ قاضی جلال سنہ ۸۱۴ قرار یکے ہاتف از غیب آواز داد کہ روزے بہر کس خطے باز داد ہمچو آنکہ در نسخۂ مورخہ ۸۳۳ ہ ہست و در نسخۂ مورخہ ۸۴۱ ہ ہم ہست و در نسخۂ مورخہ ۸۴۱ ہ ہم ہست و در نسخۂ مورخہ ۸۴۱ ہ ہم ہست و در نسخۂ مورخہ ۸۴۱ ہ ہم ہست

[۲] حدیثے سرافیل و آوازِ صور — نگفتم کہ رہ میشد از راہ دور

یا فقرہ یا ہوش از قاعدہ دور می شد ہمان تقریر سابق است و دیگر خالی از ضعف نیست ۱۲

برون آمد از زیر آبر آفتاب
زبے آبی اندام حسرو بتاب

دوید از پئے آنچہ روزی نبود
چو روزی نباشد دویدن چہ سود

بہ دنبالِ روزی چہ باید دوید
تو بنشین کہ خود روزی آید پدید

یکے تخم کارد یکے بدرود
ہمایون کسے کو ازین بر خورد

نشاید ہمہ کشتن از بہر خویش
کہ روزی خورانند زاندازہ بیش

زبا غیکہ پیشینگان کاشتند
پس آیندگان بہرہ برداشتند

چو کشتہ شد از بہرِ ما چند چیز
ز بہرِ کسان ما بکاریم نیز

چو در کشتکارِ جہان سنگریم
ہمہ دہِ کشاورز یک دیگریم

بیا ساقیا آن مے کہ او دلکش است
بمن دہ کہ مے در جوانی خوش است

مگر چون دران مے دمان ترکنم
بدو سخت خود را جوان ترکنم

بیرون آمدن سکندر از تاریکے

چو بیدارے بخت شد رہنمون
ز تاریکی آمد سکندر برون

چنان رہبری کرد آن ماہیان
کہ نامد چپ و راستی درمیان

بران خط روز نخستین گذشت — چو پرگار بود آخرش باز گشت

چو اقبال شد شاه را کارساز — بروشن جهان بر دن بر دباز

سوی لشکر آمد عنان تافته — مراد طلب کرده نایافته

بیفتاد زان تاب و تافتن — که روزی به قسمت توان یافتن

نرنجید گر ره به جیوان نبرد — که در راه جیوان چو جیوان نمرد

چو اندوه آید مشو ناسپاس — ز محکم تر اندوه اندر هراس

برهنه[1] ز صحرا به صحرا شدن — به از غرقه آب دریا شدن

برنجد سر از درد سرمای سخت — نه زانسان که از زخم شمشیر و لخت

نرنجد گلوئے که بے خون بود — خفه گردد از خونش افزون بود

بسے کار کز کار مشکل تر است — تن آسان کسے کو تو دیدل تر است

چو دیدند لشکر ره آورد خویش — نهادند سنگے ره آورد پیش

همه سنگها سرخ یاقوت بود — کز و دیده را روشنی قوت بود

یکے راز کم گوهری دل به درد — یکے راز بد گوهری باد سرد

پشیمان شد آنکس که باقی گذاشت — پشیمان تر آنکس که خود برنداشت

چو آسود روزے دو شه از شتاب
ستد داد دیرینه از خورد و خواب

بیاد آمدش حال آن سنگ خرد
که پنهان بدو آن فرشته سپرد

ترازو طلب کرد و کردش عیار
ز بسیار سنگش فزون بود بار

ز مثقال بیش آمد از من گذشت
بسے سنگ بر داشت از کوه و دشت

بصد من گپانے بر افراختند
در و سنگ هم سنگش انداختند

فزون آمد از وزن صد پاره کوه
ز بر سختنش هر کسے شد ستوه

شنیدم که خضر آمد از دور و گفت
که این سنگ با خاک سازند جفت

کف خاک با او چو کردند یار
بهم سنگیش راست آمد عیار

شه آگاه شد زان نمود ار نغز
که خاکست و خاکش کند میر مغز

یکے روز با خاصگانِ سپاه
چو مینو یکے مجلس آراست شاه

غلامانِ زرّین کمر گردِ تخت
چو سیمین ستون گرد زرین درخت

همه تاجداران روے زمین
دران پایه گشتند زانو نشین

ز هر شیوه کان بود دل پذیر
سخن میشد از گردش چرخ پیر

ز تاریکیِ آب حیوان نسے
سخن در سخن میشد از هر کسے

که گر زیر تاریکی آن آب هست
شستا بنده را چون نیابد بدست

اگر نیست آن آب در تیره خاک
چرا نامش از نامها نیست پاک

در نیاب میشد سخنهای نغز
کز و روشنائی در آید بمغز

زپیرانِ آن مرز بیگانه بوم
چنین گفت پیرے بدانا روم

که شاهِ جهانگیر آفاق گرد
که چون آسمان شد ولایت نورد

گر از بهرِ آن جوید آبِ حیات
که از پنجهٔ مرگ یابد نجات

درین بوم شهرست آباد و بس
که هرگز نمیرد در آن هیچکس

کشیده در ان شهر کوهِ بلند
شده مردم شهر از و شهر بند

بهر مدتے بانگے آید ز کوه
که آید نیوشنده راز ان شکوه

بخواند ز مردم یکے را بنام
که خیز اے فلان سوے بالا خرام

نیوشنده زان بانگ فرمان پذیر
نگردد یکے لحظه آرام گیر

زپستی کند سوے بالا شتاب
بپرسندگان زو نیابد جواب

پس کوه خارا شود ناپدید
کس آن بندرا نداند کلید

گر از مرگ خواهد تن شه امان
بآن شهر شاید شدن بیگمان

شه از گفت آن مرد دانش پسیچ
فرو ماند بر جای خود پیچ پیچ

بکار آزمائی دلش تیز گشت
دران عزم رایش سبک خیز گشت

بفرمود کز زیرکان سپاه
تنی چند را سر در آید براه

دران منزل آرام گاه آورند
سخن را درستی به شاه آورند

باندرزشان گفت ز آواز کوه
نباید که جنبد کسی زین گروه

اگر نام پیدا کند یا نشان
بران گفته کردند دامن کشان

مگر چون شود راه پاسخ دراز
برون آید از زیر آن پرده راز

نصیحت پذیران اندرزشاه
سوی شهر بی مرگ بستند راه

دران شهر با فرخی تاختند
بجائی خوش آرام گه ساختند

خبرهاش از آشکارو نهفت
چنان بود کان مرد دیرینه گفت

بهر وقت آوازی از کوهسار
رسیدی به نام یکی زان دیار

نیوشنده چون نام خود یافتی
برغبت سوی کوه بشتافتی

چنان دردمندان شدی ناصبور
کز ان نه گشتی بشمشیر دور

رقیبان شه چارها ساختند
نوا های آن پرده نشناختند

چو گردونِ گردندہ لختے بگشت — فلک منزلے چند را در نوشت

زپیکانِ شہ گردشِ روزگار — یکے را بر فتن شد آموزگار

ازان راز جویانِ پنہان پژوہ — یکے را بجوید خواند ہاتف بہ کوہ

سبک خواست آنکسکہ بشنید نام — سوِ ہاتفِ کوہ شد شاد کام

گرفتند و انس یاران بہ چنگ — کہ در پویہ بنماے لختے درنگ

نباید کہ پوینده شیدا شود — مگر راز این پرده پیدا شود

شتابنده را زان نمید اشت سود — فغان میزد و تیرگی مے نمود

ہمیگفت چیزے کہ آید بہ کار — بر فتن شده چون فلک بے قرار

رہانید خود را بہ صد زرق و سوز — شد آواره زالیشان چو پرنده مور

بماندند یاران از و در شگفت — از و ہر کسے عبرتے در گرفت

کہ ریرک تر از ما درین ترکتاز — نگر چون شد از ما و نکشاور از

برین نیز چون مدتے در گذشت — نتابید خورشید بر کوه و دشت

بیارید دیگر نوبتے در رسید — شد او نیز در نوبتے ناپدید

ہر اسنده گشتند زان داوری — کہ کس را نہ کرد آسمان یاوری

قدر مایه مردم که ساند باز — نخواهند زان لوح یک حرف باز

زبیرائیے خود به راه آمدند — وزان شهر نزدیک شاه آمدند

نمودند حالت که از ما بسے — سوے کوه شد باز نامد کسے

بهنگام رفتن درنگے نمود — نه امید باز آمدن باز بود

نه دانم که آواز آن پرده چیست — نوازندهٔ ساز آن پرده کیست

چو ما راه این پرده نشناختیم — ازان پرده اینک برون تاختیم

ز ما چند کس کرد بر کوه ساز — نیامد یکے رفته زان کوه باز

چو دیدیم کایشان گرفتند کوه — گرفتیم دشت آمدیم این گروه

چنینست خود گنبد تیز گشت — که که کوه گیرند زو گاه دشت

سکندر چو از رفتیان شنید — رهے دید باز آمدش ناپدید

بدان راهش انگه نیاز آمدے — کز و یک تن رفته باز آمدے

ز حیرت دران کار سر گشته ماند — که عنوان آن نامه را کس نخواند

خبر نافیت کان رفتن ناگهان — کسے راست گو را سر آید جهان

تامل زد که هر که او زاد مرد — ز چنگ اجل هیچکس جان نبرد

---

۱۲ بهنگام رفتن درنگے نمود — نه امید باز آمدن باز بود

۱۳ ندانم که آواز آن پرده چیست — نوازندهٔ ساز آن پرده کیست

۱۴ ز ما چند کس کرد بر کوه ساز — نیامد یکے رفته زان کوه باز

۱۵ بدان راهش انگه نیاز آمدے — کز و یک تن رفته باز آمدے

۱۶ خبر نافیت کان رفتن ناگهان — کسے راست گو را سر آید جهان

چو با گور گیران ندارند زور
بپای خود آیند گوران بہ گور

گہ تیر خوردن عقابِ دلیر
بپرِ خود آید ز بالا بہ زیر

بیا ساقی آن بادہ بردار زود
کہ بے بادہ شادی نشاید نمود

بیک جرعہ زان بادہ یاریم دہ
ز چنگِ اجل رستگاریم دہ

بازگشتن سکندر از فتح اقالیم و آمدن بروم

شرہ تا بہم برزنی روزگار
بہر نیک و بد باشد آموزگار

سرے را کند در زمین پایہ بند
سرے را برآرد بہ چرخِ بلند

درآرد یکے را ز منظر بہ چاہ
برآرد یکے را ز ماہی بہ ماہ

کند آنچنین چند بازی پسیچ
سرانجام بازیش پیچست و پیچ

ازان تو سنے بہ کہ باشیم رام
کہ سیلی خورد مرکبِ بدلگام

چو تازی فرس بد لجامی کند
خرِ مصریان را غلامی کند

جہان در جہان خلق بسیار دید
رسید از ہمہ با کسے کار دید

جہان آنکسے است کو در جہان
شود آگہ از کار کار گہان

گزارش چنین شد درین کارگاه — که چون زد دران غار شه بارگاه

بسی گنج در کار آن غار کرد — وزان غار شهرے چو بلغار کرد

ز بلغار فرخ درآمد به روس — برآراست آن مرز را چون عروس

ازانجا درآمد به دریاے روم — برون برد کشتی به آباد بوم

بزرگانِ روم آگهی یافتند — سوے رایتِ شاه بشتافتند

بشکرانه جان میکشیدند پیش — چو دیدند روے خداوند خویش

همه خاک روم ارزه آورد شاه — برافروخت چون شب ز خشنده ماه

چو یاقوت شد روے هر جوهرے — ز یاقوت ظلمات اسکندرے

درآرائش آمد همه روے شهر — زمین یافت از گنج پوشیده بهر

بهشتے ز هر قصرے انگیختند — درو سیم و زر بر زمین ریختند

شکستند قفل در گنج را — جهان قفل برزد در رنج را

ببرجِ خود آمد فروزنده ماه — بسر بر چو خورشید روشن کلاه

شه از روم شد باز بین خویش بود — به روم آمدن ز آسمان بیش بود

چو آبے که ابرش به بالا برد — بباز آمدن در به دریا برد

چینی

نشست از بر تختِ یونان به ناز
برآسود از رنجِ راهِ دراز

ز دل دادنِ هفت کشور گذاشت
به کشورے نائبے برگماشت

ملوکِ[1] طوائف به فرمانِ او
کمر بست بر عهد و پیمانِ او

به تشریف او سرفراز آمدند
سوِ کشورِ خویش باز آمدند

جداگانه هر یک بجوهر کشی
برآورد گردون به گردن کشی

کسے گردنِ خود کسے راند او
بجوهر کسے گردنے برکشاد

بیادِ سکندر گرفتند جام
جز او هیچ کس را نبردند نام

چو شه باز در ملک یونان رسید
به داد و گنجِ سعادت کلید

ز دانش بسے ماهیا ساز کرد
در حکمتِ ایزدے باز کرد

چو فرمان رسیدش به پیغمبری
نه پیچید گردن ز فرمان بری

دگر بار زادِ سفر برگرفت
حسابِ جهان گشتن از سر گرفت

دو نوبت جهانرا جهاندار گشت
یکے شهر و کشور یکے کوه و دشت

ازان نوبت آن بد که آباد بوم
همه یک به یک دید و آمد به روم

دگر نوبت آن بد که بے راه راه
روان کرد رایت بخورشید و ماه

[1] در بعضے نسخ ظرائف است
دو بعضے نسخ طوائف است
اول بہتر است و دوم
یعنی شاہان اطراف باشد
۱۲ ای گویم دوم بہتر است

[2] در بعضے نسخ اطراف و
در بعضے دو ورق بعد
بست بعضے ماضی گزیدہ
بصیغہ مفعول امد
۱۲

چو زین بزمگه بازپرداختم
شکر ریز بزمے دگر ساختم

سخنهاے شیرین دلستان نیم درج
بسے کردم از بحر اندیشه خرج

گران درکه یک یک دلبسته ام
بهر مطلعے باز پیوسته ام

بیکجاے در رشته آرند باز
پُر از در شود رشتهٔ عقد ساز

جداگانه فهرست هر پیکرے
ز قانونِ حکمت بود دفترے

همان ساقیانِ گزارشگران
که پرهم نشاندم کران تا کران

نشمینده هریک ز روے قیاس
چو بر گنج و گوهر نگهبانِ پاس

که داند چنین نقش انگیختن
برین دلبری رنگ آمیختن

چنان بستم ابریشم ساز او
که از زهره خوشتر شد آواز او

بجائیکه ناراستی یافتم
بروز یور راستی ساختم

سخن کان نه بر راستی ره برد
بود خوار گر پایه بر مه برد

کجا بیش پیرایے پیرِ کهن
غلط رانده بود از درستی سخن

غلط گفته را تازه کردم طراز
برین عذر واگفتم آن گفته باز

چو شد نیمه زان بنا مهر بست
مرا نیمهٔ عالم آمد بدست

دگر نمیر را گر بود در روزگار
چنان گویم از طبع آموزگار

که خوابند در اسر بر آرد ز خواب
بر قص آورد ماهیانرا در آب

زمانه گرم داد خواهد امان
چنانست اندیشه را در گمان

که در باغ این نقش رومی نورد
گل سرخ رویم از خاک زرد

کنم گنج از صفت طبع پر
چو فیروز فیروزه در جوی در

زهر باغ آرم گل نغز بوی
ز هر گل گلابی در آرم به جوی

گر اقبال شه باشدم دستگیر
سخن زود گردد گزارش نپیر

بیا ساقی آن روز روشن چو ماه
بمن ده بیاد زمین بوس شاه

که تا مهد بر پشت پروین کشم
به یاد شه آن جام زرین کشم

خاتمه کتاب بر مدح ممدوح

ولایت ستان شاه گیتی پناه
فریدون کمر ملکه خاقان کلاه

ملک نصرة الدین که از داد او
خورد هر کسی باده بر یاد او

سپهر لیست کاختر بدو تافته است
محیطیکه تاج از گهر یافته است

چو دریا سے[1] ثالث نمط شوے خاک — ز ثالث ثلاثہ جہان شستہ پاک
چو سیارۂ مشتری سر بلند — نظرہائے او یک بیک سودمند
بہ تربیع و تثلیث گوہر فشان — بر مربع نشین و مثلث نشان
ز سرسبزیِ او جہان شاد خوار — جہانرا ز چندین ملک یادگار
ستارہ کہ بر چرخ ساید سرش — زدودہ سکۂ عبدۂ بر درش
جہانرا بہ نیروے شاہنشہی — ز فرہنگ پر کردہ از غم تہی
بہ بزم آفتابیست افروختہ — بہ رزم اژدہائے جہان سوختہ
ز روشن دروئے کہ دارد چو آب — بدو چشم روشن شدہ است آفتاب
چو شمشیر شش آہنگ خون آورد — ز سنگ آب و آتش برون آورد
چو تیر از کمانِ کمین افگند — سر آسمان بر زمین افگند
فرنگ و فلسطین[2] سرہان روم — پذیرائے فرمانِ مہرش چو موم
چو دیدم کہ بر تخت فیروزمند — بہ سرسبزیِ بخت شد بلند
نثارے نمودم سزاوار او — کہ ریزم بر او رنگ شہوار او
ہم از آب حیوان اسکندرے — زلالے چنین ساختم گوہرے

خواجہ نظامی علیہ الرحمۃ والغفران اکثر ملک شام بتصرف و قبضہ نصاریٰ باشد خصوصاً فلسطین و العلم عند اللہ ۱۲

[1] سے ثالث آور اسرار دریائی ثالث ایست موافق روایتی کہ در ایست چہ سیاحان گفتہ اند کہ بالای آسمان کرۂ انہار ایست و آن دریائی ست عظیم کہ محیط است بر کرۂ زمین و آن دریا را ثالث گویند و بر روی آن دریا کشتی ہا روان اند و آن کشتی ہا را ثالث گویند و بر روی آن ثالث عمارت ہا ساختہ اند و آن عمارت ہا را نیز ثالث گویند و ساکنان آن عمارت ہا را ثالثیان گویند و آن ثالث را ثالث ثلاثہ گویند و ثالث ثلاثہ را ثالث ثلاثہ گویند و ثالث ثلاثہ را ثالث ثلاثہ گویند و ثالث ثلاثہ

چو از ساختن باز پرداختم
به درگاهِ او پیشکش ساختم

سپردم نگین چنین گوهرے
ز اسکندرے هم به اسکندرے

بقا بادشه را به نیروے بخت
بدو باد سرسبزیِ تاج و تخت

چنین بلبلے در گلستانِ او
مبارک نفس باد بر جانِ او

زهے تاجدار یکه تاجِ سپهر
سریر ترا سر بر آرد به مهر

تو فی در جهان شاهِ بیدار بخت
ترا دید دولت سزاوار تخت

نیارد ندارد
نیارد ز گیتی کس آن دستگاه
که نزلے فرستد سزاوارِ شاه

ازین گوزه گل گر آبے چکید
دران ترف دریا کے آید پدید

نمِ چشمه گر سنگ خارا رسد
چو اندک بود کے به دریا رسد

نظامی که خود را غلامِ تو کرد
سخن را گزارش بنامِ تو کرد

همان پیش تختِ تو مهمان کشید
که آن مهر پیشِ سلیمان کشید

بدین رنگ طاؤس و پرواز او
که چون گربه زشت آمد آواز او

بدین بلبل خرد بین کز نوا
فرود آورد مرغ را از هوا

من آن بلبلم کز ارم تاختم
بباغ تو آرامگه ساختم

نوائے سرایم ز آیامِ تو — کہ ماند بروسالہا نامِ تو

بنامِ تو زان کردم این نامہ را — کہ زرین کند نقشش نو جامہ را

مرا[۱۱] پیلِ بار از تو مقصود نیست — کہ پیلِ تو چون پیلِ محمود نیست

بخشی تو بے آنکہ خواہد کسے — خزینہ فراوان و خلعت بسے

من این نامہ را گر بہ زر گفتمے — بعمرے کجا گوہرے سفتمے

ہمانا کہ عشقم بدین کار داشت — چو من کم زبان عشق بسیار داشت

مرا داد توفیق گفتن خدائے — ترا باد پایندہ فرمانروائے

ازان پیشتر کاوری در نہمیر — ولایت ستان باش و آفاق گیر

زمان تا زمان از سپہرِ بلند — بفتح دگر باش فیروزمند

جہان[۱۲] پیشخورِ جوانیت باد — فزون از ہمہ زندگانیت باد

بیا ساقی از جامِ دہقانِ پیر — بمن دہ بجے ساغرِ دستگیر

ازان مے کہ جانرا بدہوش باد — مرا[۱۳] شربتِ دشاہ را نوش باد

تمت

---

[۱۱] ولکشور پرش ۱۲

[۱۲] در بعضے نسخہ جہان چو فرزد پس خود یعنے فرزندست و آن کنایہ ازان است کہ جہان در تصرف تو باد

[۱۳] در بعضے نسخہ مرا شربت دشاہ را نوش باد آمر ادوار است چنانکہ سابق ذکر کردہ شد و خزانہ رہین بعنے باشد دار و دفوشت در مرثیت گوید ۱۲

فرهنگ سکندرنامه بحری

باب الف

الف ممدوده

آب

آب سرخ - مراد شراب -
آب انار - کنایه از شراب سرخ
آبگیر - بمعنی تالاب -
آبخور - جائی آب خوردن اسپی گاو
آبستنی روز - بقلب اضافت
ای روز آبستن که زادن بود -
آبنوس - قسم چوب معروف و مراد زنگی
آب و آتش - مراد شراب و جام
آب معلق - کنایه از آسمان -
آب گلگون - مراد شراب سرخ -
آبگینه - در جام افشاندن کنایه
از شکستن جام -
آب روان کنایه از اسپ -
آب حیوان - آب حیات -
آب خوردن - شتم زدوخوردن
آب در دیده - کنایه از گریه -
آبگینه - شیشه -
آباد کشتی - کسیکه کشتی او آباد باشد
آبی و آتشی - ضد یکدیگر -
آبی - بهی میوه و مخالف مراد روی
یا نهنگ
آب سیاه - کنایه از آب مهلک

آست

آستیا - مراد روزگار -
آتش انگیز - مراد سردار لشکر -
آتش زدن - خراب کردن -
آتش - کنایه از رومیان -
آتشی - مراد دیو -
آتش افشان کردن - تباه کردن
آتش سنگ بست - آتش گرد
گرد گنبد سنگین -

آخ

آخشیج - عناصر اربعه مراد فضیلت یکدیگر

آذ

آذر بمعنی آتش -
آذرگشسپ - آتش جهنده و نام ملکی
آذر آزادگان - نام
ولایتی پای تخت تبریز -

آر

آرزم - بمعنی جنگ و کار
زار مراد شوکت و شان -
آرزوگاه - جای حصول آرزو
آرش - نام پهلوانی ایران و نام تیر
آرد

آرد

آرده پشت - کوزه پشت -
آرزم و آب - بمعنی شرم و آبرو
آزادمردی - کنایه از نادانی
آزردن راه - کوفته کردن راه

آس

آسمان گون - مراد سیاه
آسیب و آزرم - کنایه از خشم و غضب
آستین فشاندن - کنایه از ترک
دادن و گذاشتن -
آسان گذاری - بمعنی گذاشتن
چیزی باسانی -
آسوده - بمعنی فارغ البال -

آش

آشتی - بمعنی صلح -

آف

آفتاب - کنایه از رخسار -
آفرین - بمعنی دعا و ثنا -
آفرین گوی - دعاگوئی -
آفرینی - بمعنی تحسین -

آگ

آگندن - پنداشتن و پر کردن

آل

آلان - نام ولایت و نام محله -
آلت - بمعنی واسطه حصول چیزی

آم

آموزناک - بمعنی آموزنده -
آمرزش - بمعنی عفو کردن -
آموده - بمعنی آراسته -
آموزگار - بمعنی تعلیم گیر -

آو

آوخ - بمعنی افسوس کنایه از غم و اندوه
آواز خوش - آوازیکه آتش فروزان
وقت افروختن آتش سرایند -

آه

آهرمن - بمعنی دیو خبیث و رهنمای بد
آهن - اشاره از زنگیان -
آهنین راه - مراد راه دشوار گزار
آهوی تر - مراد ابر سیاه و سفید -
آهوپرستی - کنایه از محبت شکار آهو

آی

آینهٔ گوهری - اشاره
بآیینه آهنی اسکندری -
آینهٔ پیل - قطعه آهنی که بر سر
گشتوان پیل نصب کنند -
آیینهٔ - مراد از علم هندسه و حکمت
نجوم -
آیین - بمعنی آرایش -
آیینهٔ چینی - کنایه از آفتاب
آیت - مراد حجت ظاهر -

الف مقصوده

اب

ابر کافور بار - مراد موی سفید
ابد - اینجا آخرش معلوم نباشد -
ابرش - کنایه از روز -
ابر سیاه - مراد لشکر -
انجارت - نام ولایتی از گرجستان و طائف
ابا - بمعنی آمیش و با مخفف آن -

ابر و کشادن - مخاطب شدن -
ابر آفتاب - کنایہ از سعی بجا حاصل
ابر طاق - یعنی ابروی یکتا و بی نظیر

ا ث

اثر - یعنی نشان قدم و مراد از نشان

ا ح

اخلاص - خاص ساختن و منتی
اختیار - یعنی گزیدن -

ا د

ادیم - یعنی پوست خوشبو نیکو بوقت
ستارہ سہیل اور ارنگ و بوی محل
آید و آزاد و نوع ست ادیم یمنے
و ادیم طائفی -

ا ر

ارجمند - صاحب بلند رتبہ -
ارم - نام بہشت شداد -
ارتژنگ - نام نقاشی از چین
و ہر کتابیکہ صور و اشکال دارد -
ارغوان - یعنی گل سرخ رنگ -
ارش مقدار دو دست از آنج
تا سر انگشتان -
ارغنون - نام سازی -
اُردی بہشت - نام ماہ بہار -
ارمغان - یعنی ہدیہ و تحفہ -

ا ز

ازسر افگندن - یعنی سخت افگندن
ازبند کشادن گام - کنایہ آزاد
کردن و علے -

ازل - انچہ اغاز او معلوم نباشد
از زان خود کباب خوردن از
مشقت خود چیزی حاصل کردن
ازتندی بر برآمدن - یعنی از
درشتی در گذشتن -

ا ژ

اژدہا - یعنی مار بزرگ و کنایہ از
شمشیر و کنایہ از مرگ و تیر مراد
از ضحاک بادشاہ -

ا س

استخوان - یعنی حسنہ و حربا و نوعی از
از اسلحہ
اساس - یعنی سامان -
استقامت - یعنی راست شدن
اسرافیل - نام فرشتہ -
اُستا - نام کتاب زردشت
استادگار - یعنی دربان و خادم
استخوان سفید - مراد از زرد -

ا ص

اصطرخ - نام شہری در ایران

ا ط

اطلسی - منسوب بفلک اطلس ای
فلک نہم -
اطلس رومی - نوعی از اطلس
اطلس فروش - مراد از آتش فروش

ا ف

افتادگی - یعنی فروتنی و قنت پیری
افسوں گرگی - مکاری -
افشار - ہندی اگاڑی پچھاڑی
یعنی بریسمانیکہ دست و پاے چارو
ایدان بندند -
افسون ژند - یعنی افسون آتش پرستان
افسون - مراد فریب و دلبری و چاپلوسی
افتادن خصم در پا - مراد پا تمامی دشمن
افشردن گام - ثابت قدمی -

ا ق

اقصی - بیت المقدس و منتہای
زراعت و آبادی -
اقطاع - اطراف زمین و جاگیر

ا ل

الماس - قسم جوہر یعنی ہیرا -
الُبرز - نام کوہی بملک مازندران
الٰہی پناہ - مراد صاحب علم و حکمت الٰہی
الپ - یعنی پہلوان دلیر -

ا م

امضا - یعنی فرمان -

ا ن

انبان - پوست بز غالہ کہ ذخیرہ
دران اندازند -
انجیر - میوہ معروف -
انباشتن - یعنی پر کردن -
انجیدن - یعنی پارہ پارہ کردن
انجمن - یعنی محفل -
انوشہ - یعنی خوش و خرم -
انگشت بر آتش زدن کنایہ از
عقل کار کردن -
انجم شناس - مراد پاسبان -

ا و

اول قنوت - کنایہ از صبح صادق

ب ا

باد عیسی - یعنی نفس عیسی کہ
موجب احیا است -
بارگی - یعنی اسپ و مراد از براق
و یعنی توانائی -
باد سخت - اشارہ بحوادث زمانہ
باغ - مراد از فیلقوس پدر
اسکندر و یعنی نعمت -
باغ - مبدل باگ معروف
باب زدن - یعنی سیخ -
بازو شکن - یعنی زور آور -
بارہ - یعنی اسپ
بانہ کرد - ای جدا کرد -
بائستگی - یعنی سزاواری -
باد پیمودن کار بیحاصل کردن -
بام یعنی اول صبح مخفف بامداد
بازو برافروختن - کار شجاعت
نمودن -
بادام و قند - مراد چشم و دہن -
باغ پیرہ - مراد مادر روشنک
دختر دارا و مراد از ذات سکندر زشت

ا ی

ای - حرف ندا و ہم بمقام تحسین گویند
باب یای موحدہ تازی
باد آتشی - مراد عدم حفظ مراتب رفعت
یار - یعنی شاخ و ثمر درخت و یعنی دوست
بازی یعنی یار جانور شکاری -
باید مخفف نباید چنین در شعر است

یالین جمشید - اساره بسند سکندر را
باد آیستنی - بادیکه درخت را بارادار کند
بالا زدن - برانداختن -
باریده - امر معروف ومشهور
بادلی - منسوب بموضع بادل -
بازگونه تورو - راهیکه رفتن دران
واژگونه بود -
باطل - اشاره بآیه کریمه قد جاء الحق وزهق الباطل کان زهوقا
بارگاه زدن - بمعنی خیمه زدن
بازی سر سو یا سنای سنا دن
مورا که کمال هنرست -
باز خورد - ای مقابل شد -
باغبان - مراد پدر یا مطلق مربی

ب ب

بیاد آمده - بمعنی زدن فاحشه
ایمن آباد - جای امن -
ایلاق - مراد شهری یا ولایتی -

ب ت

بتاراج روس دادن - عبارت
از سوختن زگال -

ب ج

بجان آمدن - تنگ آمدن
بجا آوردن تشاط آدا کردن
حق عیش -

ب چ

بچنگ وندان راه رفتن -
ای بصعوبت راه رفتن -
بچاه آوردن - مراد بذلت ساینده

ب خ

بخارا - نام ملکی -
بخاری - منسوب به بخارا -
بخش کرگس - ای مردگان
غذای کرگس -

ب د

بدست - وجیب وبالشت
بدو - بمعنی آغاز -
بدو - مخفف بود -
بدان تا - بمعنی برای آنکه -
بدسگال - بداندیش -
بدیده - بمعنی بنظر -
بدریا آمدن - بمقام خطرناک
رسیدن -
بدید - بمعنی بسیار بد -

ب ر

براق - مرکب نبی در شب معراج
بریش - مخفف ابریشم -
بریجیس - نام ستاره -
برویوم - بمعنی تا کاشته وزمین کاشته
برات - حصه ونصیب -
برکهٔ آبگیر بمعنی حوض -
برگرفت - بمعنی بازداشت
بریاد - بمعنی بسیار یاد -
برزونه بان - بمعنی ظاهر شد -
برای حمله - بمعنی آشوب و
جوش یورش -
برگ وساز - بمعنی سامان
بران آهرمن - مراد از زنا

براچه نام پهلوانی از زنگبار
بهراهی پلنگر بادشاه زنگبار
برگستوان - بمعنی پوششی که
در جنگ بر اسپ اندازند -
برگشتن - بمعنی عاجز شدن
برزخ - نام مقام که در
قدیم هر دم نام داشت -
برنه بمعنی فرو شکوه -
برهم زدن - کنایه از محو نمودن
برآوردن - بند نمودن وبجا آوردن
برگ - بمعنی سامان -
برخاسته - بمعنی زائل شده -
برانند - ای برانگیزند -
برآمودن گوهر - عبارت از
برآمدن ستارها -
برزخ - بمعنی برابر
برآتش نشست - ای خراب شد
برون - بمعنی سوا -
برزمین زدن - بی اعتبار کردن
برج - عبارت از مجلس -
به راز بودن - کنایه از گفتن راز
برو بمعنی سینه -
برزین - نام کنایه از دردین
آتش پرستی یا نام آتشکده -
برسر نشستن - کنایه از آنکه دشمن
را بکشی وبالای سر او جا کنی -
برو بست راه - ای در ترد و اندوخت
واز چارهٔ کار باز داشت
برشه ترنم - ای بجنگ آورم

برچین قبا بسته - عبارت از
مستعد وآماده کاری -
براندار - مراد چرخ وفلک -
برده - چیز غارت کرده شده -
برده - بمعنی غلام وکنیزک -
برافروختن موم - عبارت
از گفتن سخن نرم
برگناه گوش زدن - مراد تنبیه
کردن -
برقه - مزید علیه برق -
بروز دشمن نشاندن - ای
بسیار درد رسانیدن -
برزن - یعنی حمله کن -
برزدن - بمعنی سرائیدن -

ب ز

بزرگر - بمعنی مزارع وکشاورز
بزم دیگر - مراد سکندرنامهٔ بحری
برمه - مزید علیه بزم -

ب س

بسوراخ مار گرنجیدن - کنایه
از اضطراب -
بستن میغ - کنایه از ظاهر شدن
بساط بارگاه فراخ افگندن
کنایه از وسعت وقسمت -
بس واوری بمعنی نه صادر آید
بسیج - بمعنی قصد وارادہ -
بسند - بمعنی کافی -
بسند - بمعنی مرجان -

ب ش

بشرط حرز - ای بمقتضای عقل
بشمشیر سخن گفتن - مراد جنگ کردن

ب ض

بضاعت زمین - مراد همان خون بیگناهان که خورده است -

ب ط

بط - جانوری مشهور که بطخ گویند

ب ق

بقم چوبیکه از و سرخ رنگ حاصل شود هندی مجیٹھ -

ب ک

بکام - بمعنی موافق خواهش -
بکار آمد - بمعنی کاردان مرد -
بکر پوشیده روی - کنایه از شب
بکر گشادن کام - مراد ادا کردن بدل
بلیناس - نام حکیم که در فن طلسم سحر او ستاد بود و هم مصاحب سکندر
بلبله - بمعنی صراحی یا کوزهٔ لوله دار
بلال - نام موذن رسول مقبول
بلندگاه - بمعنی جائی دشوار گذار

ب ن

بنه لیستن - بمعنی سفر کردن -
بن ناپدید - مرو بی پایان -
بند گشادن گام - کنایه از آزاد بنده - بمعنی مطیع و منقاد -
بنفشه ریختن - مراد سیاهی -
بند از دهان باز کردن - هی فریاد برآوردن، و استغاثه نمودن -

ب و

بُو - مخفف بُود -
بور - بمعنی اسپ سُرخ رنگ -
بوسیده چوب چوبیکه در شب چهان انگشت سوزان نماید -
بُوم - بمعنی زمین و چغند -
بوق - بمعنی کرنای -
بوالفضول - بمعنی احمق و بیهوده
بوالحکیم - کنیت مردم زیرک -
بودنی - مراد تمامی موجودات
بوم بیگانه - مراد ملک ایران -
بوی شیر آمدن - کنایه از تازه متولد شدن -
بهی افزار - بمعنی مصالح و آلات
بُو - بمعنی امید -
بوستان - مراد حجره -

ب ه

بهی - بمعنی بهتری و میوهٔ معروف
بهار وقتی حرس بستن - کنایه از استادن بخدمت -
بهم بر زدن - بمعنی زیر و زبر کردن
بهمن - نام پسر سفید یار دهم نام قلعه نزدیک اردبیل -
بهرام - نام ستاره مریخ و نام بادشاه عراق بسیار عادل و سخی -
بهار - مراد مطلق بتخانه -
به باد - بمعنی دعا -
بهم تاختن - ای برابر تاختن و یکجا شدن -
بهره - بمعنی بهره مند -
بهار سفید - مراد سفید رنگ -

ب ی

بیهش - مخفف بیهوش -
بیوه - بمعنی زن شوهر مرده -
بید رنگ - بمعنی سرزنش -
بیت العروس - خانهٔ مرد و زن
بیخ - مراد از ریخ -
بیدار دل - بمعنی هوشیار -
بید برگ - نوعی از پیکان تیر -
بیستون - نام کوهی که فرهاد میکند
بیعت - مراد متابعت
بیجاده - جوهری از جنس یاقوت و

پ ا

پاداش - جزای بد و نیک و استعمال در بدی بیشتر -
پالودن - بمعنی صاف نمودن
پای بست - بمعنی مفید -
پاس - بمعنی نگاهبانی -
پاک بمعنی تمام -
پائی بسنگ در آمدن و افتادن کنایه از کشته شدن -
پالهنگ - هندی باگ ڈور
پای بست - بمعنی پائمال -
پالوده مغز - بمعنی هوشیار -
پای لغزش - عبارت از لغزش و خطا
پای مردی - بمعنی مددگاری
پایمُزگه - مراد خاک پا -
پاک پیوند - توشه زن سکندر -
پای خاکی کردن کنایه از روانه شدن
سنگ بر زه سرخ مانند کهربا که کاه را ربا ید -
بی آهو - بمعنی بی عیب -
بیلک - نوعی از تیر -
بیل کش - بمعنی دهقان -
بی پای جنگ - کنایه از عدم قدرت بر جنگ -

باب بای فارسی

پای رنج - مزدوری -
پازهر تریاک مخفف پادزهر -
پایان ماهی - تخت الثری

پ ت

پتک - هندی هتوڑا -
پتیاره - بمعنی جادو و سحر و مهیب و بدکاره

پ ح

پخته - مراد هوشیار -

پ د

پدرام - بمعنی آراسته و خرم
پدیدار شدن - بمعنی موجود شدن

پ ذ

پذیرا - بمعنی مقبول -

پ ر

پرگنده - مخفف پراگنده معروف
پرداخته - بمعنی آراسته و پیراسته

پرتاب - بالفتح بمعنی انداختن تیر
پرتاب - بمعنی پرزور -
بی نهاری - بی امانی -
بیگانگی - دشمنی -
بیسبندگان - نظربازان
جاسوسان -
بی دوربانش - کنایه از بی نمی
بیسیراک - بمعنی شتر جوان و شتر پیر هم
پرند - بمعنی چادر و پرده آراسته
و کنایه از شقه و علم -
پرده دیرسال - کنایه از فلک
پراگنده - بمعنی پریشان و بمعنی جمع مجا
پرداختن - بمعنی خالی شدن
و غارت کردن -
پرچم - هندی بمعنی پرا -
پرنیانی بنفشش - بمعنی جامه کبود رنگ
پرگار - مراد روزگار -
پرده - مراد گوشه عزلت و تقوا
پرده کج - مراد فال بد -
پرده دار - نگهبان -
پرتابیدن و پرتافتن - بمعنی
دور انداختن -
پرخاش - بمعنی جنگ -
پرپر - ترس -
پرده قفل بر کلید زدن -
کنایه از کار و راز گونه کردن -
پربر آوردن - کنایه از پریدن
پرطاس - نام پهلوان -
پرگار جنبش ندر - مراد از آسمان

پرند بستن بر نقش - بی نمانش
ساختن نقش -
پره - بمعنی صف -
پراگندن - ضعیف شدن
پ ژ
پژوهنده - بمعنی جاسوس و جستجو
پژوهش - بمعنی قصد -
پ س
پیسیچ - بمعنی اراده قصد -
پست - بمعنی سوبق هندی ستو
پس اندیش - بمعنی کوته اندیش
پسپچیدن - قصد کردن -
پس آهنگ - مراد فوج پسین
پ ش
پشت - مراد قوت -
پشت گرم شدن - مراد از
زور یافتن -
پشت دست - بمعنی طمانچه و طمانچه
پشت شیر - عبارت از برج اسد
پ گ
پگاه - بمعنی سحر و فجر -
پ ل
پل شکستن - عبارت از غرق
کردن -
پلارک - بمعنی شمشیر و جوهر شمشیر
آهن جوهردار -
پلاس - گلیم -
پ ن
پنج نوبت - مراد نماز پنجگانه

و هم مراد از پنج چیز که در شادی نوازند
یعنی دهل و نامه تنبک و نای و کاس
پنجه - مخفف پنجاه عدد معروف -
پنج نوبت نواخت - ای مباهات
و فخر کرد -
پندار - بمعنی توقع و گمان -
پناهنده - بمعنی پناه دهنده
پنیر - معروف -
پ و
پوستین - مراد پوست است
پویه - رفتار ریست
پولاد هندی - مراد شمشیر -
پوستین بار کردن - عریان کردن
پو بر بیجاده رنگ - کنایه از اقبال
پ ه
پهلوی - نامی از هفت زبان فارسی مراد
مذهب مجوس -
پهلو کردن - بمعنی گذاشتن چ
پهلو زدن - همسری کردن -
پهلوی او تنگ را کشاد - یعنی
سواری بیکار نمود -
پ ی
پیراستن - بمعنی کم کردن بواسط
زیبائی -
پیشباز و پیشواز - هر دو بمعنی مراد
قبول کننده و استقبال کننده
پیراهن - بمعنی قسمی از لباس
پیرانه سال - مراد از آدمی
مختار پیش خواجه نظامی گنجوی -

پیر گودک سرشت - مراد نامتناسب
الاوضاع -
پی برزمین فشردن - قایم و
ثابت شدن -
پیش خود دو - انچه پیش همه خورند
بطور چاشنی -
پیل بند - هندی در بازی شطرنج
پیلپای - نام یکی از اسلحه رنگیان
پیل پولاد خائی - مراد پیل سخت مست
پیلپای قدح - مراد صراحی شکل
پای پیل -
پیله - بیضه مانند که کرم آن را تنیده باشد
یعنی ابریشم کا کویا -
پیر کیانی سرشت - مراد رسول دار
پیچیده و کار - بمعنی متامل و متفکر
پی برداشتن - بمعنی مستعد بودن
و سراغ گرفتن -
پیش عهدان - یعنی شان سابق
پیروزه - نام جوهری نیلی -
پیروزه بوسحاق - نوعی از پیروزه
منسوب بسبوی بوسحاق مراد سکندر

ت ا
تابیدن - روشن شدن و تافتن
تاریخ - وقت چیزی پیدا کردن و حادث
تاریخ دهقان - مراد روایات اهل ایران
تاریخ نوروزی - تاریخیکه در
جشن نوروز سلاطین مرا میگرداند
تاریخ تازی - تاریخ عرب -
تاق دروازه - مراد اویخته -

تاک - درخت انگور -
تابنده هور - روشن آفتاب
تاجور - مراد دارا -
تا سینه در موج خون آمدن - مراد بمصیبت سخت مبتلا شدن
تازیان - ای اهل عرب -

ت ب

پیل بالا - مقدار قد پیل -
پیر مجوس - پیر آتش افروز -
پیر زن - مراد مجمر -
پی آهو - نقش قدم آهو -
پیل افگندن - کنایه از غالب شدن
پیچ بمعنی پیچ و تاب دادن و بمعنی گردانیدن
پیل افگن - صفت اسپ -
پیچیده دست - مراد کم زور -

باب ثانی مشتمل بر چهار مقاله

تنبیره - دهل باریک و نقاره -
تنبیره زن - نقاره چی -
تیرت - نام شهر -

ت ح

تخت عاج - کنایه از روز -
تخمه - اصل و نسل -
تخته - مراد تخته تابوت -
تخت رونده مراد اسپ -

ت د

تندرو - سینه باز و چکور -
تندرو بهاری - عبارت از گنبد کبود -

ت ر

ترنج - میوه معروف -
پیل جنگ آزمای - مراد پهلوان -
پیشین گهان - وقت نماز ظهر -
پیتو - بمعنی خیرات -
پیش پیرای - کنایه از زود بینی طوسی
پیل محمود - نام پیلی سر اپیلان
ابرهه بادشاه که برای خرابی بیت الله آورده خذول شد -
پیرامن مخفف پیرامون بمعنی گرداگرد -
ترنج روی شسته - کنایه از آفتاب
ترازو - مراد طبیعت و اعتدال -
ترازودر - کنایه از مالدار -
ترازوی زر - کنایه از مالدار بخیل و نازک مزاج -
ترازوی کافور - کنایه از آفتاب
تزنگ - خود آهنی -
ترنگ - آواز تیغ بوقت زدن بچیزی
ترازوی پولاد سنجان مراد از نیزه مبارزان
ترس - بمعنی سپر سخت تیز -
ترتیب راه - سامان راه -
ترکش نهادن - گزاشتن ترکش پیش خود -
ترسکاری - ترسیدن از خدا
ترکردن - عبارت از شستن
ترجمان شخصیکه زبان یکی بدیگری بیان میکند -
ترنج معتبر - غلوله از خوشبو
آراسته که پادشاهان در دست دارند
ترقی حسادتی - کنایه از آفتاب

ترکی کردن - ظلم و ستم نمودن
ترسی - صفائی و ابداری -

ت س

تسلیم - گردن نهادن -

ت ش

تشویش - تردد خاطر -

ت ظ

تظلم - فریاد کردن -

ت ع

تعبیه - آمیختن و آراستن چیزی
تعلیم گر - بمعنی آموزنده -

ت غ

تغلیس - نام شهری از ملک ارمن

ت گ

تگرگ - بمعنی ژاله -
تگاور - اسپ و شتر تیز رونده

ت م

تمکین - رتبه دان
تنگیبار - جای یا شخصیکه هر کس را بار او راه نبود یا انکه راه دخل هر کس در انجا مسدود بود همچنین است در شرح کلکته -
تنگ آمدن - نزدیک آمدن
تنگ - مخفف از تنگ که خانه نقاشی باشد -
تنگ - بمعنی نزدیک -
تنگ چشم - کسی که بطرف دیگر میل نکند -
تنگ چشمی - قرومایگی و کم آگاهی

تنگ دل - مراد بد نمایی بوقت
تنگ تاب - بمعنی بیطاقت -
تنومندی - توانائی -
تنومند - قوی الجثه و مجازا دولتمند
تنیده - بافته و اطلاق بر جسد مجازا
تنین - اژدهای بزرگ -
تنبک - دهل کوچک بازی گران
تندر - بمعنی رعد -
تنوره - نوعی از پوشش که روز جنگ پوشند مراد چار آئینه -

باب ثالث مشتمل بر سه

تندشیر - اشاره به سکندر
تندمار سیاه - رنج و تردد کشیدن در نگهداشت مال -

ت و

توشه برداشتن - سفر کردن

ت ه

تهی کرد - ای بگریخت -
تهمتن - لقب رستم پهلوان -
تهی کردن جای - مراد کوچ کردن
تهی ماندن - محروم ماندن -

ت ی

تیره خاک - مراد ابدان ظلمانی
تیرگان - مراد مظلوم -
تیر تمام - بمعنی تیر تمام -
تیرخدنگ - مراد هم ضمر اپاورخم
تیز هوش - زیرک -
تیغ - نژاد پشت -
تیغ زنگار خورد - مراد تیغ کهنه

تیغ پولاد - مراد تیغ سخت -
تیغ چون آب - تیغ صاف و روشن
تیغ دار - یعنی پهلوان -
تیهو - صعوه جانوری هندی معلی یا نیز
تیشه بر پا زدن - کنایه از تحرکت
باز آمدن -
تیغ یعنی بلندی کوه -

ث ا

ثالث ثلاثه - مراد قوم نصاری

ج ا

جادو - ساحر و سحر -
جادوی - ساحری -
جانگی - مشاهره و سالیانه یابند
جام سفالینه - کنایه از خبد آدمی
جان کندن - مشقت بسیار بودن
جامه در خم نیل - مراد ماتم -
جادو کشان - کشندگان حرسان
جای جو - یعنی آتشدان -
جای تخلیه - مراد خواب گاه
جام - مراد آسمان -
جام دولت - جام تابع دولت
جام یافت - ای کامیاب شد

ج ب

جبرئیل - نام فرشته مقرب
جباری - تکبر و شان -

ج ر

جره - مراد دلیر و جلد -
جره باز - جلد باز
جرس در گلو بست - ای از
جرس جنبانی باز نماند -

ث ر

ثری - خاک نمناک

باب جیم تازی

ج ز

جزیه - خراج -
جزیره - مراد جزیرهٔ یونان

ج س

جسمه - یعنی جهنده -

ج ع

جعبه - ترکش تیر -
جعد پرچمه - موی سر علم و نشان

ج ف

جفت نقش دیوار گشتن -
کنایه از حیران شدن -

ج گ

جگرتاب - یعنی گرم سازندهٔ جگر
جگرخواره - مراد عاشق -
جگرسای - یعنی گزندرسان

ج ل

جلوه گاه - مراد دنیا یا سخن
جل - برگستوان هندی جهول
جلاجل - هندی جهانجه
جلاب - یعنی شربت -

ج م

جمازه - یعنی شتر مراد تن سست

ث و

ثور - نام برج دوم و یعنی نرگاو
جمهور - گروه مردم -

ج ن

جنبیت - اسپ کوتل -
جنبش - مراد حرکت ستاره
جناح - مراد گردوسی از مردم یعنی
سعدیهٔ فوج دهر اول -
جنبندگان - مراد حیوانات -
جنگ سود - کسیکه نفع خویش در
جنگ دیده و جنگ آزموده -

ج و

جولان - اسپ تاختن -
جواب - پاسخ -
جوفروش گندم نما - دغاباز
جوجو - مراد جزو کل -
جوان دولت - آنکه دولت
روز به دارد -
جوهر کشتی - کنایه از سخن گفتن
جوزا - نام برج دو پیکر -
جوشیده مغز - کنایه از پرخشم
جوهر ناب - جوهر خالص
جوزدن - انداختن رگال در
آتش افروزه -
جوانمرد - مراد سخی -
به زیر گنبد انداختن - کار بیفائده
کردن -

چ ا

چهار طاق - هندی راوتی
چار تکبیر - مراد نماز جنازه -
چارسو - مراد دنیا -
چار بالش - مسند -
چار میخ - مراد دنیا یا عنصر عناصر اربعه
چار میخ شدن - کنایه از ساکن شدن
چار دیوار - عبارت از شب
چابک - جلد -
چالش - رفتار -
چاره پرداختن - چاره بعمل
آوردن -
چاچ نام شهراز ترکستان -
چاوش - یعنی نقیب -
چاک زدن دامن زره - عبارت
از بر زدن دامن زره -
چاه - اشاره بچاه ذقن -

چ ر

ح ب

ج ه

جهود - گبر آتش پرست -
جهان پهلوان - مقلوب الاضافه

باب جیم فارسی

چراغ برکردن - روشن کردن
چراغ -
چراغ سپهر - کنایه از آفتاب
چراغ نشستن - خاموش شدن
چربی - یعنی فربهی -

چ س

چست - خوب و کلان -

چ ش

چشم زخم - مراد از پلک چشم -
چشم سفید گشتن - کنایه از
بیهوش شدن -

چشم تریاک داشتن - امیدوار تریاک بودن -
چشم زدن - بهم زدن مژگان چشم - مراد نگاه -
چشمهٔ خون و مغز - مراد دل و مغز -
چشمهٔ خاوری - کنایه از آفتاب -
چشمهٔ قند - دهان مطلوب -

چ ف

باب حاے خطی

حبش - نام شهر مراد شب و بمعنی پهلوان جهان ای بزرگ و اعظم جهان -
جهان - بالکسر بمعنی جهنده -
جهان در جهان - بمعنی بسیار -
چفته - بمعنی آهن پرخم -

چ ک

چکاوک - بمعنی قبره هندی خندان -

چ م

چمن - مراد از بزم

چ ن

چندین در رنگ - مدت دراز
چنان چون - بمعنی چنانکه -
چنگ - نام ساز -
چنبر - دایرهٔ طوق و تاج مخصوص سلاطین -
چون - بمعنی چگونه -
چوگانی - مراد از اسپ -
چوزهٔ کبک -

چ ی

چین - نام شهر مراد سر جدان

چین کشاده اے تنگ دلی بفراخ روئی میدان گشت -
چیتی پرند - چادر منقش -
اشارد بطرف تودهٔ زنگال -

ح ح

حجت استوار کنایه از قرآن مجید -

ح ر

حریف - یار و مصاحب -
حریر و کاغذ - کنایه از برای و رزش تیر اندازی آنرا نشانه می سازند
حرف امید بیم - اشاره بحرفی کر از آثار نحوم سبوحوادث خوب و زشت بر لوح خاک منقش می شود
حرف - خالص و ناب -
حریر شعری - نوعی از حریر یعنی جامه منسوب بمقام شعر -
حریر - بمعنی کاغذ -
حرم - اندرون سرا -

ح ا

خانقه - عبادت خانه -
خامش - بمعنی خاموش -
خامی - نادانی -
خام - خالص -
خاریدن سر - عبارتست از مشقت
خاکیان - مراد آدمیان -
خالیک - بمعنی سندان هندی نهادن -
خام خوی - بی تدبیر و نادان
حرون - بمعنی سرکش -

حروتی - سرکشی -

ح س

حساب مناسک - مراد از اداے حج
حساب بیابان در انگشت -
کنایه از سهولت حساب منازل
حسک هندی گوکهرو - و بدان شکل از آهن ساخته در میدان جنگ اندازند تا فوج مخالف در مانند -

ح ق

حق پیوند - مراد نسبت فرزندی
حقه - کنایه از دهن -

ح ل

حلقه عنبری - مراد سیاهی -

باب خاے معجمه

خاکی - مراد آدمی -
خاموشکاری - بمعنی خاموشی
خانه زاد - بمعنی معروف -
خانهٔ زرین - کنایه از آفتاب
خانهٔ راستان .. خانهٔ کعبه -
خانه انگبین دار کنایه از آفتاب
خارا - سنگ سخت -
خانه - مراد خیمه -
خارج آهنگی - مراد ظهور آثار خلاف طبع

ح م

حمل - نام برج و بمعنی بچه گوسپند

ح و

حوض آب - مراد برج حوت
حوض نوشین گلاب - شربت
حوض یا میز تش گلاب -

حواصل - جانوری سفید رنگ -

ح ی

حیرت آباد - مقام حیرت -
حیز - مراد حلقه و احاطه و تصرف
حیوان خواران جهان - مراد موت و غم و اندیشه -
خاک در تر از و افگندن - حقیر و بی اعتماد کردن -
خام چرم - عبارت از جسم آدمی و کنایه از وجود دنیاوی -
خاوری - مراد ساکن ملک خراسان -
خاک ظلمات رنگ - اشاره از دنیا
خاک زرد - کنایه از خاک تراب
خار نهادن - مجوز ابتدای کسی شدن -

خ ت

ختلی - اسپیکه از ختل آورند که ولائی از بدخشان است -
ختن - نام شهر مراد مروز -
خدنگ چوب مستحکم که ازان تیر سازند -
خدنگ انتشی - چوبی سبک که ازان تیر سازند -
خدا آفرید - کابر نیکه دخلی معتد بها ندارد -

خ ر

خرد و تمیز چیزی بس شکسته

خراج - باج -
خرپشته - پشته کلان -
خرپشته - بمعنی بوصه پشته کلان
خروش - شور جرس و آواز بلند
خراش - ویران و بمعنی مست
خرابی - مستی -
خرابانی - شراب خوار -
خرما - کنایه از عضو مخصوص مردان
خرگوش - مراد برج سرطان خانه اصل ماه -
خرمهره - بمعنی ناقوس -
خرمنده - بمعنی صاحب چاه و مقام
خراس هفت چشمه - مراد آسمان
خرد - عقل و دانش -
خروس - بمعنی مرغ -
خروسان طاؤس دم - مراد
خروت شراب -
خرم آباد - جای خوش -
خرسنگ - سنگ کلان -
خراسان - نام ولایت
خرگاه صبح - عبارت از مشرق
خرخیز - نام شهری مشک خیز -

خ ز

خز - نوعی از جامه ابریشمی -
خزری - منسوب بشهر خزران

خ س

خسرو - مطلق پادشاه -
خسروی می - مراد فصله اسفند
خس - مراد ناکس و بخیل -
خسک هندی - گوکهرو -
خسته - بمعنی مجروح -

خ ش

خشت - مراد تیزه کوچک که در وسط چوبش حلقه بندند و انگشت ران داده بسوی دشمن اندازند همچنین است در شرح کلکته -
خشک - خالص و بمعنی خالی مجازاً

خ ص

خضر خضر احرام - مراد خضر پیغمبر
هر جا که قدم می نهاد سبزه روئیده شد

خ ط

خطر - بزرگی و شرافت
خط - مراد حد -
خط بخوان دادن - رضا دادن بقبول خود -
خط نخستین - مراد نقطه -

خ ف

خفتان - جبه -
خفه - اشاره بمرض خناق -
خفچاق - قومی از ترکان صحرانشین و دشت خفچاق دشتی است که در آن قوم بود و باش دارند

خ ل

خلوت - تنها نشستن -
خلاف - ناسازگاری -
خلاص - زر خالص
خلخال زر - کنایه از آفتاب
خلخ - نام شهری حسن خیز در ترکستان
خلخال - نام زیور پای هندی کبرج
خورشید را بگل مهفتن - کار را مرید بهی کردن -
خواسته - بمعنی مال -
خون خام - چونیکه بپختگی نرسیده
خون شدن - هلاک شدن
خونی - لائق کشتن -
خواب خرگوش - خواب غفلت
خوشه ندادن - کنایه از خراج ندادن
خواتهای لعل - ای خواتهای پر از لعل -

خ م

خم آهن - سنگی سیاه که سرخی زند
خم نیل تاب - کنایه از آسمان -

خ ن

خنیده - بمعنی پسندیده -
خنبک - چوب نقاره مراد آواز -
خنگ - رنگی از رنگ اسپ -
خنده زمین - عبارت از شکفتن گلها

خ و

خوش عنان - خوش رفتار
خوگیر - الفت گیرنده -
خوابنده - خسپنده -
خواب - مراد غفلت
داوری گاه - مقام حکومت و انصاف -
داوری - جنگ -
دانای پیشینیه - مراد فردوسی
دائره - مراد حصار یا فوج دشمن یا زمین
دارا - نام پادشاه ایران مشهور
دانه - مراد اسباب و مال -
دام افگندن - کنایه از مال و کار فرمائی -
دادخواه - فریادی -
خون - مراد قتل -
خونابه - مراد مشقت -
خودکامگی - غرضی -
خورشید سوی کوه - کنایه از نزدیک به غروب -

باب دال مهمله

دانای پیر - اشاره به یحیوی معتد علیه
داغ بر حریه نهادن - عبارت از حکومت و فرمانروائی -
داد دادن - مراد صرف کردن
الفاس - دریا و آبی و پاس امور دینی -

د ب

دباغت - پاک کردن پوست حیوانات
دیبقی - نوعی از دیبای منقش
دبیر - مراد مجمر -
دبه بر پای پیل انداختن - کنایه از دیده و دانسته خود را هلاک کردن
خون خم - کنایه از شراب
خونیش - کنایه از نزدیک
خوردخوان - خوان طعام
خونناب خم - مراد شراب
خون در جگر خوش زدن - عبارت از ظاهر شدن کینه و پرخاش

ح ی

چیال - درخواب دیدن یا در بیداری تعقل نمودن -

چیری - نام گل -

چیل چیل - مراد فوج فوج -

چیر چیر - بمعنی بی سبب و بیهوده مجازاً

چیل چغتای - مراد قوم صحرائی

د ح

دحمه - بمعنی نه خانه که کفار عجم مرد گانرا در آن نگاه میدارند و اینجا اشاره بزمین ست -

د د

د د - بمعنی هر چار پایه درنده مثل شیر و گرگ وغیره -

د ر

دریوزه - گدائی -

دریای هفت اختر - کنایه از هفت آسمان -

درج - نام مقام تجلی ذاتی -

درست - اشرفی

در - مروارید

درم ریز - منعم

درنگ - ضد شتاب

دران نامه - اشاره بشاهنامه فردوسی

دریا - مراد ممدوح شاه نصرة الدین

دری - زبانی از هفت زبان فارسی منسوب بدرهٔ کوه -

درین جنبش - اشاره بحوادث دوران -

درون پرور - حق تعالی جل شانه

درمنه - نام گیاهیست -

دریده دهن - هرزه گوئی و زشت خائی

درگردن - برزمه -

درج دهقان نورد - مراد دفتر موذخان -

درخش - برق یا آتش -

درست تر راندوده - مراد سخن ناهموار

درنشیدن - روشن شدن -

درر کاب ایستادن - مستعد حرب وضرب شدن یا خدمت کردن -

دریای آب - کنایه از آسمان

درع - زره -

درائیدن - آواز کردن -

درای - جرس و زنگله جرد -

درخاک نشستن - ذلیل خوار شدن

درد پیش آوردن - یعنی در ابتدای صحبت افعال ناشائسته بظهور آوردن -

درخته بودن - کنایه از بودن در محل رسوائی -

دریای خون کشادن بروان کردن خون -

درزمین سنخوان یافتن - کنایه از نشان یافتن -

دراج - جانوری هندی تذبر

درانگشت آوردن - رای عالم آوردن -

دریده جگر - مراد کمال غلبه

دردسر - بمعنی دردوادنیت -

درود - بمعنی دعا -

درافتادن تن - یعنی مبتلا شدن در مکروحات زمانه -

دروقت درو بیفشته درودده یعنی دود بر آورده و بعضی گفته اند که درین شعر سکندر نامه مراد از سنج رگال سازاست که کار او هم آتش افروز ست آتش را در زمین دفن کنند تا زگال گردد پس گویا مثل ست که زعفران یا رغوان کشته و بیفشته درودده همچنین ست در شرح کلکته -

درزدن - طالب شدن -

درسر مسیل زدن - کنایه از غروب شدن -

دریای پیکان کعب گرگ دیدن کنایه از آنکه کاری کار گرگ بآن تناوری و تیزی ناخن او قوع می آید از پیکان ضعیف نیز برمی آید همچنین ست در شرح کلکته -

درسر کردن - صرف نمودن -

دُر دریائی - مراد معشوقانیکه در دیار روم و فرنگ و یونان خیزند -

درآمد - یعنی سوار شد -

درافگنده - بمعنی شده -

درع های سفن - زره های سوهان کرده ای مصفا -

دریای ثالث - مراد آب باران

د ژ

دژ - بمعنی قلعه -

دژبان - بمعنی صاحب قلعه

دژخیم - زشت خو و بد طبیعت و کنایه از دشمن -

د س

دست بازی - غارتگری و مراد جنگ -

دست افشاندن - کرکن

دست مُزد - مزدوری از دست

دست گاه - متاع و مسند گاه و تخت -

دسترس - مراد استعداد و شعور و قدرت -

دست - مسند و سامان مجلس و بمعنی قدرت -

دستان بتوش - حکایت و سرد و شنونده -

دست یُرد - بمعنی غلبه -

دستوری - رخصت و بمعنی قوت

دست شستن - ناامید شدن

دستان - بمعنی مکر و حیله

دست کشیدن - مراد دست باز کردن -

دست رنج - مزدوری

دست پخت - مراد پرورده بدست -

دست بندی - نوعی از هیأت نشست -

دستور - مراد از سطو -
دستور شیرین بیان مراد از ارسطو وزیر -
دست بر فلک نهادن - عبارت از دعا کردن -
دست زور - بمعنی غلبه -
دست مجلس - صدر مجلس -
دست برآوردن - کنایه از ظاهر شدن -
دست مفلوج - دست خزانه دار

دشت

دشت ورود - مراد طریق خشکی

دل

دلیر شدن - مراد ظاهر شدن
دلکش - مرغوب -
دلارام - مراد از روشنک دختر دارا
دل گرم - پر محبت -

دم

دم گرگ - کنایه از صبح کاذب
دمساز - بمعنی دوست موافق
دمان - خشمناک -
دم زدن - مراد سخن گفتن
دم - مراد آواز -
دماغ دو مغز - دماغ موی
دمه - بهندی پھکی دوصونکنی
دم از نیکنامی زدن - توصیف نیکنامی کردن -
دم بر انداختن - مانده کردن
دم شمار دن - کنایه از زندگی بحسب

دن

دندان سپیید - وخوشحال وخندان
دندان دراز کردن - کنایه از حرص وآز کردن -

دو

دوربا ش - مراد تیزه بود که سنان آنرا دوشاخه ساخته و چوب آنرا به جواهر زینت داده پیش پیش پادشاه می برند -
دوردست - بسیار دور -
دولتی - صاحب دولت
دولت خدای - خداوندی دولت
دولت انگیز - بمعنی سرفراز کننده
دوست -
دواسپه - مراد سرعت -
دورویی - بمعنی نفاق -
دولابه - تصغیر دولاب هندی رهٹ -
دودبر آوردن - هلاک ساختن
دوال - مراد مطلق چرم -
دونختی - کنایه از دو پلک چرم
دوپرتی رفاق - تان تنک که دوباره میده آن از پرویزن گذرانند
دود - عبارت از سپاهی فوج -
دوده - خانواده وقبیله مراد از سلطنت -
دو دوست - دو دمتفرق وپریشان
دوپیکر - مراد دورنگ -
دولت گزایان - آنکه بدولت خداداد گزند نرساند -
دورگیر - جهان گیر -
دوپره - مراد از دو قطعه آهن پرگار
دوتیغه بازی - کمال هنر سپاهگری
دوالک - نوعی از قمار بازی

ده

دهقان آذر پرست - مراد مراد ایران تاریخ دان -
دهن تلخ بودن - شاکی بودن
دهره - نوعی از خنجر پهلوانی
ده - بمعنی قریه -
دهل دریدن - کنایه از آواز بودن
دهلیز - دروازه خانه -
ده یک ستان - عبارت از باج وخراج گیرنده -

دی

دیوانگاه - منزل گاه -
دیو مردم - مردم شریر وآزارنده

ذ

ذخره - بمعنی ذخیره وسختی -

را

راه رخت - راه درست
رایگان - بی عوض -
راندن ناز ونعمت - صرف کردن نعمت -
راح ریحانی - نوعی از شراب
راوق - شراب صاف -
رای زن - مدبر مراد از وزیر دارا -
رایگان خوار - منفت خوار
راه برداشتن - سفر نمودن
راه پهلوی - سرود بزبان پهلوی
دیر باز - مدت دراز -
دین حق - دین اسلام
دیده بر هم نهادن - ای مردن
دیبای روم - عبارت از اموال سلاطین روم -
دیرینه روز - کهنه دون -
دین دهقان - مراد دین زردشت
دینهای آلوده - مراد دین باطل آتش پرستان -

باب ذال معجمه

ذر

ذریعه - بمعنی وسیله -

باب رای مهمله

راه بخت - راه عیش زندگانی -

رب

ربع مسکون - چهارم حصه آباد زمین -

رح

رحیل - کوچ

رخ

رخت کش - مسافر توره آور
رخش عنان تاب - اسپیکه محتاج چابک نباشد -
رخت بر خر بستن - مراد راهی آهی شدن
دین درست - دین اسلام

دین حنفی - دین حضرت ابراهیم خلیل الله -
دی - مدت ماندن آفتاب در برج دلو که شدت سرما باشد وهم بمعنی شب آید -
دیدبان - بمعنی ناظر حال -
دیس - کلمه تشبیه ست بمعنی همتا
دیو باد - مراد باد تند -

ذ م

ذمه - بمعنی عهد و پیمان -
رخنه - مراد شکاف -
رخش بیجاده نعل - مراد گلبن
رخت - مراد از هوش و عقل -

ر ز

رزاق - بسیار روزی دهنده

ر س

رستگار - نجات -
رستخیز - روز قیامت -
رست و خیز - بمعنی رستن و برخاستن -
رسیده - پخته -
رسن باز - بازی گر که بر رسن دود
رستم برف - از برف صورت پهلوان سازند که پرهیبت باشد
رستن - خلاص شدن -
رسته - بالیده -
رسام - نام آهنگری که به تدبیر سکندر از آهن آئینه ساخت -
رسن در گردون آفتاب کردن مراد زلف گرد اگرد چهره روشن تشبیه است -
رسم آبا - مراد از طریق حضرت ابراهیم پیغمبر علیه السلام -

ر ش

رشته زدن - کنایه از پیمودن

ر ص

رصد - چنبوتره منجمان که برای دیدن کواکب سازند و مراد جای بلندی افلاک -

ر ط

رطب چین - مراد حضرت نظامی

ر ع

رعونت - خودرائی و نافرمانی

ر ف

رفرف - نام مقام اسرافیل و نام مرکب حضرت رسول -
رفتن بیجاده نعل - مراد گلبن
رفیع - بمعنی بلند -

ر ق

رقیبان راز - کنایه از انبیاء و اولیا
رقیبان شب - پاسبان
رقاق - نوعی از نان باریک
رقیب - دربان -

ر ک

رکاب - مراد پیاله و کنایه از مقدار قلیل ملکنه -

ر گ

رگ زدنی - عبارت از فتوت یا

ر ن

رند - مرد بخیل و بیباک -
رنگ عروس - مراد طرز نوکدخدا
رنگ - مکر و فریب -

ر و

رود بار - جای نشیب آب جاری و مقام بسیار گوئی -
روز بیم و امید - روز قیامت
روم - نام ولایت و بمعنی آتشدان یا مجلس سکندر -
روس - نام ولایت -
روائی - بمعنی رونق -
روز تنگ - روز مصیبت
رویئن دژ - نام قلعه
روستائی - مرد دهی -
رود - بمعنی ساز -
رویئن خم - مراد نقاره -
روز رقصان - مراد سکندر
روغن زبانی - چرب زبانی
رود خیزان - مراد فوجها -
روز عذرا و آدمی - روز قیامت
روباره زرد - کنایه از آفتاب
روین - بمعنی بیخی که جامه دران سرخ کنند -
رونق انگیز کار بودن - با نهایت بودن کار -
روزگور - بی خبر و نادان -
روز باران - روز جمعیت
روی آهن - بمعنی خود

ر ه

ره داشتن - سفر کردن
رهوار گیل - اسپ مقام گیل
ره انجام - انجام دهنده راه کنایه از مرکب -
رهی زاده - بمعنی بنده زاده
ره جام یافت - ای کامیاب شد -
ره آورد - تحفه -

ر ی

ری - نام شهری -
ریگ بوم - ریگستان -
ریختن صفرائی جوشیده یعنی دور کردن آتش کینه -
ریگ - رمل و علم معروف -

ز ا

زار - بمعنی بسیار و انبوه -

ز ب

زبان آور - صاحب و
زبان و شاعر و فصیح -
زبان بمسار دوختن - مراد خاموش شدن -
زبیده - نام زن هارون رشید خلیفه بغداد -
زبون - ناچیز و مطیع -
زبان سوختن - باز گفتار باز باز ماندن -
زبان ترازو - سوزن ترازو
زبان بر زبان - متواتر گو -

ز ح

زحل - نام ستاره بر فلک هفتم -

زحمت - مراد از کثرت مردم

ز خ

زخمه - بمعنی مضراب ای آلت خواندن

زخم کوس - نقاره کلان

ز د

زدودن - ازاله کردن و پاک کردن

ز ر

زر است -

ریحان - مراد از گل -

باب زای معجمه

زرافشان - مراد سخاوت

زرین کلید - کنایه از عبارت آراستن -

زردشت - نام حکیم ابراهیم

زر بروغ دعوی پیغمبری کرد

زر برانداود - ای زر در آرایش داد

زرین درفش - علم زرین

زراقه - شترگاو و پلنگ -

زرد - کنایه از شام -

زرافشان شدن - مراد مدح نمودن -

زرگل - بمعنی غنچه گلاب

زر بدست شدن - کنایه از منع کردن -

زرپرست - محتاج زر

زرین درخت - اشارت بچتر

زرین ستون - عبارت از غلامان زرین کمر -

ز ش

زشت - بد ظاهر و باطن -

ز غ

زغال - انگشت

ز گ

مطلق -

زگیس - نام پادشاه -

زگال - انگشت -

ز ل

زلال - آب شیرین -

زله - انچه از طعام برای کسی نگهدارند

ز م

زمی - بمعنی زمین -

زمین زاده - خاکی نژاد -

زمام - مهار -

زمین بر زمین - باعتبار طبقات

زمین در زمین - تمام زمین -

ز ن

زنده شدن باد - بمعنی حرکت یافتن

زندگی - عبارت از بزرگی -

زنده دار - احیا کننده -

زنور روشنائی نهادن - کنایه از دور کردن نور -

زنبوره گیری - زنبور بسیار گرد و تشبیه است بجیش ان -

زنده رود - نام دریای اصفهان

زندپاز - بلبل و قمری و فاخته

زنده لاف - بلبل و قمری و فاخته

زنگ بر آئینه افتادن - کنایه از نمودن صورت در آئینه -

زنگاره رود - نام سازی -

ز ه

زهره نوشیدن - تحمل طعن دیگران

ث ا

ثاله - هندی اوله که از فلک بارد

ث ر

ثرات - عمق -

س ا

ساق عرش - مراد همان عرش

ساله خورو - کهن سال -

ساز - مراد اسباب اخر

سالیان - جمع سالی یعنی چهل یکه سال ازان قرار یافته

ساق - کلک پا هندی پندلی

سراپرده زدن - برپا کردن خیمه بزرگ -

سایه مراد شب و اشاره بظلمات

سایه افگندن سر بر پشت پای کنایه بکمال پیری باشد -

نمودن -

زهرناب - آب تلخ -

زهرخند - خنده در هنگام غضب

ز ی

زیارت گاه - جای متبرک

زیور - بمعنی معروف -

زینهار - بمعنی دامان

باب زای فارسی

ژ ن

ژنده - بزرگ هر چیز -

ژنده سوز - مراد از کفر -

ژندباف - بلبل و قمری و فاخته

باب سین مهمله

ساز گار - دوست موافق

سایه یک کلاه اشاره بفرمان شوکت پادشاهی -

سالار خوان - بکاول و چاشنی گیر

ساقه - فوج پسین -

س ب

سبق بردن - غالب شدن و پیش دستی کردن -

سبحان حی الذی لا یموت

ترجمه پاکست زنده که نمیرد -

سبکباش - ای ترک تعلق کن

سپهر طاوس - مراد آسمان

زیر پا آوردن ادیم زمین - عبارت از حاجیان که بعد از ادای حج کفش در پا کنند -

زیردستی - مراد فرمانبرداری

زینهار خوار - مراد عهد شکن -

زیت روغن زیتون -

ژندلاف - بلبل و قمری و فاخته

ژنده پیل - پیل مست -

ژ و

ژوپین - نیزه خرد

سبزه آخور - کنایه از آنور که علف

وگاه سبزه‌زار باشد -
سبز خنگ شموس - مراد اوقات زندگانی

س پ

سپیده دم - مراد موی سپید
سپر در آب افگندن - کنایه از عاجز گردن -
سپند - دوای معروف -
سپاس - طاقت -
سپاس بردن - مدح و ثنا کردن
سپنج - کنایه از عمر قلیل -

س ت

ستام - ساز اسپ از قسم زین و لگام
ستد - بمعنی گرفت
ستوه - بمعنی عاجز -
ستو دان - عمارتیکه بر سر مقابر
سازند و گورخانه -
ستمکش - مظلوم -
ستا مخفف ستار ساز معروف

س ج

سجل - قبالهٔ بامهر -

س ح

سخن گوی پیشینیه - مراد فردوسی
سخن سنج - مراد شاعر -
سختی کش همت کش رنج آزموده
سختهٔ - بمعنی سنجیده و معقول -
سخن گفتن - مقلوب الاضافت
ای گفتن سخن -
سخت بوم - مراد زمین بهلکه
سخت گرفتن - پیچیدن و دریدن
سخت - از سختن بمعنی سنجیدن
سخت میر - آنکه جانش بشوار
برآید -

س و

سدره - مقام جبرئیل -
سد - دیوار ساختهٔ اسکندر
سداب - گیاهی هندی تلی
سد سکندری - بمعنی معروف
و مراد ذکر خیر و نام نیک -

س ر

سرشتن - باهم آمیختن -
سر زدن - کوشش کمال کردن
سر پیچیدن - اعراض کردن
سر نهادن - اطاعت کردن
و سفر نمودن -
سر درآمدن براه - بمعنی روانه
شدن -
سر بسوی راه افگندن کنایه
از مائل ساختن -
سر آغوش - گیسو پوش زنان
سر آید زمان - یعنی مدت او
آخر میشود -
سرشت - خلقت و طبیعت
سر تاقه گشادن - معطر کردن
سر افیل - نام فرشته مقرب الهی
سرهنگی - مراد چالاکی -
سر تاب فرو بردن - مراد ناپدید
شدن -
سر پنجه - پنجهٔ دست -
سیرین - نشستگاه و بمعنی ظرف چیز
سر و نگاه - جای برآمدن شاخ و
جای بالای گوش -
سرانداختگی تافتن - از طاعت
خلق رو گردانیدن -
سرخاب - نام جانوری پرند
سپر افگنده زدن - برپا کردن
خیمه بزرگ -
سر تیغ کوه - بلندی کوه -
سرد مهر - کم مهر و محبت -
سر جنبانیدن - ای تحسین نمودن
سروش - فرشته که پیغام مژده دهد
سر بخش - حصهٔ کلان -
سرود و آئین - سرود یکه بمضمون
مبارکبادی بود -
سری کردن - سواری کردن
سر و بن - اشاره بجمله اعضا و
شدن پشت لبسبب عجز و گرانی
سر کشیدن - بلند گردیدن -
سرخ - اشاره بصبح -
سرافگندگی - فروتنی -
سرکش - سردار -
سر در آوردن - بواضح شدن
سرخوانده - مراد عرش -
سر آغاز - ابتدای کار -
سر رشتگی - عبارت از نسج نباتات
شدن -
سر پنجه - پنجهٔ دست -
سیرین - نشستگاه و بمعنی ظرف چیز
سر و نگاه - جای برآمدن شاخ و
جای بالای گوش -
سرانداختگی تافتن - از طاعت
خلق رو گردانیدن -
سرخاب - نام جانوری پرند
سپر افگنده زدن - برپا کردن
خیمه بزرگ -
سر تیغ کوه - بلندی کوه -
سرد مهر - کم مهر و محبت -
سر جنبانیدن - ای تحسین نمودن
سروش - فرشته که پیغام مژده دهد
سر بخش - حصهٔ کلان -
سرود و آئین - سرود یکه بمضمون
مبارکبادی بود -
سری کردن - سواری کردن
سر و بن - اشاره بجمله اعضا و
شدن پشت لبسبب عجز و گرانی
سر کشیدن - بلند گردیدن -
سرخ - اشاره بصبح -
سرافگندگی - فروتنی -
سرکش - سردار -
سر در آوردن - بواضح شدن
سرخوانده - مراد عرش -
سر آغاز - ابتدای کار -
سر رشتگی - عبارت از نسج نباتات

سر شغل - مراد سعی و تلاش
سر و کلان - مراد از شاهنامه
فردوسی -
سر افگنده - ساکت و مطیع
سر بسته - یعنی مخفی -
سرسبزی - یعنی تر و تازگی
سر و سایه - کنایه از شوکت
سر و آزاد - کنایه از ذات سکندر
سر آهنگ - مراد فوج پیش
سر بخت - از پا در نیامدن -
ای بخت سستی و نامساعدت
نکردن -
سرون - بمعنی شاخ حیوان
سیرین شکستن - مراد
از معیوب کردن -
سرگشتگی - تردد و اضطراب

س س

سست رای ضیعه عقل

س ف

سفال زمین مراد زمان زمین
سفته گوش - مراد غلام و
مملوک -
سفالیه - ظرف گلی -
سفته - بمعنی مضبوط
سفتن - بمعنی خراشیدن
سفن - بمعنی سوهان

س ک

سکندر - مراد ممدوح انشاء

نصرة الدین پادشاه -

س گ

سگاهن - رنگی که آهن را در و اندازند تا سیاه شود

س ل

سلطان - مراد حق تعالی

سلّه - سبد هندی پیاره

سله سر بار پیروان افگندن کنایه از اغاز فتنه و فساد نمودن

سلیب - مراد از لوازم جنگ مثل تیر و ترکش وغیره -

س م

سماع - سرود شنیدن -

سمند - رنگ اسپ

سمور سیه - مراد شب -

سمن - بمعنی چنبیلی مراد ستاره

س ن

سنان - نوک نیزه -

سنت - طرز و روش -

سنگ لیست - عمارتیکه تمام از سنگ سازند -

سنگ در آب افگندن - پابرو ها داشتن -

سنگ را موم کرد - یعنی آن را حلم نمودن -

سنگریز - مراد حوادث دنیا -

سنگ زدن - بمعنی ترازو -

سنگ بر سنگ نهادن - آرایش نامناسب نمودن -

سنبل - مراد زلف محبوب -

سنبله - عبارت قطرهای عرق

سنگ - کنایه از وقار و قبول نگاه

سنحق - مراد عالم -

سنگین دلان - عبارت از ظالمان

سنبه - بمعنی آله سوراخ کننده

سندروس - مراد زرد -

سنگ بوم - بمعنی سنگستان -

س و

سواد - نواح شهر -

سوگ - ماتم -

سواد سفیده - مراد سیاهی خطوط

سواد حبش - کنایه از زنگبار سیاه

س ه

سه نوبت زن - نقاره نواختن سه وقت -

سهم - خوف و ترس و بمعنی تیر

سهناک - دهشت ناک -

سهیل - نام ستاره

سه دانه - مراد سلطنت و پیغمبری و حکمت -

سهی سرو - سرو راست -

س ی

سیماب گون - مراد مضطرب

سیاهی وه خال - یعنی آرایش و زینت و دهشت -

سیاست - حکمرانی بقصد حفاظت و رعب و دهشت -

سیاهان - مراد و زنگیان -

ش ا

شاهین - جانوری شکاری تیز زبانه ترازو -

شاه گویندگان - مراد حضرت پیغمبر -

شاهران - نام پهلوان -

شادبهر - خوشدل -

شاهان روئین تن - اشاره باجداد دارا یعنی بهمن و اسفندیار

شاه چین - کنایه از آفتاب -

شاخ سست - مراد دنیا -

شاخ سرو - کنایه از زنگال و کنایه از مرغ کباب -

شان - بمعنی ایشان -

شاخ بازی - مراد برآوردن شاخ -

شادخوار - مراد بسیار بهره -

سیه کردن - مراد ویران ساختن

سیم در زر - زر مغشوش -

سیم ناسخته - سیم خالص -

سیم گون سکه نوبهار - کنایه از گل سپید رنگ -

سیم کاری - مراد دل فریبی

سیم - مراد از نوشابه -

باب شین منقوطه

ش ب

شبچراغ - قسمی از جواهر که در شب افروزد چراغ تابان باشد

شب آهنگ - مراد ستاره سحری

شبانگاه - بمعنی شام -

شادبهر خوشدل -

شبخون - جنگ که در وقت از اعداد واقعه شود -

شبیخون - مراد ف شبخون

شب - انقلاب زمانه -

شدیز - بمعنی اسپ سیاه رنگ

ش ح

سحنه - کوتوال -

ش خ

شخ - بمعنی زمین سخت یا مخفف شاخ

ش د

شداد - پادشاهی بانی باغ ارم

سیاوش - نام پسر کیکاوس

سیه سوخته - بمعنی تمام سوخته

سیغور - جامه ابریشمی سیاه -

سیر گشتن - مراد رنجیده شدن

سیاره چرخ - اشاره به ماه

سیاهی نمودن - ظاهر شدن

سی ارش - کنایه از کلام دراز

سیاه - کنایه از زنگال فروش

ش ر

شربت تر - مراد شربت تازه

سروان - نام شهری -

شروه - نام پهلوانی از نامداران

شراب برجیق - کنایه از سخنان مسرت افزا -

شرط - بمعنی طور و وضع -

ش ش

ششش جهت - مراد دنیا -
ششش پهلو - مراد دنیا نظر بجهات ستة -
شششدره - عبارت از عجز و درماندگی -

ش ط

شطاحی - بمعنی بیحیائی و شوخی

ش ع

شعر - جامهٔ ابریشم -

ش غ

شغل - کار و اندیشه
شغب - شور و فساد -

ش ف

شفق - مراد از مادر روشنک

ش ک

شکوهیدن - بمعنی ترسیدن
شکیج - پیچ و تاب
شکوفه - گل درخت میوه مطلق غنچه -
شکرریز - نثار یکه در روز عروسی بر عروس و داماد نثار کنند و نواحی شیرین -
شکرخوردن - لذت یا بشکن
شکوهندگی - باهم خاطر داشت
شکوه بمعنی شوکت و امر از شکوهیدن بمعنی ترسیدن -
شکرانگیختن - درخنده آوردن
شکن - عبارت از چین زلف
شکستهمن - جدا گردیدن دشمنی

ص ب

صبوح - بمعنی صبح
صبوحی - شراب صبحگاه نمودن -
شکرپاره - کنایه از معشوق
شیرین حرکات -

ش گ

شگرف - مراد زیبا -
شگفت - امر نادر و عجیب و حیران

ش م

شماش - آفتاب پرست -
شمع شب افروز - مراد یار خواب شبینه -
شموس سرکش و متمرد -
شم - کفش چرمینه -
شمع روشن - کنایه از صبح صادق
شمشاد - قسمی از درخت سرو
شمشیر جان - عبارت جنگ و صلح و آشتی -

ش ن

شنگرف سودن بر لاجورد - کنایه از نمودار شدن سرخی صبح بر فلک -

ش و

باب صاد مهمله

صبا - مطلق باد -
صبح ابلق سوار - باعتبار سفیدی و سیاهی شود - بمعنی روز -
شوشه - مراد از زنگال چسپیده
شوریده راه مراد گمراه -
شوی - مراد از طالب شراب

ش ه

شهربند - کسیکه بحکم حاکم در شهر ماند و بجای دیگر رفتن نتواند و بمعنی حجره و دار الش هم
شهریار - مراد از ممدوح نظامی شاه نصرت الدین -

ش ی

شیلپور - نامی رومی که در حرب گاه آنند
شیرگردون - برج اسد -
شیشه می - کنایه از عیاشی دلا و بدنما -
شیرمرغ - مراد عجیب چیز -
شیرخوردن - مراد پرورش یافتن
شیرهشتن - بمعنی گذاشتن تعلق موجود
شیر - مراد از سکندر
شیران پولادخای - مراد پهلوانان -
صبوری - بمعنی تغافل مجازا

ص ح

صحرای جان - مراد عالم ارواح
صحن پالوده - کنایه از اندام نهانی زن بکر -

ص د

صدف - خلاف مروارید

ص ر

صراف سره کنندهٔ زر -
صراف پالوده - مراد کامل صفائی

ص ط

ص ط

صمصر غام - شیر درنده

ط ا

طاق نیلوفر - کنایه از آسمان -
طاق لمیتن - طاق مساحتن
طاسک - تصغیر طاس بمعنی طشت
طاق - نوعی از عمارت محرابی
طاق جفت - کنایه از دو برابر
طاؤس رنگ - باعتبار لباس منلون -
طاؤس پرگنده - مراد بی رونق و بدنما -
طاق حرلپشته - عبارت از عماری -
طاس - بمعنی جام -

ط ب

صطرح - نام قلعه فارس مخفف اصطرح -
صطرلاب در آفتاب - عبارت از آله دریافتن وقت از احوال دوار افلاک -

ص ل

صلح - بمعنی آشتی -
صلا - خواندن برای طعام خوردن

باب صاد معجمه

ص م

صمصام - بمعنی کفیل

باب طای مطبقه

طیرزد - معرب تیرزد - شکر سفید
طیرخون - عتاب و بمعنی التماس
طیرخون زدن - هلاک ساختن
طبقهای بلور - ای ساحت اپلور آسمان و مراد از زمین و
طبق مشک - چیزهای خوشبو
دست شوی -

ط ر

طرائر - نام شهری و بمعنی آثار عراق -
طرفدار - بمعنی پادشاه -
طرید - حمله آوردن -
طرائف - جمع طریف مال نو
طراق - آواز شکستن چیزی
صلیب - خط چهار گوشه -
صلب آلتی - زردی و
سرخی که بر جوهر طلا ظاهر شود
صلب - بمعنی پشت

ص ن

صنم خانه - خانهٔ معشوق

ص و

صواب - بمعنی راست

ض و

ضو - بمعنی روشنی آفتاب
طرهٔ ایوان - بندی موندری
طرنگاه - مراد دنیا -
طرطوس - پهلوان نیرو دست

ط ش

طشت - کنایه از فلک -
طشت خوان - طشتیکه برای

طلائی - طلا و زر اندوده -

ط م

طمع - امید -

ط و

طوبی - نام درختی در بهشت
طوف - گرد چیزی گشتن -
طوطیا نوش - نام شخصی زبان
دان زنگی -

باب ظای معجمه

ظلمات که سکندر در انجا رفته -
ظل زمین - کنایه از شب

باب عین مهمله

عرق ریز - ریختن عرق
عراق - نام شهر -
عروس عدن - کنایه از شب
عبارت از ماه -
عروسک منجنیق کوچک و لعبت
که بازی دختر انست -
عروس جهان - کنایه از زمین -
عروس از مهد انجا زیستند -
اشاره بدانست که روسیان دختران
و زنان قوم انجا را گرفته کنیزانی
خانهٔ خود ساختند -

ع ز

طویله بیرون زدن - کنایه از
بر آمدن -
طوق و تاج - تخت و تاج
طوق بیرون - بمعنی نمودن

طویله بستن - خیمه زدن -

ط ی

طیب - خوشبو -
طیرگی - بمعنی سبکی و خفت -

ظ ن

ظن - بمعنی تهمت و گمان -
عزم - بمعنی قصد -
عزب - مرد بی زن -

ع ش

عشوه - ناز و فریب و حرکت معشوق

ع ص

عصمت - پاکی -

ع ط

عطف دامن - کنارهٔ دامن و
فراوز یر دامن -
عطار کرخ - محلهٔ در بغداد -
عطر سائی - عطر آموده -
عطف گاه زمین - کنایه از منتهای
زمین -

ع ف

عفت - پاکی -

ع ق

عقد بستن نکاح و مراد انتظام
ملک -
عقیق - مراد از لب و مراد از
روشنک دختر دارا -
عقد گوهر فشان - مراد قصه
سکندر یا مطلق قصه -

طلاوی - طلا و زر اندوده -

ط م

طمع - امید -

ط و

طوبی - نام درختی در بهشت
طوف - گرد چیزی گشتن -
طوطیا نوش - نام شخصی زبان
دان زنگی -

باب ظای معجمه

ظلمات که سکندر در انجا رفته -
ظل زمین - کنایه از شب

باب عین مهمله

عرق ریز - ریختن عرق
عراق - نام شهر -
عروس عدن - کنایه از شب
عبارت از ماه -
عروسک منجنیق کوچک و لعبت
که بازی دختر انست -
عروس جهان - کنایه از زمین -
عروس از مهد انجا زیستند -
اشاره بدانست که روسیان دختران
و زنان قوم انجا را گرفته کنیزانی
خانهٔ خود ساختند -

ع ز

طویله بیرون زدن - کنایه از
بر آمدن -
طوق و تاج - تخت و تاج
طوق بیرون - بمعنی نمودن

طویله بستن - خیمه زدن -

ط ی

طیب - خوشبو -
طیرگی - بمعنی سبکی و خفت -

ظ ن

ظن - بمعنی تهمت و گمان -
عزم - بمعنی قصد -
عزب - مرد بی زن -

ع ش

عشوه - ناز و فریب و حرکت معشوق

ع ص

عصمت - پاکی -

ع ط

عطف دامن - کنارهٔ دامن و
فراوز یر دامن -
عطار کرخ - محلهٔ در بغداد -
عطر سائی - عطر آموده -
عطف گاه زمین - کنایه از منتهای
زمین -

ع ف

عفت - پاکی -

ع ق

عقد بستن نکاح و مراد انتظام
ملک -
عقیق - مراد از لب و مراد از
روشنک دختر دارا -
عقد گوهر فشان - مراد قصه
سکندر یا مطلق قصه -

قتل گنهکاران نهند -
طشت سیمین - کنایه از صبح
طشت و خایه - مراد از زمین و
آسمان و مراد از بازی -

ط ع

طغماج - شهری از ترکستان
طغان شاه - نام پادشاه
عراق -
طغرل - نام پادشاه نام جانور
طلق - ابرک -
طلسم - حکمت ساختن چیزی
طلا - بمعنی ذهب -
طلایه - فوج دیدبان لشکر شاید

ظ ل

ظلمات اسکندری - مراد همان

ع ا

عاج - دندان فیل مراد سفیدی
عارض - بمعنی بخشی -
عاصی - گنهکار -

ع ب

عبرت - بمعنی پند -
عبره - محصولات که از کشتی نشینان
گیرند و عبور دریا مجازاً -

ع ت

عتاب - ملامت و رسوائی

ع ر

عرشیان - مراد فرشتگان
صحیح طلیعه باشد -

عقرب ـ گزدم و دیو خبیث و زیرک در کار ـ
عقابین ـ مراد از ناخن ـ
عقابان شکار کننده کنایه از حوادث روزگار ـ
عقاب ـ جانوریست شکاری

ع ل

علف ـ گیاه خورش چارپا ـ
علی الله ـ یعنی بر خدا لازم ست

ع ا

غار زرف ـ اشاره از دنیا ـ
غار تیدن بمعنی تاراج کردن
غالیه ـ خوشبوئی سیه رنگ

ع ب

غبار ـ گرد ـ

ع م

عماد ـ بنای بلند ـ
عمل خانه ـ مقامیکه برای عمل قرار دهند ـ
عمود ـ بمعنی گرز ـ
عملدار ـ عامل
عماری کشان ـ خادمان ـ

ع ن

عنان تازی ـ جرات کردن ـ
عنان اسپ ایدولت سپرد ـ ای قبضه اختیار کار خود را بار قبیلان سپرد ـ
عنان بر کشیدن کنایه از برانگیختن اسپ ـ
عنان راندن ـ روان شدن
عنان باز کشیدن ـ ترک کردن و دست از گذاشتن ـ
عنان در عنان آوردن ـ

باب نقطین معجمه

غبار شدن زمین ـ مراد کنده شدن زمین به نعل اسپان
غبغب ـ بمعنی گوشت آویخته زیر ذقن ـ
غبار بر آمدن ـ مراد بی رونق شدن ـ

ع د

مقابل و برابر شدن ـ
عنان خوش کردن ـ کنایه از رفتن و آمدن ـ
عنان کشیدن ـ اطاعت کردن
عنان تاب شدن ـ روان شدن
عنان در دی کردن کنایه از سرعت

ع و

عود گره ـ عود یکه گره دارد و خوشبو شود
عود افروخته ـ سازیکه شعله آواز دلها را کباب سازند ـ
عود و شکر سوختن ـ سوختن هر دو در مجلس رسم ولایت است ـ

ع ه

عهد ـ قرار داد ـ

ع ی

عیص ـ نام پسر حضرت اسحاق پیغمبر و بمعنی درخت بسیار پیچیده و انبوه

عیوق ـ نام ستاره روشن کناره راست کهکشان ـ
غدار ـ بسیار بیوفا ـ

غ ر

غریب ـ بمعنی عجیب و نادر و مسافر
غربوان ـ شور کنان ـ
غراب سیه ـ کنایه از شب
غره ـ بمعنی روشن ـ

غ ز

غزنین ـ نام شهری از ملک ترکستان ـ

غ ض

غضبان ـ بمعنی قهرناک و باستعمال فارسی بمعنی تنگی گرانی منجنیق سوی قلعه و خصم اندازند ـ

ف ا

فال ـ شگون ـ
فال روئینه خم ـ مراد چرم کوبیدنی
فال فیروز فال ـ مراد شادی

ف ت

فتراک ـ تسمه دوال پس و پیش زین اسپ ـ
فتنه ـ مراد صاحب فتنه ـ

ف ح

فحل ـ بمعنی نر ـ
فحلی ـ بمعنی نری ـ

ف ر

فرهنگ عقل و خرد ـ
فروع ـ مراد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ـ
فرو ماندن ـ عاجز شدن
فراخ ـ مطول و کلان
فراش ـ رودخانه کوفه ـ

غ ل

غلط ـ مراد صاحب غلط
غلیوان ـ بمعنی زرغن هندی جل
غلط کردن ـ ضائع کردن

غ م

غم ـ مراد از برهمی عیش ـ

باب فا

فرو مال ـ ای اصلاح کن ـ
فرس افگندن ـ عاجز کردن و مغلوب ساختن ـ
فرزانه ـ مراد از بلیناس حکیم
فرخار ـ نام شهری حسن خیز
فراخی چشم ـ خوشخوئی و وفاداری
فریاد خواه ـ بمعنی داد خواه
فراطوس نام جای ساکنان آنجا به خسروی موصوف ـ
فرنگ ـ نام ملک مشهور ـ

ف س

فسار ـ بکسر اسپ ـ
فسوس ـ بیراه کردن و بیکار و فریب و حضرت ـ
فسانیده ـ افسون کننده

ف ش

فش ـ بمعنی یال اسپ

ف ص

فصل - مراد حکایت -

ف ق غ

فغان - آواز بلند -

فغفور - لقب پادشاه چین -

ف ل

ف ا

فارورہ - شیشه که اشک داده بطرف دشمن سر دهند -

فالب - یعنی صورت حالیکه کیخسرو بیان کرده مراد بود -

قائم ریختن - عاجز شدن -

قاقم - جانوری که از پوست آن پوستین سازند -

قائم ری - مراد اسکندر که دری مقام داشت -

ف ب

قبضه - مراد دست مبارک -

قبان - یعنی ترازوی بزرگ -

ف د

قدرخان - نام پادشاه -

قدر مایه - اندک مایه -

ف ر

قراضه - ریزهٔ زر -

قرصه - کنایه از قرصهای مهر -

قلکه - چرخهٔ ریسمان مراد پاره های گوشت که پس از کشتن بیست کیس ناف واقع شود -

قلاطون - نام حکیمی

فلاطوس - نام جای که مردمان آنجا به گردی شهرت دارند

باب قاف

قزاگند - چیزیکه کرمی از ابریشم خام سازند -

ق ص

قصب - جامهٔ ابریشمی -

ق ط

قطرهٔ آب - مراد از نطفه -

قطیعت - بریدگی -

قطران جامه - سیاه و درختان

ق ف

قفیز - پیمانهٔ کلان -

قفاع - یعنی شیشه و حباب و بتشدید قانوعی از شراب -

ق ل

قلم راندن - نوشتن

قلم دیده - احوالیکه بتصرف قلم درآمده باشد -

قلم درکشیدن - محو کردن -

قلم در خارش - آرای بنویسد

قلسطین - نام شهری از ملک شام

ق و

قور - نام پادشاهی -

ق ی

قیلقوس - نام پدر اسکندر -

قلب - فوج میمنه -

قلب گاه - جای فوج اندرون

قلم از پشت مجمر بسته - باعتبار دسته مجمر -

قلمهای مشکین - مراد رگهای

ق ن

قنطار - یک پوست گاو پر از زر -

قنطال - نام سردارے از لشکر روس -

قندرتہ - نام ولایتی قریب ظلمات و نام جانوری سیاه رنگ که از پوست آن پوستین سازند -

ق و

قواره - حقه های آتشین -

ق ی

قیاس - اندازهٔ نظر -

قیامت - همیشگی و روز حشر

قیر - روغنی سیاه که در کشتی مالند

قیروان - مشرق و مغرب

ک ا

کافورخوار - مراد نامراد -

کاسد - نامزه -

کاروانی - متاع قافله -

کان تنگ - کنایه از ذات خواجه نظامی رح -

کام ناکام - یعنی بالضرور

کافور ناساخته - کافور بی غش

کامگار - منجاب -

کار بستن - عمل کردن -

کاهداری کند - ای در کار خود مستقیم باشد -

کاپرجون زر کردن - کنایه از آراستن کار -

کار سخت گیر - ای جزا و پاداش سازنده -

کام دل - کنایه از معشوق

کار فرما - مراد سکندر -

کار پاکیزه شود - ای عیش ما کامل شود -

کان - مراد درگاه سکندر

کان گوهر - مراد ذات -

کار دراز کردن - کار بدشواری انجامیدن -

کافور و عنبر - اشاره بسفیدی

باب کاف تازی -

کاغذ سیاهی مداد -

کان تاریک - کنایه از ذات خواجه نظامی رح -

کام - هندی تالو -

کابین - یعنی مهر دوست پیمان

ک ب

کبک - هندی چکور جانور مراد کنیزک -

کباب و رر سانیدن - پختن کبوتر -

کبوتر - کنایه از سخن -

کبوتر دم - کنایه از بوسه خاطر خواه

کبود او - کمان ورزش

کبودی و کوری - یعنی سیه روئی و بدحالی -

کبک تالنده - مراد مرغ آبی

ک ت

کتان - جامہ -

ک ج

کجا - بمعنی ہر کجا و بر و بر لے تحسین و تکیہ کلام قدما -

ک ح

کحل - سرمہ -

کحل ما زاغ - اشارہ بآیۂ کریمہ ما زاغ البصر و ما طغی یعنی میل نکرد چشم پیغمبر بطرف دیگر و تا فرمانی ننمود ای در حال معراج -

ک ر

کرگدن - ہندی گینڈا چار پایۂ معروف -

کُردی - منسوب بشہر کُرد -

کُرک - شہری از مضافات بیت المقدس -

ک ز

کزرہ - آنکہ زخمہ سازد از موئے تو اندزدہ -

ک س

کسریٰ - لقب شاہان ایران

کس خانہ - مراد صاحب خانہ

ک ش

کشادن عالم - گرفتن عالم -

کشور خدائی - مراد مملکت

کشیدہ گر - مستعد -

کشادتر - بزارع ا

کشادن سخن - زیادہ گوئی

کشادن زاقہ - مراد انتشار زیادہ اخلاق -

کشادن روی - منبسط بودن رفے -

ک ف

کفہ - پلۂ ترازو -

کفل گرد گردن - مراد قریب شدن

کفل پوش - یعنی عبا کہ پوشش است

ک ل

کلیچہ شدن - مجتمع شدن -

کلید - مفتاح -

کلتہ - آنچہ مثل خیمہ کوچک از جامہ باریک جہت متاع پیشہ و کس سازند مراد خیمہ خرد -

کلہداری - پادشاہی -

ک م

کمر بر کمر - مراد بلندی بر بلندی

کمر بستن - مستعد خدمت شدن

کمتر رو ترکاد - اندک مدت -

کمین آوردن - ناخت آوردن

کم بودگی - ناوائی -

کم گرفتن - کنایہ از استخفاف بحقارت دیدن -

ک ن

کنیشک - بمعنی عصفور مرغ خانگی

ک و

کواکب - ستارگان -

کوہ - مراد سر -

کوتوال - مراد قلعہ دار -

کوسہ - بی ریش -

کوسنبح - معرب کوسہ بی ریش

کوہہ - بلندی ہر چیز دہا برای نسبت و نوعی از استقبہ و مراد سنگ مروارید -

کوس زدن - مقابلہ حریف کردن و صف آراستن -

کور چشم حریر - بقلب اضافت نوعی از پارچہ ابریشمی -

کورہ - منقل ہندی بھٹی -

کوہسار - کوہ کلان -

کوتل - پوشش کہ از گوسپند کلان سازند -

کوہ سنبح - چریکہ کوہ بدان سنبند مراد حیفا کش و بردبار -

باب کاف فارسی

کاؤگردون - برج ثور

کوشہ نشین - تنہائی باشد کہ در زمین کوہستان ملک بزرع مشغول

کوہ پایہ - یعنی کوہ مستعل -

کوک - مراد از فوج -

کوہ پیکر - قسمے از پارچہ

کوہ روندہ - مراد اسپ

ک ہ

کہن کیسہ - زر دار قدیم

کہن طاق - مراد قلعہ و سیر

ک ی

کی - در قدیم زمان چہار پادشاہ را گی لقب کردہ اند - و بمعنی ملک الملوک

کیقباد - نام پادشاہ عجم -

کیسہ بر دوختن - کنیہ پر کردن

کیمخت چرم مراد از درشتی -

کیقباد - نام پادشاہ عجم -

کین گرم - کنیہ و عداوت تیز و افزون -

کیمیای پوشیدہ حرف مراد قصۂ سکندر -

کیخسرو - مراد از ذات خسرو ممدوح حضرت نظامی ابی نصر الدین پادشاہ -

کیمیا - مراد از ذات خسرو -

گاؤدُم - کرنای کوچک -

گام نشادن - روان شدن

گانہ - معترض و گلگیر و بمعنی علف و گیاہ -

گاورس - غلۂ ہند باجرہ پیا

گاورزور - آنکہ بر یا ضعت قوت کشتے و توتیر با بشد

گاؤآہن - آہنی نوک دار کہ بدقلیہ نصب کنند -

گاو رس نقره گون - مراد جوهر تیغ
گاو نثار - مراد نفع یافتن -

گ ر

گرانمایه - بمعنی بیش بہا کنایه از
اینیاد از پایه و مرتبه -
گرد برآوردن - لگد کوب پامال
نمودن و معدوم ساختن -
گرفتم - فرض کردم -
گرانیش - میل و آز
گرد - بمعنی پہلوان -
گراز - بمعنی جنگ تر -
گردن - بمعنی پہلوان -
گرگ بندی - آنکه آدمی در محاصره
ہفت گرگ واقعه شود که جان به نشود
گرفته مزن - ای لاف مزن
گران سنگ - گران وزن -
گردوردی آہن سخت لیشت
عبارت از آئینه سکندری مشکل
زین که بیضه از فولاد ساخته بود -
گریستن ہوا - عبارت از باران
گرمی - مراد محبت -
گرگ پیر - عبارت از شخص
گرم و سرد زمانه دیده -
گرانمایگان - مراد سرداران
گریغ - میدان گریز مسروق -
گرم و سرد - یعنی پدیده تخسیس و
شریعت -
گردن آوردن - ای گردن
آوردن -

گرداییدن - بمعنی میل کردن
گرفتار - محکوم و منقاد -
گره بر گره - مراد اندیشه پراندیشه
گروه - نوعی از نان -
گردن براوراخته - قوی و
زورمند -
گردش سپهر کنایه از انقراض عالم
گردون گرامی - مراد سر بلند و
نامور -
گرو بستن - شرط کردن -
گرو نکشی - مراد ناز -
گردن کشادن بخود - تبختر و
کبر کردن -
گردن دادن یکسی - مراد
مطیع شدن -
گردن بلند کردن - گردن
بلند کردن -

گ ز

گزاف - دروغ -
گزارندگان - مراد زاویان
گزید - خراج و باج میدل
گزیت -
گزرگاه - کنایه از دنیا -
گزافه - بمعنی دروغ -
گزانیده - بمعنی گزنده -
گزشت - بمعنی سوار -

گ س

گستاخ دست بمعنی چالاک
گستاخ روئی - بی شرمی

گشتن - میر کردن -

گ ل

گلبنی - مراد شعرا -
گلو شاخ شاخ - کنایه از دسا
تا که در مجامع بصوت بلند خوانند
گل تا شگفته - مراد زن باکره -
گلاب سپاہان - گلاب ملک
اسپاہان که مشہور است -
گلاب - عبارت از مشک و عرق
رخسار -
گلشکری - نوعی از حلویات -
گلاب گلگون - مراد از شراب
سرخ -
گلین گوی - مراد از زمین
گل - کنایه از عضو مخصوص زنان
گل زرد - مراد چہره زرد -
گله - ای گله حیوانات -

گ ن

گنبد چار بند - مراد چار گوشه عناصر
گنبد نیز گشت - کنایه از آسمان
گنجه - شہری در ایران -
گنج دیوار لیست - گنجی که
بنوده خاک پنہان کنند -
گنجدان - جای پنہانی گنج
گنبد لاجوردی - کنایه از فلک
گنج باد آورده - مراد مال بے
قبض -
گنج - خزانه مراد فوج و مراد

اسرار غار -
گنجدان شگرف مراد سکندر نامه
گنج روان - نام گنجی عظیم -
گنجور خانه - باضافت یعنی
خازن قلعه -

گ و

گوہر آسا - انتظام دہنده گوہر
گوہر خانه بیز - مراد الخضرت یا
حضرت علی -

ل ا

لاجوردی نقاب - کنایه از
جامه ماتم -
لاجوردی بساط - کنایه از فلک
لاجورد - مراد جامه نیلی -
گوہر آمودن - گوہر بستن
گوی ہفتاواره - مراد دنیا -
گوران نگار - نگار ستانیکه
در اشکال گوران و حیوانات
دیگر نقش کنند -
گوہر فروش - مراد شاعر -
گوگرد - ہندی گندھک -
گوہر بسفید - مراد قدردان سخن -
گوہر - اشاره بسخن آبدار
گورپی برکشیده - مراد مغلوب
گوزن - ہندی پاڑہ - امرادار
کنیزک -
گوش مالیدن - ہوشیار کردن
و شجاعت نمودن -
گوله - ای گلوله تفنگ -

گوی سپین - کنایه از ستارگان
گوشه گرفتن - عبارت از اعراض کردن -
گوش پیچ - بمعنی گوشمال -
گوئی بردن - سبقت نمودن

باب لام

لاجورد کشیدن - کنایه از نوشتن
لاف زدن - از نیجا بمعنی عمل کردن نه بمعنی دعوی دروغ -
لاکن مخفف لاشکن که کوهیست نزدیک ملک روس -
گوهر افشانی چشم - بیننده - ای اشک افشانی -
گوهر گرای - حاصل کننده گوهر مجانه -
گوپال - گرز و نام سرداری
گوئی - مراد آفتاب
گوش سخن - مراد گوش سخن نیوش -
گونه - بمعنی رنگ -

گ

گهرهای روشن تر از آفتاب - مراد کمالات افزاد انسانی
گهواره - مهد -
گهرهای روشن - مراد اشعار و ابیات -
گهر - مخفف گوهر -

گ ی

گیتی - زمانه -
گیلی - منسوب به شهر گیلان -
گیسو کشیدن - عبارت از خواری کشیدن -

ل ب

لبیشه - پوز مال اسپ یا لگام -
لباد - چوبیکه بر گردن گاو نهند -

ل ح

لحاف - مراد برگستوان اسپ

ل خ

لخت لخت - پاره پاره -
لخت - بمعنی گرد اهنی -
لختے - بمعنی قدری واندکی

ل ش

لشکرکش - سردار و پهلوان و تیغ زن -

ل ط

لطف - تازگی درکار -

ل ع

لعل - مراد لعل شبچراغ -
لعل زر - کنایه از روشنی صبح

م ا

مایه - مراد اعمال -
مار گنج - کنایه از شمشیر
ماه مشکبوی - مراد سکندر
مار پیکر و فرش - کنایه از فلک
مار - مراد ظالم بیرحم -
مان - جمع من ضمیر متکلم -
ماه ورق - مراد سپر -
ماه - عبارت از داراو جمشید و مراد بطرف بلندی -
ماه مشکین کمند - کنایه از روشنک دختر دارا -

ل ف

لفچه - بمعنی پاره گوشت -

ل ق

لقا - دیدار -
لقوما حیش - نام استاد سکندر پدر ارسطو وزیر -

ل گ

لگام دادن - مراد متوجه شدن

ل و

لوث - بمعنی آلودگی -
لوح ناخوانده - مراد شعر ای خام

باب میم

مانی - نام نقاشی رومی که بدروغ دعوی پیغمبری نمود و نقاشی معجزه ساخت -
ماهی - مراد ماهی تخت الارض -
ماتندگان - اشاره از کسانیکه بعلت پیری و بیماری در بادغار مانند -

م ب

مبر - از بریدن بمعنی قطع کردن -

م ح

محیط - فراگیرنده -
محایا - دریغ و باک داشتن -
محنت برز - یعنی دور کننده غم

م خ

مخالف - دشمن -
لوید دیگ سر کشاده
لوزکند - زمینیکه از اطراف اوراکنده باشد -

ل ه

لهو - بازی -

ل ی

لیف خز - مراد ابریشم خام
لیوس - بالفتح بی غیرت
لیاذ - آخر ذال معجمه پناه گرفتن -
لیث - بمعنی شیر درنده -

م ر

مریخ - نام ستاره بر فلک پنجم -
مردم روشناس - مشهور مردم
مرزبان - حافظ و بادشاه و حاکم سرحد -
مردایزدشناس - مراد فردوسی طوسی -
مردم زن - کشنده مردم
مرزیخ - مراد آفتاب -
مرغول - موی پیچیده -

مرعزار - بمعنے سبزہ وار -
مرد دلیر - مراد حکیم بلیناس
مرجان - مراد جامۂ سرخ
مرضع - چیزیکہ در و گوہر نشاندہ باشد -
مرجان پرورده - اشارہ بشراب سرخ -
مرزبان مرد - سپاہیان شجاع
مرکز تو روز - ای حرکت کنندہ بر مرکز -

م ز

مزیج - اسالۂ مزاج یعنی طبیعت
مزوّر - بمعنی مکر و فریب کنندہ بفتح
داد مشتد طعام نرم کہ مریض را دہند

م س

مُسجل - مُہر کردہ شدہ -
مسمار - میخ آہنی -
مُسلسل - پیچ در پیچ -
مَسلخ - جای پوست کشیدن حیوانات ای ذبح کردن -
مُستراح - صحت خانہ و مراد از دو دنیا -

م ش

مشعل کشان - کنایہ از شیاطین
مشیت فرومایگان - مراد گروہ قلیل شعرای خام -
مشنگ - عبارت از سیاہی
مشتری - نام ستارۂ بر فلک ششم و مراد کاغذ سفید -
مشعل روز - کنایہ از آفتاب
مشکوی - خانۂ ملوک و بتخانہ
مشوران - یعنی ایام را بسبب
خود کامی و خود مرادی در ہم و برہم کن
مشک و حریر - مراد سیاہی و کاغذ
مشکناب - اشارہ از سیاہی
مشک تر - مشک خالص -
مشک سا - مشک آلودہ
مشک بید کاشتن - ای معطر کردن -

م ص

مصوص - مرغ بریاں کردہ
نوایل پر کردہ در سرکہ پزند -
مصاف - جنگ گاہ و جنگ

م ط

مُطرّح - بالفتح دام و بالکسر
انچہ بدان شکار کنند -
مُطبّخ - بمعنے باورچی -
مُطرّا - بمعنے آراستہ -

م ع

معراج - نردبان مراد مرتبہ
مُعرّج گران فلک - مراد قضا و قدر -
معلق زدن - چرخ زدن
معیار - ہندی کسوٹی -
معائل - مراد اہل انجمن -

م غ

مغ - اشرفی و زر خالص
معرّد در سر زدن - کنایہ از
خاموش شدن -
مغز سخن سوختن - بی انتظار
سخن در وقت غضب -
مُنعات - یعنی مانند قوم منع -
مغز پالودہ مراد مغز ضعیف
مغ - آتش پرست مراد آتش افروز

م ف

مقرد سوار - آنکہ در سواری یکتا باشد
مراد صاعقہ -

م ق

مقرعہ - تازیانہ -
مقدونیہ - شہری پای تخت یونان
مقرعۃ النشین - شعلۂ کہ در اثر
از ضرب شدید پیدا شود -
مُقرنس - مُدوّر یعنی عمارتیکہ
بصورت بینی کوہ سازند و مراد
عمارت بلند -
مقراضہ - نوعی از پیکان

م ک

مکیس - اسالۂ مکاس - بمعنی
تنگی کردن در بیع -

م گ

مگر - بمعنے تحقیق و بمعنی شاید

م ل

ملمع - چیزی کہ بروی نقرہ
اندودہ باشد -
ملالت - آزردگی -
ملک - بمعنی ملکیت -

م م

مما یتہ - بمعنے مماشات -

م ن

منش - طبیعت -
منجوق - بمعنی ماہچۂ علم -
من - سنگدان یعنی وزنی موافق
منسوج - منسوبی از پارچہ ابریشمی
منقش -
منجنیق - ہندی گوپن -
مناجیر - بمعنی سوراخہای بینی
منزل - مراد منزل گاہ سکندر

م و

موسیائی - نام دوائی پیوند شنگرف
موکب - لشکر گرد اگرد سلطان
موتبہ - مخفف مؤیدہ
یعنی انچہ از موی سازند -
مُوید - دانشمند -
مُوصل - نام شہری
مُوئی شکست - ای بار یک
موی کنایہ از انبک شکست
موج گوہر فروش
از سخن دانایان -
موم اشارہ بمہان جہان
مولی - بمعنے غلام -

ن ا

م ہ

مہندس - ہندسہ دان اندازہ کنندہ -
مہند - گہوارہ -
مُہرہ وحقہ - نام بازی -

مهره از کف بیرون افگندن
کنایه از باختن بازی -
مهر موم ساختن - کنایه از
ظاهر ساختن -
مهر آوردن - رحم کردن -
مهره بازی - حیله گری
مهتاب - قمر و ماه -
مهره کهربا گون - مراد زمین
مهره لاجورد - مراد آسمان
مهره - مراد مهره تسبیح -
مهر گرم کردن - کنایه از
افزونی محبت -
مهر خدا - کنایه از باکره -
مهد بوس - یعنی بوسیدن مهد
مهرگان - روز شانزدهم از ماه
مهره مار - کنایه از کتیرک -
مهد برآمدن تریخ - اشاره
برسیدن بهار و اینجا مراد بنجاب
باشد -
مهر لبست - یعنی تمام گشت

باب نون

ناموس - ننگ و عزت -
مهر موم - نقش مهر -

م ی

میغ - بمعنی ابر -
میوه دار - درخت میوه
میانجی - واسطه و کاری مراد
مصنف -
میعاد - وعده دادن -
می خام - مراد شراب خالص
میزان زور - عبارت از شجاعت
میمنه - فوج دست راست
میسره - فوج دست چپ -
میر - مراد ممدوح خواجه نظامی که
نصرة الدین پادشاه باشد -
مینو - بمعنی بهشت -
میخانه - مراد آلات و ظروف
شراب خوری -
میل - مراد خطوط شعاعی -
مینا - مراد از ذات کتیرک -
می آماده کردن - کنایه از بسیار
سرخ کردن -
ناف زمین - مکه معظمه -
ناهید - نام ستاره زهره بر
فلک سوم -
ناورد - رفتار بسرعت و بمعنی جنگ
ناگزیر - ضرور -
نارون - درخت خوش قد
مراد معشوق -
ناچخ - نیزه خرد و کوچک -
تاتراش - بمعنی ناتراشیده
در محل بدی آرند -
ناو نوش - کنایه از نغمه و شراب
نامردی - نااهلی و بکسی
ناف عالم - کعبه معظمه -
ناداشت - یعنی ناواقف
نار یخ زرین - کنایه از آفتاب
ناز - تنعم و کامرانی
نابی ترکی - نام نای ترکان
ناب - بمعنی خالص -
ناحیه - یعنی جانب و اطراف
از بلاد -
ناسفتگان - مراد زنان باکره
نام تر - بمعنی نامی تر -

ن ب

نبض - رگ جهنده مشهور -

ن ت

نتانست - مخفف نتوانست

ن ح

نخل - درخت خرما -
نخلبن - درخت خرما
نخجیر - بمعنی شکار -
نخلبند - بمعنی باغبان -

ن ر

نرم گردن - مطیع و فرمانبردار

ن ز

نزل - آنچه پیش مهمان فرود آرند
نزار - لاغر مراد مفلس -

ن ژ

نژاد - بمعنی اصل و نسب و نام
یکی از انزاک -

ن س

نسترن - نام گل هندی سپید

ن ش

نشاط سواری - مراد نشاط
ملک گیری -
نشان جستن - کنایه از کم
ساختن -
نشان - بمعنی رایت و لوا -
نشکرم بمعنی شکار نکنم -
نشستن - بمعنی ماندن و بودن

ن ط

نطفه - آب منی -

ن ظ

نظرها - بمعنی فکر و تامل
نظارگی - بمعنی تماشائی -
نظر زدن - بمعنی نظر کردن -

ن ع

نعل در آتش نهادن - کنایه
از بیقرار نمودن -
نعل زرین بر اسب زدن
کنایه از کمال نمودن -

ن غ

نغنز - نادر و سنگرف

ن ف

نفس کشادن - مراد بسخن آمدن
نفط - روغنیست سیاه و سفید
نفط سپید - مراد بهتر بود از
دو قسم نفط -
نفس گاو دشم - مراد کرفاری -
نفخ - عبارت از سنجاب و کلاه
نفره تاناک - مراد سخن آبدار
نقش گرانمایه پذیرد - مراد قصه
قابل بیان -
نقار - بمعنی کینه و عداوت -
نقارب لاجورد کشیدن - بمعنی

ترک کردن ـ وفروگذاشتن ـ
نقش نیرنگ ـ رسمهای دیو
آتش پرستی ـ
نقطه گاه ـ مرکز دائره مراد زمین
نقیب شیرین ـ مراد کارآگاه
نقره یعنی ـ سیم سفید و براق
ن ک
نگارین نورد ـ بمعنی دفتر
خانه منقش ـ
ن م
نمرود ـ نام کافری معروف
نمازی کردن ـ مراد پاک کردن
نمط ـ فرش و بساط و کنایه از مقام
نعمه ـ
نمک ـ مراد از لذت ـ
ن و
نوشته ـ بمعنی پیچیده ـ
نوا ـ بمعنی آواز و سامان و توشه
نورد ـ سوراخهای پیچ دار و
بمعنی پسندیده و مورد خورد و اندوخته و
بمعنی چادر ـ
نورهان ـ مخفف نورالهان کسیکه
براه نور رسیده باشد ـ
نوی ـ بمعنی تازه ـ
نوبتی ـ خیمه بزرگ و نوبت نوازان
نوآئین ـ مهتر و صاحب آئین نو
نوند ـ اسب تیز رفتار ـ
نوبت گاه ـ نوبتی دار و حافظ
بارگاه سلطان ـ
نواختن گرانمایه ـ نواختن بسیار
نوان ـ بمعنی خمیده و کهنه
نواله ـ بمعنی لقمه ـ
نور ـ مراد ماه ـ
نوآرندگان ـ مراد از نسائی مغنی
نوردیدن ـ بمعنی پیچیدن ـ
نوا سار ـ بمعنی سرود گو ـ
نوشدارو ـ بمعنی تریاق ـ
نوش ـ مراد از لب
نوکیسه ـ مراد نو دولت ـ
ن ه
نه حجره ـ کنایه از افلاک ـ
نهنگ سیاه ـ کنایه از تنین
نه برجای خویش ـ یعنی بموقع
و بجا ـ
نهادن ـ بمعنی گذاشتن
نهنین ـ بمعنی سرپوش ـ
نهیب ـ اماله نهاب بمعنی غارت
ن ی
نیرو ـ قوت ـ
نیمشب ـ مراد حالت تزرع
نیایش ـ دعا و زاری و التجا
کردن ـ
ب ـ و ا
نیوشنده ـ شنوند
نیل ـ بمعنی رود خانه مصر
نیا ـ جد پدری خواه مادری ـ
نیسان ـ ماه بهار ـ
نیوشیدن ـ بمعنی شنیدن
نیاز ـ بمعنی احتیاج ـ
نیاکان ـ بمعنی اجداد و مراد حضرت
خلیل الله و حضرت اسحاق پیغمبر ـ
نیازاد ـ بمعنی پسر زاده و زنکه
نیک بهر ـ عبارت از حلال مطلق
نیفته ـ جای ازار بند و بمعنی پوشیدن
و بفتح و امالهٔ نا یعنی آنچه نباف دارند
نیزهٔ خطی ـ نیزهٔ راست ـ
نیرنگ ـ بمعنی مکر و فریب ـ
نیمروز ـ بمعنی نصف النهار و
ولایت سیستان ـ
نیکنامی نمودن ـ کنایه از
نیکی کردن ـ
پلنیش ـ مراد نوک سنان و تیر
نیارست ـ بمعنی نتوانست
نیمدرست ـ بمعنی مسند لوچک
نیم تاج ـ نوعی از تاج است
که از دیبا جامه و بجواهر مرصع
کنند ـ
نی عسکر ـ مراد قلم ـ
و ا
وادی ـ درمیانه دو کوه
و ب
وبال ـ ناگوار ـ
و ث
وثیقه ـ مراد عهدنامه ـ
وثن ـ بمعنی صنم و بت ـ
وثق ـ بمعنی جامه ـ
و ح
وحش ـ جانوران دشتی
و و
ا ه
هارون ـ بمعنی قاصد و نام
برادر کلان موسی علیه السلام
هاروت و ماروت ـ نام دو
فرشته ـ
هاروتی ـ بمعنی ساحری ـ
ه و
هدایت ـ راه راست نمودن
ه ر
هرمزد دریا ـ مراد دریای ملا
هرسنه دور ـ مراد هر سه جلد سکندر نا
هیمی ـ همان شهر هرات مشهو
در خراسان ـ
وداع ـ بدرودن ـ
ور
ورق ریختن ـ کنایه از خجل کردن
ورق در نوشتن ـ ترک
کردن و ناشنودن ـ
ورزغ ـ بمعنی غوک و سنگ پشت
ورق ـ کنایه از سپر زرین
و س
وسق ـ جائزی در ترکستان
بمقدار یکصد و باره سعید رنگ

ملے سیاہ بران باشد۔
باب ہای ہمزہ
ب۔ امر از رسیدن
ی حملہ۔ آوازہ
ب یورش۔
ی تیغ۔ درخشیدگی
شمشیر۔
ہرم۔ نام شہر و نام
پہلوان۔
ہرا۔ گلولہای زر و نقرہ
شا بہ بہلیلہ کہ در سافت
رین اسپ لیکار بر ند و مجازاً
معنی مطلق زیادہ و حامل
ب۔
ہ ز
رمیدہ۔ بمعنی شیر درشت
ہراہنز۔ جنبش و گریختگی از
ترس خصم و لشکر و تحریک مردم
جنگ۔
ہ ش
ت۔ بمعنی گذاشتن
ش
شاش۔ خادم و غلام
تیز رفتار۔
ط
مرادِ روم باشد۔
ع۔ حرف استدراک
دو در فارسی واو امر و وہ واین
الف لاکن ست۔
ولیک۔ مخفف ولیکن۔
ولے۔ مخفف ولیک۔
ولید۔ نام بادشاہ
بمعنی کودک۔
ہ ف
ہفت سلطان۔ اشارہ
بہفت سیارہ۔
ہفت چرخ۔ ہفت آسمان
ہفتاد گام۔ اشارہ از
لبسیار گام۔
ہفت آب خاکی۔ مراد
ہفت دریاے دنیا۔
ہفت رنگ۔ بمعنی ارژنگ
ہفت پرگار۔ مراد ہفت
فلک۔
ہفت چشمہ کمر۔ بند مرصع
بجواہر۔
ہ ل
ہل۔ امر از ہلیدن بمعنی
دور گزاشتن۔
ہلاک پیر در نہادن۔
کنایہ از جدا کردن۔
ہ م
ہمراہیان۔ اشارہ
باعضا۔
ہمدرس۔ ہم سبق
ہم پنجلی۔ ابری
ہم داستان۔ موافق
ہم عنیار۔ ہموزن۔
ہمت۔ بمعنی مقصد دل
ہم آہنگ۔ مراد از جہان
ی ا
یار بی گر۔ مددگار۔
یاد۔ حفظ و بمعنی دل۔
یاوہ۔ سرزنش بیہودہ
و مجازاً بمعنی گم گشتہ۔
یارو۔ بمعنی تواند۔
یارہ۔ بمعنی قوت۔
یال۔ بمعنی گردون و موی
گردن بمعنی مجاز و کنایہ از گرد
نہ کشی۔
یاقوت سیرابستہ۔ کنایہ
از لب خاموش۔
یاقوت سکندری۔
یاقوت سزاوار شاہان
عظیم۔
یاقوت ناشکفتہ۔
کنایہ از شفق۔
یاقوت نوش کہ کنایہ
از پیالہ شراب۔
ہ ن
ہندو۔ بمعنی ساکن
بار ہند۔
ہنگامہ۔ بمعنی مجمع مردم
ہندسہ۔ معرب اندازہ
و نام علمی۔
ہنگام سپر پنجہ۔ یعنی وقت
پنجہ کردن۔
ہندوستان۔ مراد دکان
زنگال فروشی۔
ہندوستان۔ زن ساحرہ
مراد زنگالی۔
ہندی۔ مراد شمشیر۔
ی ب یای تحتانی
یارگی۔ قدرت و توانائی
ی ت
یتامی۔ بمعنی پاسبان۔
ی خ
یخنی۔ بمعنی ذخیرہ
ی ز
یزدان۔ رہنمای نیکیہا۔
یرک۔ فوج ہراولی
مراد فوج گرد اگرد لشکر۔
ی ع
یعقوب۔ کبک نر و نام بنی۔
ی غ
یغما۔ تاراج و نام شہری از
ترکستان۔
ی ک
ہ و
ہور۔ بمعنی آفتاب۔
ہ ی
ہیئون۔ اسپ درشتبر
مراد قوت رفتار۔
ہیزم۔ مخفف ہیزوم بمعنی

کتب خانہ
یادگار حافظ محمد اسحاق

تمت و مراد دروازہ پاچوب دروازہ	یک فنی ۔ در ہر فن کامل ۔	یک شت خاک ۔ کنایہ از زمین	ی ک ل
ہیبر بود ۔ موکل خادم آتشکدہ	یک نفس زدن ۔ چیزی گفتن	یک رکابی ۔ کیسہ در دو انبیاء	یکہ کردن ۔ یکے پیدا کردن ۔
ہیچ مرد ۔ مرد ضعیف ۔	یکایک ۔ یعنی دفعتہ تو ہے یک	یسپ ہمرکاب باشد ۔	
ہیچ ۔ بمعنے اندک ۔	یک تر یانی ۔ یگانگی ۔	یک افسوس ۔ یعنی مثنہ	ی م
یک بیک ۔ ہر یک و تمام ۔	یکسرہ ۔ ہمہ و تمام ۔	از افسوس ۔	یمن ۔ نام ملک معروف در اقلیم اول

تمام شد

سکندر نامہ بری لغت فرہنگ و مضامین فہرست

ضروری التماس

صاحبان! اس کارخانہ میں ہر ایک علم و فن کی کتابوں کا کافی ذخیرہ فروخت کیلئے موجود ہے۔ جو صاحب کتابیں خریدنا چاہے پتہ ذیل پر درخواستیں بھیجکر کتب طلب فرماویں پیشگی قیمت آنے پر یا بذریعہ ویلیو پی ایبل پیکٹ روانہ ہو سکتے ہیں خط آنے پر بڑی رعایت سے کتابیں روانہ ہونگی۔

فہرست کتب خانہ ہذا پوسٹ کارڈ آنے پر مفت روانہ ہو سکتی ہے

حاجی چراغ الدین سراج الدین تاجران کتب

کشمیری بازار لاہور